संविधानसभा

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति

अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

संविधानसभा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं ।
ईमेल : restruct.comittee@yahoo.com
वेब साइट : www.can.gov.np

संविधानसभा

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति

अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ७३ (१) (घ) तथा नियम ८२ (१) बमोजिम संविधानसभामा पेश गरिएको

संविधानसभा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं ।
ईमेल : restruct.comittee@yahoo.com
वेब साइट : www.can.gov.np

प्राक्कथन

नेपाली जनताले लामो समय देखि गर्दै आएका अनेकौं संघर्ष, सशस्त्र क्रान्ति, शान्तिपूर्ण आन्दोलन, जनयुद्ध र १९ दिने जनआन्दोलन, मधेश आन्दोलन लगायत विभिन्न वर्ग, जाति र समुदायले चलाएका विभिन्न न्यायपूर्ण आन्दोलनको फलस्वरूप प्राप्त ऐतिहासिक संविधानसभाले आफ्ना कामकारबाइलाई निरन्तर रुपमा अगाडि बढाउदै आएको छ ।

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६ मा **राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको वाँडफाँड समिति**को कार्यक्षेत्र तोकेको छ ।

- ❖ राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना,
- ❖ संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु,
- ❖ प्रत्येक संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण र तीनको नामकरण,
- ❖ विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड,
- ❖ विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकार क्षेत्र सम्वन्धी विषय सूची र साझा विषयसूचीको निर्धारण,
- ❖ संघीय एकाइ वीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्वन्ध निर्धारण,
- ❖ संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्र, र
- ❖ समितिको कार्यक्षेत्रसंग सम्वन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

समितिको काम कर्तव्य र अधिकार समेत व्यवस्था गरे अनुरुप आफ्नो कार्यक्षेत्रका विषयमा सदस्यहरु बीच छलफल गरी आफनो कार्यतालिका र कार्यविवरण, विशेषज्ञ आवश्यक पर्ने क्षेत्र, विशेषज्ञको नामावली संकलन गर्नुका साथै विभिन्न गोष्ठी , कार्यशाला, अन्तरकिया, छलफल कार्यक्रममा सकिय सहभागी भई कार्यपत्र प्रस्तोता र टिप्पणीकर्तासँग स्पष्टीकरण, जानकारी माग्नुका साथै आफना दृष्टिकोण, धारणा र सोचाइहरु अभिव्यक्त गरी विषयवस्तुलाई निचोड र सहमतिमा ल्याउन मा० सदस्यहरु लगायत सबैले खेल्नु भएको भूमिका प्रशंसनीय रह्यो ।

व्यक्तिगत वा संस्थागत रूपमा विभिन्न माध्यमवाट समितिलाई लिखित र मौखिक सुझावहरु प्राप्त भएपछि प्रत्येक सुझावको अध्ययन विश्लेषण गरी त्यसवाट निकालिएको निचोडलाई अवधारणापत्रमा समावेश गरिएको छ । प्राप्त सुझावहरु मध्ये केही समितिसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने खालका थिए भने कतिपय ऐन कानूनमा राख्दा हुने, कतिपय चाहि कार्यान्वयन गरिदिए पुग्ने र कतिपय चाहि नीतिमा समावेश गर्दा हुने खालका सुझावहरु अध्ययन विश्लेषण गर्दा भेटिए ।

जनताको राय सुझाव लिनका लागि समितिले ११ वटा वस्तुगत र १ वटा विषयगत गरी जम्मा १२ वटा प्रश्नावली तयार गरेको र समितिका ४३ सदस्यहरु मध्ये विभिन्न टोलीमा जनमत संकलनका लागि जानु भएको र जनतासँग प्रत्यक्ष सर्म्पक गरी उहाँहरुका भनाइ, रोजाइ, चाहना र आकांक्षाका बारेमा लिखित र मौखिक रूपमा बुझ्नुका साथै प्रश्नावलीको उत्तर समेत ल्याउनु भयो । त्यस क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थाको जानकारी लिई विभिन्न जाति, भाषा, संस्कृतिको पहिचानसंग परिचित हुनाका साथै उनीहरुका माग, आवश्यकता र प्राथमिकतासँग संवाद गर्दै संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण, सरकारको तह र अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धमा व्यावहारिक र उपयोगी राय सुझाव प्राप्त हुन सक्यो । प्रत्येक प्रश्नावलीको उत्तरहरु माननीय सदस्यहरुबाट अध्ययन एवं विश्लेषण गरी त्यसको प्रतिवेदन समितिमा प्रस्तुत भई विस्तृत रूपमा छलफल गरी अवधारणापत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आधारशीलाको रूपमा लिइएको छ ।

अवधारणापत्र तयार गर्दा प्राप्त सन्दर्भ सामाग्रीलाई अध्ययनका विभिन्न विधिहरुको माध्यमवाट विश्लेषण गरी निर्ष्कषमा पुगिएको छ । अवधारणापत्र तयार गर्दा विभिन्न विषयका विशेषज्ञहरुसंग अन्तरक्रिया, विशेषज्ञको राय सुझाव, संविधानसभाको निर्वाचनका लागि प्रकाशित राजनैतिक पार्टीको घोषणापत्र वा प्रतिबद्धतापत्र, समितिमा पेश गरिएको दलीय अवधारणा, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलन, विगतमा नेपालमा गरिएको अभ्यास र व्यवहार, स्वदेशी र विदेशी विद्वान्ले व्यक्त गर्नुभएका धारणा, माननीय सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएका विचारहरुलाई समेटिएको छ ।

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड गर्नु एउटा चुनौतीपूण कार्य हो । यस कार्य सम्पन गर्नाका लागि सैद्धान्तिक अवधारणा स्पष्ट पार्न विशेषज्ञ र प्राविधिक सहयोग र सुझाव विना सम्भव थिएन । सर्वाधिक चासो रहेको विषय भएकोले संविधानसभाले निर्धारण गरेका कार्यतालिका अनुरूपको आफ्नो अवधारणापत्र र मस्यौद पेश गर्न नसक्दा कयौंपटक संविधासभाले आफ्नो कार्यतालिका हेरफेर गर्नु परेको विषय सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट जनसमक्ष प्रवाहित भइरहेकै हो । समितिले आफूलाई प्राप्त भएको समय सीमाभित्र

रही प्रत्येक विषयहरु माथि छलफल गर्दै जादाँ लामो समय लाग्नु स्वभाविक नै देखिन्छ । समितिसंग राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड जस्ता २ वटा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी थिए, जुन हाम्रा लागि नितान्त नौला विषयहरु हुन् । साथै यसका निम्ति अधिकांश जनताको चासो र आकांक्षा अनुरूप अवधारणापत्र र मस्यौदा तयार गर्न पार्टीहरुको फरक फरक दृष्टिकोण तथा मा० सदस्यहरुका विभिन्न धारणा, सोचाइ, मूल्य मान्यतालाई एक आपसमा छलफल सम्बाद गरी समझदारी कायम गरी सहमतिमा पुग्नु पर्ने अवस्था थियो । यसले गर्दा पनि हाम्रो समितिले अपेक्षाकृत केही बढी नै समय लियो।

संविधानसभाको पहिलो ऐतिहासिक बैठकले नेपाललाई संघीय गणतन्त्रात्मक राज्यका रुपमा स्थापित गरे पछि सोही आधारमा जाति/समुदाय, भाषा, संस्कृति, ऐतिहासिक निरन्तरता, क्षेत्रगत र भौगोलिक निरन्तरतालाई प्रारम्भिक आधार मानी रेखाङ्कन गरी आर्थिक अन्तरसम्बन्ध, सामर्थ्य, प्राकृतिक स्रोत साधनको अवस्था, विकासका पूर्वाधारको स्थिति र प्रशासनिक सुगमता रहने विषयका आधारमा परीक्षण र विश्लेषण गरी नेपाली जनताको चाहना र भावना अनुरुप नेपाललाई प्रारम्भिक र प्रस्तावित रुपमा १४ वटा संघीय प्रदेशमा विभाजन गरिएको छ ।

प्रस्तुत अवधारणा र मस्यौदा समितिको कार्य क्षेत्र भित्रका एवं विषयहरु समेट्ने प्रयास गरिएको हो । संविधानको कुन भागमा राख्नु पर्ने प्रावधान सहित स्पष्ट किटानी गरेका छौं ।

प्रदेश विभाजनका आधार र विधिलाई वस्तुगत रुपमा प्रयोग गरिएको प्रदेशको संख्या, सीमाना, नामाकरण र राजधानी सम्बन्धी उपसमितिको प्रतिवेदनबाट छर्लङ्ग हुन आउँछ ।

समितिले आफ्ना कामका निम्ति १३ महिना भन्दा बढीको समय व्यतीत भएको छ । यस अवधिमा पूर्ण समितिको १२७ बैठक भए । साथै उपसमिति र कार्यदलका अनेकौं बैठक यसै अवधिमा सम्पन्न भएका छन् । यसै बीच सम्बन्धित विषयमा ज्ञाता एवं विद्वान्हरुसँग पनि समितिले सघन परामर्श गरेको छ । समितिसँग अन्तर सम्बन्धित संविधानसभाका अन्य विषय समितिका मा० सदस्यहरुसँग पनि संयुक्त छलफल र बैठकहरु गरिएका छन् ।

समितिले कार्यविवरण, कार्यतालिका तयार गर्न, जनमत संकलनका लागि प्रश्नावली तयार गर्न, अवधारणापत्रका बुदाँहरु तयार गर्न, अवधारणापत्रको मस्यौदा, सम्पादन गर्न ६ वटा उप समिति र ५ वटा कार्यदल गठन भएका थिए । निर्धारित समय भित्र प्रतिवेदन समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने उपसमिति र कार्यदलका संयोजकहरु एवं सदस्यहरुप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । समितिका सबै मा० सदस्यहरुले छलफलमा सक्रिय सहभागिता जनाउनुका साथै विषय वस्तुलाई निचोड र सहमतिमा ल्याउन खेल्नु भएको भूमिका प्रंशासनीय रह्यो र समितिको बैठक संचालनमा देखाउनु भएको सहयोग र सदभावप्रति सबै मा० सदस्यहरुमा धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

आफूलाई उपलब्ध समयमा यस कार्यमा संलग्न सबैले पर्याप्त परिश्रम गरे पनि अझै यसले पूर्णता पाउन सकेको छैन भन्ने कुरामा म स्पष्ट छु । तसर्थ मुलुकको वर्तमान र भविष्यसँग धेरै प्रकारले र गहिरो ढंगले जोडिएको राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिसँग सम्बन्धित विषयको यो अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा माथि संविधानसभाको पूर्ण बैठकले विस्तारमा छलफल गर्ने छ । यस क्रममा मा० सदस्यहरुबाट प्राप्त सुझाव र परामर्शले यस प्रारम्भिक मस्यौदाको राम्रो परिमार्जन हुने विश्वास राखेको छु ।

अवधारणा स्पष्ट गर्नका लागि विशेषज्ञहरुले दिनुभएका सुझाव, राय र समितिका गतिविधिहरु, छलफल जनतासंग पुर्‍याइदिने पत्रकार साथीहरु, लिखित तथा मौखिक सुझाव दिनु हुने सुझावकर्ताहरु, अवधारणापत्र लेख्नका लागि सहयोग गर्ने समितिका सचिव लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी मित्रहरु नक्साङ्कन र सीमाङ्कनका निम्ति मिहिनेत पूर्वक काम गर्ने विज्ञहरु र सचिवालय परिवारलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको तर्फबाट यो अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्माननीय अध्यक्षज्यू मार्फत् संविधासभा समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६६।१०।०७

....

लोकेन्द्र विष्ट मगर

सभापति

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति

संविधानसभा

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति

संसदभवन, सिंहदरबार
काठमाडौं
फोन नं.: ४२००१९४
४२०००९४

प.सं.:
च.नं.:

मिति: २०६६।१०।०७

सम्माननीय अध्यक्षज्यू,
संविधान सभा ।

विषयः <u>समितिको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गरिएको ।</u>

संविधासभा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको मिति २०६६।१०।०६ गते बसेको बैठकले संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ७३ (१) (घ) तथा नियम ८२ (१) अनुसार समितिले पेश गर्नुपर्ने अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन संविधानसभामा प्रस्तुत गर्ने प्रयोजनको लागि सम्माननीय अध्यक्षज्यू समक्ष पेश गर्ने निर्णय अनुरूप यो प्रतिवेदन पेश गरेका छौं ।

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गर्ने समितिका सदस्यहरुः–

सिं.नं.	सभासद्ज्यूको नाम थर	हस्ताक्षर
१.	मा. श्री लोकेन्द्र विष्ट मगर (सभापति)	
२.	मा.श्री अनिलकुमार झा	
३.	मा.श्री अमरबहादुर गुरुङ्ग तमु	
४.	मा.श्री आरजु राणा देउवा	
५.	मा.श्री इन्द्रजीत थारु	
६.	मा.श्री उमाकान्त चौधरी	
७.	मा.श्री ओनसरी घर्ति मगर	
८.	मा.श्री गोपाल किरांती	
९.	मा.श्री गोपाल मान श्रेष्ठ	
१०.	मा.श्री चन्दा देवी	चन्दा
११.	मा.श्री चन्द्रदेव जोशी	
१२.	मा.श्री छिमी लामा	
१३.	मा.श्री जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता	
१४.	मा.श्री दामाकुमारी शर्मा	

१५.	मा.श्री ध्रुव आङदम्बे	
१६.	मा.श्री नरहरि आचार्य	
१७.	मा.श्री नविन्द्रराज जोशी	
१८.	मा.श्री नारायणमान विजुक्छे	
१९.	मा.श्री निलम के.सी. (खड्का)	
२०.	मा.श्री पूर्णप्रसाद राजवंशी	
२१.	मा.श्री प्रतिभा राणा	
२२.	मा.श्री प्रेमवहादुर तामाङ	
२३.	मा.श्री बुद्धरत्न मानन्धर	
२४.	मा.श्री भरत प्रसाद शाह	
२५.	मा.श्री महेन्द्रप्रसाद यादव	
२६.	मा.श्री महेश चौधरी	
२७.	मा.श्री मो.अफताब आलम	
२८.	मा.श्री मंगलसिद्धि मानन्धर	
२९.	मा.श्री रामकुमार शर्मा	
३०.	मा.श्री रामचन्द्र झा	
३१.	मा.श्री रामजनम चौधरी	
३२.	मा.श्री लक्की शेर्पा	
३३.	मा.श्री विश्वभक्त दुलाल	
३४.	मा.श्री शरदसिंह भण्डारी	
३५.	मा.श्री शान्तिदेवी चमार	
३६.	मा.श्री शंकर पोखरेल	
३७.	मा.श्री सन्तवहादुर नेपाली	
३८.	मा.श्री सन्तोषी वि.क.	
३९.	मा.श्री सर्वदेवप्रसाद ओझा	
४०.	मा.श्री सावित्रा गुरुङ्ग दुरा	
४१.	मा.श्री सिताकुमारी पौडेल	
४२.	मा.श्री सूर्यमान गुरुङ	
४३.	मा.श्री हितमान शाक्य	

विषयसूची

पृष्ठ

प्रारम्भिक मस्यौदा खण्ड I - XCVIII

अवधारणा खण्ड १ - १५३

फरक मत खण्ड १५५ - १९९

अवधारणा खण्ड

परिच्छेद - एक

१. सामान्य परिचय १

१.१. संविधानको निर्माण प्रक्रिया र नेपालको संवैधानिक विकासक्रम १

१.२. प्रतिनिधिसभाको घोषणा २

१.३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्था २

१.४. संविधानसभाको निर्वाचनः २

१.५. संविधानसभाको कार्यकाल २

१.६. संविधानसभाको पहिलो बैठकको घोषणा २

१.७. संविधान सभा नियमावली, २०६५ र संविधान सभाको कार्यतालिका ३

१.८. संविधानसभाका समितिहरु ३

१.९. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति ३

१.१०. राज्य पुनर्संरचना आयोग ३

१.११. समितिको गठन ३

१.१२. सभापतिको निर्वाचन ३

१.१३. समितिको कार्यक्षेत्र ३

१.१४. समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार ४

१.१५. अवधारणापत्रको उद्देश्य ४

१.१६. अवधारणापत्रका आधारहरु ५

१.१७. समितिको बैठक र निर्णय प्रक्रिया ६

१.१८. अध्ययन विधि, सीमा र अन्य समिति सँग समन्वय ७

१.१९. समितिमा प्राप्त सुझावहरु ८

१.२०. प्रश्नावली अध्ययन एवं विश्लेषण ८

परिच्छेद - २

२. राज्यको पुनर्संरचना, राज्यशक्तिको बाँडफाँड र संघीयता ९

२.१. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड : अर्थ र सीमा ९

२.२. नेपाल राज्य निर्माणको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि १०

२.३. संघीय धारणा र संघीयताको निर्माण ११

परिच्छेद - ३

३. राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना १६
३.१ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास १६
३.२. राजनैतिक दलहरुको अवधारणा १६
३.३. तीन तहको मूल संरचना १६
३.४. विशेष संरचना सम्बन्धी व्यवस्था १७
३.५. अन्य व्यवस्था १७

परिच्छेद - ४

४. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त तथा आधारहरु १९
४.१. क्षेत्र निर्धारणका सिद्धान्त र आधारहरु १९
४.२. आजसम्मका प्रयोग र दृष्टान्तहरु २१
४.३. क्षेत्र निर्धारण सम्वन्धमा राजनीतिक दलको धारणा २२
४.४. क्षेत्र निर्धारणका सन्दर्भमा नेपाली विद्वान्हरुको धारणा २२
४.५. बहुलताः नेपाली समाजको विशिष्ट अवस्था २२
४.६. क्षेत्र निर्धारणका चुनौतीहरु २५
४.७. संघीय एकाइ निर्माणको ढाँचा र अधिकार २६
४.८. स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण २६
४.९. प्रदेशको संख्या र सीमाना २६
४.१० मिल्न सक्ने र छुट्टिन सक्ने अधिकार २७
४.११. राजधानी २७
४.१२. प्रदेशको राजधानी २७

परिच्छेद - ५

५. संघीय एकाइको नामकरणका आधार २८
५.१. नाम छनौटका आधारहरु २८
५.२. अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास २८
५.३. राजनीतिक दलबाट प्रस्तावित नामहरु २९
५.४. विद्वानहरु/लेखकहरुद्वारा प्रस्तावित नाम २९
५.५. नामकरणका सम्बन्धमा सरोकारवालाको चासो २९
५.६. नामकरणका सम्बन्धमा नेपालको विगतको अनुभव ३०
५.७. नामकरण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने आधारहरु ३०
५.८. नाम परिवर्तन गर्न सकिने संवैधानिक प्रावधान ३०

परिच्छेद - ६

६. संघीय एकाइका सरकार वीच अधिकारको बाँडफाँड ३१
६.१. विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड ... ३१

६.२. विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी विषय सूची र साझा विषय सूचीको निर्धारण ३२
६.३. प्रदेश (संघीय एकाइ) को अधिकारको सूची ३५
६.४. स्थानीय तहको सूची ३७
६.५. साझा सूची ३९
६.६. अवशिष्ट अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था ३९
६.७. नेपालको सर्न्दभमा प्रस्तावित अधिकारको सूची ४०
६.८. विशेष संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रहरुको अधिकार सूची ४३

परिच्छेद - ७

७. संघीय एकाइहरु वीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्वन्ध ४५
७.१. संघ, प्रदेश, विशेष संरचना र स्थानीय तह वीच आपसी सम्बन्धका आधारहरु ४७
७.२. संघ र प्रदेश वीचको सम्बन्ध ४७
७.३. प्रदेश प्रदेश वीचको व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार वीचको अन्तरसम्बन्ध ४८
७.४. प्रदेश र विशेष संरचना वीचको सम्बन्ध ४९
७.५ प्रदेश र स्थानीय तह वीचको सम्बन्ध ४९
७.६ संघ र विशेष संरचना तथा स्थानीय तह वीचको सम्बन्ध ४९

परिच्छेद - ८

८. संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्र ५०
८.१. तहगत संरचनाहरु वीच विवादहरुको वर्गीकरण ५०
८.२. विवाद हुनसक्ने संभावित विषयहरु ५०
८.३. विवाद समाधान संयन्त्र सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास ५१
८.४. विवाद समाधानका माध्यमहरु ५१
८.५. नेपालको सन्दर्भमा विवाद समाधान सम्बन्धी संयन्त्र ५२

परिच्छेद - ९

९. विशेष ५५
९.१. आत्मनिर्णयको अधिकार ५५
९.२. राजनैतिक अग्राधिकार ५७
९.३. विशेष अधिकार ५७

अनसूची खण्ड

अनुसूची - १ .... ६१
अनुसूची - २ .... ६२
अनुसूची - ३ .... ६७
अनुसूची - ४ .... १००
अनुसूची - ५ .... १०१
अनुसूची - ६ .... १०८
अनुसूची - ७ .... १०९
अनुसूची - ८ .... ११०
अनुसूची - ९ .... ११३
अनुसूची - १० .... १२५
अनुसूची - ११ .... १२८
अनुसूची - १२ .... १३२
अनुसूची - १३ .... १३५
अनुसूची - १४ .... १३८
अनुसूची - १५ .... १५२

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रारम्भिक मस्यौदा

धारा	विषय वस्तु	संविधानमा राख्ने प्रस्तावित व्यवस्था	संविधानमा रहने स्थानको अनुमान	प्रस्तावित व्यवस्था गर्नु पर्नाको कारण वा व्याख्यात्मक टिप्पणी
१.	प्रस्तावना	……देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय, लैङ्गिक तथा समुदायगत समस्याहरुलाई समाधान गर्न नेपालको एकात्मक तथा केन्द्रीकृत स्वरुपलाई अन्त्य गर्दै नेपाललाई पूर्ण लोकतान्त्रिक समावेशी सहितको समानुपातिक संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली स्थापना गर्न अग्रगामी पुनर्संरचना गर्नु पर्ने भएकोले, नेपालको सार्वभौमसत्ता, स्वाधिनता, स्वतन्त्रता, एकता र अखण्डतालाई अक्षुण राख्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक तथा भौतिक विकास गर्न संविधानद्वारा प्रदत्त आत्मनिर्णयको अधिकार सहितको पहिचान र सामर्थ्यमा आधारित स्वायत्त, स्वशासित तथा अधिकार सम्पन्न प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना पनि निर्माण गरी केन्द्रमा निहित शासन शक्तिलाई संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनासम्म बाँडफाँड गरी शान्तिपूर्ण, स्वाधिन, धर्म निरपेक्ष, समतामूलक र संवृद्ध नेपालको निर्माण गर्नु पर्ने भएकोले, सबै जाति, क्षेत्र, लिङ्ग एवं समुदायको राज्यशक्तिको परिचालन गर्ने अंगहरुमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व एवं अधिकार पाउने व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,	प्रस्तावनामा रहने	राज्य संचालन र राज्यको स्रोतको वांडफांड तथा उपयोगमा सबै वर्ग, समुदाय, जाति, क्षेत्र, लिंग, अति अल्पसंख्यक तथा पिछडिएका वर्गको समावेशी सहितको समानुपातिक सहभागिता गराई नेपाललाई विभिन्न संघीय एकाईमा विभाजन गरी राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचनाको सन्दर्भमा नेपाललाई पूर्ण लोकतान्त्रिक, संघीय, गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न अग्रगामी पुनर्संरचना गर्नु पर्ने भएकोले संविधान सभाद्वारा निर्माण हुने संविधानको प्रस्तावनामा राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड सम्बन्धमा उल्लेख गर्नु आवश्यक भएकोले ।
२.	परिभाषा	विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा,- (क) "संघ" भन्नाले संघीय संरचनाको सबभन्दा माथिल्लो तहको रुपमा रहने संघीय तह सम्झनु पर्छ । यस शब्दले संघीय नेपालको विभिन्न प्रदेशहरु, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको समष्टिगत स्वरुपलाई समेत जनाउँछ । (ख) "प्रदेश" भन्नाले संघीय एकाईमा विभाजन गरिएको नेपालको संघीय एकाईको क्षेत्र र स्वरूप सम्झनु पर्छ । (ग) "स्थानीय तह" भन्नाले प्रदेश अन्तर्गत स्थापना हुने गाउँपालिका तथा नगरपालिकालाई सम्झनु पर्छ ।	परिभाषा भन्ने भागमा रहने ।	नेपालको विद्यमान राजनैतिक संरचना परिवर्तन भई राज्यको शासन शक्ति, संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनामा समेत जाने भएकोले नेपालको सन्दर्भमा संघात्मक शासन प्रणालीमा प्रयुक्त संघ, प्रदेश, स्थानीय तह, विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र, राज्यशक्ति, अधिकारको सूची जस्ता शब्दावलीहरु संविधानको विभिन्न धारा, उपधाराहरुमा बारम्बार प्रयोगमा आउने हुदाँ स्पष्टरुपमा वुझ्न र त्यसको अर्थमा एकरुपता ल्याउनको लागि परिभाषा गरिएको छ ।

		(घ) "विशेष संरचना" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र सम्झनु पर्छ । (ङ) "स्वायत्त क्षेत्र" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने एक जाति/समुदाय वा भाषाको बाहुल्य भएको वा सघन उपस्थितिको अवस्था रहेको क्षेत्रलाई सम्झनु पर्छ । (च) "संरक्षित क्षेत्र" भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने अति अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख र अति सीमान्तकृत रूपमा रहेका जाति, समुदाय र सांस्कृतिक क्षेत्रको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न स्थापना गरिने क्षेत्रलाई सम्झनु पर्छ । (छ) "विशेष क्षेत्र" भन्नाले स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेको, सम्बन्धित प्रदेश भित्र पिछडिएको, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न स्थापना गरिने भौगोलिक एकाइलाई सम्झनु पर्छ । (ज) "राज्यशक्ति" भन्नाले राज्यको कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका सम्वन्धी अधिकार सम्झनु पर्छ । (झ) "सूची" भन्नाले संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रलाई यो संविधान वमोजिम प्रदान गरिएको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने विषयको सूची सम्झनु पर्छ र सो शव्दले संविधानमा उल्लेखित साझा सूची समेतलाई जनाउँछ ।		
३.	राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तिको स्वरुपः	(१) नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाले यस संविधानमा उल्लेख गरिए वमोजिम गर्नेछन् ।	राज्यशक्तिको प्रयोग र स्वरुप सम्बन्धी भागमा रहने	संघीय संरचनामा राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरुले संविधानद्वारा सूचिकृत अधिकार बमोजिमको सीमा भित्र रही प्रचलित कानून बमोजिम प्रयोग गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाले नेपालको एकता, अखण्डता, सार्वभौमसत्ता तथा मुलुकको दीर्घकालिन हित, सर्वाङ्गीण विकास, मानव		संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरुले राज्यशक्तिको प्रयोग गर्दा संघीय व्यवस्था तथा लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाका आधारभूत मूल्य

		अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, शक्तिको पृथकीकरण र नियन्त्रण तथा सन्तुलन, जातीय समानतामा आधारित समता मूलक तथा बहुलतामा आधारित समाज, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक प्रणाली, समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्वको अधिकार र पहिचानको संरक्षण गर्ने छन् ।		मान्यताका अलावा देशको एकता, सार्वभौमसत्ता, दीर्घकालिन हित तथा नेपाली जनताको पहिचान, स्वशासन र स्वायत्ततालाई आत्मसाथ गर्नु पर्ने हुन्छ । यसको प्रयोगबाट जनता वीचको भावनात्मक एवं मजबुत एकता भएको नेपाली जनताको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वाधिन शान्तिपूर्ण र संबृद्ध राष्ट्रको निर्माण हुने विश्वास गर्न सकिन्छ । त्यसका लागि लोकतान्त्रिक मूल्य तथा मान्यताहरुलाई संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरुले शासन संचालनमा पालना र प्रत्याभूति गर्नु पर्ने र ती क्षेत्रहरुमा बसोबास गर्ने सबै नेपाली जनताहरुको पहिचान, स्वशासन, स्वायत्तता तथा सहअस्तित्वको प्रत्याभूति गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गतका स्वायत्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी, आदिवासी जनजातिको पहिचान, स्वशासन र स्वायत्तताको प्रत्याभुति हुनेछ ।		प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गतका स्वायत्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी, आदिवासी जनजातिको पहिचान, स्वशासन र स्वायत्तताको प्रत्याभूति गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
४.	संघीय नेपालको तहगत संरचना	(१) संघीय नेपालको मुल संरचना संघ, प्रदेश तथा स्थानीय गरी तीन तहको हुनेछ ।	संघीय नेपालको तहगत संरचना सम्बन्धी भाग वा धारामा रहने ।	सबै प्रकारका विभेदका विरुद्ध उठेका वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, लैङ्गिक र मधेश आन्दोलनका आवाजलाई सम्बोधन गर्न र राज्यशक्तिको परिचालन गर्ने अंगहरुमा जनसंख्या र भौगोलिक विशिष्टतालाई ख्याल गर्दै समानुपातिक प्रतिनिधित्व र अधिकार पाउने व्यवस्था गर्न, केन्द्रीकृत र एकात्मक स्वरुपको संरचनालाई संघीय राज्यमा रुपान्तरण गरी यस्तो संघीय संरचनामा विभिन्न तह, क्षेत्र र विभेदमा परेका जनताको समस्या संबोधन गर्न सक्ने किसिमको संघीय संरचना र तहको व्यवस्था गर्न तथा जनताको सहि प्रतिनिधित्व र पहुँचलाई सुनिश्चित गर्न पछिल्ला दिनहरुमा संघीय शासन व्यवस्थामा स्थानीय तहलाई पनि संघीय संरचनाको तहको रुपमा राख्ने अभ्यास र प्रचलन शुरु भएको सन्दर्भमा नेपालको संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरुपमा हुने संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी मूलत ३ तह हुने व्यवस्था गरिएको छ

				।
		(२) उपधारा (१) बमोजिमका संघ तथा प्रदेशमा व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र कार्यपालिका रहने छ ।		संघ तथा प्रदेशले संविधानद्वारा सूचीकृत अधिकार क्षेत्र भित्रको विषयमा विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दछन् । त्यसका लागि संघ तथा प्रदेशमा सरकारका अङ्गहरुको रुपमा व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका रहनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) उपधारा (१) बमोजिमको स्थानीय तहमा संविधानको अनुसूची ६ मा उल्लेखित अधिकार प्रयोग गर्ने गरी प्रादेशिक कानून अन्तर्गत विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार रहेको एक निर्वाचित परिषद रहने छ ।		स्थानीय तह अन्तर्गत रहने गाउँपालिका र नगरपालिका संचालन गर्न जनताद्वारा निर्वाचित परिषद रहने तथा त्यस्तो परिषदले प्रादेशिक कानून अन्तर्गत संविधानद्वारा सूचीकृत अधिकार भित्र रही विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) उपधारा (१) वमोजिमको मूल संरचनाको अतिरिक्त विशेष संरचनाको रुपमा संविधानको धारा ८ मा व्यवस्था भए बमोजिम प्रदेश अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र रहन सक्नेछन् ।		तीन तहको मूल संरचनाले कतिपय क्षेत्र, जाति, भाषा र समुदायका आकांक्षाहरुलाई समेट्न नसक्ने भएकोले प्रदेश अन्तर्गत त्यस्ता क्षेत्रहरुको पहिचान गरी विशेष संरचना अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र स्थापना गर्दा त्यस्ता क्षेत्रका जनताले पनि संघीय शासन प्रणाली अनुसारको स्वशासन र स्वायत्तताको उपभोग गरी आफ्नो पहिचान सहित राज्य संचालनमा सहभागी हुन पाउन भन्ने उद्देश्यले प्रदेश भित्र स्वायत्त क्षेत्र र प्रदेश भित्र अति अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख र अति सीमान्तकृत रूपमा रहेका जाति, समुदायको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न संरक्षित क्षेत्र तथा स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेको, सम्बन्धित प्रदेश भित्र पिछडिएको, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्र, सांस्कृतिक क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न स्थापना गरिने भौगोलिक एकाइलाई विशेष क्षेत्रको रुपमा स्थापना गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(५) उपधारा (४) बमोजिम स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रमा संविधानको अनुसूची ७ मा उल्लेखित अधिकार प्रयोग गर्ने गरी प्रादेशिक कानून अन्तर्गत विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार रहेको एक निर्वाचित परिषद रहने छ ।		विशेष संरचना अन्तर्गतको स्वायत्त क्षेत्रमा जनताद्वारा निर्वाचित निकाय रहने व्यवस्था लोकतान्त्रिक हुने र त्यस्तो निर्वाचित संस्थाको रुपमा परिषद रहने तथा त्यस्तो परिषदले प्रादेशिक कानून अन्तर्गत संविधानद्वारा सुचीकृत अधिकार भित्र रही विधायिकी, कार्यकारिणी र

				न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ।
५.	प्रदेशको निर्माण	(१) नेपालको एकात्मक राज्यको स्वरुपलाई पुनर्संरचना गरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाललाई चौध स्वायत्त प्रदेशमा विभाजन गरिएको छ।		प्रदेश निर्माणको आधारहरुमा पहिचान र सामर्थ्यलाई लिएको छ । प्राथमिक आधारको रुपमा पहिचानलाई लिइएको छ । पहिचानको आधार अन्तर्गत जातीय/समुदाय, भाषिक, साँस्कृतिक, भौगोलिक/क्षेत्रगत निरन्तरता एवं ऐतिहासिक निरन्तरता रहेका छन् । सामर्थ्यको आधार अन्तर्गत आर्थिक अन्तरसम्वन्ध र सामर्थ्यता, पूर्वाधार विकासको अवस्था र सम्भावना, प्राकृतिक साधन र स्रोतको उपलव्धता र प्रशासनिक सुगमतालाई लिइएको छ। नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक, बहुधार्मिक र भौगोलिक विविधतायुक्त मुलुक भएको र उद्गमको हिसावले आर्य, मंगोल, आष्ट्रिक र द्रविड गरी चार नश्ल समुहका जातीय समुहहरू रहेको पाईन्छ भने भाषागत हिसावले भारोपेली, भोट वर्मेली, आष्ट्रिक र द्रविड गरी चारभाषा परिवारका विभिन्न भाषाको पहिचान गरिएको छ । धार्मिक हिसावले हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, किरात, जैन, शिख लगायत विभिन्न धर्म, भूबनौटका हिसावले हिमाल, पहाड, उपत्यका, र तराई-मधेशमा विभक्त भएको छ । प्रदेशको रचना गर्दा निश्चित सिद्दान्त र आधारहरुमा पहिचान र सामर्थ्यलाई लिनुपर्ने हुन्छ । यी आधारमा निर्माण भएका प्रदेशहरुले स्वायत्तता र स्वशासनको प्रयोग गर्न सक्ने गरी नेपालको एकात्मक स्वरुपलाई पुनर्संरचना गरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाललाई चौध स्वायत्त प्रदेशमा विभाजन गरिएको हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(२) उपधारा (१) वमोजिम निर्माण गरिएका प्रदेशको नाम र क्षेत्र अनुसूची १ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ।		पहिचान र सामर्थ्यताको आधारमा निर्माण गरिएका प्रदेशको नाम, त्यसको भौगोलिक क्षेत्र र सिमा निश्चित गरिनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(३) उपधारा (२) वमोजिम विभाजित प्रदेशको नाम हेरफेर गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रदेशको प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसमा संघीय		प्रदेशहरुको नाम हेरफेर गर्ने विषय प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको विषय भएको र संघीय व्यवस्थापिकाले संविधान संशोधन गर्नुपर्ने भएको हुदाँ संविधानमा नामाकरण गरिएको प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने व्यवस्था

		व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्नेछ ।		रहनु उपयुक्त हुन्छ । प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने प्रक्रिया संविधानमा रहनु पर्ने हुँदा त्यस्तो प्रक्रियाको लागि प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले दुई तिहाई बहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसमा संघीय व्यवस्थपिकाको दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) उपधारा (३) वमोजिम प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने विषयमा संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमत कायम हुन नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनमत संग्रह गर्न सक्ने छ ।		प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने विषयमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट निर्णय भएपछि संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले उक्त विषय अनुमोदन गर्नु पर्ने हुन्छ । तथापी कुनै कारणबस दुई तिहाई बहुमत कायम हुन नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले नाम परिवर्तन गर्न आवश्यक ठानेमा सम्बन्धित प्रदेश भित्र रहेका जनताको मतद्वारा निर्णय गर्न जनमत संग्रह गर्न सक्ने यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(५) यस संविधान वमोजिमका प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिन तथा थप नयाँ प्रदेशको रुपमा निर्माण गर्न परेमा वा प्रादेशिक सिमानालाई एक आपसमा मिलाई हेरफेर गर्न परेमा सम्वन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसलाई संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्नेछ ।		संविधान वमोजिम निर्मित प्रदेशहरु एकापसमा गाभिन पर्ने वा एउटै प्रदेशबाट थप नयाँ प्रदेश बन्ने अवस्था आउन सक्ने भएकोले यस्तो स्थितिमा प्रदेशहरु गाभिने तथा छुट्टिने अधिकार प्रदान गर्नु पर्ने र प्रादेशिक क्षेत्रको निर्धारण वैज्ञानिक हुन नसकेकोमा त्यस्तो क्षेत्रको सिमाना हेरफेर गर्न पर्ने हुन्छ । यसरी प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिने, छुट्टिने र सिमा हेरफेर गर्ने प्रक्रियाको लागि सम्वन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसलाई संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले अनुमोदन गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(६) उपधारा (५) बमोजिमको प्रकिया अबलम्बन गर्दा संघीय व्यवस्थापिकामा दुई तिहाई बहुमत नपुगी अनुमोदन गर्न नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशहरुमा जनमत संग्रह गर्न सकिने छ ।		प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट निर्णय भएपछि संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले उक्त विषय अनुमोदन गर्नु पर्ने हुन्छ । तथापी कुनै कारणबस दुई तिहाई बहुमत कायम हुन नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशहरुमा जनताको मतद्वारा निर्णय गर्न जनमत संग्रह गर्न सक्ने यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(७) उपधारा (४) र उपधारा (६) बमोजिम भएको जनमत		जनमत संग्रहको निर्णय जनताको निर्णय हुने हुदाँ सो

		संग्रहको निर्णय अनुसार संघीय व्यवस्थापिकाले संविधान संशोधन गर्ने छ ।		निर्णयको आधारमा संविधानमा संशोधन गर्नु पर्ने अनिवार्यता हुने हुँदा यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(८) उपधारा (३), उपधारा (४) र उपधारा (५) बमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गर्ने र उपधारा (४) र उपधारा (६) बमोजिम जनमत संग्रह गर्ने लगायत अन्य व्यवस्था संघीय व्यवस्थापिकाले कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने प्रक्रिया, प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिने, नयाँ प्रदेशको निर्माण गर्ने र प्रादेशिक सिमानालाई एक आपसमा मिलाई हेरफेर गर्ने तथा सो विषयमा जनमत संग्रह गर्ने लगायतका विषयहरुको निर्धारण कानूनद्वारा गर्नु पर्ने र त्यस्तो कानून संघीय व्यवस्थापिकाले बनाउनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(९) प्रदेशको राजधानी अनुसूची १ मा उल्लेख भए बमोजिम हुने छ । प्रादेशिक राजधानी हेरफेर गर्नु परेमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले निर्धारण गरेको स्थानमा रहने छ । प्रादेशिक राजधानीको स्थान हेरफेर गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।	संक्रमणकालिन व्यवस्था अन्तर्गत रहने	प्रादेशिक राजधानी रहने स्थान निर्धारणको विषय सम्बन्धित प्रदेशको क्षेत्र भित्र पर्दछ । तथापी प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको गठन नभए सम्म प्रादेशिक राजधानी निर्धारण गर्नु पर्ने हुँदा यो व्यवस्था गरिएको छ । यसरी निर्धारण गरिएको राजधानी रहने स्थान सम्बन्धित प्रदेशको आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, प्रशासनिक एव भौतिक पूर्वाधार तथा विकास र विस्तारका संभावनालाई ध्यानमा राखि हेरफेर गर्न सकिने र प्रादेशिक राजधानीको स्थान हेरफेर गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया बारेमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले निर्धारण गर्नु पर्ने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
६.	संघको राजधानी	(१) संघको राजधानी संघीय सरकारले तोकेको स्थानमा रहनेछ ।	संघीय व्यवस्था सम्बन्धी भागमा रहने	संघीय नेपालको राजधानी संघीय सरकारले तोकेको स्थानमा रहन उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) उपधारा (१) बमोजिम तोकिएको स्थानलाई संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतले हेरफेर गर्न सक्नेछ ।		संघीय सरकारले तोकेको संघीय राजधानी रहेको स्थान हेरफेर गर्न आवश्यक पर्न सक्ने हुदाँ संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट हेरफेर गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
७.	स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण	(१) यस संविधान वमोजिम निर्माण भएका प्रदेश अन्तर्गत स्थानीय तहको रुपमा गाउँपालिका र नगरपालिका रहनेछन् ।	संघीय नेपालको तहगत संरचना सम्बन्धी भाग वा धारामा रहने ।	संघीय संरचना अन्तर्गत स्थापना भएका प्रदेश मातहत स्थानीय तहको रुपमा गाउँपालिका र नगरपालिका रहने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) उपधारा (१) बमोजिम रहने स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्नको लागि प्रादेशिक सरकारलाई संघीय सरकारले निश्चित मापदण्ड तोक्न सक्ने छ ।		स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारणको विषय प्रदेश सरकारको विषय भए पनि सबै प्रदेशहरुमा रहने स्थानीय तहको संरचना र अन्य व्यवस्थामा एकरुपता र

		यसरी मापदण्ड तोक्दा संघीय सरकारले सापेक्षिक रुपमा समान जनसंख्या, भौगोलिक तथा प्रशासनिक अनुकूलता, जनसंख्याको घनत्व, यातायातको सुविधा, प्राकृतिक स्रोत र साधनको अवस्थिति र सम्बन्धित क्षेत्रका बासिन्दाको सांस्कृतिक तथा सामुदायिक पक्षलाई ध्यान दिनु पर्ने छ।		समानता कायम गर्नु आवश्यक र व्यवहारिक हुने हुदाँ प्रादेशिक सरकारलाई यस विषयमा संघीय सरकारले निश्चित मापदण्ड तोक्न सक्ने र त्यसका लागि विभिन्न आधारहरुलाई ध्यान दिनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(३) उपधारा (२) बमोजिम संघीय सरकारले तोकेको मापदण्डको आधारमा सम्बन्धित प्रादेशिक सरकारले स्थानीय तहको नाम, संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्न उच्च स्तरीय आयोग गठन गर्ने छ। सो आयोगले स्थानीय स्वायत्त शासन संचालन गर्न अनुकूल हुने गरी स्थानीय तहको गठनमा सकभर एकरुपता कायम गर्ने छ।		स्थानीय तह प्रदेश अन्तर्गत रहने र तिनीहरुको नाम, संख्या र क्षेत्र निर्धारण प्रदेशले नै गर्नु उपयुक्त हुन्छ। स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण तथा नामाकरण गर्न सो सम्बन्धमा अध्ययन एवं विश्लेषण आवश्यक पर्ने र क्षेत्र निर्धारण र सिमाङ्कनको कार्य मूलतः प्राविधिक विषय भएकोले प्रादेशिक सरकारले त्यस सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरेका विशेषज्ञहरुको आयोग गठन गरी सो आयोगले संघीय सरकारले तोकेका मापदण्ड तथा विद्यमान स्थानीय तहको संख्या कम गर्ने कुरामा प्राथमिकता दिई हालको गाउँ विकास समितिको संख्यालाई घटाउने र नगरपालिकाको संख्या बढाउन अध्ययन गरी स्थानीय स्वायत्त शासन संचालन गर्न अनुकूल हुने गरी स्थानीय तहको गठनमा सकभर एकरुपता कायम गर्न ध्यान दिइने छ। यसबाट स्थानीय तहको संरचनामा एकरुपता आउने सक्ने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(४) उपधारा (१) बमोजिम गठन हुने स्थानीय तहको संख्या, सिमा र क्षेत्र यो संविधान बमोजिम प्रादेशिक सरकार गठन भएको मितिले एक वर्ष भित्र निर्धारण गरी सक्नु पर्नेछ।		स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्ने कार्य संविधान बमोजिम प्रादेशिक सरकार गठन भएको निश्चित समय भित्र गर्ने व्यवस्था रहनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(५) उपधारा (१) बमोजिम स्थानीय निकायको गठन नभए सम्मका लागि विद्यमान स्थानीय तह कायम रहने छन् ।	संक्रमणकालिन व्यवस्था सम्बन्धी भाग वा धारामा रहने	स्थानीय तहहरु प्रदेश सरकारको निर्माण भए पछि मात्र बन्ने भएकोले प्रादेशिक सरकार गठन हुन केही समय लाग्ने र त्यसरी निर्माण र गठन नभए सम्म हाल व्यवस्थित स्थानीय तहहरु नै कायम रहन उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(६) स्थानीय तहको गठन र संरचना सम्बन्धी अन्य		संविधानमा उल्लेख भए बाहेक स्थानीय तहको गठन र

		व्यवस्था प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		संरचना सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रादेशिक कानूनले व्यवस्थित गर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
८.	विशेष संरचना सम्वन्धी व्यवस्था	(१) संविधानको धारा ४ वमोजिमको मूल संरचनाको अतिरिक्त कुनै प्रदेश भित्र एक जाति/सुमदाय वा भाषिक समुदायको वाहुल्य भएको वा सघन उपस्थिति रहेको क्षेत्रलाई स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ ।	विशेष संरचना सम्बन्धी भाग वा धारामा रहने	तीन तहको मूल संरचना हुने भएको तर त्यसले विशेषगरी कतिपय आदिवासी जनजाति, उत्पीडित समुदाय र भाषिक समुदायका विषयहरुलाई समेट्न नसक्ने भएकोले प्रदेश अन्तर्गत त्यस्ता क्षेत्रहरुको पहिचान गरी विशेष संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रका जनताले पनि संघीय शासन प्रणाली अनुसारको स्वशासन र स्वायत्तताको उपभोग गरी आफ्नो पहिचान सहित राज्य संचालनमा सहभागि हुन पाउन भन्ने उद्देश्यले स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) उपधारा (१) को अतिरिक्त अति अल्पसंख्यकरुपमा रहेका जाति/समुदाय, सांस्कृतिक क्षेत्र, लोपोन्मुख र सिमान्तकृत जातिहरुको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न कुनै क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ ।		प्रदेश अन्तर्गत अति अल्पसंख्यकरुपमा रहेका जाति/ समुदाय, सांस्कृतिक क्षेत्र, लोपोन्मुख र सिमान्तकृत जातिहरुको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न कुनै क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र कायम गर्न सकिने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) उपधारा (१) र (२) वमोजिमको क्षेत्रले नसमेटेका सम्वन्धित प्रदेश भित्र पिछडिएका तथा आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न कुनै खास भौगोलिक क्षेत्रलाई विशेष क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ ।		प्रदेश अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेका सम्वन्धित प्रदेश भित्र पिछडिएका तथा आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न कुनै खास भौगोलिक क्षेत्रलाई विशेष क्षेत्र कायम गर्न सकिने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) उपधारा (१) बमोजिम प्रदेश अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रहरु अनुसूची २ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछन् । अनुसूचीमा उल्लेखित स्वायत्त क्षेत्रहरुको अतिरिक्त थप नयाँ निर्माणको लागि सिफारिस गर्न प्रादेशिक सरकारले एक अधिकार सम्पन्न आयोग गठन गर्नेछ । स्वायत्त क्षेत्रको निर्माण पहिलोपटक प्रादेशिक सरकार गठन भएको एक वर्ष भित्र गरिसक्नु पर्नेछ ।		प्रदेश अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रहरुको सूची संविधानमा सूचीकृत गर्न तथा त्यस्ता क्षेत्रहरु प्रदेश अन्तर्गत पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार थप स्थापना गरी व्यवस्था गर्न प्रादेशिक सरकारले आयोग गठन गरी सो कार्य गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ । साथै स्वायत्त क्षेत्रको निर्माण प्रादेशिक सरकार गठन भएको निश्चित समय भित्र गरि सक्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(५) उपधारा (४) बमोजिमका स्वायत्त क्षेत्रहरुको नाम		संविधानमा सूचीकृत स्वायत्त क्षेत्रहरुको नाम हेरफेर,

		हेरफेर, थपघट र परिवर्तन गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको सिफारिसलाई संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट अनुमोदन गर्नु पर्नेछ ।		थपघट र परिवर्तन गर्नु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । त्यस्तो कार्य सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(६) उपधारा (२) र (३) बमोजिम संरक्षित क्षेत्र र विशेष क्षेत्र निर्माण गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको बहुमतको निर्णयबाट गर्न सकिनेछ ।		प्रदेश अन्तर्गत रहने संरक्षित क्षेत्र र विशेष क्षेत्र निर्माणको विषय सम्बन्धित प्रदेशको अधिकार क्षेत्र भित्रको विषय भएको हुदाँ प्रदेशको व्यवस्थापिकाको बहुमतको निर्णयबाट स्थापना गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(७) स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।		प्रदेश अन्तर्गतका स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
९.	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको अधिकारको बाँडफाँड	(१) यस संविधानको अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषयमा संघको अधिकार निहित रहने छ । संघीय व्यवस्थापिकाले यस संविधानको अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषयमा कानून बनाउन सक्नेछ ।	अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धी भागमा रहने	अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषय कुनै खास प्रदेशको क्षेत्राधिकारको विषय नभई राष्ट्र भरको विषय भित्र पर्ने हुदाँ र यस्ता विषय संघ आफैले कानून बनाइ व्यवस्थित गर्दा प्रभावकारी हुने भएको तथा यस्ता विषयहरु संघीय प्रणाली अपनाएका अन्य मुलुकहरुले पनि संघको अधिकार अन्तर्गत राख्ने अभ्यास र प्रचलन रहेकोले संघको अधिकार अन्तर्गत सूचीकृत गरिएको छ । अनुसूची ३ मा उल्लेखित विषयमा संघीय व्यवस्थापिकाले विधायिकी अधिकार प्रयोग गरी कानून निर्माण गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) यस संविधानको अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा प्रदेशको अधिकार निहित रहने छ । प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले यस संविधानको अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा आफ्नो प्रदेश भित्र लागु हुने गरी कानून बनाउन सक्नेछ ।		अनुसूची ४ मा उल्लेखित अधिकार राष्ट्रव्यापीरुपमा सरोकार राख्ने नभई प्रदेशले नै प्रशासन तथा व्यवस्थापन गर्न सक्ने र गर्न पर्ने प्रकृतिको भएको हुनाले उल्लेखित विषय प्रदेशको अधिकार अन्तर्गत समावेश गरिएको र त्यस्तो विषयमा प्रदेशको स्वायत्तता तथा स्वशासनका लागि प्रदेशले कानूनको निर्माण गर्न सक्ने गरी प्रादेशिक व्यवस्थापिकालाई कानून बनाउने अधिकार रहने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) यस संविधानमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि अनुसूची ५ मा उल्लेखित साझा सूचीका विषयमा		अनुसूची ५ मा उल्लेखित विषयको प्रकृति संघ तथा प्रदेश दुवै तहको सरोकारको विषय भित्र पर्ने भएकोले

		संघीय व्यवस्थापिकाले निर्धारण गरेको विधायनको आधारभूत सिद्धान्त, मान्यता र ढाचाँको आधारमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून निर्माण गर्न सक्नेछ ।		सो अधिकारको प्रयोग र पालनाको लागि संघ र प्रदेश दुवै तहको सहयोग आवश्यक हुन्छ । तसर्थ त्यस्ता विषय साझा सूचीमा समावेश गर्ने अभ्यास रहेको छ । साझा सुचीको प्रयोगको लागि संघ तथा प्रदेश दुवै तहले कानून निर्माण गर्न सक्छन् । यसरी कानून निर्माण गर्दा संघ र प्रदेशको कानून बाँझिन सक्ने भएकोले संघीय व्यवस्थापिकाले साझा सूचीको विषयमा निश्चित मार्गदर्शन वा विधायनको आधारभूत सिद्धान्त, मान्यता र ढाचाँको निर्माण गर्ने र सो आधारमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून निर्माण गर्न सक्ने गरी यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) उपधारा (१) र (२) मा उल्लेखित विधायिकी अधिकारका साथै यस संविधान वमोजिम संघ तथा प्रदेशलाई कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार हुनेछ ।		संघ तथा प्रदेशलाई संविधानले सूचीकृत गरेको अधिकारको विषयमा विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार आवश्यक हुने र यसबाट स्वशासन र स्वायत्तताको प्रत्याभूति दिन यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(५) स्थानीय तहको अधिकार संविधानको अनुसूची ६ मा उल्लेख भए बमोजिम हुने छ । अनुसूची ६ मा उल्लेखित विषयमा स्थानीय तहले आवश्यक कानून बनाउन सक्नेछ । यसरी बनाएको कानून प्रादेशिक कानूनसँग बाँझिएमा बाँझिएको हदसम्म स्वत: निष्क्रिय हुनेछ ।		स्थानीय तह संघीय संरचनाको तल्लो तहको रुपमा रहने र यसमा जनताको सबै भन्दा पहिले पहुँच हुने हुदाँ जनताको सरोकारका विषयहरु र स्थानीय तहले संचालन गर्दा प्रभावकारी, उपयोगी र व्यवहारिक हुने सक्ने विषयहरु स्थानीय तहलाई अधिकारको रुपमा संविधानमा सूचीकृत गर्न उपयुक्त हुने र सूचीकृत विषयमा स्थानीय तहलाई कानून निर्माण गर्ने अधिकार प्रदान गरी स्थानीय स्वायत्त शासन संचालन गर्न र स्वशासनको अधिकार प्रयोग गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ । साथै स्थानीय तहले प्रादेशिक कानूनसँग नबाँझिने गरी कानून निर्माण गर्नु पर्ने र बाँझिएमा स्थानीय तहको कानून निष्क्रिय हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(६) उपधारा (५) को विधायिकी अधिकार सहित स्थानीय तहमा व्यवस्था भएको निर्वाचित परिषदलाई कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार हुनेछ।		स्थानीय तहलाई विधायिकी अधिकारका अलावा कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार समेत रहने व्यवस्था गर्न सो तहमा व्यवस्था हुने निर्वाचित परिषदलाई सो अधिकार हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(७) विशेष संरचना अन्तर्गतको स्वायत्त क्षेत्रको अधिकार संविधानको अनुसूची ७ मा उल्लेख भए बमोजिम		विशेष संरचना अन्तर्गत रहने स्वायत्त क्षेत्रहरुको स्वशासन र स्वायत्तताका लागि संविधानद्वारा अधिकार

		हुनेछ । अनुसूची ७ मा उल्लेखित विषयमा स्वायत्त क्षेत्रले आफ्नो क्षेत्र भित्र लागु हुने गरी कानून बनाउन सक्नेछ । यसरी बनाएको कानून प्रादेशिक कानूनसँग बाँझिएमा बाँझिएको हदसम्म स्वतः निष्क्रिय हुनेछ ।		सूचीकृत गर्न आवश्यक पर्ने र सो सूचीको आधारमा स्वायत्त क्षेत्रले आफ्नो क्षेत्र भित्र लागु हुने गरी कानून बनाई नियमित गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ । स्वायत्त क्षेत्रले बनाउने कानून प्रादेशिक कानूनसँग बाँझिन सक्ने हुदाँ बाँझिएको अवस्थामा स्वायत्त क्षेत्रको कानून स्वतः निष्क्रिय हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(८) उपधारा (७) को विधायिकी अधिकार सहित स्वायत्त क्षेत्रमा व्यवस्था भएको निर्वाचित परिषदलाई कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार रहनेछ ।		स्वायत्त क्षेत्रको स्वशासन र स्वायत्तताका लागि सो क्षेत्रमा व्यवस्था भएको निर्वाचित परिषदलाई विधायिकी अधिकारका अलावा कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार रहन आवश्यक हुने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(९) यस संविधान बमोजिम स्थापना गरिने विशेष संरचना अन्तर्गतका विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रको अधिकार प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।		विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रको स्थापना प्रदेशले गर्ने हुदाँ त्यस्ता क्षेत्रको अधिकारको विषय पनि प्रदेशले नै व्यवस्थित गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१०) उपधारा (५) र (७) मा उल्लेखित कुराले प्रादेशिक सरकारलाई आफ्नो सूचीमा परेको विषयमा कानूनद्वारा स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई थप अधिकार प्रदान गर्न बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।		स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा कानूनद्वारा थप अधिकार प्रदान गर्न सक्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(११) संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना अन्तर्गतको स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सुचीमा वा साझा सुचीमा उल्लेख नभएको कुनै विषयमा तथा यो संविधान तथा संविधान अन्तरगतका कानूनमा नतोकिएको विषयमा कानून वनाउने अधिकार संघीय व्यवस्थापिकामा निहित हुनेछ ।		संविधानमा कुनै पनि तहको अधिकारको सूचीमा नपरेको विषयमा कुन तहले कानून निर्माण गरि नियमित गर्ने भन्ने विषय स्पष्ट नराखिएमा समस्या पर्न सक्ने र यस्तो विषय संघले नियमित गर्न सक्ने व्यवस्था गर्दा एकरुपता र प्रभावकारी हुने भएकोले कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषय र साझा सूचीमा नपरेका विषयमा कानून बनाउने अधिकार संघीय व्यवस्थापिकालाई हुने गरी यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१०.	संघीय एकाइहरु वीच अन्तर सम्वन्ध	(१) संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना वीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ ।	संघीय एकाइहरु वीच अन्तर सम्बन्ध सम्बन्धी भागमा रहने	संघीय संरचनामा रहने सरकारका तहहरु वीच अधिकारको प्रयोग वा साझा चासो वा सरोकारका विषयमा विवाद हुन नदिई आपसमा सहयोग समन्वय विस्तार गर्नु पर्ने हुदाँ सहयोगात्मक, सहकारि, सहअस्तित्व, आपसी सहमति र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा सम्बन्ध रहनु पर्ने भएकोले यो व्यवस्था

				गरिएको छ ।
		(२) प्रदेश प्रदेश वीचको आपसी सम्बन्ध व्यवस्थित गर्न संघले प्रदेशहरु वीच आवश्यक व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ ।		प्रदेशहरु वीच आपसी सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न संघले बहुप्रदेशिय चासोका विषयमा सहयोग र व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशले अनुसूची ४ मा उल्लेखित विषयमा कानून निर्माण गर्न संघीय व्यवस्थापिका समक्ष अनुरोध गरेमा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून बनाउन सक्नेछ ।		प्रदेशको सूचीमा परेका विषयमा दुई भन्दा बढी प्रदेश वीच कानूनी व्यवस्था फरक फरक हुन सक्दछ । दुई वा सो भन्दा वढी प्रदेश वीच साझा सरोकारका विषयमा कानूनी समस्या हुन नदिन संघीय व्यवस्थापिकालाई कानून बनाउन अनुरोध गर्न सक्ने र संघीय व्यवस्थापिकाले त्यस्तो विषयमा कानून बनाई त्यस्तो प्रदेशको सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न सक्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) संघले राष्ट्रिय महत्वका विषयमा र प्रदेशहरु वीच समन्वय गर्नु पर्ने विषयमा सवै प्रदेशहरुका लागि संविधान र कानून बमोजिम आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु सम्बन्धित प्रदेशको कर्तव्य हुनेछ । तर प्रदेशको अधिकारमा हस्तक्षेप हुने गरी संघले कुनै निर्देशन वा कार्यकारिणी आदेश जारी गर्ने छैन ।		राष्ट्रिय महत्वको विषय सबै प्रदेशहरुसंग अन्तर सम्बन्धित हुने र प्रदेशहरु वीच साझा सरोकारका विषयहरुमा पनि संघले व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त र व्यावहारिक हुने हुदाँ त्यस्तोमा संघले सबै प्रदेशका लागि आवश्यक निर्देशन दिई एकरुपता कायम गर्नु पर्ने हुदाँ प्रदेशको अधिकारमा हस्तक्षप नहुने गरी संघले प्रदेशलाई कार्यकारी आदेश र निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(५) कुनै पनि प्रदेशले राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र देशको शान्ति व्यवस्थामा असर पर्ने किसिमको कार्य गरेमा संघीय सरकारको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखले त्यस्तो प्रदेशलाई आवश्यकतानुसार सचेत गराउन, प्रादेशिक सरकार र व्यवस्थापिका निलम्वन गर्न वा विघटन गर्न सक्नेछ ।		प्रदेशले देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र शान्ति व्यवस्थामा असर पुग्ने कार्य गरेकोमा संघीय सरकारले त्यसलाई तत्काल नियन्त्रण गर्नु पर्ने र व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो नियन्त्रणको प्रक्रिया अन्तर्गत सचेत गराउने, प्रादेशिक सरकार वा व्यवस्थापिका निलम्बन र विघटन गर्न सक्ने सम्मका व्यवस्थाहरु रहनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(६) उपधारा (५) वमोजिम कुनै प्रदेशको सरकार वा व्यवस्थापिका निलम्बन वा विघटन गरेकोमा पैतीस दिन भित्र संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतबाट अनुमोदन गराउनु पर्नेछ । तर संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन नभएमा त्यस्तो आदेश स्वतः निष्कृय भएको मानिनेछ ।		संघीय सरकारले कुनै पनि प्रदेशलाई देशको सार्वभौसत्ता, अखण्डता र शान्ति व्यवस्थामा असर पुऱ्याउने कार्य गरेको भनि स्वेच्छाचारी रुपमा विघटन एवं निलम्बन गर्न नसकोस् र त्यसलाई संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गराउनु पर्ने व्यवस्थाले संघीय सरकारलाई जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउन

				मद्दत पुग्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(७) उपधारा (६) वमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन भएमा त्यस्तो प्रदेशमा ६ महिना भित्र प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको निर्वाचन हुनेछ ।		संघीय सरकारले प्रादेशिक व्यवस्थापनको विघटन गरी संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन भएमा त्यस्तो प्रदेशमा सरकार र व्यवस्थापिकाको गठनका लागि निर्वाचन गराउनु पर्ने भएको र त्यो कार्य निर्धारित समय भित्र गर्नु पर्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(८) उपधारा (७) वमोजिम निर्वाचन नभए सम्मका लागि त्यस्तो प्रदेशमा संघीय शासन कायम रहनेछ ।		यसरी निर्वाचन नभए सम्म प्रदेशको शासन व्यवस्था संचालन गरी शान्ति व्यवस्था कायम गर्नु पर्ने हुदाँ संघीय शासन कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(९) कुनै एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको कानूनी व्यवस्था वा न्यायिक एवं प्रशासकीय निर्णय वा आदेशको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्नेछ ।		प्रदेशहरु वीच आपसी सहयोग र सम्बन्धलाई मैत्रीपूर्ण बनाउन र एक अर्काको कानूनी व्यवस्था र न्यायिक एवं प्रशासकीय निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी सहयोग हुन यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१०) एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसंग साझा चासो र हितको विषयमा एक अर्कालाई सूचना आदान प्रदान गर्न, परामर्श गर्न, आफ्नो कार्य र विधायनका बारेमा एक आपसमा समन्वय गर्न र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्नेछन् ।		संघीय व्यवस्थामा एक प्रदेशले अधिकारको सूचीमा परेका विषयमा कानून निर्माण गर्न सक्ने भएकोले एक प्रदेश र अर्को प्रदेश वीच एउटै विषयमा पनि अलग अलग कानून निर्माण हुन सक्छ । त्यस बाहेक एक प्रदेश र अर्को प्रदेश वीच कतिपय विषय साझा चासो र सरोकारका हुन्छन् । तसर्थ कानूनी व्यवस्था बारे जानकारी दिन एवं साझा चासो र हितका विषयमा एक आपसमा सूचना आदान प्रदान गर्न आवश्यक हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(११) कुनै एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको वासिन्दालाई आफ्नो प्रदेशको कानून बमोजिम समान सुरक्षा र सुविधा उपलव्ध गराउनु पर्नेछ ।		जुनसुकै प्रदेशमा रहने बासिन्दा भए पनि त्यस्तो व्यक्ति नेपालको नागरिक हुने र त्यस्तो नागरिकले समान अधिकार र सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था हुनु पर्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१२) संघले सम्बन्धित प्रदेश मार्फत् स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम सहयोग गर्न र निर्देशन दिन सक्नेछ ।		संघ र स्थानीय निकाय तथा विशेष संरचना वीचको सम्बन्ध संविधानमा उल्लेखित अधिकारको बाँडफाँडको सूची, प्रचलित कानुनको अलावा पारस्परिक सहयोग, समन्वय र असल सम्बन्धमा आधारित हुने हुदाँ संघले संविधान र प्रचलित कानुन बमोजिम त्यस्तो स्थानीय निकाय र विशेष संरचनालाई सम्बन्धित प्रदेश मार्फत् आवश्यक सहयोग गर्न र निर्देशन दिन यो व्यवस्था

				गरिएको छ ।
११.	संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान सम्बन्धी व्यवस्था	(१) संघ र प्रदेश वीच र प्रदेश प्रदेश वीच विवाद उत्पन्न हुन नदिन र उत्पन्न भएका विवादको समाधान गर्न वा समाधान नभएका विषय संघीय व्यवस्थापिकामा सिफारिस गर्न एक अन्तर प्रादेशिक परिषद रहने छ । जसमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष र सदस्यहरु रहने छन् । क) कार्यकारी प्रमुख – अध्यक्ष ख) संघीय गृहमन्त्री – सदस्य ग) संघीय अर्थमन्त्री – सदस्य घ) प्रदेशका प्रमूखहरु – सदस्य	संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान सम्बन्धी भाग वा धारामा रहने ।	संघीय एकाइहरु वीच विवाद उत्पन्न हुन नदिने उपायहरुको खोजी गर्न , उत्पन्न भएका विवाद समाधान गर्न एवं विवाद हुन सक्ने क्षेत्रहरुको पहिचान गरी निराकरण गर्न अन्तर प्रादेशिक परिषद महत्वपूर्ण संयन्त्र हुन सक्दछ । यस्तो परिषदले संघ र प्रदेश वीच विवाद उत्पन्न हुन नदिने, उत्पन्न विवादको समाधान गर्ने, समाधान नभएका विषय संघीय व्यवस्थापिकामा समाधानका लागि पठाउने तथा संघ र प्रदेश र प्रदेश प्रदेश वीचको अन्तर सम्बन्धलाई समेत व्यवस्थित गर्न सक्दछ । अन्तर प्रादेशिक परिषदमा कार्यकारी प्रमुख अध्यक्ष र सदस्यहरुमा संघीय गृहमन्त्री, संघीय अर्थमन्त्री, प्रदेशका प्रमुखहरु सदस्यको रुपमा रहने व्यवस्थाले संबद्ध सबै पक्षको प्रतिनिधित्व हुने र अधिकार सम्पन्न पदाधिकारीको संलग्नताले विवाद समाधान गर्न सघाउ पुग्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) उपधारा (१) बमोजिमको परिषदले आवश्यकता अनुसार परिषदको वैठकमा सम्बन्धित विषयको संघीय मन्त्री र प्रादेशिक मन्त्री तथा विशेषज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सक्ने छ ।		अन्तर प्रादेशिक परिषदले विवाद उत्पन्न हुन नदिने उपायहरुको खोजी गर्न तथा त्यस्तो क्षेत्रहरुको पहिचान गरी विवाद समाधान गर्न सम्बन्धित विषयका मन्त्रीहरु तथा सम्बन्धित विशेषज्ञसँग छलफल एवं परामर्श गर्न आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित विषयको संघीय मन्त्री, सम्बन्धित विषयको प्रादेशिक मन्त्री तथा विशेषज्ञलाई वैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) उपधारा (१) बमोजिमको परिषदको कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुने छ ।		अन्तर प्रादेशिक परिषदको कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था तथा अन्य विषय कानूनद्वारा व्यवस्थित गर्नु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) अन्तर प्रादेशिक परिषदबाट सिफारिस भई आएका वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेका विषयलाई संघीय व्यवस्थापिकाको बैठकमा छलफल गरी समाधान गर्न सकिने छ ।		संघीय व्यवस्थापिका जनताबाट निर्वाचित प्रतिनिधिहरुको सर्वोच्च राजनैतिक निकाय हुने र यसमा सम्पूर्ण राष्ट्रका जनताको प्रतिनिधित्व समेत रहने हुदाँ संघीय एकाइहरु वीचका विवादहरुलाई छलफल तथा विचार विमर्शको माध्यमबाट निष्कर्ष निकाली समाधान गर्न सक्ने तथा यस्तो संयन्त्रबाट विवाद समाधान

				प्रभावकारी समेत हुने भएकोले संघ र प्रदेश वीच तथा प्रदेश-प्रदेश वीचका विवादका विषयमा अन्तर प्रादेशिक परिषदबाट सिफारिस भई आएका वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेका विषयलाई संघीय व्यवस्थापिकाको वैठकबाट छलफल गरी समाधान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्ता विवाद अन्तर्गत खासगरी राजनीतिक प्रश्न समावेश भएका कारण न्यायालयले न्यायिक निरोपण गर्न र व्यवस्थापन गर्न नसक्ने विषयहरु पर्दछन् ।
		(५) उपधारा (४) बमोजिम विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया संघीय व्यवस्थापिकाले कानून बनाई तोके बमोजिम हुने छ ।		संघीय व्यवस्थापिकामा विवाद पुग्ने, छलफल गर्ने र निर्णय प्रक्रिया संघीय व्यवस्थापिकाले कानून बनाइ निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(६) उपधारा (४) बमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाबाट विवादको समाधान हुन नसकेमा वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनमत संग्रहको लागि संघीय सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ ।		संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने कतिपय राजनीतिक विषयहरु महत्वपूर्ण तथा जटिल हुन सक्दछन् । त्यस्ता विषयहरुमा संघीय व्यवस्थापिकाले छलफल गरी निर्णय गरी समाधान हुन नसकेमा वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनताको मतद्वारा निरुपण गर्ने प्रस्ताव गरेमा संघीय सरकारलाई सिफारिस गरी त्यस्ता विषयहरुमा जनमत संग्रहको माध्यमबाट समाधान गर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		७) कुनै प्रदेश भित्रको विवाद समाधान गर्न सो प्रदेश वा प्रदेशहरु भित्र प्रादेशिक जनमत संग्रह र समग्र राष्ट्रको विषयमा राष्ट्रिय जनमत संग्रह गर्न सकिने छ ।		कुनै एक प्रदेशको सरोकार रहेको विवादको विषयमा सो प्रदेश भित्र तथा दुई वा सो भन्दा बढी प्रदेशको चासो रहेको विवादको विषयमा प्रदेशहरु भित्र प्रादेशिक जनमत संग्रहको माध्यमबाट विवाद समाधान गर्न र त्यस्तो विवादको विषय समग्र राष्ट्रिय चासोको विषय भएमा राष्ट्रिय जनमत संग्रहको माध्यमबाट विवाद समाधान गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(८) जनमत संग्रह सम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय व्यवस्थापिकाद्वारा कानून बनाई निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		जनमत संग्रह सम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय व्यवस्थापिकाले कानून बनाई निर्धारण गर्न सक्ने प्रावधान रहनु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ

				।
		(९) प्रदेश र स्थानीय तह वा प्रदेश र विशेष संरचनाहरु वा स्थानीय तहहरु वा स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरु वा विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरु वीच विवाद उत्पन्न भएमा सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले छलफल गरी समाधान गर्न सक्ने छ ।		संघीय संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने प्रदेश र सो अन्तर्गतका स्थानीय तह एवं विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरु वीच विवादहरुको सिर्जना हुन सक्दछ । त्यस्ता विवादहरु राजनीतिक तहमा छलफल गरी समाधान गरिनु प्रभावकारी हुन सक्छ । त्यसका लागि प्रादेशिक व्यवस्थापिका उपयुक्त संयन्त्र हुन सक्ने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१०) उपधारा (९) अनुसार विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले विवादको समाधान गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(११) संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह, प्रदेश र विशेष संरचना र स्थानीय तह र विशेष संरचनाका क्षेत्रहरु वीच संविधानद्वारा सूचीकृत अधिकारको विषयमा वा संवैधानिक व्याख्याको विषयमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवादको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार संवैधानिक अदालतलाई हुनेछ ।		संघीय प्रणालीमा सरकारका तहहरु वीच अधिकारको प्रयोग र पालनाको विषयमा संवैधानिक र कानूनी विवादहरु उत्पन्न हुन्छन् । त्यस्ता विवादहरुलाई संवैधानिक र कानूनी आधारमा समाधान गरिनु पर्दछ । त्यसका लागि न्यायिक संयन्त्रको अभ्यास संघीय मूलुकहरुमा रहेको पाइन्छ । न्यायिक संयन्त्र अन्तर्गत संवैधानिक अदालत, सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत, न्यायाधिकरण जस्ता निकायहरु पर्दछन् । संघ र प्रदेश वीच, प्रदेश प्रदेश वीच, प्रदेश र स्थानीय तह वीच र प्रदेश र विशेष संरचनाका क्षेत्रहरु वीच संविधान र संविधानद्वारा प्रद्धत अधिकारको प्रयोग र पालना गर्ने विषयमा वा संवैधानिक व्याख्याको विषयमा विवादहरु हुन सक्दछन् । संवैधानिक विवादहरु अन्य कानूनी विवाद भन्दा फरक प्रकृतिका हुन्छन् । त्यसकारण यस्ता विवादको निरुपणका लागि न्यायिक प्रकृया समेत फरक हुन्छ । त्यसैले संवैधानिक अदालतलाई संघीय एकाइहरु वीचको संवैधानिक विवाद मात्र हेर्ने क्षेत्राधिकारले विवाद समाधान छिटोछरितो र प्रभावकारी हुन सक्ने भएकोले संवैधानिक अदालतको व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१२) संवैधानिक अदालतमा एक जना अध्यक्ष सहित पाँच जना सदस्यहरु रहने छन् ।		यस्तो संवैधानिक अदालतमा अध्यक्ष सहित ५ जना सदस्य रहने र त्यसमा रहने अध्यक्ष र सदस्यहरुको नियुक्ति, प्रकिया, योग्यता र सेवाका शर्त संघीय सर्वोच्च
		(१३) संवैधानिक अदालतका अध्यक्ष र सदस्यहरुको		

		नियुक्ति प्रक्रिया र योग्यता क्रमशः संघीय सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश र अन्य न्यायाधीश सरह हुने छ ।		अदालतको प्रधान न्यायाधीश र अन्य न्यायाधीशको व्यवस्थासंग मिल्ने गरी राख्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । संघीय संवैधानिक अदालतमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरुको नियुक्ति गर्दा समावेशी र समानुपातिक सिद्धान्तको आधारमा नियुक्त हुने छन् ।
		(१४) संवैधानिक अदालतका अध्यक्ष तथा सदस्यहरुको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र अन्य सुविधा क्रमशः संघीय सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश र न्यायाधीश सरह हुनेछ ।		
		(१५) संवैधानिक अदालतले विवाद निरुपण गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		संवैधानिक अदालतले विवाद निरुपण गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि कानून बमोजिम निर्धारण गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१६) उपधारा (११) मा व्यवस्था भए बमोजिमका विषयमा संवैधानिक अदालतले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ ।		संवैधानिक अदालतले संघीय एकाईहरु बीचको अधिकार र संवैधानिक व्याख्याको विषयमा उत्पन्न विवादको शुरु कारबाही र किनारा गर्दछ । यस्तो अदालत संविधानद्वारा स्थापित हुने उच्च तहको अदालत हुने र यस्तो अदालतले संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी विवादको निरुपण गर्ने हुदाँ संवैधानिक विषयमा उक्त अदालतले गरेको निर्णय अन्तिम हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१७) स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरु, स्थानीय तहहरु, विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरु बीच उत्पन्न हुने कानूनी विवादको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित प्रादेशिक उच्च अदालतलाई हुने छ ।		प्रदेश अन्तर्गत निर्माण हुने स्थानीय तह र विशेष संरचनाको अधिकार संविधानमा सूचीकृत भए अनुसार ती निकायले प्रयोग गर्दछन् । प्रदेशले संविधानमा सूचीकृत भएका विषयका अलावा प्रादेशिक सूचीमा परेका विषयमा समेत स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई कानूनद्वारा अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्दछ । त्यस्तो अवस्थामा स्थानीय तहहरु बीच, विशेष संरचनाहरु बीच र स्थानीय तह र विशेष संरचना बीच कानूनी विवादहरु उत्पन्न हुन सक्दछन् । त्यस्ता कानूनी विवाद छिटो छरितो रुपमा समाधान गर्न र भौगोलिक सुगमताको दृष्टिले प्रादेशिक उच्च अदालतबाट शुरु कारबाही र किनारा गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१८) प्रादेशिक उच्च अदालतले गरेको निर्णय उपर संवैधानिक विषयमा संवैधानिक अदालतमा पुनरावेदन		प्रादेशिक उच्च अदालतले गरेको निर्णय संवैधानिक अदालतबाट परिक्षण गर्न सक्ने गरी सो अदालतमा

		गर्न सकिने छ ।		पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(१९) प्रादेशिक उच्च अदालतले उपधारा (१७) मा उल्लेखित विवादको निरोपण गर्ने कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने छ ।		प्रादेशिक उच्च अदालतले विवाद निरुपण गर्न निश्चित कार्यविधि अबलम्बन गर्नु पर्ने र सो कार्यविधि प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२०) उपधारा (१) देखि उपधारा (१९) सम्म जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह, प्रदेश र विशेष संरचना, विशेष संरचनाहरु र स्थानीय तहहरु वीच उत्पन्न विवादहरुको समाधानका लागि दुई पक्षीय एवं बहुपक्षीय वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय एवं मध्यस्थता जस्ता विवाद समाधानका वैकल्पिक प्रक्रियाहरु अबलम्बन गर्न सकिने छ ।		संघीय एकाइरु वीच उत्पन्न हुने सम्पूर्ण विवादहरुको समाधान अदालती पद्धतिबाट मात्रै प्रभावकारी हुन सक्दैन कतिपय कानूनी विवाद वा असमझदारी विवाद समाधानका वैकल्पिक प्रकृयाको माध्यमबाट समाधान गर्नु प्रभावकारी हुन सक्दछ । यस्तो प्रकृयाले संघीय एकाइहरु वीच आपसी समझदारी र सहयोगलाई बृद्धि गरी अन्ततः संघीयतालाई नै सफल बनाउन मद्दत गर्दछ । यस अन्तर्गत द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय एवं मध्यस्थता जस्ता प्रकृया अबलम्बन गर्न सकिने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२१) उपधारा (२०) बमोजिमका प्रक्रिया अन्तर्गत विवाद समाधान गर्ने कार्यविधि लगायतका विषय संघीय कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।		यस्ता प्रकृया अन्तर्गत विवाद समाधान गर्ने कार्यविधि लगायतका विषय संघीय कानूनद्वारा निर्धारण गरिनु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१२.	आत्मनिर्णयको अधिकार	(१) आदिवासी, आदिवासी जनजाती, मधेशीलाई आन्तरिक र स्थानीय रुपमा राजनीति, संस्कृति, धर्म, भाषा, शिक्षा, सूचना, संचार, स्वास्थ्य, बसोबास, रोजगार, सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक क्रियाकलाप, वाणिज्य, भूमि, स्रोतसाधनको परिचालन तथा वातावरण सम्बन्धी अधिकारका रुपमा आत्मनिर्णयको अधिकार रहने छ । यी विषयहरुमा कानून बनाई निश्चित गरिने छ ।	मौलिक हक सम्बन्धी भागमा रहने ।	आदिवासी, आदिवासी जनजातीलाई आन्तरिक र स्थानीय रुपमा आफ्नो क्षेत्रमा स्वतन्त्र रुपमा कार्य गर्न सक्ने अधिकार रहनु पर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघको नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धि प्रतिज्ञापत्र, १९६६, संयुक्त राष्ट्र संघको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६, आदिवासी जनजातिका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र महासभाको घोषणा, २००७ तथा आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी आइएलओ महासन्धी १६९ ले आदिवासी, आदिवासी जनजातिलाई राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकास तथा आफ्नो क्षेत्रको विकासका लागि साधन स्रोतमा परिचालनको अधिकार हुने गरी आत्मनिर्णयको अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी त्यस्तो क्षेत्रका आदिवासी, आदिवासी जनजातिलाई राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, सामाजिक क्षेत्रको विकासका लागि स्वतन्त्र

				रुपमा कार्य गर्न आत्मनिर्णयको अधिकार समेत रहनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ । प्रागऐतिहासिक, ऐतिहासिक, वैदिक कालखण्डहरुमा समेत रहेको विदेह, विराट, सलहेश, सिम्रौनगढ, शाक्य लगायतका गणराज्यहरुका बासिन्दाहरु कालान्तरमा मधेशी भनेर एउटा विशेष पहिचान र राष्ट्रियताका रुपमा एकताबद्ध भै रहेको र शहश्राव्दीयौं देखि विभेदीकरण, वंचितिकरण, वहिष्करण, शोषण गरि पछाडी पारिएका मधेशी समुदायलाई राष्ट्रिय, आन्तरिक र स्थानीय रुपमा राजनीति, धर्म, संस्कृति, भाषा, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक क्रियाकलाप, वाणिज्य, भूमि, प्राकृतिक श्रोत र साधनको परिचालन तथा वातावरण सम्बन्धी अधिकार दिई राष्ट्रिय रुपमा उनीहरुको पहिचान, पहुंच, प्रतिनिधित्व, प्रदेश र प्राकृतिक श्रोत र साधनमा विशेषाधिकारको रुपमा मधेशी समुदायलाई आत्म निर्णयको अधिकार रहनेछ ।
		(२) उपधारा (१) बमोजिम आत्मनिर्णयको अधिकारको प्रयोग गर्दा देशको सार्वभौमसत्ता, स्वतन्त्रता, एकता र क्षेत्रीय अखण्डतामा खलल नपर्ने गरी गरिने छ ।		आत्मनिर्णयको अधिकारको प्रयोग गर्दा देशको सार्वभौमसत्ता, स्वतन्त्रता, एकता र क्षेत्रीय अखण्डतामा खलल नपर्ने गरी आत्मनिर्णयको अधिकार प्रयोग गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१३.	राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्था	(१) मूल संरचना अन्तर्गत जातीय/समुदायका आधारमा निर्माण हुने प्रदेशहरुको हकमा राजनैतिक दलहरुले निर्वाचनको समयमा र प्रादेशिक सरकार निर्माणको क्रममा सम्बन्धित प्रदेशमा बाहुल्य रहेको जाति/समुदायको सदस्यलाई मूख्य नेतृत्व तहमा प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । तर यस्तो राजनैतिक अग्राधिकारको व्यवस्था दुई कार्यकाल पछि स्वतः निष्क्रिय हुनेछ ।		हालसम्म राज्यसत्तामा जाति/समुदाय, उत्पिडित भएका वर्गको उत्थान र पहिचानको निमित्त जाति/समुदायको बाहुल्यताका आधारमा निर्माण भएका प्रदेशमा दुई कार्यकालका लागि यस्तो व्यवस्था गर्ने र त्यसपछि उक्त व्यवस्था स्वतः निष्क्रिय हुने व्यवस्था गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) विशेष संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रमा बाहूल्य रहेको जाति/समुदायको त्यस्तो स्वायत्त क्षेत्रको प्रमूख नेतृत्व तहमा राजनैतिक अग्राधिकार हुनेछ । तर यस्तो राजनैतिक अग्राधिकारको व्यवस्था दुई कार्यकाल पछि स्वतः निष्क्रिय हुनेछ ।		स्वायत्त क्षेत्र प्रदेश भित्र रहेको एक जाति/समुदाय वा भाषिक बाहूल्यता भएको वा सघन उपस्थिति रहेको क्षेत्र हुने हुदाँ त्यस्तो क्षेत्रमा बाहूल्य रहेको जाति/समुदाय वा भाषिक समुदायको राजनैतिक अग्राधिकार रहन यो व्यवस्था गरिएको छ ।

१४.	महिलाको अधिकार	(१) महिलाहरुमा देहाय वमोजिमका समान अधिकार रहने छन् । (क) पैतृक सम्पत्ति, नागरिकता, वंशज तथा पारिवारिक मामिलामा पुरुष सरह समान अधिकार (ख) कानूनको दृष्टिमा समान संरक्षण र लाभ प्राप्त गर्ने अधिकार (ग) समान कामका लागि समान पारिश्रमिक पाउने अधिकार । (घ) सम्बन्ध विच्छेदको अधिकार	मौलिक हक सम्बन्धी भागमा रहने ।	नेपाली समाजमा महिलाको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक अवस्था ज्यादै पछाडि परेको तथा महिलाहरु अवसरबाट वञ्चित रहेका छन् । त्यसमा पनि मधेशी महिला र दलित महिलाको अवस्था झनै दयनीय रहेको छ । महिलाहरु पुरुषको तुलनामा ज्यादै असमान स्थितिमा रहेका हुदाँ पुरुष सरह समान अधिकार रहनु पर्ने भएकोले पैतृक सम्पत्ति, नागरिकता, वंशज तथा पारिवारिक मामिलामा पुरुष सरह समान अधिकार, कानूनको दृष्टिमा समान संरक्षण र लाभ प्राप्त गर्ने अधिकार, समान कामका लागि समान पारिश्रमिक पाउने अधिकार र सम्बन्ध विच्छेदको अधिकार सुनिश्चित गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) उपधारा (१) मा उल्लेखित अधिकारका अलावा महिलाहरुमा देहायका अधिकारहरु सुरक्षित रहने छन् । क) प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन सम्बन्धी अधिकार ख) सुरक्षित मातृत्वको अधिकार		महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक अवस्था पुरुषको तुलनामा असमान रहनुका साथै महिलामा मात्र सुरक्षित रहेका कतिपय विषयहरुमा पनि उनीहरुलाई विशेष अधिकार रहेको पाइदैन । प्रजनन् सम्वन्धी विषय महिलाको प्राकृतिक र जैविक अधिकार एवं दायित्व भित्र पर्दछ । यस अर्न्तगत प्रजनन् सम्बन्धी अधिकार, विवाह गर्ने अधिकार, सन्तान कति र कहिले जन्माउने वा नजन्माउने भन्ने कुरा निर्धारण गर्न पाउने अधिकार, सुरक्षित गर्भपतनको अधिकार, परिवार नियोजनको अधिकार,अनिच्छित यौन सम्बन्ध विरुद्दको अधिकार,अनिच्छित गर्भधारण विरुद्दको अधिकार, सुरक्षित मातृत्वको अधिकार, गर्भवती र प्रसुती पश्चात्को समयमा र स्तनपानको समयमा आवश्यक सेवा र पर्याप्त पोषण पाउने अधिकार रहने र ति अधिकार सुनिश्चित गर्न महिलाहरुमा प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजनन हक सम्बन्धी अधिकार र सुरक्षित मातृत्वको अधिकार रहने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) उपधारा (२)को खण्ड (क) र (ख)को व्यवस्थाका लागि नेपाल सरकारले कानून बनाई आवश्यक पर्ने स्रोत तथा साधन व्यवस्था गर्ने छ ।		महिलामा रहने प्रजनन सम्बन्धी र सुरक्षित मातृत्वको अधिकारको सुनिश्चित व्यवस्था र सोको लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधनको व्यवस्था समेत गर्नु पर्ने हुदाँ नेपाल सरकारले त्यस्तो स्रोत साधनको व्यवस्था

				गर्ने कानून बनाउने व्यवस्था गरिएको छ।
		(४) उपधारा (१) र (२) मा उल्लेखित अधिकारका अलावा महिलाहरुलाई देहायका क्षेत्रमा निम्न लिखित विशेष अधिकार र अवसरको सुनिश्चितता गरिने छ। (क) राज्यका सम्पूर्ण तह र संरचनामा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार हुनेछ। (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा विशेष अधिकार हुने छ। (ग) नीति निर्माणको तहमा रहने नेतृत्वदायी पदमा महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सहभागिताको विशेष व्यवस्था गरिने छ।		महिलाहरु अहिले सम्म नीति निर्माण तहमा प्रायः पुग्न नसकेकोले त्यस्ता निकायमा उनीहरुको समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिनु पर्दछ भन्ने मान्यता रहेको र राजनीतिक तथा नीति निर्माण गर्ने तहमा महिलालाई नेतृत्व गर्ने अवसर प्राप्त हुन नसकेको हुदाँ राज्यको पुनर्संरचना गर्दा वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्दै महिलाहरुको समस्यालाई सम्बोधन गरी राज्य संरचनाका सबै अंगहरुमा महिलाको समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको आधारमा सहभागी गराउने तथा महिलाहरुको समस्यालाई सम्बोधन गर्दै विद्यमान भेदभावको अन्त्य गरी संघीय शासन प्रणाली सहितको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने सन्दर्भमा संघीय संरचनामा महिलाको हक अधिकारको सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ। जसबाट महिला समुदायको उत्थान भई विगत देखि विद्यमान विभेदहरुको अन्त्य हुनुका साथै पुरुष सरहको समान स्तरमा पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ। त्यसका लागि राज्यका सम्पूर्ण तह र संरचनामा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार सुनिश्चित गरिनु पर्ने आवश्यकता रहेकोले यो व्यवस्था गरिएको छ। शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा तथा राज्यको नीति निर्माणको तहमा रहने नेतृत्वदायी पदमा महिलाको समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सहभागिताको विशेष व्यवस्था गरिनु पर्ने आवश्यकता रहेकोले यो व्यवस्था गरिएको छ।
		(५) महिलाले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा मधेशी महिला, आदिवासी जनजाति महिला, अल्पसंख्यक र दलित महिलाको समेत समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ।		महिलालाई प्राप्त हुने अधिकारहरुमा सबै क्षेत्र, समुदायका महिलाको प्रतिनिधित्वका लागि यो व्यवस्था गरिएको छ।
१५.	दलितको अधिकार	(१) दलित समुदायको आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक एवं सामाजिक क्षेत्रमा निम्नानुसार विशेष	मौलिक हक सम्बन्धी भागमा रहने।	नेपाली समाजमा दलित समुदाय युगौं देखि विभिन्न उत्पीडनमा रहदै आएको र जातीय विभेद र छुवाछुत

		अधिकार रहने छन् । (क) जात, समुदाय, वंश वा पेशाका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि स्थानमा कुनै किसिमको छुवाछुत र भेदभाव गरिने छैन । यस्तो व्यवहार मानवता विरुद्धको गम्भिर दण्डनिय सामाजिक अपराध मानिने छ । पीडित व्यक्तिले कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने छ । (ख) सरकारी, अर्ध-सरकारी उद्योग र औद्योगिक प्रतिष्ठानहरुमा समानुपातिक ढंगले रोजगारीको प्रत्याभूति गरिने छ । ग) दलितका परम्परागत पेशासंग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा दलितलाई प्राथमिकता दिइ तदनुसार सीप र स्रोत उपलब्ध गराउने छ । ग) राज्यले भूमिहीन दलितलाई एक पटक जमिन उपलब्ध गराउने छ । र बसोबासको समेत व्यवस्था गर्नेछ । घ) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षा सम्म छात्रवृत्ति सहित निशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिने छ । प्राविधिक उच्च शिक्षामा दलितको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ । ङ) दलितहरुको सामाजिक प्रगतिको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीमा विशेष व्यवस्था गरिने छ । साथै आर्थिक उर्पाजन गर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ ।		जस्तो कुरीतिका कारण दलित समुदाय अपहेलित जीवन बाँच्न विवश रहेको छ । दलितहरुको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक अवस्था अत्यन्तै पछाडि रहेको छ भने मधेशी दलितको अवस्था झनै दयनीय छ । यो समुदायको उत्पीडनलाई अन्त्य गरी राज्यको समावेशी र अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने तथा मुलुकको संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका संरचनाका सबै अंगहरुमा दलित समुदायलाई विशेष अधिकारको व्यवस्था गरिनु पर्ने आवश्यकता रहेकोले यो व्यवस्था गरिएको छ । समाजको कलङ्कको रुपमा रहेको मानवता विरुद्धको गम्भिर सामाजिक अपराधको रुपमा रहेको छुवाछुत र भेदभाव अन्त्य गर्नको लागि यसलाई गम्भिर सामाजिक अपराधका रुपमा दण्डनीय बनाई कानूनद्वारा सजाय र पिडित व्यक्तिलाई क्षेतिपूर्तीको व्यवस्था गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ । दलित समुदायका परम्परागत पेशालाई अधुनिकीकरण गरी त्यस्ता व्यवसायसँग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा दलित समुदायलाई प्राथमिकता दिई सो अनुसारको स्रात र साधन उपलब्ध गराउने व्यवस्था हुनु पर्दछ । भूमिहिन दलितहरुको भूमि माथिको स्वामित्वमा पहुँच पुऱ्याउन आवश्यक भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ । साथै दलितहरुको बसोबासको व्यवस्थापन गर्न समेत आवश्यक भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ । दलित समुदाय शिक्षाको क्षेत्रमा पछाडि रहेकाले उनीहरुलाई राज्यले प्राथमिक तह देखि उच्च तह सम्म छात्रवृत्ति सहितको निशुल्क व्यवस्था गर्ने र प्राविधिक उच्च शिक्षामा कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

				दलितहरुको सामाजिक प्रगतिको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आर्थिक उर्पाजन गर्ने सीप र स्रोत आवश्यक पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) संघीय प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनैतिक संरचनामा जनसंख्याको आधारमा दलितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरी संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः तीन र पाँच प्रतिशत थप प्रतिनिधित्वको व्यवस्था कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिने छ ।		संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका सबै राजनैतिक संरचनामा दलितको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गर्न जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्न र दलित समुदायको राज्यसत्तामा पहुँचहीनताको ऐतिहासिक श्रृङ्खलालाई तोडेर अन्य समुदाय सरह पुऱ्याउन केही अवधिका निम्ति समानुपातिक प्रतिनिधित्वमा थप क्षतिपूर्ति समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने अवस्था रहेकोले संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः ३% र ५% थप प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरि उनीहरुलाई नीति निर्माणमा सहभागी गराउन यस्तो व्यवस्था संविधानमा प्रत्याभूत गरी कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) निजामती सेवा, प्रहरी र सेना लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलितको सशक्तिकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताका लागि समावेशी र समानुपातिक आधारमा कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ ।		निजामती सेवा, प्रहरी र सेना लगायतका अन्य रोजगारीका क्षेत्रमा दलित समुदायको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तमा आधारित रहि प्रतिनिधित्वको व्यवस्था अबलम्बन गर्नु पर्दछ । यस्तो व्यवस्था कानूनद्वारा सुनिश्चित गरिनु उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ ।
		(४) दलित समुदायले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा पहाडी दलित, मधेशी दलित र दलित महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ ।		दलित समुदायलाई प्राप्त हुने सम्पुर्ण अधिकारहरुमा सबै क्षेत्रका दलित तथा दलित महिलाको प्रतिनिधित्वका लागि यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१६.	आयोग सम्बन्धी व्यवस्था	(१) नेपालमा एक संघीय महिला आयोग रहने छ । त्यस्तो आयोग प्रदेशमा पनि गठन गरिनेछ ।	संविधानको छुट्टै भागमा रहने ।	महिलाको हक हित संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी महिलाको संमग्र विकास र लैङ्गिक समानता कायम गर्न यस्तो संवैधानिक आयोग रहने व्यवस्था गरिएको छ र त्यस्तो आयोग प्रदेश स्तरमा पनि आवश्यक हुने हुदाँ प्रदेशमा समेत गठन गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(२) नेपालमा संघीय दलित अधिकार आयोग रहनेछ । त्यस्तो आयोग प्रदेशमा पनि गठन गरिनेछ ।		दलित समुदायको हक हित संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गरी दलित समुदायको समग्र विकास गरी न्याय कायम गर्न

				संघीय दलित आयोग हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो दलित आयोग प्रदेश स्तरमा पनि आवश्यक हुने हुदाँ प्रदेशमा पनि गठन हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
		(३) नेपालमा एक संघीय मधेशी आयोग रहनेछ । त्यस्तो आयोग आवश्यकता अनुसार प्रदेशमा पनि गठन गर्न सकिनेछ ।		मधेशी समुदायलाई संघीय संरचना अन्तर्गत नीति निर्माण शासन-प्रशासन लगायत सेना प्रहरी तथा सरकारी प्रतिष्ठान र समितिहरुमा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वका लागि संवैधानिक तथा अन्य कानूनी व्यवस्था अनुसार प्रतिनिधित्व र सहभागिताको व्यवस्थापन, कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन तथा तदारुकता पूर्वक कार्यान्वयन गर्न गराउन राज्यका निकायलाई सक्रिय बनाउन संघीय तहमा अधिकार सम्पन्न मधेशी आयोग गठन गर्न र आवश्यकता अनुसार प्रदेशमा पनि त्यस्तो आयोग गठन गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१७.	मधेशीको अधिकार	(१) मधेशी समुदायलाई राज्यको नीति निर्माण, शासन, प्रशासन, जंगी, प्रहरी, संस्थान, विकास समिति, प्रतिष्ठान लगायतका सम्पुर्ण तह र संरचनामा नेतृत्वदायी पद समेतमा जनसंख्याको आधारमा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार हुनेछ ।	मौलिक हक सम्बन्धी भागमा रहने ।	मधेशी समुदायलाई राज्यको नीति निर्माण, शासन, प्रशासन, जंगी, प्रहरी, संस्थान, विकास समिति, प्रतिष्ठान लगायतका सम्पुर्ण तह र संरचनामा नेतृत्वदायी पद समेतमा जनसंख्याको आधारमा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार कानूनद्वारा सुनिश्चित गर्न यो व्यवस्था गरिएको छ ।
१८.	लोपोन्मुख जाति/समुदाय को अधिकार	(१) राज्यले संघीय संरचनाका सबै तहहरुमा कानूनद्वारा निर्धारित लोपोन्मुख जाति/समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता र विकासलाई कानून बनाई विशेष संरक्षण गर्ने नीति अबलम्बन गर्नेछ ।	मौलिक हक सम्बन्धी भागमा रहने ।	राज्यबाट उत्पीडित, उपेक्षित, राज्यसत्ताको पहुँचबाट टाढा परेका र बहिष्करणमा पारिएका लोपोन्मुख जाति/समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता र विकासलाई विशेष संरक्षण गर्नु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । त्यसका लागि राज्यले संघीय संरचनाका सबै तहहरुमा प्रतिनिधित्व र सहभागिता तथा त्यस्ता समुदायको विकासलाई कानून बनाई विशेष संरक्षण गर्ने नीति अबलम्बन गर्नु पर्ने हुदाँ यो व्यवस्था गरिएको छ । लोपोन्मुख अल्पसंख्यकको जातीको सन्तती, संस्कृति र भाषाको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि राज्यले कानून बनाई विशेष व्यवस्था गर्नेछ ।
		(२) आर्थिक र सामाजिक रुपले विपन्न, अति अल्पसंख्यक र सिमान्तकृत समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता, संरक्षण र विकासका निम्ति राज्यले कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नेछ ।		

१९.	विशेष अधिकारको समीक्षा तथा पुनरावलोकन	महिला तथा दलित समुदायको विशेष अधिकारको व्यवस्थाको कार्यान्वयन र त्यसको प्रभाव सम्बन्धमा मानव विकास सूचङ्काकको आधारमा प्रत्येक १० वर्षमा गरिने राष्ट्रिय जनगणनासँगै नेपाल सरकारले समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्ने छ ।	संविधानको विशेष भागमा रहने ।	महिला तथा दलित समुदायलाई प्रदान गरिएका विशेष अधिकारको व्यवस्थाको कार्यान्वयन र त्यसको प्रभाव सम्बन्धमा मानव विकास सूचङ्काकको आधारमा आवधिक रुपमा समीक्षा तथा पुनरावलोकन गरिनु उपयुक्त हुन्छ । त्यसका लागि प्रत्येक १० वर्षमा गरिने राष्ट्रिय जनगणनासंगै नेपाल सरकारले समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था संविधानमा राखिनु उपयुक्त हुने भएकोले यो व्यवस्था गरिएको छ ।

अनुसूची – १

प्रदेशको संख्या, सिमाना र क्षेत्र

(संविधानको धारा ५ सँग सम्बन्धित)

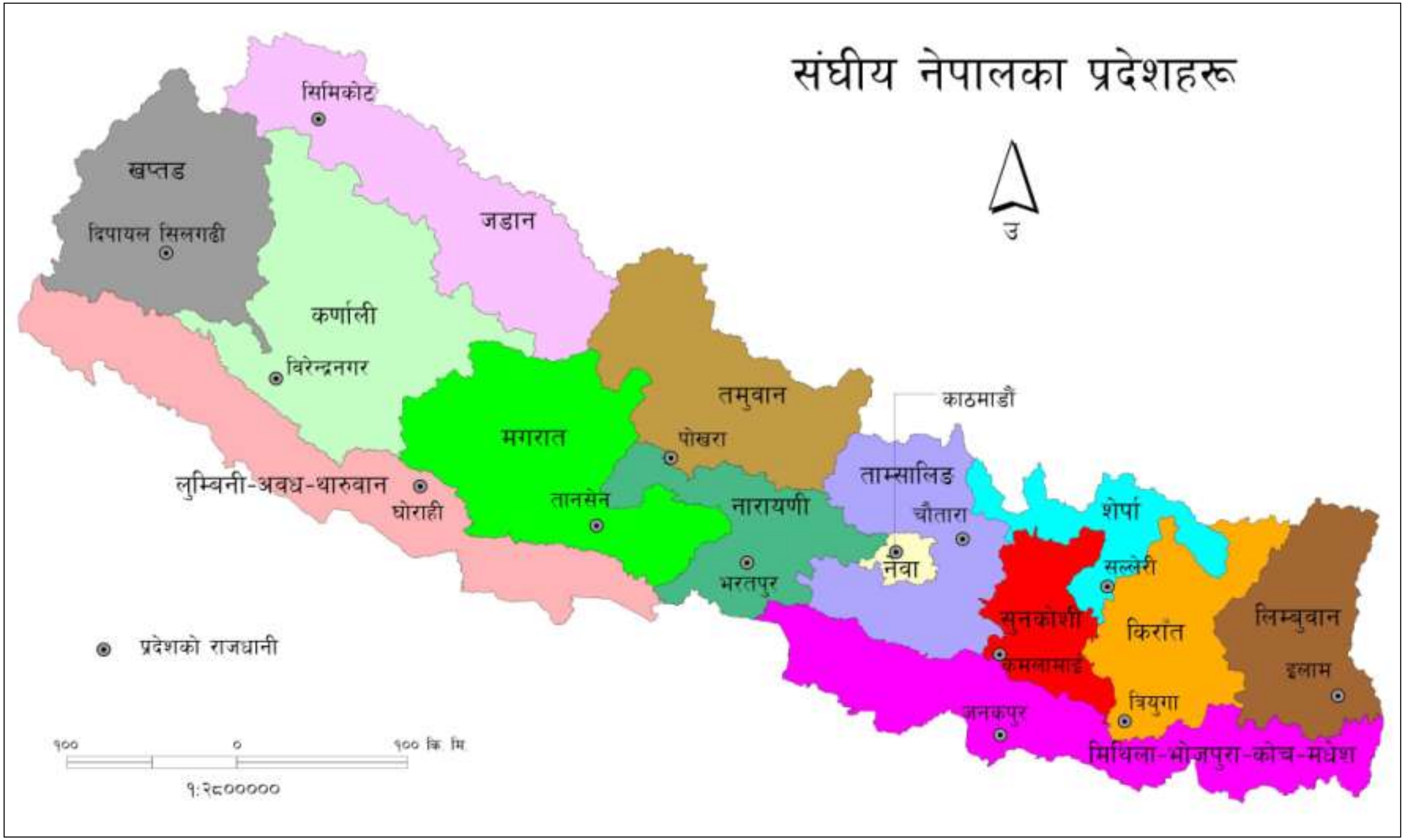

प्रदेशको नाम	गा.वि.स.	जिल्ला
सुनकोशी	बाबरे	दोलखा
सुनकोशी	भेडपु	दोलखा
सुनकोशी	भिमेश्वर न.पा.	दोलखा
सुनकोशी	भीरकोट	दोलखा
सुनकोशी	बोच	दोलखा
सुनकोशी	चङ्खु	दोलखा
सुनकोशी	छेत्रपा	दोलखा
सुनकोशी	च्यामा	दोलखा
सुनकोशी	डाँडाखर्क	दोलखा
सुनकोशी	फस्कु	दोलखा
सुनकोशी	गैरामुडी	दोलखा
सुनकोशी	घ्याङसुकाथोकर	दोलखा
सुनकोशी	हावा	दोलखा
सुनकोशी	जाफे	दोलखा
सुनकोशी	झुली	दोलखा
सुनकोशी	झ्याकु	दोलखा
सुनकोशी	जिरी	दोलखा
सुनकोशी	जुगु	दोलखा
सुनकोशी	काब्रे	दोलखा
सुनकोशी	कालिन्चोक	दोलखा
सुनकोशी	काटाकुटी	दोलखा
सुनकोशी	खोपाचागु	दोलखा
सुनकोशी	लाडुक	दोलखा
सुनकोशी	लाकुरीडाँडा	दोलखा
सुनकोशी	लामीडाँडा	दोलखा
सुनकोशी	लापिलाङ	दोलखा
सुनकोशी	मागापौवा	दोलखा
सुनकोशी	माली	दोलखा
सुनकोशी	मालु	दोलखा
सुनकोशी	मेलुङ	दोलखा
सुनकोशी	मृगे	दोलखा
सुनकोशी	नाम्दु	दोलखा
सुनकोशी	पोवटी	दोलखा
सुनकोशी	शहरे	दोलखा
सुनकोशी	शैलुङ्गेश्वर	दोलखा
सुनकोशी	सुनखानी	दोलखा
सुनकोशी	सुन्द्रावती	दोलखा
सुनकोशी	सुरी	दोलखा
सुनकोशी	सुस्पा क्षमावती	दोलखा
सुनकोशी	स्यामा	दोलखा
सुनकोशी	ठुलोपाताल	दोलखा
सुनकोशी	बलाखु	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	वरुणेश्वर	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	वेटिनी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	विलन्दु	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	च्यानाम	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	फेदीगुथ	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	फुलवारी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	गाम्नाङटार	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	हर्कपुर	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	ज्यामीरे	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	कालिकादेवी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	काप्तीगाउँ	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	कटुञ्जे	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	केटुके	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	खिजी चन्डेश्वरी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	खिजीफलाँटे	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	कुन्तादुवी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	माधवपुर	ओखलढुङ्गा

सुनकोशी	मुलाखर्क	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	नर्मदेश्वर	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	ओखलढुङ्गा	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	पालापु	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	पोकाली	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	पर्चा	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	रघुदीप	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	रगनी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	रानीवन	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	सल्लेरी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	श्रीचौर	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	सिंघादेवी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	सिस्नेरी महादेवस्थान	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	तारकेरावारी	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	थोक्सेल	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	यासाम	ओखलढुङ्गा
सुनकोशी	वाम्तीभण्डार	रामेछाप
सुनकोशी	बेताली	रामेछाप
सुनकोशी	भदौरे	रामेछाप
सुनकोशी	भटौली	रामेछाप
सुनकोशी	भीरपानी	रामेछाप
सुनकोशी	भुजी	रामेछाप
सुनकोशी	बिजलीकोट	रामेछाप
सुनकोशी	चनाखु	रामेछाप
सुनकोशी	चिसापानी	रामेछाप
सुनकोशी	चुचुरे	रामेछाप
सुनकोशी	दुधुवा	रामेछाप
सुनकोशी	देउराली	रामेछाप
सुनकोशी	दोरम्बा	रामेछाप
सुनकोशी	दुरागाँउ	रामेछाप

सुनकोशी	फार्पु	रामेछाप
सुनकोशी	गेलु	रामेछाप
सुनकोशी	गोठगाउँ	रामेछाप
सुनकोशी	थुम्देल	रामेछाप
सुनकोशी	गुप्तेश्वर	रामेछाप
सुनकोशी	हिमगंगा	रामेछाप
सुनकोशी	कठजोर	रामेछाप
सुनकोशी	खड्गदेवी	रामेछाप
सुनकोशी	खिम्ती	रामेछाप
सुनकोशी	कुभंकास्थली	रामेछाप
सुनकोशी	मझुवा	रामेछाप
सुनकोशी	मकदुम	रामेछाप
सुनकोशी	मालुवाजार	रामेछाप
सुनकोशी	मन्थली	रामेछाप
सुनकोशी	नागदह	रामेछाप
सुनकोशी	नामडी	रामेछाप
सुनकोशी	ओखेनी	रामेछाप
सुनकोशी	पकरबास	रामेछाप
सुनकोशी	फुलासी	रामेछाप
सुनकोशी	पिङ्खुरी	रामेछाप
सुनकोशी	प्रिती	रामेछाप
सुनकोशी	पुरानागाउँ	रामेछाप
सुनकोशी	राकाथुम	रामेछाप
सुनकोशी	रामेछाप	रामेछाप
सुनकोशी	रामपुर	रामेछाप
सुनकोशी	रसनालु	रामेछाप
सुनकोशी	सैपु	रामेछाप
सुनकोशी	सालु	रामेछाप
सुनकोशी	सांघाुटार	रामेछाप
सुनकोशी	सुकाजोर	रामेछाप

सुनकोशी	सुनरापानी	रामेछाप
सुनकोशी	ठोसे	रामेछाप
सुनकोशी	तिलपुङ्ग	रामेछाप
सुनकोशी	अरुण ठाकुर	सिन्धुली
सुनकोशी	बाहुन तिलपुङ	सिन्धुली
सुनकोशी	बालाजोर	सिन्धुली
सुनकोशी	बासेश्वर	सिन्धुली
सुनकोशी	बेलघारी	सिन्धुली
सुनकोशी	भिमेश्वर	सिन्धुली
सुनकोशी	भिमस्थान	सिन्धुली
सुनकोशी	भुवनेश्वरी ग्वालटार	सिन्धुली
सुनकोशी	वितिजोर बगैचा	सिन्धुली
सुनकोशी	दूधभञ्ज्याङ्ग	सिन्धुली
सुनकोशी	दूधौली	सिन्धुली
सुनकोशी	हर्साही	सिन्धुली
सुनकोशी	हतपते	सिन्धुली
सुनकोशी	जलकन्या चपौली	सिन्धुली
सुनकोशी	जरायोटार	सिन्धुली
सुनकोशी	झँगाझोली रातामाटा	सिन्धुली
सुनकोशी	जिनाखु	सिन्धुली
सुनकोशी	काकुर ठाकुर	सिन्धुली
सुनकोशी	कमलामाई	सिन्धुली
सुनकोशी	खाडसाङ	सिन्धुली
सुनकोशी	खोलागाउँ	सिन्धुली
सुनकोशी	महेन्द्र	सिन्धुली
सुनकोशी	लम्पनटार	सिन्धुली
सुनकोशी	महादेवडाँडा	सिन्धुली
सुनकोशी	मझुवा	सिन्धुली
सुनकोशी	निपाने	सिन्धुली
सुनकोशी	पुरानो झाँगाझोली	सिन्धुली

सुनकोशी	रानीबास	सिन्धुली
सुनकोशी	रानीचुरी	सिन्धुली
सुनकोशी	रतनचुरा	सिन्धुली
सुनकोशी	रत्नावती	सिन्धुली
सुनकोशी	सिर्थोली	सिन्धुली
सुनकोशी	सितलपाटी	सिन्धुली
सुनकोशी	सुनामपोखरी	सिन्धुली
सुनकोशी	स्वाल्पाथाना	सिन्धुली
सुनकोशी	टाँडी	सिन्धुली
सुनकोशी	तिनकन्या	सिन्धुली
सुनकोशी	तोसमखोला	सिन्धुली
सुनकोशी	त्रिभुवन आमबोटे	सिन्धुली
सुनकोशी	बराइ	उदयपुर
सुनकोशी	डुम्रे	उदयपुर
सुनकोशी	हर्देनी	उदयपुर
सुनकोशी	कटारी	उदयपुर
सुनकोशी	लेखानी	उदयपुर
सुनकोशी	लिम्पटार	उदयपुर
सुनकोशी	पञ्चवती	उदयपुर
सुनकोशी	रिस्कु	उदयपुर
सुनकोशी	सोरुङ्गचौविसे	उदयपुर
सुनकोशी	सिर्से	उदयपुर
सुनकोशी	तावाश्री	उदयपुर
सुनकोशी	वेलायाडाँडा	उदयपुर
सुनकोशी	यायांखु	उदयपुर
मगरात	अडगुरी	अर्घाखाँची
मगरात	अर्घा	अर्घाखाँची
मगरात	अर्घातोस	अर्घाखाँची
मगरात	असुरकोट	अर्घाखाँची
मगरात	बलकोट	अर्घाखाँची

मगरात	बाँगी	अर्घाखाँची
मगरात	वाग्ला	अर्घाखाँची
मगरात	भगवती	अर्घाखाँची
मगरात	छत्रगञ्ज	अर्घाखाँची
मगरात	चिदिका	अर्घाखाँची
मगरात	ढाकावाङ्ग	अर्घाखाँची
मगरात	धनचौर	अर्घाखाँची
मगरात	धारापानी	अर्घाखाँची
मगरात	धातिवाङ्ग	अर्घाखाँची
मगरात	ढिकुरा	अर्घाखाँची
मगरात	डिवर्ना	अर्घाखाँची
मगरात	गोखुङ्गा	अर्घाखाँची
मगरात	हंसपुर	अर्घाखाँची
मगरात	जुकेना	अर्घाखाँची
मगरात	जलुके	अर्घाखाँची
मगरात	किमडाँडा	अर्घाखाँची
मगरात	केरुङ्गा	अर्घाखाँची
मगरात	खन	अर्घाखाँची
मगरात	खाँचीकोट	अर्घाखाँची
मगरात	खनदह	अर्घाखाँची
मगरात	खिदिम	अर्घाखाँची
मगरात	खिल्जी	अर्घाखाँची
मगरात	मैदान	अर्घाखाँची
मगरात	मरेङ्ग	अर्घाखाँची
मगरात	नरपानी	अर्घाखाँची
मगरात	नुवाकोट	अर्घाखाँची
मगरात	पाली	अर्घाखाँची
मगरात	पटौटी	अर्घाखाँची
मगरात	पणेना	अर्घाखाँची
मगरात	पोखराथोक	अर्घाखाँची

मगरात	सन्धिखर्क	अर्घाखाँची
मगरात	सिद्धधारा	अर्घाखाँची
मगरात	सिमलपानी	अर्घाखाँची
मगरात	सितापुर	अर्घाखाँची
मगरात	सुवर्णखाल	अर्घाखाँची
मगरात	ठाडा	अर्घाखाँची
मगरात	ठुलापोखरा	अर्घाखाँची
मगरात	अधिकारीचौर	बाग्लुङ्ग
मगरात	अमलाचौर	बाग्लुङ्ग
मगरात	अमरभूमि	बाग्लुङ्ग
मगरात	अर्गल	बाग्लुङ्ग
मगरात	अर्जेवा	बाग्लुङ्ग
मगरात	बाटकाचौर	बाग्लुङ्ग
मगरात	भकुण्डे	बाग्लुङ्ग
मगरात	भिमपोखरा	बाग्लुङ्ग
मगरात	भिङ्गीठे	बाग्लुङ्ग
मगरात	बिहुकोट	बाग्लुङ्ग
मगरात	बिनामारे	बाग्लुङ्ग
मगरात	बोहरागाउँ	बाग्लुङ्ग
मगरात	बुंगादोभान	बाग्लुङ्ग
मगरात	बोबाङ्ग	बाग्लुङ्ग
मगरात	बुर्तिबाङ	बाग्लुङ्ग
मगरात	छिस्ती	बाग्लुङ्ग
मगरात	दगान्तुडाँडा	बाग्लुङ्ग
मगरात	दमेक	बाग्लुङ्ग
मगरात	दर्लिङ्ग	बाग्लुङ्ग
मगरात	देवीस्थान	बाग्लुङ्ग
मगरात	धम्जा	बाग्लुङ्ग
मगरात	दुधीलाबाटी	बाग्लुङ्ग
मगरात	दुल्लुगढी	बाग्लुङ्ग

मगरात	धुल्लुबाँसकोट	बाग्लुङ्ग
मगरात	ग्वालीचौर	बाग्लुङ्ग
मगरात	हरीचौर	बाग्लुङ्ग
मगरात	हटिया	बाग्लुङ्ग
मगरात	हिल	बाग्लुङ्ग
मगरात	हुग्दीशिर	बाग्लुङ्ग
मगरात	जलजला	बाग्लुङ्ग
मगरात	कालिका न.पा.	बाग्लुङ्ग
मगरात	कंडेबास	बाग्लुङ्ग
मगरात	खुंगा	बाग्लुङ्ग
मगरात	कुस्मीसेरा	बाग्लुङ्ग
मगरात	लेखानी	बाग्लुङ्ग
मगरात	मालिकाथोटा	बाग्लुङ्ग
मगरात	माल्मा	बाग्लुङ्ग
मगरात	नारायणस्थान	बाग्लुङ्ग
मगरात	नरेठाँटी	बाग्लुङ्ग
मगरात	निसी	बाग्लुङ्ग
मगरात	पैयुपाटा	बाग्लुङ्ग
मगरात	पैयुथन्थाप	बाग्लुङ्ग
मगरात	पालकोट	बाग्लुङ्ग
मगरात	पाण्डवखानी	बाग्लुङ्ग
मगरात	राजकुट	बाग्लुङ्ग
मगरात	रणसिङकीटेनी	बाग्लुङ्ग
मगरात	राङखानी	बाग्लुङ्ग
मगरात	रायडाँडा	बाग्लुङ्ग
मगरात	रेश	बाग्लुङ्ग
मगरात	रिघा	बाग्लुङ्ग
मगरात	सल्यान	बाग्लुङ्ग
मगरात	सरकुवा	बाग्लुङ्ग
मगरात	सिगाना	बाग्लुङ्ग

मगरात	सिखासानी	बाग्लुङ्ग
मगरात	सुखौरा	बाग्लुङ्ग
मगरात	सुनखानी	बाग्लुङ्ग
मगरात	तमान	बाग्लुङ्ग
मगरात	तङ्ग्राम	बाग्लुङ्ग
मगरात	तारा	बाग्लुङ्ग
मगरात	तित्याङ	बाग्लुङ्ग
मगरात	अग्लुङ	गुल्मी
मगरात	अमरअर्वाथोक	गुल्मी
मगरात	अमरपुर	गुल्मी
मगरात	आँपचौर	गुल्मी
मगरात	अर्वेनी	गुल्मी
मगरात	अर्जे	गुल्मी
मगरात	अर्खले	गुल्मी
मगरात	अर्खवाङ्ग	गुल्मी
मगरात	अर्लाङकोट	गुल्मी
मगरात	अस्लेवा	गुल्मी
मगरात	बडागाउँ	गुल्मी
मगरात	बाँझकटेरी	गुल्मी
मगरात	बलेटक्सार	गुल्मी
मगरात	बलिथुम	गुल्मी
मगरात	बम्घा	गुल्मी
मगरात	भार्से	गुल्मी
मगरात	भुर्तुङ्ग	गुल्मी
मगरात	विरवास	गुल्मी
मगरात	विसुखर्क	गुल्मी
मगरात	छापहिले	गुल्मी
मगरात	दर्लामचौर	गुल्मी
मगरात	दरवारदेविस्थान	गुल्मी
मगरात	दर्लिङ्ग	गुल्मी

मगरात	दौवा	गुल्मी
मगरात	घमिर	गुल्मी
मगरात	धुर्कोट वस्तु	गुल्मी
मगरात	धुर्कोट भनभने	गुल्मी
मगरात	धुर्कोट नयाँगाँउ	गुल्मी
मगरात	धुर्कोट रजस्थल	गुल्मी
मगरात	दिगाम	गुल्मी
मगरात	डिब्रुङ्ग	गुल्मी
मगरात	दोहली	गुल्मी
मगरात	दुवीचौर	गुल्मी
मगरात	फक्सिङ्ग	गुल्मी
मगरात	गौडाकोट	गुल्मी
मगरात	ज्ञवा	गुल्मी
मगरात	ग्वादी	गुल्मी
मगरात	हाडहाडे	गुल्मी
मगरात	हंस्वारा	गुल्मी
मगरात	हर्दिनेटा	गुल्मी
मगरात	हरेवा	गुल्मी
मगरात	हर्मिचौर	गुल्मी
मगरात	हर्राचौर	गुल्मी
मगरात	हस्तिचौर	गुल्मी
मगरात	ह्वाँग्दी	गुल्मी
मगरात	हुँगा	गुल्मी
मगरात	इस्मारजस्थल	गुल्मी
मगरात	जैशीथोक	गुल्मी
मगरात	जयखानी	गुल्मी
मगरात	जुहाङ्ग	गुल्मी
मगरात	जुनिया	गुल्मी
मगरात	जुभुङ्ग	गुल्मी
मगरात	खड्गकोट	गुल्मी

मगरात	खर्ज्याङ्ग	गुल्मी
मगरात	कुर्घा	गुल्मी
मगरात	लिम्घा	गुल्मी
मगरात	मालगिरी	गुल्मी
मगरात	मरभुङ्ग	गुल्मी
मगरात	मुसीकोटखलङ्ग	गुल्मी
मगरात	म्यालपोखरी	गुल्मी
मगरात	नेटा	गुल्मी
मगरात	पल्लीकोट	गुल्मी
मगरात	पराल्मी	गुल्मी
मगरात	पौदी अमराई	गुल्मी
मगरात	पिपलनेटा	गुल्मी
मगरात	पुर्कोटदह	गुल्मी
मगरात	पुर्तिघाट	गुल्मी
मगरात	रिमुवा	गुल्मी
मगरात	रुपाकोट	गुल्मी
मगरात	रुरु	गुल्मी
मगरात	शान्तिपुर	गुल्मी
मगरात	सीमीचौर	गुल्मी
मगरात	सिर्सेनी	गुल्मी
मगरात	तम्घास	गुल्मी
मगरात	थानपति	गुल्मी
मगरात	ठुलोलुम्पे	गुल्मी
मगरात	तुराङ्ग	गुल्मी
मगरात	वाग्ला	गुल्मी
मगरात	वामीटक्सार	गुल्मी
मगरात	दाडसिंङ	कास्की
मगरात	अर्मन	म्याग्दी
मगरात	अर्थूङ्गे	म्याग्दी
मगरात	वावियाचौर	म्याग्दी

मगरात	वगरखोला	म्याग्दी
मगरात	वरन्जा	म्याग्दी
मगरात	भकिम्ली	म्याग्दी
मगरात	विम	म्याग्दी
मगरात	चिमखोला	म्याग्दी
मगरात	दग्नाम	म्याग्दी
मगरात	दाना	म्याग्दी
मगरात	दरवाङ	म्याग्दी
मगरात	देवीस्थान	म्याग्दी
मगरात	घतान	म्याग्दी
मगरात	दोवा	म्याग्दी
मगरात	गुर्जाखानी	म्याग्दी
मगरात	हिस्तानमण्डली	म्याग्दी
मगरात	झिं	म्याग्दी
मगरात	ज्यामुरकोट	म्याग्दी
मगरात	कुँहुँ	म्याग्दी
मगरात	कुइनेमङ्गले	म्याग्दी
मगरात	लुलाङ	म्याग्दी
मगरात	मल्कवाङ	म्याग्दी
मगरात	मराङ	म्याग्दी
मगरात	मुदी	म्याग्दी
मगरात	मुना	म्याग्दी
मगरात	नारच्याङ	म्याग्दी
मगरात	निस्कोट	म्याग्दी
मगरात	ओखरवोट	म्याग्दी
मगरात	पाखापानी	म्याग्दी
मगरात	पातलेखेत	म्याग्दी
मगरात	पुलाचौर	म्याग्दी
मगरात	भगवती	म्याग्दी
मगरात	राखुपिपल	म्याग्दी
मगरात	राम्चे	म्याग्दी
मगरात	रत्नेचौर	म्याग्दी
मगरात	रुम	म्याग्दी
मगरात	सिख	म्याग्दी
मगरात	सिङा	म्याग्दी
मगरात	तकाम	म्याग्दी
मगरात	तातोपानी	म्याग्दी
मगरात	बेणीमणिपुर	नवलपरासी
मगरात	भारतीपुर	नवलपरासी
मगरात	बुलिङ्गटार	नवलपरासी
मगरात	डाँडाझेरीटारी	नवलपरासी
मगरात	डेडगाउँ	नवलपरासी
मगरात	देउराली	नवलपरासी
मगरात	धौबादी	नवलपरासी
मगरात	धुर्कोट	नवलपरासी
मगरात	दुम्कीवास	नवलपरासी
मगरात	हुप्सेकोट	नवलपरासी
मगरात	जौबारी	नवलपरासी
मगरात	कोटथर	नवलपरासी
मगरात	मैनाघाट	नवलपरासी
मगरात	मिथुकरम	नवलपरासी
मगरात	नरम	नवलपरासी
मगरात	नयाबेलहानी	नवलपरासी
मगरात	पर्सोनी	नवलपरासी
मगरात	राकाचुली	नवलपरासी
मगरात	रकुवा	नवलपरासी
मगरात	रुचाङ	नवलपरासी
मगरात	तम्सरिया	नवलपरासी
मगरात	उपल्लो अर्खले	नवलपरासी
मगरात	अर्चले	पाल्पा

मगरात	अर्घेली	पाल्पा
मगरात	वहादुरपुर	पाल्पा
मगरात	वल्डेङगढी	पाल्पा
मगरात	वन्दीपोखरा	पाल्पा
मगरात	वराङदी	पाल्पा
मगरात	भैरवस्थान	पाल्पा
मगरात	भुवनपोखरी	पाल्पा
मगरात	विर्कोट	पाल्पा
मगरात	पोखराथोक	पाल्पा
मगरात	वौघापोखराथोक	पाल्पा
मगरात	वौघापोखराथोक	पाल्पा
मगरात	छहरा	पाल्पा
मगरात	चिदिपानी	पाल्पा
मगरात	चिर्तुङधारा	पाल्पा
मगरात	दर्छा	पाल्पा
मगरात	दर्लामडाँडा	पाल्पा
मगरात	देउराली	पाल्पा
मगरात	देवीनगर	पाल्पा
मगरात	दोभान	पाल्पा
मगरात	फेक	पाल्पा
मगरात	फोक्सिङ्गकोट	पाल्पा
मगरात	गाडाकोट	पाल्पा
मगरात	गल्धा	पाल्पा
मगरात	गेझा	पाल्पा
मगरात	गोथाडी	पाल्पा
मगरात	हेकलाङ	पाल्पा
मगरात	हुमिन	पाल्पा
मगरात	हुँगी	पाल्पा
मगरात	जल्पा	पाल्पा
मगरात	झडेवा	पाल्पा

मगरात	झिरवास	पाल्पा
मगरात	जुठापौवा	पाल्पा
मगरात	ज्यामिरे	पाल्पा
मगरात	कचल	पाल्पा
मगरात	कसनी	पाल्पा
मगरात	खलेवाङ्ग	पाल्पा
मगरात	खानीछाप	पाल्पा
मगरात	खानीगाउँ	पाल्पा
मगरात	खस्यौली	पाल्पा
मगरात	ख्याह	पाल्पा
मगरात	कोलडाँडा	पाल्पा
मगरात	कुशुमखोला	पाल्पा
मगरात	मदनपोखरा	पाल्पा
मगरात	मस्याम	पाल्पा
मगरात	मित्याल	पाल्पा
मगरात	मुझुङ्ग	पाल्पा
मगरात	नायर नमतलेस	पाल्पा
मगरात	पालुङ्गमाडी	पाल्पा
मगरात	पिपलडाँडा	पाल्पा
मगरात	पोखराथोक	पाल्पा
मगरात	रहवास	पाल्पा
मगरात	रामपुर	पाल्पा
मगरात	रिग्नेरह	पाल्पा
मगरात	रुप्से	पाल्पा
मगरात	सहलकोट	पाल्पा
मगरात	सत्यवती	पाल्पा
मगरात	सिद्धेश्वर	पाल्पा
मगरात	सिलुवा	पाल्पा
मगरात	सोमादी	पाल्पा
मगरात	ताहुँ	पाल्पा

मगरात	तानसनेन न.पा.	पाल्पा
मगरात	तेल्घा	पाल्पा
मगरात	टिमुरे	पाल्पा
मगरात	वाकामलाङ्ग	पाल्पा
मगरात	यम्घा	पाल्पा
मगरात	वाजुङ	पर्वत
मगरात	वनौ	पर्वत
मगरात	बाँसखर्क	पर्वत
मगरात	भुत्ताङले	पर्वत
मगरात	चिवा	पर्वत
मगरात	देउपराकोट	पर्वत
मगरात	देउराली	पर्वत
मगरात	धाइरिङ	पर्वत
मगरात	दुर्लुङ	पर्वत
मगरात	कुर्कोट	पर्वत
मगरात	क्याङ	पर्वत
मगरात	लेखफाँट	पर्वत
मगरात	माझफाँट	पर्वत
मगरात	नाग्लेवाङ	पर्वत
मगरात	पाङ	पर्वत
मगरात	सालिजा	पर्वत
मगरात	शिवालय	पर्वत
मगरात	अर्खा	प्युठान
मगरात	बादीकोट	प्युठान
मगरात	बाङ्गेसाल	प्युठान
मगरात	बलौरा	प्युठान
मगरात	बर्जिबाङ्ग	प्युठान
मगरात	बेलवासपुर	प्युठान
मगरात	भिंग्री	प्युठान
मगरात	बिजयनगर	प्युठान

मगरात	बिजुवार	प्युठान
मगरात	बिजुली	प्युठान
मगरात	चुजा	प्युठान
मगरात	दाखाक्वादी	प्युठान
मगरात	डाम्री	प्युठान
मगरात	दाङवाङ	प्युठान
मगरात	धरमपानी	प्युठान
मगरात	धर्मावती	प्युठान
मगरात	ढोवीघाट	प्युठान
मगरात	धुवाङ्ग	प्युठान
मगरात	ढुङ्गागढी	प्युठान
मगरात	गोठीबाङ	प्युठान
मगरात	हंसापुर	प्युठान
मगरात	जुम्रिकाँडा	प्युठान
मगरात	खैरा	प्युठान
मगरात	खबाङ	प्युठान
मगरात	खुङ	प्युठान
मगरात	कोजीबाङ	प्युठान
मगरात	लिघा	प्युठान
मगरात	लिबाङ	प्युठान
मगरात	लुङ	प्युठान
मगरात	माझकोट	प्युठान
मगरात	मरनथाना	प्युठान
मगरात	मर्काबाङ	प्युठान
मगरात	नारीकोट	प्युठान
मगरात	नयाँगाउँ	प्युठान
मगरात	ओखरकोट	प्युठान
मगरात	पकला	प्युठान
मगरात	फोप्ली	प्युठान
मगरात	पुजा	प्युठान

मगरात	प्यूठान खलंगा	प्युठान
मगरात	राजबारा	प्युठान
मगरात	राम्दी	प्युठान
मगरात	रसपुरकोट	प्युठान
मगरात	सारी	प्युठान
मगरात	स्वर्गद्धारी	प्युठान
मगरात	स्यालीबाङ	प्युठान
मगरात	तिराम	प्युठान
मगरात	तोरबाङ	प्युठान
मगरात	तुषारा	प्युठान
मगरात	वाग्नेमारोट	प्युठान
मगरात	आरेश	रोल्पा
मगरात	भवाङ्ग	रोल्पा
मगरात	भिरौल	रोल्पा
मगरात	बुढागाउँ	रोल्पा
मगरात	धवाङ्ग	रोल्पा
मगरात	डुब्रिङ	रोल्पा
मगरात	दुबीडाँडा	रोल्पा
मगरात	इरिवाङ्ग	रोल्पा
मगरात	फागम	रोल्पा
मगरात	गाम	रोल्पा
मगरात	गैरीगाउँ	रोल्पा
मगरात	गजुल	रोल्पा
मगरात	घर्तिगाउँ	रोल्पा
मगरात	घोडागाउँ	रोल्पा
मगरात	गुम्चाल	रोल्पा
मगरात	हर्जाङ	रोल्पा
मगरात	जेलवाङ	रोल्पा
मगरात	जैमाक्सला	रोल्पा
मगरात	जंकोट	रोल्पा

मगरात	जाउले पोखरी	रोल्पा
मगरात	जेदबाङ	रोल्पा
मगरात	झेनाम	रोल्पा
मगरात	जिनावाङ	रोल्पा
मगरात	जुगार	रोल्पा
मगरात	करेती	रोल्पा
मगरात	खुमेल	रोल्पा
मगरात	खुंग्री	रोल्पा
मगरात	कोर्चावाङ	रोल्पा
मगरात	कोटगाउँ	रोल्पा
मगरात	कुरेली	रोल्पा
मगरात	लिबाङ	रोल्पा
मगरात	मसिना	रोल्पा
मगरात	मिझिङ	रोल्पा
मगरात	नुवागाउँ	रोल्पा
मगरात	पाछावाङ	रोल्पा
मगरात	पाखापानी	रोल्पा
मगरात	पाङ्ग	रोल्पा
मगरात	राङकोट	रोल्पा
मगरात	राङसी	रोल्पा
मगरात	रान्क	रोल्पा
मगरात	साकी	रोल्पा
मगरात	शेर्मा	रोल्पा
मगरात	सिर्पा	रोल्पा
मगरात	सिउरी	रोल्पा
मगरात	तालाबाङे	रोल्पा
मगरात	तेवाङ	रोल्पा
मगरात	थबाङ	रोल्पा
मगरात	उवा	रोल्पा
मगरात	वडाचौर	रोल्पा

मगरात	वामा	रोल्पा
मगरात	वोट	रोल्पा
मगरात	चुनबाङ	रुकुम
मगरात	हुकाम	रुकुम
मगरात	काँडा	रुकुम
मगरात	काँक्री	रुकुम
मगरात	कोल	रुकुम
मगरात	महत	रुकुम
मगरात	मरबाङ	रुकुम
मगरात	राङ्सी	रुकुम
मगरात	रन्मामैकोट	रुकुम
मगरात	शोभा	रुकुम
मगरात	टकसेरा	रुकुम
मगरात	बाफुखोला	सल्यान
मगरात	सर्पनी गर्पा	सल्यान
मगरात	आलमदेवी	स्याङजा
मगरात	वानेथोक देउराली	स्याङजा
मगरात	विर्गाअर्चले	स्याङजा
मगरात	विरुवा अर्चले	स्याङजा
मगरात	चन्डीभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
मगरात	चापाकोट	स्याङजा
मगरात	चीन्नेवास	स्याङजा
मगरात	चिसापानी	स्याङजा
मगरात	चित्रेभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
मगरात	जगतभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
मगरात	जगत्रदेवी	स्याङजा
मगरात	केवरेभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
मगरात	किचनास	स्याङजा
मगरात	कुवाकोट	स्याङजा
मगरात	क्याक्मी	स्याङजा

मगरात	माझकोट शिवालय	स्याङजा
मगरात	मालुङ्गा	स्याङजा
मगरात	मल्याङ्गकोट	स्याङजा
मगरात	मनकामना	स्याङजा
मगरात	ओरस्टे	स्याङजा
मगरात	पक्वादी	स्याङजा
मगरात	पेल्काचौर	स्याङजा
मगरात	राङभाङ	स्याङजा
मगरात	रत्नपुर	स्याङजा
मगरात	साँखर	स्याङजा
मगरात	सेखाम	स्याङजा
मगरात	श्रीकृष्ण गण्डकी	स्याङजा
मगरात	तुल्सीभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
मगरात	यलादी	स्याङजा
मगरात	अरुणोदय	तनहुँ
मगरात	बैदी	तनहुँ
मगरात	भिरकोट	तनहुँ
मगरात	गाजरकोट	तनहुँ
मगरात	काहुँ शिवपुर	तनहुँ
मगरात	किहुँ	तनहुँ
मगरात	कोटदरबार	तनहुँ
मगरात	माझकोट	तनहुँ
मगरात	राम्जाकोट	तनहुँ
मगरात	रानीपोखरी	तनहुँ
मगरात	सामु भगवतीपुर	तनहुँ
मगरात	सुन्धारा घिरिङ्ग	तनहुँ
नेवा	वागेश्वरी	भक्तपुर
नेवा	बालकोट	भक्तपुर
नेवा	भक्तपुर न.पा.	भक्तपुर
नेवा	चाँगुनारायण	भक्तपुर

नेवा	छालिङ्ग	भक्तपुर
नेवा	चित्तपोल	भक्तपुर
नेवा	दधिकोट	भक्तपुर
नेवा	दुवाकोट	भक्तपुर
नेवा	गुण्डु	भक्तपुर
नेवा	झौंखेल	भक्तपुर
नेवा	कटुञ्जे	भक्तपुर
नेवा	मध्यपुर थिमी	भक्तपुर
नेवा	नगरकोट	भक्तपुर
नेवा	नङखेल	भक्तपुर
नेवा	सिपाडोल	भक्तपुर
नेवा	सिरुटार	भक्तपुर
नेवा	सुडाल	भक्तपुर
नेवा	ताथली	भक्तपुर
नेवा	आलापोट	काठमाडौं
नेवा	बाँड भञ्ज्याङ्ग	काठमाडौं
नेवा	बज्रयोगीनी	काठमाडौं
नेवा	बलम्बु	काठमाडौं
नेवा	वालुवा	काठमाडौं
नेवा	भद्रवास	काठमाडौं
नेवा	भिमढुङ्ग	काठमाडौं
नेवा	बुढानिलकण्ठ	काठमाडौं
नेवा	चाल्नाखेल	काठमाडौं
नेवा	छपलीभद्रकाली	काठमाडौं
नेवा	छैमले	काठमाडौं
नेवा	चौकटार दहचोक	काठमाडौं
नेवा	चुनीखेल	काठमाडौं
नेवा	डाँछी	काठमाडौं
नेवा	दक्षिणकाली	काठमाडौं
नेवा	धापासी	काठमाडौं
नेवा	धर्मस्थली	काठमाडौं
नेवा	फुटुङ्ग	काठमाडौं
नेवा	गागलफेदी	काठमाडौं
नेवा	गोकर्णेश्वर	काठमाडौं
नेवा	गोलढुङ्ग	काठमाडौं
नेवा	गोंगबु	काठमाडौं
नेवा	गोठाटार	काठमाडौं
नेवा	इंचगुनारायण	काठमाडौं
नेवा	इनद्रायणी	काठमाडौं
नेवा	झोरमहांकाल	काठमाडौं
नेवा	जीतपुरफदी	काठमाडौं
नेवा	जोरपाटी	काठमाडौं
नेवा	काभ्रेस्थली	काठमाडौं
नेवा	कपन	काठमाडौं
नेवा	काठमाण्डौ न.पा.	काठमाडौं
नेवा	खड्गभद्रकाली	काठमाडौं
नेवा	किर्तिपुर न.पा.	काठमाडौं
नेवा	लप्सीफेदी	काठमाडौं
नेवा	मच्छेगाउँ	काठमाडौं
नेवा	महादेवथान	काठमाडौं
नेवा	महांकाल	काठमाडौं
नेवा	मनमैजु	काठमाडौं
नेवा	मातातीर्थ	काठमाडौं
नेवा	मुलपानी	काठमाडौं
नेवा	नाग्लभारे	काठमाडौं
नेवा	नैकाप नयाँभञ्ज्याङ्ग	काठमाडौं
नेवा	नैकाप पुरानोभञ्ज्याङ्ग	काठमाडौं
नेवा	नयाँपाटी	काठमाडौं
नेवा	पुखुलाछी	काठमाडौं
नेवा	रामकोट	काठमाडौं

नेवा	साङ्ला	काठमाडौं
नेवा	सतीखेल	काठमाडौं
नेवा	सतुङ्गल	काठमाडौं
नेवा	स्यूचाटार	काठमाडौं
नेवा	शेषनारायण	काठमाडौं
नेवा	सितापाइला	काठमाडौं
नेवा	सुन्दरीजल	काठमाडौं
नेवा	सुनटोल	काठमाडौं
नेवा	टल्कुडुँडेचौर	काठमाडौं
नेवा	थानकोट	काठमाडौं
नेवा	तिनथाना	काठमाडौं
नेवा	टोखा चण्डेश्वरी	काठमाडौं
नेवा	टोखा सरस्वती	काठमाडौं
नेवा	बनेपा न.पा.	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	धुलिखेल न.पा.	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	काला	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	कुशादेवी	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	महेन्द्रज्योति	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	नाला	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	नासिकास्थान साँगा	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	पनौती न.पा.	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	ऱ्यालेविहार	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	शारदा बतासे	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	टुकुचा नाला	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	उग्रचण्डी नाला	काभ्रेपलाञ्चोक
नेवा	बडिखेल	ललितपुर
नेवा	विशंखुनारायण	ललितपुर
नेवा	बुंगमती	ललितपुर
नेवा	चाँपागाउँ	ललितपुर
नेवा	छप्पी	ललितपुर

नेवा	देवीचौर	ललितपुर
नेवा	धापाखेल	ललितपुर
नेवा	धुसेल	ललितपुर
नेवा	डुकुछाप	ललितपुर
नेवा	गोदामचौर	ललितपुर
नेवा	गोदावरी	ललितपुर
नेवा	हरिसिद्धि	ललितपुर
नेवा	इमाडोल	ललितपुर
नेवा	झरुवावासी	ललितपुर
नेवा	खोकना	ललितपुर
नेवा	ललितपुर न.पा.	ललितपुर
नेवा	लामाटार	ललितपुर
नेवा	लेले	ललितपुर
नेवा	लुँभु	ललितपुर
नेवा	सैंवु	ललितपुर
नेवा	सिद्धिपुर	ललितपुर
नेवा	सुनाकोठी	ललितपुर
नेवा	ठैव	ललितपुर
नेवा	ठेंचो	ललितपुर
नेवा	टिकाथली	ललितपुर
नेवा	बज्रबाराही	मकवानपुर
नेवा	चितलाङ्ग	मकवानपुर
नारायणी	चितवन रा.नि.	चितवन
नारायणी	अयोध्यापुरी	चितवन
नारायणी	बछौली	चितवन
नारायणी	बघौडा	चितवन
नारायणी	भण्डारा	चितवन
नारायणी	भरतपुर न.पा.	चितवन
नारायणी	विरेन्द्रनगर	चितवन
नारायणी	चैनपुर	चितवन

नारायणी	चण्डी भञ्ज्याङ्ग	चितवन
नारायणी	दहखानी	चितवन
नारायणी	दारेचोक	चितवन
नारायणी	दिव्यनगर	चितवन
नारायणी	फुलबारी	चितवन
नारायणी	गर्दी	चितवन
नारायणी	गितानगर	चितवन
नारायणी	गुन्जनगर	चितवन
नारायणी	जगतपुर	चितवन
नारायणी	जुटपानी	चितवन
नारायणी	कबिलास	चितवन
नारायणी	कठार	चितवन
नारायणी	काउले	चितवन
नारायणी	खैरहनी	चितवन
नारायणी	कोराक	चितवन
नारायणी	कुमरोज	चितवन
नारायणी	लोथर	चितवन
नारायणी	मादी कल्याणपुर	चितवन
नारायणी	मंगलापुर	चितवन
नारायणी	मेर्घाली	चितवन
नारायणी	पदमपुर	चितवन
नारायणी	पार्वतीपुर	चितवन
नारायणी	पटिहानी	चितवन
नारायणी	पिप्ले	चितवन
नारायणी	पिठुवा	चितवन
नारायणी	रत्ननगर	चितवन
नारायणी	शारदानगर	चितवन
नारायणी	शक्तिखोर	चितवन
नारायणी	शिवनगर	चितवन
नारायणी	सिद्धि	चितवन

नारायणी	सुक्रनगर	चितवन
नारायणी	अग्निचोक	धादिङ्ग
नारायणी	वैरेनी	धादिङ्ग
नारायणी	बेनीघाट	धादिङ्ग
नारायणी	भूमिस्थान	धादिङ्ग
नारायणी	चैनपुर	धादिङ्ग
नारायणी	छत्रेदेउराली	धादिङ्ग
नारायणी	ढोल	धादिङ्ग
नारायणी	धुसा	धादिङ्ग
नारायणी	धुवाकोट	धादिङ्ग
नारायणी	गजुरी	धादिङ्ग
नारायणी	गोगनपानी	धादिङ्ग
नारायणी	जीवापुर	धादिङ्ग
नारायणी	जोगीमारा	धादिङ्ग
नारायणी	ज्यामरुङ्ग	धादिङ्ग
नारायणी	कल्लेरी	धादिङ्ग
नारायणी	केवलपुर	धादिङ्ग
नारायणी	खाल्टे	धादिङ्ग
नारायणी	खारी	धादिङ्ग
नारायणी	किरान्चोक	धादिङ्ग
नारायणी	कुम्पुर	धादिङ्ग
नारायणी	महादेवस्थान	धादिङ्ग
नारायणी	मेदी	धादिङ्ग
नारायणी	मुरलीभञ्ज्याङ्ग	धादिङ्ग
नारायणी	नालाङ	धादिङ्ग
नारायणी	नौविसे	धादिङ्ग
नारायणी	निलकण्ठ	धादिङ्ग
नारायणी	पिडा	धादिङ्ग
नारायणी	सलाङ्ग	धादिङ्ग
नारायणी	सल्यानकोट	धादिङ्ग

नारायणी	सल्यानटार	धादिङ्ग
नारायणी	साङकोस	धादिङ्ग
नारायणी	सुर्नालाबजार	धादिङ्ग
नारायणी	तसर्पु	धादिङ्ग
नारायणी	थाके	धादिङ्ग
नारायणी	त्रिपुरेश्वर	धादिङ्ग
नारायणी	आँपपिपल	गोर्खा
नारायणी	आस्राङ	गोर्खा
नारायणी	बगुवा	गोर्खा
नारायणी	बक्राङ	गोर्खा
नारायणी	भीरकोट	गोर्खा
नारायणी	भूम्लिचोक	गोर्खा
नारायणी	बोर्लाङ	गोर्खा
नारायणी	बुंकोट	गोर्खा
नारायणी	छोप्राक	गोर्खा
नारायणी	च्याङ्गलिङ	गोर्खा
नारायणी	दरबुङ	गोर्खा
नारायणी	देउराली	गोर्खा
नारायणी	धावा	गोर्खा
नारायणी	धुवाकोट	गोर्खा
नारायणी	फिनमा	गोर्खा
नारायणी	फुजल	गोर्खा
नारायणी	गाइखुर	गोर्खा
नारायणी	घैरुङ	गोर्खा
नारायणी	घ्यालचोक	गोर्खा
नारायणी	हर्मी	गोर्खा
नारायणी	खोप्लाङ	गोर्खा
नारायणी	मकैसिं	गोर्खा
नारायणी	मनकामना	गोर्खा
नारायणी	मसेल	गोर्खा

नारायणी	नाम्जुङ्ग	गोर्खा
नारायणी	नारेश्वर	गोर्खा
नारायणी	पालुङटार	गोर्खा
नारायणी	पृथ्वी ना.न.पा.	गोर्खा
नारायणी	ताक्लुङ	गोर्खा
नारायणी	तान्द्राङ	गोर्खा
नारायणी	ताङलीचोक	गोर्खा
नारायणी	ताप्ले	गोर्खा
नारायणी	भदौरै तामागी	कास्की
नारायणी	भरतपोखरी	कास्की
नारायणी	चापाकोट	कास्की
नारायणी	देउराली	कास्की
नारायणी	ढिकुरपोखरी	कास्की
नारायणी	कास्कीकोट	कास्की
नारायणी	क्रिष्टिनाच्नेचौर	कास्की
नारायणी	निर्मलपोखरी	कास्की
नारायणी	पुम्दीभुम्दी	कास्की
नारायणी	रुपाकोट	कास्की
नारायणी	सल्यान	कास्की
नारायणी	सराङ्गकोट	कास्की
नारायणी	सिद्ध	कास्की
नारायणी	थुम्की	कास्की
नारायणी	बांग्रे	लमजुङ्ग
नारायणी	भलायाखर्क	लमजुङ्ग
नारायणी	भोर्लेटार	लमजुङ्ग
नारायणी	चक्रतिर्थ	लमजुङ्ग
नारायणी	चन्द्रेश्वर	लमजुङ्ग
नारायणी	धमिलिकुवा	लमजुङ्ग
नारायणी	धुसेनी	लमजुङ्ग
नारायणी	धुराडाँडा	लमजुङ्ग

नारायणी	जिता	लमजुङ्ग
नारायणी	कुन्छा	लमजुङ्ग
नारायणी	नेटा	लमजुङ्ग
नारायणी	परेवाडाँडा	लमजुङ्ग
नारायणी	रम्घा	लमजुङ्ग
नारायणी	समीभञ्ज्याङ्ग	लमजुङ्ग
नारायणी	सिन्दुरे	लमजुङ्ग
नारायणी	सुन्दरबजार	लमजुङ्ग
नारायणी	सुर्यपाल	लमजुङ्ग
नारायणी	टक्सार	लमजुङ्ग
नारायणी	तार्कु	लमजुङ्ग
नारायणी	तार्कुघाट	लमजुङ्ग
नारायणी	पर्सा वन्यजन्तु	मकवानपुर
नारायणी	आग्रा	मकवानपुर
नारायणी	कांकडा	मकवानपुर
नारायणी	टिस्टुङ्ग देउराली	मकवानपुर
नारायणी	चितवा निकुञ्ज	नवलपरासी
नारायणी	अर्ग्यौली	नवलपरासी
नारायणी	अमरापुरी	नवलपरासी
नारायणी	देवचुली	नवलपरासी
नारायणी	दिव्यापुरी	नवलपरासी
नारायणी	गैडाकोट	नवलपरासी
नारायणी	कावासोती	नवलपरासी
नारायणी	कोल्हुवा	नवलपरासी
नारायणी	कुमारबर्ती	नवलपरासी
नारायणी	मुकुन्पुर	नवलपरासी
नारायणी	नारायाणी	नवलपरासी
नारायणी	पिठौली	नवलपरासी
नारायणी	प्रगतिनगर	नवलपरासी
नारायणी	रजहर	नवलपरासी

नारायणी	रत्नपुर	नवलपरासी
नारायणी	`शिवमन्दिर	नवलपरासी
नारायणी	चौथे	नुवाकोट
नारायणी	दुईपिपल	नुवाकोट
नारायणी	कुमारी	नुवाकोट
नारायणी	ओखरपौवा	नुवाकोट
नारायणी	रातामाटे	नुवाकोट
नारायणी	तारुका	नुवाकोट
नारायणी	आर्थरडाँडाखर्क	पर्वत
नारायणी	वाच्छा	पर्वत
नारायणी	वहकीठाँटी	पर्वत
नारायणी	वालाकोट	पर्वत
नारायणी	बेहुलीबाँस	पर्वत
नारायणी	र्भगारा	पर्वत
नारायणी	भोक्सिङ	पर्वत
नारायणी	भोर्ले	पर्वत
नारायणी	वर्राचौर	पर्वत
नारायणी	रानीपानी	पर्वत
नारायणी	पिपलटारी	पर्वत
नारायणी	चित्रे	पर्वत
नारायणी	फलामखानी	पर्वत
नारायणी	देवीस्थान	पर्वत
नारायणी	फुलवेसखानीगाउँ	पर्वत
नारायणी	होश्राङदी	पर्वत
नारायणी	हुवास	पर्वत
नारायणी	कार्कीनेटा	पर्वत
नारायणी	कटुवाचौपारी	पर्वत
नारायणी	खोलालाँकुरी	पर्वत
नारायणी	कुर्घा	पर्वत
नारायणी	लिमिठाना	पर्वत

नारायणी	लुखुदेउराली	पर्वत
नारायणी	मुडीकुवा	पर्वत
नारायणी	पाखपानी	पर्वत
नारायणी	पाकुवा	पर्वत
नारायणी	पाङराङ	पर्वत
नारायणी	रामजीदेउराली	पर्वत
नारायणी	शालिग्राम	पर्वत
नारायणी	सारौखोला	पर्वत
नारायणी	शंकरपोखरी	पर्वत
नारायणी	थालक	पर्वत
नारायणी	थानामाउलो	पर्वत
नारायणी	थापाथाना	पर्वत
नारायणी	थुलीपोखरी	पर्वत
नारायणी	तिलाहर	पर्वत
नारायणी	त्रिवेणी	पर्वत
नारायणी	उर्मापोखरा	पर्वत
नारायणी	अर्जून चौपारी	स्याङजा
नारायणी	आरुचौर	स्याङजा
नारायणी	आरुखर्क	स्याङजा
नारायणी	बगालथोक	स्याङजा
नारायणी	बाहाकोट	स्याङजा
नारायणी	भाटखोला	स्याङजा
नारायणी	विचारीचौतारा	स्याङजा
नारायणी	छाङछाङ्दी	स्याङजा
नारायणी	चिलाउनेवास	स्याङजा
नारायणी	दार्सिङ्ग दहथुम	स्याङजा
नारायणी	धापुकसिमलभञ्ज्याङ्ग	स्याङजा
नारायणी	फापरथुम	स्याङजा
नारायणी	फेदीखोला	स्याङजा
नारायणी	कालीकाकोट	स्याङजा

नारायणी	कोल्माबराहचौर	स्याङजा
नारायणी	खिलुङ्ग देउराली	स्याङजा
नारायणी	निवुवाखर्क	स्याङजा
नारायणी	पञ्चमुल	स्याङजा
नारायणी	पौवेगौडे	स्याङजा
नारायणी	पेलाकोट	स्याङजा
नारायणी	पिँढीखोला	स्याङजा
नारायणी	पुतलीवजार न.पा.	स्याङजा
नारायणी	रापाकोट	स्याङजा
नारायणी	सतौंदरौं	स्याङजा
नारायणी	सेतीदोभान	स्याङजा
नारायणी	सिर्सेकोट	स्याङजा
नारायणी	स्वरेक	स्याङजा
नारायणी	टक्सार	स्याङजा
नारायणी	ठुलाडी	स्याङजा
नारायणी	थुमपोखरा	स्याङजा
नारायणी	तीनदोवाटे	स्याङजा
नारायणी	वालिङ्ग न.पा.	स्याङजा
नारायणी	बाङसिङ देउराली	स्याङजा
नारायणी	आँबुखैरेनी	तनहुँ
नारायणी	बन्दीपुर	तनहुँ
नारायणी	बारभञ्ज्याङ्ग	तनहुँ
नारायणी	बसन्तपुर	तनहुँ
नारायणी	भानु	तनहुँ
नारायणी	भानुमती	तनहुँ
नारायणी	भिमाद	तनहुँ
नारायणी	व्यास न.पा.	तनहुँ
नारायणी	छाङ	तनहुँ
नारायणी	छिम्केश्वरी	तनहुँ
नारायणी	छिपछिपे	तनहुँ

नारायणी	चोक चिसापानी	तनहुँ
नारायणी	देउरालींम्घढठण	तनहुँ
नारायणी	देवघाट	तनहुँ
नारायणी	धरमपानी	तनहुँ
नारायणी	ढोरफिर्दी	तनहुँ
नारायणी	दुलेगौडा	तनहुँ
नारायणी	फिरफिरे	तनहुँ
नारायणी	घाँसीकुवा	तनहुँ
नारायणी	जामुने	तनहुँ
नारायणी	केशवटार	तनहुँ
नारायणी	खैरेनीटार	तनहुँ
नारायणी	कोटा	तनहुँ
नारायणी	क्यामिन	तनहुँ
नारायणी	मनपाङ	तनहुँ
नारायणी	पोखरी भञ्ज्याङ	तनहुँ
नारायणी	पुर्कोट	तनहुँ
नारायणी	राईपुर	तनहुँ
नारायणी	रिस्ती	तनहुँ
नारायणी	रुपाकोट	तनहुँ
नारायणी	सतिस्वरा	तनहुँ
नारायणी	स्याम्घा	तनहुँ
नारायणी	थानाहुन्सौर	तनहुँ
नारायणी	थार्पेक	तनहुँ
नारायणी	भिर्लिङ्ग	तनहुँ
जडान	भिजेर	डोल्पा
जडान	छार्का	डोल्पा
जडान	धौ	डोल्पा
जडान	काइगाउ	डोल्पा
जडान	लावान	डोल्पा
जडान	मुकोट	डोल्पा

जडान	फोक्सुन्डो	डोल्पा
जडान	राहा	डोल्पा
जडान	साल्दाङ	डोल्पा
जडान	तीन्जे	डोल्पा
जडान	त्रिपुराकोट	डोल्पा
जडान	वराईगाउँ	हुम्ला
जडान	वरगाउँ	हुम्ला
जडान	छिप्रा	हुम्ला
जडान	डाँडाफाया	हुम्ला
जडान	दार्मा	हुम्ला
जडान	गोठी	हुम्ला
जडान	हेप्का	हुम्ला
जडान	खगालगाउँ	हुम्ला
जडान	खार्पुनाथ	हुम्ला
जडान	लाली	हुम्ला
जडान	लिमी	हुम्ला
जडान	मेल्छाम	हुम्ला
जडान	मिमी	हुम्ला
जडान	मुचु	हुम्ला
जडान	राय	हुम्ला
जडान	रोडिकोट	हुम्ला
जडान	सार्कीदेउँ	हुम्ला
जडान	साया	हुम्ला
जडान	श्रीमस्टा	हुम्ला
जडान	सिमीकोट	हुम्ला
जडान	स्याँडा	हुम्ला
जडान	ठेह	हुम्ला
जडान	डोल्फु	मुगु
जडान	किमरी	मुगु
जडान	माग्री	मुगु

जडान	मुगु	मुगु
जडान	पुलु	मुगु
जडान	रुगा	मुगु
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमरपट्टी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अम्लेखगञ्ज	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमृतजंग	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अभाव	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बबुआइन	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बछनपुर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बडका फुलबारि	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बगही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाहुरी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बलिरामपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बघवन	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बन्जरीया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरैनिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरियारपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसन्तपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बतरा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेलडारी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनौली	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भगवानपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भलुही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भरतगन्ज सिनौल	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भतौडा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भोडाहा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विश्रामपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिसुनपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विशुनपुर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बुनियाद	बारा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छातापिप्रा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छतवा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दहियार	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवापुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धरमनगर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दोहरी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुमरवाना	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश		बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गडहल	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जन्जभवानीपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जोलगन्ज	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरैया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हर्दिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ईनर्वामाल	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनर्वासिरा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ईटियाही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झिटकैया दक्षिण	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झिटकैया उत्तर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जितपुर भवानीपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कवहीगोठ	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कवही जबदी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कचोर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ककडी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कलैया न.पा.	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	करैया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोपुवा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खुटवाजब्दी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोल्वी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुदवा	बारा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लिपनीमाल	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माधुरी जब्दी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेन्द्र आदर्श	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेशपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मर्झारिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मनहर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मटिअर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोतीसर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नरही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	निजगढ	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पकडिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपारटी जब्दी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पटेर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथरहट्टी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथरा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फेटा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा सिमरा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा बिर्ता	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपराढी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपार बसन्तपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपराढीगोठ	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पुर्सनी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सोना	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सोटा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्शुरामपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पुरैनिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रघुनाथपुर	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुर टोकनी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुर्वा	बारा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रतनपुरी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रौवाही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सपही	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	श्रीनगर बैरिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिहोर्वा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिंहासनी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसहनिया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टेढाकट्टी	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेलकुवा	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेतरीया	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	उचिडिह	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	उमजन	बारा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	आन्दुपट्टी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औरही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वेफी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	त्राघचौडा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बहेडावेला	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बहुअर्वा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बालावाखर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बलहाकठाल	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बलहा सघारा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बलहागोठ	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनिनिया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बफै	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसहीया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसबिट्टि	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बटेश्वर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेंगा शिवपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेंगा डावर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भरतपुर	धनुषा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भुचकपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भूतही पटेर्वा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विन्ही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विसरभोरा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चक्कर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चोराकोयलपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनुषा गोविन्दपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवडिया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देउरी पर्वाहा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवपुरा रुपैठा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धवौली	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ढल्केबर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनौजी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनुषधाम	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दिगम्वरपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुवरीकोट हथलेटवा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुहवी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	एकराही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुलगामा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	घोडघास	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोदार	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोपालपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोठकोयलपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हंसपुर कठपुल्ला	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिने	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिठपुर हरबरा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनर्वा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटहर्वा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जनकपुर न.पा.	धनुषा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झटियाही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झोंझी कटैया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुचुरीठेरा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कजरा रमौल	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कनपट्टी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खजुरी चन्हा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खरीहानी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुर्था	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लबटोली	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लग्मागाढा गुठी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लखौरी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्काड	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीनिवास	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर बगेवा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लोहना	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महुवा (प्र.खे.)	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महुवा (प्र.को.)	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मखनाहा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मानसिंपट्टी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माची झिटकैया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिथिलेश्वर मौवाही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिथिलेश्वर निकास	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुखियापट्टीमुर्साग	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नगराइन	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नक्टाझिज	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नन्नुपट्टि	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नौवाखोर प्रसाही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्चहवा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पतनुका	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पटेर्वा	धनुषा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पौडेश्वर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पुष्पवलपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रघुनाथपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामदीयाभवानी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सबैला	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सखुवा महेन्द्रनगर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सपही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सतोखर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शान्तिपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिद्धा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिंग्याहीमडान	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिनुरजोडा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनीगामा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुगामधुकरही	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुगानिकास	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तारापट्टी सिर्सिया	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ठाडीझिझा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ठिल्ला यदुवा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तुल्सीचौडा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तुल्सीयाही निकास	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तुल्सीयाही जब्दी	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	उमाप्रेमपुर	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	यदुकुहा	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	यज्ञभूमि	धनुषा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्नामनी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्जुनधरा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाहुनडाँगी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वैगुनधारा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वालुवारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनियानी	झापा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भद्रपुर न.पा.	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वुधवारे	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चकचकी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्रगढी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चारपाने	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दमक न.पा.	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डाँगीबारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धाइजन	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धर्मपुर	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुवागढी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गरामुनी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौरादह	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गुरागञ्ज	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	घैलाडुब्बा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	घेरावारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोलधाप	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हल्दीबारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जलथल	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जुरापानी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ज्यामिरगढी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	केचना	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खजुरागाछी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खुदुनाबारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोहबरा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोरावारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुमारखोड	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लखनपुर	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महाभारा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महारानीजादा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेशपुर	झापा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मेचीनगर न.पा.	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पन्चागाछी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथामारी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथरिया	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पृथ्वीनगर	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजगढ	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शनिश्चरे	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सतासीधाम	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शान्तिनगर	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शरणामती	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शिवगञ्ज	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुरुङ्ग	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टाघनडुब्बा	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तोपगाछी	झापा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अंकार	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औरही	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बागडा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बदिया बनचौरी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बदिया लक्ष्मीनिया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वलवा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनौली दनौली	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनौटा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बर्दीबास	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसविट्टी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बथनाहा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेलगाछी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भरतपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भटौलिया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिजलपुरा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भ्रमरपुरा	महोत्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डाम्हिमदै	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धमौरा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धर्मपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धीरापुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	एकदारवेला	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	एकरहिया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	एतहारावाकट्टि	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुलहाट्टापाखौली	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुल्काहा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गैढाभेटपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौरीबास	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौशाला	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोनरपुरा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हलखोरी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हाथीलेट	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हात्तीसर्वा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जलेश्वर न.पा.	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खैरवनी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खैरमारा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोपी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खुट्टापिप्राढी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	किसाननगर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोल्हुवा वगैया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीनिया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लोहारपट्टी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महदैयातपनपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महोत्तरी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माइस्थान	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मजोराविसनपुर	महोत्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मनरा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मटीहानी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोघनाथ गोरहन्ना	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नैनही	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	निगौल	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पडौल	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सादेवाद	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सा पातली	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पशुपतिनगर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिगौना	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिप्रा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोखरभिण्डा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रघुनाथपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामगोपलापुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामनगर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रतौली	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सहसौला	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सहोडवा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सान्धा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सरपल्लो	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शम्सी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	श्रीपुर	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिमरदही	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिग्याही	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसवाकटैया	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनाम	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनामइ	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनौल	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुगा भवानपट्टी	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुन्दरपुर	महोत्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वागाहा	महोत्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमहिवरियाती	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमरदह	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	आमगाछी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ववियाविर्ता	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाहुनी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनीगामा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वैजनाथपुर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरदांगा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बयरबन	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेलवारी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाहुनडाँडा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विराटनगर न.पा.	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बुद्धनगर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दादरबैरिया	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दायनिया	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डाँगीहाट	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दंग्राहा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दरवेशा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुलारी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोविन्दपुर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरैचा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हसनदह	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हात्तीमूढा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	होक्लावारी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनद्रपुर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटहरा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जांते	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झोराहाट	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झुर्किया	मोरङ्ग

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कसेनी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कटहरी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कदमहा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	केराबारी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	केरौन	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लखन्तरी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लेटाङ	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुमल्ला	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महादेवा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मझारे	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माथीगाद्	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोतीपुर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मृगौलिया	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नेचा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथरी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोखरीया	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजघाट	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रंगेली	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शनिश्वरे	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिद्राहा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिजुवा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिवनीजहदा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसदनीवडहरा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोराभाग	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुन्दरपुर	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टकुवा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टंकीसिनुवारी	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेतरिया	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	थलाहा	मोरङ्ग
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	उर्लावारी	मोरङ्ग

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सा वन्यजन्तु	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अलौ	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमरपट्टी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औराहा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बगही	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बगबन्ना	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बागेश्वरी तितरौना	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बहुअरी पिडारी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बहुअर्व भाथा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसडिल्वा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसन्तपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेलवा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बैरियाविर्ता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बैरियाविर्ता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भवानीपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भेडीहारी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भिस्वा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिजबनिया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिन्दबासिनी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिरंचीबर्वा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिरगंज न.पा.	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विरुवागुठी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विश्रामपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चोरनी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देउखाना	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धोवीनी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धोरे	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गदी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गम्हरीया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	घोडदौड पिप्रा	पर्सा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोविन्दपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर बिर्ता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हर्पतगन्ज	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जगनाथपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जयमगंलापुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जानकीमाला	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जीतपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झौवागुठी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कौवावन कटैया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लहाबरथकरी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लखनपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लालपर्सा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लङ्गडी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लिपनी बिर्ता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुवन मथौल	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महादेवबपट्टी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महुवन	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मनिपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मनियारी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मसिहानी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिखामपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिरजापुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुडेली	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नागरदाहा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	निचुटा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	निर्मलबस्ती	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पञ्चारुखी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सोनीविर्ता	पर्सा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सोनी माथा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिडारीगुठी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोखरिया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्शुरामपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामगढवा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामनगरी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सबैथवा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सखुवा प्रसौनी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सम्झौता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	संकरसरैया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सेढवा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिभा वर्गा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिर्सिया	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनबर्सा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसिर्या (ना.ता.जा.)	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुवर्णपुर	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुगौली बिर्ता	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुगौली पार्तवा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुपौली	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुर्जहा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ठोरी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तुल्सीबर्वा	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	उदयपुर घुर्मी	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वरुटार	पर्सा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अजगैवि	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अकोलवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औरैया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बडहरवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बगही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भावना मदनपुर	रौतहट

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वैरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बन्जरहा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वरियारपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वसन्तपट्टी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसन्तपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसविटी जिङ्गडिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भलोहिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भेडीयाही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बिर्तीपार्सकोट	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विश्रामपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विष्णुपुर्वामानपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ब्रम्हपुरी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्रनिगाहापुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धर्मपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धरहरी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दिपही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुमरिया (मतियोन)	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुमरिया (परोहा०	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेशपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हर्साहा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गधौ भगवानपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गम्हरिया विराट	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गम्हरिय पर्सा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गाङ्गापिप्रा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गरुडा बैरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौर न.पा.	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गेठहीगुठी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हर्दिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हज्मनिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हथियाही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनरबारी ज्यताही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनरवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जटहरा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जयनगर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जेठहरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झुनखुनमा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झिङ्गडवा बेलविछवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जोकाहा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जुडिवेला	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कनकपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	करकच	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	करुनिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कटहरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खेसरहिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीनिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर बेलबिछवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लौकहा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मदनपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माघोपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मलाही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मर्यादपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मठिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मत्सरी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मत्सारी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिथुअवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुडबलवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नरकटिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पचरुखी	रौतहट

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पतौरा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथराबुधरामपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पौराई	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा पोखरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरिया (देस्तीया)	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपयिा (परोहा)	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिप्रा भवगानपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिप्रा रजबारा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोथियाही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	प्रतापपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	प्रेमपुर गोनही	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रघुनाथपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजदेवी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजपुर फरहदवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजपुर तुल्सी	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रमौली बैरिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुरखाप	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रङ्गपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सखुअवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सखुअवा धमौरा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	समानपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	संग्रामपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सन्तपुर (दोस्तिया)	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सन्तपुर (मटियोन)	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सरमुजवा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सरुअथा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनरनिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सितलपुर बैरगनिया	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिमरा भवानीपुर	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेजापाकड	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेंग्राहा	रौतहट
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोशी टापु	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्नाहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औराही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बद्गामा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वैरावा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बक्डौवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बामागामाकट्टी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वनगैया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनारभुला	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनासुला	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बनौली	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरमझिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बर्साइ	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बासवेलपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बासविटी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बथनाहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेल्ही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेल्ही चपेना	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भगवतपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भंगाहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भारनह	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भुतही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विरपुर वराही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विसरिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बोडेवर्सैन	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वोरीया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ब्रम्हपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छिन्नमस्ता	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डाढा	सप्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दौलतपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देउरी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देउरीमरुवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनगढी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धर्मपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धोधनपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डिढावा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दिमान	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फकिरा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फारसेत	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फतेपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुलकाही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गर्मरिया परवाहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोबरगाडा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोइठी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हनुमाननगर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हर्दिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिहरपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनरवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनरवा फुलपरैया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटहरीविसनपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जगतपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जमुनीमधेपुरा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जन्डौल	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	झुटकी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जोगिनिया १	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जोगिनिया २	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कविलास	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कचन	सप्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कल्याणपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कमलपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कञ्चनपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कटैया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खड्गपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोजीपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोक्सारपरवाह	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधेपुरा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोचावखारी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कौइलाडी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुशाहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लालपती	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लाउनिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लोहाजार	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधवापुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुपती	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महादेवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मैनोकडेरी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मैनासहश्रबाहु	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मलेकपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मालेथ	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मलहन्मा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मलहैन्या	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मनराजा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माहुवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोहनपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नार्घो	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नेग्डा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ओडराहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पकारी	सप्तरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पन्सारा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पथरवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पाटो	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पत्थरगाढा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा पश्चिम	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोर्ताहा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सावनी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजविराज न.पा.	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामनगर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुरमलहनिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुरजमुवा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रौतहट	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रायपुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रुपनगर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	संभुनाथ	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	संकरपुरा	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सर्सवार	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिम्राहासिग्यौन	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिस्वावैही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सितापुर	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ताराही	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेराहोता	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	थलैया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टिकुलिया	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	टिलाथी	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	त्रिकोला	सप्तरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अचलगढ	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्नाहा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अत्रौली	सर्लाही

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औरही	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाबरगञ्ज	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बग्दाहा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बहादुरपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बलरा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बाराउधोरन	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरहथवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसन्तपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बत्रौल	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेला	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेल्ही	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेल्वा जब्दि	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भांडसार	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भगवतीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भक्तिपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भवानीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ब्रम्हपुरी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्रनगर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छटौल	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छटोना	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनखेल	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनखेल पुर्व	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनगढा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ढुङगुरेखोला	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	घुरकौली	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुमरीया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फरेहादावा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुलपर्सायी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गडहियाबारी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गम्हरिया	सर्लाही

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोडेटा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौरीशंकर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हजारिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरकठवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिपुरा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरियोन	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हथियौंल	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हेमपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इश्वरपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जब्दी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जमुनिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जानकीनगर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जिङदवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कविलासी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कालिन्जोर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कर्मैया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खैरवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खोरिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खुतौना	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	किसनपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कौडेना	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लालवन्दी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लौंकट	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर (कोड्राहा)	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुवनगोठ	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुवनी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महिनाथपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेहली	सर्लाही

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मलंगवा न.पा.	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मानपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिर्जापुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोहनपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोतीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुर्तिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुसैली	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नारायणखोला	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नारायणपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नेत्रगंज	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नौकैलवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पर्सा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	परवानीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पत्थरकोट	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिडारी	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिडरिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजघाट	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामबन	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामनगर बहुअर्वा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रानीगंज	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रोहुवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सकरौल	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सलेमपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	संग्रामपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	शंकरपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सासापुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	श्रीपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिखानुवा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिमरा	सर्लाही

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसौटिया	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसौट	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सहोदावा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुदामा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुन्दरपुर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुन्दरपुर चोहर्वा	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	त्रिभुवन नगर	सर्लाही
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्नामालापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अर्नामारापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	असनपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अशोकपुर भल्कवा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औराही	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अयोध्यानगर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बडहरामाला	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बरछौवा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वारियापाथी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बस्तीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वेलहा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वेल्ही	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बेतौना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भदैया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भगनपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भगवतीनपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भवानीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भवानपुर कालावञ्जर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भोर्काहा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विस्नुपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विनुपुर प्र.र.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विस्नुपुरकट्टी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	ब्रह्मागाउँगढी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्र अयोध्यापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्रलापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चन्द्रोदयापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चतरी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चिकना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धनगढी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धोधना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुमरी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुर्गापुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुलवारिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	फुल्काहाकटी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गढा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौरीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौतरी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोभिन्दपुर मालाहानाम	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गोभिन्दपुर तारेगाना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हकपरा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हनुमाननगर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हनुपाननगर प्र.द	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हराकट्टी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनार्व	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटहर्वा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटारी पर्साही	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटाटार	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जमदहा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जानकीनगर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जिभ्फौल	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कविलासी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कचनारी	सिराहा

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कल्याणपुर जब्दी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कल्याणपुर कालाबन्जार	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	करजन्हा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खुरुक्याही	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खिरौना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कृष्णपुरविराट	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कुशाहा लक्ष्मीनिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लगडी गढियानी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लगठीगोठ	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लहान न.पा.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लालपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीनिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर प्र.म.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लक्ष्मीपुर पटारी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	माडर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मादेवा पोर्ताहा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महनौर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेशपुर गम्हरिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेशपुर पटारी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मझौलिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मझौरा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मल्हनिया गम्हरिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मल्हनिया खोरी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मौवाही	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मिडिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मोहनपुर कमलपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मुक्सर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नहरारिगोल	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नराह बल्कवा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नवराजपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पडरिया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा प्र.ध.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पिपरा पि.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पोखराभिण्डा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राघोपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	राजपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामनगर मिर्चैया	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामपुर विर्ता	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सखुवा ननकारकट्टी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सनैठा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	साश्वर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिक्रोन	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिलोर्वा पछवारी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिराहा न.पा.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिसवनी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सितापुर प्र.दा.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सितापुर प्र.रा.	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनामती	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोठीआइन	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुखचैना	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सुखीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तेनुवापट्टी	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	थलाहा कटाहा	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तुल्सीपुर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विद्यानगर	सिराहा
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोशीटपु वन्यजन्तु	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	एकमावा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमदुवा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	अमाहीलेलहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	औराबनी	सुनसरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	वबीया	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बकलौरी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बराहक्षेत्र	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	बसन्तपुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भादगाउँ सिनुवारी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भलुवा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भरौल	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	भोकाराह	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	विष्णु पादुका	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	चांदवेला	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छिताहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	छिमादी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	देवानागंज	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धरान न.पा.	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	धुस्की	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	दुहवी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	डुम्राहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	गौतमपुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हांसपोसा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिनगरा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	हरिपुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इनरुवा न.पा.	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	इटहरी न.पा.	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	जलपापुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कप्तानगंज	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	खनार	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	लौकही	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधेली	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधेशा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मधुवन	सुनसरी

मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	मध्यहर्साही	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	महेन्द्रनगर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	नरसिंहटापु	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पकाली	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पञ्चकन्या	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पश्चिम कुशाहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	प्रकाशपुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	पुर्व कुशाहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रामगंज वलेगाछी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रचमगंज सिनुवारी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	रचमनगर भुटाहा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	साहवेगंज	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सतेरभ्केडा	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिमरिया	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सिंगिया	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	सोनापुर	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	श्रीपुर जवदी	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तानामुना	सुनसरी
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	कोशी टापु	उदयपुर
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	तपेश्वरी	उदयपुर
मिथिला-भोजपुरा-कोच-मधेश	त्रिवेणी	उदयपुर
लिम्बुवान	अर्खौले जितपुर	धनकुटा
लिम्बुवान	बसन्तटार	धनकुटा
लिम्बुवान	बोधे	धनकुटा
लिम्बुवान	बुधवारे	धनकुटा
लिम्बुवान	बुढिमोरङ्ग	धनकुटा
लिम्बुवान	चनुवा	धनकुटा
लिम्बुवान	डांडाबजार	धनकुटा
लिम्बुवान	डाँडागाउँ	धनकुटा
लिम्बुवान	फाक्सीव	धनकुटा

लिम्बुवान	हात्तीखर्का	धनकुटा
लिम्बुवान	खुवाकोट	धनकुटा
लिम्बुवान	कुरुले	धनकुटा
लिम्बुवान	लेगुवा	धनकुटा
लिम्बुवान	मरेक कटहरे	धनकुटा
लिम्बुवान	मैनाबुधुक	धनकुटा
लिम्बुवान	मुढेवास	धनकुटा
लिम्बुवान	मुर्तिढुंगा	धनकुटा
लिम्बुवान	परेवादिन	धनकुटा
लिम्बुवान	राजारानी	धनकुटा
लिम्बुवान	सान्ने	धनकुटा
लिम्बुवान	ताङखुवा	धनकुटा
लिम्बुवान	तेलिया	धनकुटा
लिम्बुवान	आमचोक	इलाम
लिम्बुवान	बाँझो	इलाम
लिम्बुवान	बर्बोटे	इलाम
लिम्बुवान	चमैता	इलाम
लिम्बुवान	चिसापानी	इलाम
लिम्बुवान	चुलाचुली	इलाम
लिम्बुवान	धनवारी	इलाम
लिम्बुवान	धुसेनी	इलाम
लिम्बुवान	इभाङ	इलाम
लिम्बुवान	एकतप्पा	इलाम
लिम्बुवान	इरौंटार	इलाम
लिम्बुवान	गजुरमुखी	इलाम
लिम्बुवान	गोदेक	इलाम
लिम्बुवान	गोर्खे	इलाम
लिम्बुवान	इलाम	इलाम
लिम्बुवान	जमुना	इलाम
लिम्बुवान	जर्मेली	इलाम

लिम्बुवान	जीतपुर	इलाम
लिम्बुवान	थोगमाई	इलाम
लिम्बुवान	केन्या	इलाम
लिम्बुवान	कोलबुङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	लक्ष्मीपुर	इलाम
लिम्बुवान	लुम्दे	इलाम
लिम्बुवान	माबु	इलाम
लिम्बुवान	महमाई	इलाम
लिम्बुवान	माइमझुवा	इलाम
लिम्बुवान	माइपोखरी	इलाम
लिम्बुवान	मंगलबारे	इलाम
लिम्बुवान	नामसालिङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	नयाँबजार	इलाम
लिम्बुवान	पञ्चकन्या	इलाम
लिम्बुवान	पशुपतिनगर	इलाम
लिम्बुवान	फापकोट	इलाम
लिम्बुवान	फिल्कीबजार	इलाम
लिम्बुवान	फुयेतप्पता	इलाम
लिम्बुवान	पुवामजुवा	इलाम
लिम्बुवान	प्याङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	साकफारा	इलाम
लिम्बुवान	साखेजुङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	साम्लाबुङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	साङ्गरुम्बा	इलाम
लिम्बुवान	शान्तिडाँडा	इलाम
लिम्बुवान	शान्तिपुर	इलाम
लिम्बुवान	श्रीअन्तु	इलाम
लिम्बुवान	सिद्धिथुम्का	इलाम
लिम्बुवान	सोयाक	इलाम
लिम्बुवान	सोयाङ	इलाम

लिम्बुवान	सुलुवाङ्ग	इलाम
लिम्बुवान	सुमवेक	इलाम
लिम्बुवान	भोगटेनी	मोरङ्ग
लिम्बुवान	पाटीगाउँ	मोरङ्ग
लिम्बुवान	रमीतेखोला	मोरङ्ग
लिम्बुवान	सिंहदेवी	मोरङ्ग
लिम्बुवान	तांडी	मोरङ्ग
लिम्बुवान	वाराङगी	मोरङ्ग
लिम्बुवान	याङशीला	मोरङ्ग
लिम्बुवान	आँङना	पाँचथर
लिम्बुवान	आङसराङ	पाँचथर
लिम्बुवान	आरुवोटे	पाँचथर
लिम्बुवान	अमरपुर	पाँचथर
लिम्बुवान	भारपा	पाँचथर
लिम्बुवान	चिलिङदिन	पाँचथर
लिम्बुवान	चोकमागु	पाँचथर
लिम्बुवान	च्याँङ्गथापु	पाँचथर
लिम्बुवान	दुर्रदिम्बा	पाँचथर
लिम्बुवान	एकतीन	पाँचथर
लिम्बुवान	इम्बुङ	पाँचथर
लिम्बुवान	फलैंचा	पाँचथर
लिम्बुवान	ह्याङगुम	पाँचथर
लिम्बुवान	कुरुम्बा	पाँचथर
लिम्बुवान	लिम्बा	पाँचथर
लिम्बुवान	लुङरुपा	पाँचथर
लिम्बुवान	लुम्फाबुङ	पाँचथर
लिम्बुवान	माङजाबुङ	पाँचथर
लिम्बुवान	मौवा	पाँचथर
लिम्बुवान	मेमेङ्ग	पाँचथर
लिम्बुवान	नागी	पाँचथर

लिम्बुवान	नागिन	पाँचथर
लिम्बुवान	नवमीडाँडा	पाँचथर
लिम्बुवान	ओलने	पाँचथर
लिम्बुवान	ओयाम	पाँचथर
लिम्बुवान	पञ्चमी	पाँचथर
लिम्बुवान	पौवासारताप	पाँचथर
लिम्बुवान	फाक्तेप	पाँचथर
लिम्बुवान	फिदिम	पाँचथर
लिम्बुवान	प्राङबुङ	पाँचथर
लिम्बुवान	रवि	पाँचथर
लिम्बुवान	रानीगाउँ	पाँचथर
लिम्बुवान	रानीटार	पाँचथर
लिम्बुवान	सराङ्गडाँडा	पाँचथर
लिम्बुवान	सिदिन	पाँचथर
लिम्बुवान	शिवा	पाँचथर
लिम्बुवान	सुभाङ्ग	पाँचथर
लिम्बुवान	स्याबरुम्वा	पाँचथर
लिम्बुवान	थर्पु	पाँचथर
लिम्बुवान	याङनाम	पाँचथर
लिम्बुवान	यासोक	पाँचथर
लिम्बुवान	आखिंभुंई	संखुवासभा
लिम्बुवान	बाना	संखुवासभा
लिम्बुवान	बानेश्वर	संखुवासभा
लिम्बुवान	चैनपुर	संखुवासभा
लिम्बुवान	जलजले	संखुवासभा
लिम्बुवान	खराङ	संखुवासभा
लिम्बुवान	मादी मुलखर्क	संखुवासभा
लिम्बुवान	मादी रामवेनी	संखुवासभा
लिम्बुवान	माम्लिङ	संखुवासभा
लिम्बुवान	मावादिन	संखुवासभा

लिम्बुवान	नुनढाकी	संखुवासभा
लिम्बुवान	सभापोखरी	संखुवासभा
लिम्बुवान	सिदकाली	संखुवासभा
लिम्बुवान	सिद्धिपोखरी	संखुवासभा
लिम्बुवान	स्यावुन	संखुवासभा
लिम्बुवान	तामाफोक	संखुवासभा
लिम्बुवान	आम्वेगुदिन	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	आङखोप	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	चाक्सीबोटे	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	चाँगे	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	ढुङ्गेसाँगु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	दोखु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	डुम्रिसे	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	यखवु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	हङदेव	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	ह्याप्याङ्ग	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	कालीखोला	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	खाम्लुङ्ग	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	खिजीनिम	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	खेवाङ्ग	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	खोकलिङ्ग	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	लेलेप	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	लिम्बुदिन	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	लिङ्तेप	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	लिमखिम	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	लिवाङ्ग	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	मामाङ्खे	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	मेहेले	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	नाल्वु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	नाम्खोल्याङ	ताप्लेजुङ्ग

लिम्बुवान	निगुरादिन	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	ओलाङचुङगोला	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	पापुङ	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	पेदाङ	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	फाकुम्वा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	फावाखोला	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	फुलवारी	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	फुङलिङ	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	फुरुम्वु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सादेवा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	साँगु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सान्थाक्रा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सावा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सवादिन	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सावलखु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सिनाम	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सिकेचा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	सुरुम्खिम	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	तापेथोक	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	तेल्लोक	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	थेचम्वु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	थिङ्लाबु	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	थुकिम्वा	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	तुम्वेदिङ	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	तिरिङ्गे	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	याम्फुदिन	ताप्लेजुङ्ग
लिम्बुवान	आम्वुङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	आङदिम	तेह्रथुम
लिम्बुवान	वसन्तपुर	तेह्रथुम
लिम्बुवान	छातेढुंगा	तेह्रथुम

लिम्बुवान	चुहानडाँडा	तेह्रथुम
लिम्बुवान	दागपा	तेह्रथुम
लिम्बुवान	इसिव	तेह्रथुम
लिम्बुवान	ईवा	तेह्रथुम
लिम्बुवान	हमरजुङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	ह्वाकु	तेह्रथुम
लिम्बुवान	जलजले	तेह्रथुम
लिम्बुवान	जिरीखिम्ती	तेह्रथुम
लिम्बुवान	खाम्लालुङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	मोराहाङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	म्याङलुङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	ओखे	तेह्रथुम
लिम्बुवान	ओयाकजुङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	पंचकन्या पोखरी	तेह्रथुम
लिम्बुवान	फाक्चामार	तेह्रथुम
लिम्बुवान	फुलेक	तेह्रथुम
लिम्बुवान	पिप्ले	तेह्रथुम
लिम्बुवान	पौठाक	तेह्रथुम
लिम्बुवान	सब्ला	तेह्रथुम
लिम्बुवान	साम्वु	तेह्रथुम
लिम्बुवान	सक्रान्तिबजार	तेह्रथुम
लिम्बुवान	श्रीजङ	तेह्रथुम
लिम्बुवान	स्माइल	तेह्रथुम
लिम्बुवान	सोल्मा	तेह्रथुम
लिम्बुवान	सुदाप	तेह्रथुम
लिम्बुवान	सुङनाम	तेह्रथुम
लिम्बुवान	ताम्फुला	तेह्रथुम
लिम्बुवान	थोकलुङ	तेह्रथुम
किराँत	आम्तेक	भोजपुर
किराँत	अन्नपूर्ण	भोजपुर
किराँत	बैकुण्ठे	भोजपुर
किराँत	वासीखोर	भोजपुर
किराँत	बासीघट्टापुर	भोजपुर
किराँत	बास्तीम	भोजपुर
किराँत	भैसीपाखा	भोजपुर
किराँत	भोजपुर	भोजपुर
किराँत	बहुवल	भोजपुर
किराँत	भुल्के	भोजपुर
किराँत	वोखिम	भोजपुर
किराँत	वोया	भोजपुर
किराँत	चम्पे	भोजपुर
किराँत	च्याङग्रे	भोजपुर
किराँत	चरम्वी	भोजपुर
किराँत	चौकीडाँडा	भोजपुर
किराँत	छिनामखु	भोजपुर
किराँत	दलगाउँ	भोजपुर
किराँत	दृउराली	भोजपुर
किराँत	देवानटार	भोजपुर
किराँत	धेदलेखानी	भोजपुर
किराँत	दोभाने	भोजपुर
किराँत	दुम्माना	भोजपुर
किराँत	गाृगने	भोजपुर
किराँत	गुप्तेश्वर	भोजपुर
किराँत	हसनपुर	भोजपुर
किराँत	हेलौछा	भोजपुर
किराँत	होमताङ	भोजपुर
किराँत	जरायोटार	भोजपुर
किराँत	किमालङ	भोजपुर
किराँत	केउरेनीपानी	भोजपुर
किराँत	खैराङ्ग	भोजपुर

किराँत	खारतम्छा	भोजपुर
किराँत	खाटम्मा	भोजपुर
किराँत	खावा	भोजपुर
किराँत	किमलुङ	भोजपुर
किराँत	कुदाककाउले	भोजपुर
किराँत	कुलुङ	भोजपुर
किराँत	लेखर्क	भोजपुर
किराँत	मानेभञ्ज्याङ्ग	भोजपुर
किराँत	मूलपानी	भोजपुर
किराँत	नागी	भोजपुर
किराँत	नेपालेडाँडा	भोजपुर
किराँत	ओखे	भोजपुर
किराँत	पाङचा	भोजपुर
किराँत	पातलेपानी	भोजपुर
किराँत	पावला	भोजपुर
किराँत	प्याउली	भोजपुर
किराँत	रानीवास	भोजपुर
किराँत	साङ्गपाङ्ग	भोजपुर
किराँत	सानोदुम्मा	भोजपुर
किराँत	स्यामसिला	भोजपुर
किराँत	सिद्धेश्वर	भोजपुर
किराँत	सिन्द्राङ	भोजपुर
किराँत	टक्सार	भोजपुर
किराँत	थिदिंखा	भोजपुर
किराँत	ठूलोदुम्मा	भोजपुर
किराँत	तिम्मा	भोजपुर
किराँत	तिवारीभञ्ज्याङ्ग	भोजपुर
किराँत	तुङगेछा	भोजपुर
किराँत	वालंखा	भोजपुर
किराँत	याकु	भोजपुर

किराँत	याङपाङ्ग	भोजपुर
किराँत	आहाले	धनकुटा
किराँत	आंखीसल्ला	धनकुटा
किराँत	वेलहरा	धनकुटा
किराँत	भेडेटार	धनकुटा
किराँत	छिनताङ	धनकुटा
किराँत	चुङमाङ	धनकुटा
किराँत	धनकुटा न.पा.	धनकुटा
किराँत	फलाटे	धनकुटा
किराँत	घोर्लीखर्क	धनकुटा
किराँत	खोकु	धनकुटा
किराँत	महाभारत	धनकुटा
किराँत	मुगा	धनकुटा
किराँत	पाखीवास	धनकुटा
किराँत	भेडेटार	धनकुटा
किराँत	अंसेलुखर्क	खोटाङ्ग
किराँत	अर्खोले	खोटाङ्ग
किराँत	बडहरे	खोटाङ्ग
किराँत	बडाका दियाले	खोटाङ्ग
किराँत	बाँहुनीडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	बाकचोल	खोटाङ्ग
किराँत	बाकसिला	खोटाङ्ग
किराँत	बाम्राङ	खोटाङ्ग
किराँत	बराहपोखरी	खोटाङ्ग
किराँत	बास्पानी	खोटाङ्ग
किराँत	बतासे	खोटाङ्ग
किराँत	बिजयखर्क	खोटाङ्ग
किराँत	बुईपा	खोटाङ्ग
किराँत	छितापोखरी	खोटाङ्ग
किराँत	छोरम्बु	खोटाङ्ग

किराँत	चिप्रिङ	खोटाङ्ग
किराँत	चिसापानी	खोटाङ्ग
किराँत	च्यानडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	छ्यासमीटार	खोटाङ्ग
किराँत	दमरखुसीवालय	खोटाङ्ग
किराँत	डाँडागाउँ	खोटाङ्ग
किराँत	देवीस्थान	खोटाङ्ग
किराँत	ढिटुङ्ग	खोटाङ्ग
किराँत	दिक्तेल	खोटाङ्ग
किराँत	डिकुवा	खोटाङ्ग
किराँत	दिप्लुङ	खोटाङ्ग
किराँत	दोर्पाच्यूरीडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	दुवेकोलडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	डुम्रेधारापानी	खोटाङ्ग
किराँत	दुरछिम	खोटाङ्ग
किराँत	फक्काङ्ग	खोटाङ्ग
किराँत	हनुचौर	खोटाङ्ग
किराँत	इनद्रपोखरी	खोटाङ्ग
किराँत	जल्पा	खोटाङ्ग
किराँत	ज्यामीरे	खोटाङ्ग
किराँत	काउले	खोटाङ्ग
किराँत	खाले	खोटाङ्ग
किराँत	कार्मी	खोटाङ्ग
किराँत	खार्पा	खोटाङ्ग
किराँत	खार्तान्छा	खोटाङ्ग
किराँत	खिमडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	खोटाङ्गबजार	खोटाङ्ग
किराँत	कुभिण्डे	खोटाङ्ग
किराँत	लफ्याङ	खोटाङ्ग
किराँत	लामीडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	लिचिकर्माचे	खोटाङ्ग
किराँत	लिकुवापोखरी	खोटाङ्ग
किराँत	माग्पा	खोटाङ्ग
किराँत	महादेवस्थान	खोटाङ्ग
किराँत	मंगलटार	खोटाङ्ग
किराँत	माट्टिमविराट	खोटाङ्ग
किराँत	मौवाभोट	खोटाङ्ग
किराँत	नेर्पा	खोटाङ्ग
किराँत	निर्मलीडाँडा	खोटाङ्ग
किराँत	नुन्थला	खोटाङ्ग
किराँत	पथेक	खोटाङ्ग
किराँत	पौवासेरा	खोटाङ्ग
किराँत	फेदीगुथ	खोटाङ्ग
किराँत	रिब्दुङमहेश्वरी	खोटाङ्ग
किराँत	राजपानी	खोटाङ्ग
किराँत	रेखाबंग्देल	खोटाङ्ग
किराँत	रेखादिप्सुङ	खोटाङ्ग
किराँत	रतन्छामाझागाँउ	खोटाङ्ग
किराँत	रिब्दुङजलेश्वरी	खोटाङ्ग
किराँत	सा.छिटापोखरी	खोटाङ्ग
किराँत	सल्ले	खोटाङ्ग
किराँत	सम्तेश्वर	खोटाङ्ग
किराँत	साउनेचौर	खोटाङ्ग
किराँत	सावाखटाहर	खोटाङ्ग
किराँत	सिम्पानी	खोटाङ्ग
किराँत	सुँगदेल	खोटाङ्ग
किराँत	सुन्तले	खोटाङ्ग
किराँत	टेम्मा	खोटाङ्ग
किराँत	ओप्लुखा	खोटाङ्ग
किराँत	उपुङ्ग	खोटाङ्ग

किराँत	याम्खा	खोटाङ्ग
किराँत	अँधेरी	ओखलढुङ्गा
किराँत	बक्स	ओखलढुङ्गा
किराँत	भदौरे	ओखलढुङ्गा
किराँत	दियाले	ओखलढुङ्गा
किराँत	कुईभिर	ओखलढुङ्गा
किराँत	माम्खा	ओखलढुङ्गा
किराँत	मानेभञ्ज्याङ्ग	ओखलढुङ्गा
किराँत	मोली	ओखलढुङ्गा
किराँत	पोखरे	ओखलढुङ्गा
किराँत	रातामाटा	ओखलढुङ्गा
किराँत	रुम्जाटार	ओखलढुङ्गा
किराँत	सेर्ना	ओखलढुङ्गा
किराँत	तलुवा	ओखलढुङ्गा
किराँत	थाक्ले	ओखलढुङ्गा
किराँत	ठुलाछाप	ओखलढुङ्गा
किराँत	उवु	ओखलढुङ्गा
किराँत	बाह्रविसे	संखुवासभा
किराँत	बाला	संखुवासभा
किराँत	चेपुवा	संखुवासभा
किराँत	धुपु	संखुवासभा
किराँत	दिदिङ	संखुवासभा
किराँत	हटिया	संखुवासभा
किराँत	किमाथांका	संखुवासभा
किराँत	खादवारी	संखुवासभा
किराँत	माङतेवा	संखुवासभा
किराँत	मत्स्यपोखरी	संखुवासभा
किराँत	नुम	संखुवासभा
किराँत	पाथीभरा	संखुवासभा
किराँत	पावखोला	संखुवासभा

किराँत	सिसुवा	संखुवासभा
किराँत	सितलपाटी	संखुवासभा
किराँत	ताम्फु	संखुवासभा
किराँत	याफु	संखुवासभा
किराँत	वाकु	सोलुखुम्बु
किराँत	वासा	सोलुखुम्बु
किराँत	वुङ्ग	सोलुखुम्बु
किराँत	छेस्कम	सोलुखुम्बु
किराँत	देउसा	सोलुखुम्बु
किराँत	गुडेल	सोलुखुम्बु
किराँत	जुवु	सोलुखुम्बु
किराँत	काकु	सोलुखुम्बु
किराँत	कगेल	सोलुखुम्बु
किराँत	लोखिम	सोलुखुम्बु
किराँत	मावे	सोलुखुम्बु
किराँत	मुकाली	सोलुखुम्बु
किराँत	नेचोवतासे	सोलुखुम्बु
किराँत	नेचावेतघारी	सोलुखुम्बु
किराँत	नेले	सोलुखुम्बु
किराँत	पञ्चान	सोलुखुम्बु
किराँत	सल्यान	सोलुखुम्बु
किराँत	सोताङ्ग	सोलुखुम्बु
किराँत	टिंग्ला	सोलुखुम्बु
किराँत	अप्तार	उदयपुर
किराँत	बलम्टा	उदयपुर
किराँत	बराह	उदयपुर
किराँत	बासबोटे	उदयपुर
किराँत	बसाहा	उदयपुर
किराँत	बेल्टार	उदयपुर
किराँत	भुट्टार	उदयपुर

किराँत	चौदण्डी	उदयपुर
किराँत	हदिया	उदयपुर
किराँत	इनामे	उदयपुर
किराँत	जल्पाचिलाउने	उदयपुर
किराँत	जन्ते	उदयपुर
किराँत	जोगीडाँडा	उदयपुर
किराँत	कटुञ्जेवावला	उदयपुर
किराँत	खान्बु	उदयपुर
किराँत	लफागाँउ	उदयपुर
किराँत	लाखेगाउँ	उदयपुर
किराँत	मैनामैनी	उदयपुर
किराँत	नामेटार	उदयपुर
किराँत	ओखले	उदयपुर
किराँत	पोखरी	उदयपुर
किराँत	रौट	उदयपुर
किराँत	रुपाटार	उदयपुर
किराँत	साउने	उदयपुर
किराँत	सिद्धिपुर	उदयपुर
किराँत	सुन्दरपुर	उदयपुर
किराँत	तामिल्डा	उदयपुर
किराँत	थानागाउँ	उदयपुर
किराँत	तोकसिला	उदयपुर
किराँत	त्रियुगा न.पा.	उदयपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	अभिरवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	अजिरगा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बहादुरगञ्ज	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बलरामपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बलुहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बाणगंगा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बराहीपुर	कपिलवस्तु

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बरकुलपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बसन्तपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बासखोर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बेदौली	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भगवानपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भालबारी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बिजुवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बिरपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बिस्नुपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बितुवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बढी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चनई	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धनकौली	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धर्मपनिया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दोहनी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दुविया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	डुमारा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	फलिका	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गजेहडा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गणेशपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गौरी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गोटिहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गुगौली	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हरनामपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हरदौना	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हरिहरपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हथौसा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हाथिहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जहडी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जावाभारी	कपिलवस्तु

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जयनगर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कजरहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कपिलवस्तु न.पा.	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खुर्हुरिया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कोपुवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कृष्णनगर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कुसहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लबनी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लालपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महारजगञ्ज	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महेन्द्रकोट	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महुवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मालवार	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मनपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मिल्मी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मोतीपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नन्दनगर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	निग्लीहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पकडी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	परसोहिया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पतरिया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पटना	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पत्थरदेहिया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामनगर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पुरुषोत्तमपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	राजपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पिपरा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रंगपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोरहा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिपानगर	कपिलवस्तु

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शिवगढी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शिवपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिहंखोर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिर्सिहवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिसवा	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोमडिह	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	थुन्हीया	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	तिलौराकोट	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	तितिर्खी	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उदयपुर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	विजयनगर	कपिलवस्तु
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	आमरुट	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बडारे	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बेडृली	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वन्जरिया	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भुजवा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दाउन्ने देवी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	देवगाउँ	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गेर्मी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गुठी पर्सोनी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गुठी सुर्यपुरा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हकुई	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हरपुर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जहदा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जमुनिया	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कुडिया	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कुश्मा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मकर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मनारी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नर्साही	नवलपरासी

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पक्लीहवा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पाल्ही	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पञ्चनगर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	प्रतापपुर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामग्राम न.पा.	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामनगर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामपुर्वा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामपुर्खा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रुपौलिया	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सनई	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सरावल	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोमनी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुक्रौली	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुनवल	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	स्वाठी	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	ठुलो खैरतवा	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	तिलकपुर	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	त्रिवेणीसुस्ता	नवलपरासी
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लम्बिनी विकास	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	अमा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	आनन्दबन	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	अमुवा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	असुरेना	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बगाहा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बगौली	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बैरघाट	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बसन्तपुर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बेटकुइया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भगवानपुर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बिसुनपुरा	रुपन्देही

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बोदाबर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बोगडी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बुटबल न.पा.	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	छिपागढ	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	छोटकी रामनगर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चिल्हिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दयानगर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	देवदह	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धकधही	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धमौली	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान		रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	एकला	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	फरेना	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गजडी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गंगोलिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गोनाहा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हर्नैया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हात्तीबन्गाई	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हात्तीफर्साटिकर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जोगाडा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कम्हरिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	करहिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	केरौता	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	केरवानी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खडवा बन्गाई	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खुदाबगर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लुम्बिनी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मघवलिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मधुवनी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मैनहिया	रुपन्देही

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मझगावा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मक्रहर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	ञ्मानमटेरीया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मानपकडी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मर्यादपुर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मसिना	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मोतीपुर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पडसरी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पजरकट्टी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पकडी सक्रोन	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पर्रोहा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पटखौली	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पोखराभिन्दी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रायपुर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रोहनीहवा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रुद्राक्ष	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	साडी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सालझण्डी	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिमरा मर्चवार	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	समेलार	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शकंरनगर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिद्धार्थ न.पा.	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिक्टहन	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिलौटिया	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिपवा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सौर्याफर्साटिकर	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुर्यपुरा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	तेनुहवा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	थुम्हापिप्रहवा	रुपन्देही
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	टिकुलीगढ	रुपन्देही

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वागेश्वरी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वनकटवा	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वनकटट्टी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वासुदेवपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	विजपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेलहारी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेलपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेतहनी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भवानीपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	विनौना	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चिसापानी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गनापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गंगापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हिर्मिनिया	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	होलिया	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	इनद्रपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जैसपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कालाफाँटा	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	काम्दी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कञ्चनपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कठकुईया	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खजुरखुर्द	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खासकारकादो	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खासकुश्मा	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कोहलपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लक्ष्मणपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महादेवपुरी	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मनिकापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मटेहिया	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नारैनापुर	बाँके

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नौवास्ता	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नेपालगञ्ज न.पा.	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	परसपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पाठेपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पिपरवा	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पुरेना	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	परैना	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	राधापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रफ्नेना	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रनियापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	साइगाँउ	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सम्सेरगञ्ज	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सितापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोनापुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	टिटिहिरिया	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उदयपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उदयपुर	बाँके
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बर्दिया ने.पा.	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बादलपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बग्नाहा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वनियाभार	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेलवा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भिमपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दौलतपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	डेउडाकला	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धधवार	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धोधारी	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गोला	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गुलरिया न.पा.	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जमुनी	बर्दिया

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कालिका	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खैरी चन्दनपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गरागढी	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महामदपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मनाउ	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मानपुर मानीपोखरी	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मानपुर टपरा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मोतीपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नयाँगाउँ	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नेउलापुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पदनाह	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पशुपतिनगर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पाताभार	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	राजपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सानोश्री	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शिवपुर	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोरावा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुर्यपटवा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	ताराताल	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	ठाकुरद्धारा	बर्दिया
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बाघमारे	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बेला	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बिजौरी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चौलाही	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धनौरी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धर्ना	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	ढिकपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दुरुवा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गडवा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नंगापरस्पुर	दाङ्ग

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गोबरडिहा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गोल्टाकुरी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हलुवार	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हंसीपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हापुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हेकुली	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	काभ्रे	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कोइलाबास	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लालमटिया	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लक्ष्मीपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लोहरपानी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मानपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नारायणपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पंचकुले	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पवननगर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	फुलवारी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पुरनधारा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	राजपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सैघा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सत्यबरिया	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सौडियार	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शान्तिनगर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	श्रीगाउँ	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सिसहनिया	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सोनपुर	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	स्युजा	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	टरीगाँउ	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	त्रिभुवन नगर न.पा.	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	तुल्सीपुर न.पा.	दाङ्ग

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उरहरी	दाङ्ग
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बलिया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बसौटी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेलादेवीपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	भजनी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	बौनिया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चुहा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चौमाला	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धनसिंहपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दरख	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	धनगढी न.पा.	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दाधारा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दुगौली	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गदरीया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गेटा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	गादावरी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	हँसुलिया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जानकीनगर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	जाशीपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खैलाड	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	खैराला	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कोटातुल्सीपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लालबोझी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मालाखेती	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मसुरिया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मोहन्याल	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	मुनुवा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	नारायणपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	निगाली	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पहलमानपुर	कैलाली

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पण्डौन	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पथरैया	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पवेरा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	फुलवारी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	प्रतापपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रामशिखरझाला	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रतनपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	साँडेपानी	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सहजपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	श्रीपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुगरखाल	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	थापापुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	टिकापुर न.पा.	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उदासीपुर	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	उर्मा	कैलाली
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शुक्लाफाँट	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वाइसीविचुवा	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	वेलडाँडी	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	चाँदनी	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दैजी	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	देखतभुली	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	दोधारा	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	झलारी	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कालिका	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	कृष्णपुर	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	लक्ष्मीपुर	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	महेन्द्रनगर न.पा.	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पारसान	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	पिपालाडी	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	विचुवा	कञ्चनपुर

लुम्बिनी-अवध-थारुवान	विलासपुर	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	रौतृली विचुवा	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	शंकरपुर	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	श्रीपुर	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	सुडा	कञ्चनपुर
लुम्बिनी-अवध-थारुवान	त्रिभुवन वस्ती	कञ्चनपुर
कर्णाली	बाँदु	बाजुरा
कर्णाली	वाई	बाजुरा
कर्णाली	विच्छेया	बाजुरा
कर्णाली	गोत्री	बाजुरा
कर्णाली	जगन्नाथ	बाजुरा
कर्णाली	जुकोट	बाजुरा
कर्णाली	कोल्टी	बाजुरा
कर्णाली	कोटिला	बाजुरा
कर्णाली	पाण्डुसैन	बाजुरा
कर्णाली	रुगिन	बाजुरा
कर्णाली	सापाटा	बाजुरा
कर्णाली	अवलपराजुल	दैलेख
कर्णाली	बडा खोला	दैलेख
कर्णाली	बडाभैरव	दैलेख
कर्णाली	बडलम्जी	दैलेख
कर्णाली	बालुवाटार	दैलेख
कर्णाली	बांसि	दैलेख
कर्णाली	बराहा	दैलेख
कर्णाली	बेलपाटा	दैलेख
कर्णाली	भवानी	दैलेख
कर्णाली	विन्ध्यवासिनी	दैलेख
कर्णाली	बिसल्ला	दैलेख
कर्णाली	चामुण्डा	दैलेख
कर्णाली	चौराठा	दैलेख

कर्णाली	डाँडापराजुल	दैलेख
कर्णाली	दुल्लु	दैलेख
कर्णाली	गमौडी	दैलेख
कर्णाली	गौरी	दैलेख
कर्णाली	गोगनपानी	दैलेख
कर्णाली	जगनाथ	दैलेख
कर्णाली	जबमुकाँध	दैलेख
कर्णाली	कालभैरव	दैलेख
कर्णाली	कालिका	दैलेख
कर्णाली	कासीकाध	दैलेख
कर्णाली	कट्टी	दैलेख
कर्णाली	खडगाबाडा	दैलेख
कर्णाली	करीगैरा	दैलेख
कर्णाली	कुसापानी	दैलेख
कर्णाली	लकान्द्रा	दैलेख
कर्णाली	लाकुरी	दैलेख
कर्णाली	लालीकाँडा	दैलेख
कर्णाली	ल्याँटी बिन्द्रसैनी	दैलेख
कर्णाली	मैरीकालिकाथुम	दैलेख
कर्णाली	मालिका	दैलेख
कर्णाली	मेहनटोली	दैलेख
कर्णाली	नारायण न.पा.	दैलेख
कर्णाली	नाउले कटुवाल	दैलेख
कर्णाली	नेपा	दैलेख
कर्णाली	नौमुले	दैलेख
कर्णाली	ओदारी	दैलेख
कर्णाली	पादुकास्थान	दैलेख
कर्णाली	पगनाथ	दैलेख
कर्णाली	पिलाडी	दैलेख
कर्णाली	पिपलकोट	दैलेख

कर्णाली	पुस्कोट चिंढी	दैलेख
कर्णाली	रानीवन	दैलेख
कर्णाली	रावतकोट	दैलेख
कर्णाली	रुम	दैलेख
कर्णाली	सल्लेरी	दैलेख
कर्णाली	सान्तला	दैलेख
कर्णाली	सेरी	दैलेख
कर्णाली	सिगौडी	दैलेख
कर्णाली	सिंगासैन	दैलेख
कर्णाली	तिलेपाटा	दैलेख
कर्णाली	टोली	दैलेख
कर्णाली	तोलीजैसी	दैलेख
कर्णाली	दुनै	डोल्पा
कर्णाली	जुफाल	डोल्पा
कर्णाली	कालिका	डोल्पा
कर्णाली	ल्हाँ	डोल्पा
कर्णाली	लिकु	डोल्पा
कर्णाली	माझफल	डोल्पा
कर्णाली	नार्कु	डोल्पा
कर्णाली	पहाडा	डोल्पा
कर्णाली	रिमी	डोल्पा
कर्णाली	शहरतारा	डोल्पा
कर्णाली	सर्मी	डोल्पा
कर्णाली	सुहु	डोल्पा
कर्णाली	जैर	हुम्ला
कर्णाली	कालिका	हुम्ला
कर्णाली	मदना	हुम्ला
कर्णाली	मैला	हुम्ला
कर्णाली	श्रीनगर	हुम्ला
कर्णाली	अर्छानी	जाजरकोट

कर्णाली	भगवतीटोल	जाजरकोट
कर्णाली	भुर	जाजरकोट
कर्णाली	दाहा	जाजरकोट
कर्णाली	डाँडागाँउ	जाजरकोट
कर्णाली	दशेरा	जाजरकोट
कर्णाली	ढिमे	जाजरकोट
कर्णाली	गर्खाकोट	जाजरकोट
कर्णाली	जगतीपुर	जाजरकोट
कर्णाली	झाप्रा	जाजरकोट
कर्णाली	जुँगा थापाचौर	जाजरकोट
कर्णाली	कार्कीगाउँ	जाजरकोट
कर्णाली	खगेनकोट	जाजरकोट
कर्णाली	खलंगा	जाजरकोट
कर्णाली	कोर्ताङ	जाजरकोट
कर्णाली	लह	जाजरकोट
कर्णाली	माझकोट	जाजरकोट
कर्णाली	नयाँकुवा	जाजरकोट
कर्णाली	पैंक	जाजरकोट
कर्णाली	पदारु	जाजरकोट
कर्णाली	पुनमा	जाजरकोट
कर्णाली	रग्दा	जाजरकोट
कर्णाली	रामीडाँडा	जाजरकोट
कर्णाली	रोकायागाउँ	जाजरकोट
कर्णाली	सकला	जाजरकोट
कर्णाली	साल्मा	जाजरकोट
कर्णाली	सिमा	जाजरकोट
कर्णाली	सुवानाउली	जाजरकोट
कर्णाली	टालेगाउँ	जाजरकोट
कर्णाली	थलारेकर	जाजरकोट
कर्णाली	बडकी	जुम्ला

कर्णाली	विराट	जुम्ला
कर्णाली	बुम्रामाडिचौर	जुम्ला
कर्णाली	चन्दननाथ	जुम्ला
कर्णाली	छिमीचौर	जुम्ला
कर्णाली	देपालगाउँ	जुम्ला
कर्णाली	धाप	जुम्ला
कर्णाली	डिल्लीचौर	जुम्ला
कर्णाली	गज्याङकोट	जुम्ला
कर्णाली	महादेव	जुम्ला
कर्णाली	गुठीचौर	जुम्ला
कर्णाली	हाकु	जुम्ला
कर्णाली	कालिका	जुम्ला
कर्णाली	कनकसुन्दरी	जुम्ला
कर्णाली	कार्तिकस्वामी	जुम्ला
कर्णाली	कुँडारी	जुम्ला
कर्णाली	लाभ्रा	जुम्ला
कर्णाली	लिही	जुम्ला
कर्णाली	महेवीपाथीखोला	जुम्ला
कर्णाली	महतगाउँ	जुम्ला
कर्णाली	मालिकाबाटा	जुम्ला
कर्णाली	मालिकाथोटा	जुम्ला
कर्णाली	नारकोट	जुम्ला
कर्णाली	पाण्डागुफा	जुम्ला
कर्णाली	पतरासी	जुम्ला
कर्णाली	पटमारा	जुम्ला
कर्णाली	सानागाउँ	जुम्ला
कर्णाली	थैलुम	जुम्ला
कर्णाली	थम्ती	जुम्ला
कर्णाली	तातोपानी	जुम्ला
कर्णाली	बदालकोट	कालिकोट

कर्णाली	छाप्रे	कालिकोट
कर्णाली	चिलखाया	कालिकोट
कर्णाली	दाह	कालिकोट
कर्णाली	धौलागोह	कालिकोट
कर्णाली	गेला	कालिकोट
कर्णाली	जुविका	कालिकोट
कर्णाली	खिन	कालिकोट
कर्णाली	कोटवाडा	कालिकोट
कर्णाली	कुमालगाउँ	कालिकोट
कर्णाली	लालु	कालिकोट
कर्णाली	माल्कोट	कालिकोट
कर्णाली	मान्मा	कालिकोट
कर्णाली	मार्ता	कालिकोट
कर्णाली	मेहलमुडि	कालिकोट
कर्णाली	मुग्राहा	कालिकोट
कर्णाली	मुम्रा	कालिकोट
कर्णाली	नानीकोट	कालिकोट
कर्णाली	ओदानकु	कालिकोट
कर्णाली	पाखा	कालिकोट
कर्णाली	फोइमहादेव	कालिकोट
कर्णाली	फुकोट	कालिकोट
कर्णाली	राम्नाकोट	कालिकोट
कर्णाली	राँचुली	कालिकोट
कर्णाली	राकु	कालिकोट
कर्णाली	रुप्सा	कालिकोट
कर्णाली	सिप्खाना	कालिकोट
कर्णाली	सुकाटिया	कालिकोट
कर्णाली	स्यूना	कालिकोट
कर्णाली	थिर्पु	कालिकोट
कर्णाली	भिही	मुगु
कर्णाली	र्धनकोट	मुगु
कर्णाली	गुम्था	मुगु
कर्णाली	ह्याङ्लु	मुगु
कर्णाली	जिंम	मुगु
कर्णाली	कार्कीवाडा	मुगु
कर्णाली	खमाले	मुगु
कर्णाली	नाथर्पु	मुगु
कर्णाली	फोतु	मुगु
कर्णाली	पिना	मुगु
कर्णाली	रारा	मुगु
कर्णाली	राराकाली	मुगु
कर्णाली	रोवा	मुगु
कर्णाली	कोटडाँडा	मुगु
कर्णाली	सिरी	मुगु
कर्णाली	श्रीकोट	मुगु
कर्णाली	श्रीनगर	मुगु
कर्णाली	सुखाढिक	मुगु
कर्णाली	आठविसडाँडा	रुकुम
कर्णाली	आठबिसकोट	रुकुम
कर्णाली	अर्मा	रुकुम
कर्णाली	बाफीकोट	रुकुम
कर्णाली	भलाक्चा	रुकुम
कर्णाली	विजयश्री	रुकुम
कर्णाली	छिवाङ	रुकुम
कर्णाली	चोखबाङ	रुकुम
कर्णाली	दुली	रुकुम
कर्णाली	गरायला	रुकुम
कर्णाली	गौतमकोट	रुकुम
कर्णाली	घेत्मा	रुकुम
कर्णाली	जाङ	रुकुम

कर्णाली	झुला	रुकुम
कर्णाली	खारा	रुकुम
कर्णाली	खोलागाउँ	रुकुम
कर्णाली	कोटजहारी	रुकुम
कर्णाली	मग्मा	रुकुम
कर्णाली	मुरु	रुकुम
कर्णाली	मुसिकोट	रुकुम
कर्णाली	नुवाकोट	रुकुम
कर्णाली	पिपलनेटा	रुकुम
कर्णाली	पोखरा	रुकुम
कर्णाली	पुर्तिमकाँडा	रुकुम
कर्णाली	प्वाङ	रुकुम
कर्णाली	पेउघा	रुकुम
कर्णाली	रुघा	रुकुम
कर्णाली	साँख	रुकुम
कर्णाली	सिम्ली	रुकुम
कर्णाली	सिस्ने	रुकुम
कर्णाली	स्यालखाडी	रुकुम
कर्णाली	स्यालपाखा	रुकुम
कर्णाली	बडागाउँ	सल्यान
कर्णाली	बाँफकाँडा	सल्यान
कर्णाली	बामे	सल्यान
कर्णाली	भल्चौर	सल्यान
कर्णाली	चडेरकरेनी	सल्यान
कर्णाली	छायाक्षेत्र	सल्यान
कर्णाली	दामाचौर	सल्यान
कर्णाली	डाँडागाउँ	सल्यान
कर्णाली	दार्माकोट	सल्यान
कर्णाली	देवस्थले	सल्यान
कर्णाली	ढाकाडम	सल्यान
कर्णाली	धाँजरीपिपल	सल्यान
कर्णाली	धनवाङ्ग	सल्यान
कर्णाली	हिवल्चा	सल्यान
कर्णाली	जिमाली	सल्यान
कर्णाली	काभ्रेचौर	सल्यान
कर्णाली	कजेरी	सल्यान
कर्णाली	कालागाउँ	सल्यान
कर्णाली	कालीमाटी काल्चे	सल्यान
कर्णाली	कालीमाटी रामपुर	सल्यान
कर्णाली	कारगिठी	सल्यान
कर्णाली	काभ्रा	सल्यान
कर्णाली	खलंगा	सल्यान
कर्णाली	कोर्वाडझिम्पे	सल्यान
कर्णाली	कोटबारा	सल्यान
कर्णाली	कोटमोला	सल्यान
कर्णाली	कुभिण्डेदह	सल्यान
कर्णाली	लक्ष्मीपुर	सल्यान
कर्णाली	लेकपोखरा	सल्यान
कर्णाली	माझकाँडा	सल्यान
कर्णाली	मार्के	सल्यान
कर्णाली	मर्मपरीकाँडा	सल्यान
कर्णाली	मूलखोला	सल्यान
कर्णाली	निगालचुली	सल्यान
कर्णाली	फलाबाङ्ग	सल्यान
कर्णाली	पिपलनेटा	सल्यान
कर्णाली	रिम	सल्यान
कर्णाली	सेजुवाल टाकुरा	सल्यान
कर्णाली	शिवरथ	सल्यान
कर्णाली	शिद्धेश्वरी	सल्यान
कर्णाली	सिनबाङ	सल्यान

कर्णाली	सुइकोट	सल्यान
कर्णाली	स्यानीखाल	सल्यान
कर्णाली	थारमारे	सल्यान
कर्णाली	त्रिवेणी	सल्यान
कर्णाली	आग्रीगाउँ	सुर्खेत
कर्णाली	अवलचिङ	सुर्खेत
कर्णाली	वावियाचौर	सुर्खेत
कर्णाली	वजेडीचौर	सुर्खेत
कर्णाली	वेताम	सुर्खेत
कर्णाली	विद्यापुर	सुर्खेत
कर्णाली	विजौरा	सुर्खेत
कर्णाली	विरेन्द्रनगर न.पा.	सुर्खेत
कर्णाली	छाप्रे	सुर्खेत
कर्णाली	छिञ्चु	सुर्खेत
कर्णाली	दाहाचौर	सुर्खेत
कर्णाली	डाँडीखोली	सुर्खेत
कर्णाली	दशरथपुर	सुर्खेत
कर्णाली	धारापानी	सुर्खेत
कर्णाली		सुर्खेत
कर्णाली	गरपन	सुर्खेत
कर्णाली	घाटगाउँ	सुर्खेत
कर्णाली	घोरेटा	सुर्खेत
कर्णाली	घुमखहरे	सुर्खेत
कर्णाली	गुमी	सुर्खेत
कर्णाली	गुठु	सुर्खेत
कर्णाली	हरिहरपुर	सुर्खेत
कर्णाली	जरबुटा	सुर्खेत
कर्णाली	काफलकोट	सुर्खेत
कर्णाली	कल्याण	सुर्खेत
कर्णाली	कार्पीचौर	सुर्खेत

कर्णाली	खानीखोला	सुर्खेत
कर्णाली	कुनाथारी	सुर्खेत
कर्णाली	लगाम	सुर्खेत
कर्णाली	लाटीकोइली	सुर्खेत
कर्णाली	लेकफर्सा	सुर्खेत
कर्णाली	लेखगाउँ	सुर्खेत
कर्णाली	लेकपराजुल	सुर्खेत
कर्णाली	मैनतारा	सुर्खेत
कर्णाली	मालारानी	सुर्खेत
कर्णाली	मटेला	सुर्खेत
कर्णाली	मेहलकुना	सुर्खेत
कर्णाली	नेटा	सुर्खेत
कर्णाली	पाम्का	सुर्खेत
कर्णाली	पोखरीकाँडा	सुर्खेत
कर्णाली	रजिना	सुर्खेत
कर्णाली	राकम	सुर्खेत
कर्णाली	रामघाट	सुर्खेत
कर्णाली	रानीवास	सुर्खेत
कर्णाली	रातु	सुर्खेत
कर्णाली	सहरे	सुर्खेत
कर्णाली	सालकोट	सुर्खेत
कर्णाली	साटाखानी	सुर्खेत
कर्णाली	तरंग	सुर्खेत
कर्णाली	तातोपानी	सुर्खेत
कर्णाली	उत्तरगंगा	सुर्खेत
तमुवान	बसेरी	धादिङ्ग
तमुवान	बुधथुम	धादिङ्ग
तमुवान	मुलपानी	धादिङ्ग
तमुवान	आरु अर्बाङ	गोर्खा
तमुवान	आरुचनौटे	गोर्खा

तमुवान	आरुपोखरी	गोर्खा
तमुवान	बिही	गोर्खा
तमुवान	छेकम्पार	गोर्खा
तमुवान	चुंचेत	गोर्खा
तमुवान	गांखु	गोर्खा
तमुवान	घ्याचोक	गोर्खा
तमुवान	गुम्दा	गोर्खा
तमुवान	हंसापुर	गोर्खा
तमुवान	जौबारी	गोर्खा
तमुवान	काशीगाउँ	गोर्खा
तमुवान	केराबारी	गोर्खा
तमुवान	केरौजा	गोर्खा
तमुवान	खरीबोट	गोर्खा
तमुवान	लाप्राक	गोर्खा
तमुवान	लापु	गोर्खा
तमुवान	ल्हो	गोर्खा
तमुवान	मान्बु	गोर्खा
तमुवान	मुँच्चोक	गोर्खा
तमुवान	पांचखुवा देउराली	गोर्खा
तमुवान	पन्द्रुङ	गोर्खा
तमुवान	प्रोक	गोर्खा
तमुवान	सामागाउँ	गोर्खा
तमुवान	सौरपानी	गोर्खा
तमुवान	श्रीनाथकोट	गोर्खा
तमुवान	सिम्जुङ	गोर्खा
तमुवान	सिर्दिवास	गोर्खा
तमुवान	स्वारा	गोर्खा
तमुवान	ताकुकोट	गोर्खा
तमुवान	ताकुमाझलाकुरीबोट	गोर्खा
तमुवान	थालाजुङ	गोर्खा

तमुवान	थुमी	गोर्खा
तमुवान	उइया	गोर्खा
तमुवान	वारपाक	गोर्खा
तमुवान	आर्वविजयपुर	कास्की
तमुवान	अर्मला	कास्की
तमुवान	भाचोक	कास्की
तमुवान	धम्पुस	कास्की
तमुवान	धिताल	कास्की
तमुवान	घाचोक	कास्की
तमुवान	धान्द्रेक	कास्की
तमुवान	हंसपुर	कास्की
तमुवान	हेम्जा	कास्की
तमुवान	काहुँ	कास्की
तमुवान	कालिका	कास्की
तमुवान	लाहाचोक	कास्की
तमुवान	लामाचौर	कास्की
तमुवान	लेखनाथ न.पा.	कास्की
तमुवान	लुम्ले	कास्की
तमुवान	ल्वाङघलेल	कास्की
तमुवान	माछापुच्छ्रे	कास्की
तमुवान	माझथाना	कास्की
तमुवान	मौजा	कास्की
तमुवान	मिजुरेडाँडा	कास्की
तमुवान	नामार्जुङ	कास्की
तमुवान	पार्चे	कास्की
तमुवान	पोखरा उ. न.पा.	कास्की
तमुवान	पुरनचौर	कास्की
तमुवान	रिभान	कास्की
तमुवान	सेमराङ्ग	कास्की
तमुवान	सार्दी खोला	कास्की

तमुवान	सिल्दुजिरे	कास्की
तमुवान	थुमाकोडाँडा	कास्की
तमुवान	भलाम	कास्की
तमुवान	अर्चलबोट	लमजुङ्ग
तमुवान	बाग्लुङपानी	लमजुङ्ग
तमुवान	बाहुनडाँडा	लमजुङ्ग
तमुवान	बाभ्फाखेत	लमजुङ्ग
तमुवान	बन्सार	लमजुङ्ग
तमुवान	बेशीशहर	लमजुङ्ग
तमुवान	भार्त	लमजुङ्ग
तमुवान	भोजे	लमजुङ्ग
तमुवान	भोटेओडार	लमजुङ्ग
तमुवान	भुजुङ	लमजुङ्ग
तमुवान	भुलबुले	लमजुङ्ग
तमुवान	बिचौर	लमजुङ्ग
तमुवान	चण्डीस्थान	लमजुङ्ग
तमुवान	चिती	लमजुङ्ग
तमुवान	ढोडेनी	लमजुङ्ग
तमुवान	दुधपोखरी	लमजुङ्ग
तमुवान	फलेनी	लमजुङ्ग
तमुवान	गौडा	लमजुङ्ग
तमुवान	गाउँशहर	लमजुङ्ग
तमुवान	घानापोखरा	लमजुङ्ग
तमुवान	घेर्मु	लमजुङ्ग
तमुवान	गिलुङ	लमजुङ्ग
तमुवान	हिलेटक्सार	लमजुङ्ग
तमुवान	इलामपोखरी	लमजुङ्ग
तमुवान	इसानेश्वर	लमजुङ्ग
तमुवान	करपु	लमजुङ्ग
तमुवान	खुदी	लमजुङ्ग

तमुवान	कोल्की	लमजुङ्ग
तमुवान	मालिङ	लमजुङ्ग
तमुवान	मोहरियाकोट	लमजुङ्ग
तमुवान	नाल्मा	लमजुङ्ग
तमुवान	नौथर	लमजुङ्ग
तमुवान	पाचोक	लमजुङ्ग
तमुवान	पसगाउँ	लमजुङ्ग
तमुवान	पुरानकोट	लमजुङ्ग
तमुवान	प्युर्जङ्ग	लमजुङ्ग
तमुवान	श्रीभञ्ज्याङ्ग	लमजुङ्ग
तमुवान	सिमपानी	लमजुङ्ग
तमुवान	ताधिङ	लमजुङ्ग
तमुवान	उदीपुर	लमजुङ्ग
तमुवान	उत्तरकन्या	लमजुङ्ग
तमुवान	भ्राका	मनाङ्ग
तमुवान	चामे	मनाङ्ग
तमुवान	धारापानी	मनाङ्ग
तमुवान	फु	मनाङ्ग
तमुवान	ध्यारु	मनाङ्ग
तमुवान	खाङसार	मनाङ्ग
तमुवान	मनाङ्ग	मनाङ्ग
तमुवान	नार	मनाङ्ग
तमुवान	ङावाल	मनाङ्ग
तमुवान	पिसाङ्ग	मनाङ्ग
तमुवान	बगरछाप	मनाङ्ग
तमुवान	टंकीमनाङ्ग	मनाङ्ग
तमुवान	थोचे	मनाङ्ग
तमुवान	चराङ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	छोन्हुप	मुस्ताङ्ग
तमुवान	छोसेर	मुस्ताङ्ग

तमुवान	छुसाङ्ग	मुस्ताङ्ग
तमुवान	धमी	मुस्ताङ्ग
तमुवान	झोङ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	जोमसोम	मुस्ताङ्ग
तमुवान	कागवेनी	मुस्ताङ्ग
तमुवान	कोवाङ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	कुञ्जो	मुस्ताङ्ग
तमुवान	लेते	मुस्ताङ्ग
तमुवान	लोमान्थाङ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	मार्फा	मुस्ताङ्ग
तमुवान	मुक्तिनाथ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	सुरखाङ	मुस्ताङ्ग
तमुवान	टुकुचे	मुस्ताङ्ग
ताम्सालिङ	दार्खा	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	गुम्दी	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	झार्लाङ्ग	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	कटुञ्जे	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	लापा	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	मारपाक	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	फुलखर्क	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	रिगाँउ	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	सत्यदेवी	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	सेमजुङ	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	सेर्तुङ	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	तिप्लिङ	धादिङ्ग
ताम्सालिङ	भूसाफेदी	दोलखा
ताम्सालिङ	दुहापोखरी	दोलखा
ताम्सालिङ	अनेकोट	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बल्थली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बनखु	काभ्रेपलाञ्चोक

ताम्सालिङ	बालुवापाथीदेउपुर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बानाखेचौर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बेखसिम्ले	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	भिमपोखरी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	भम्लुटार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	विर्तादेउराली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बोलदे फेदिचे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	बुढाखानी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	चलाल गणेश्थान	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	चन्डेनी मण्डन	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	चौवास	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	च्याम्राङबेसी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	च्याङसिखर्क	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	डाँडागाउँ	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	छत्रेभञ्ज्याङ्ग	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	डराउने पोखरी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	देउभूमि वालुवा	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	देवीटार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	ढुङखर्क	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	धुसेनी शिवालय	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	दोलालघाट	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	फलाटे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	फालेमिटर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	फोक्सिडटार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	गैरीविसौनाउदेपुर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	घर्तीछाप	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	गोकुले	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	गोठापानी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	होक्सेबजार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	जैसीथोक मन्डन	काभ्रेपलाञ्चोक

ताम्सालिङ	ज्याम्दी मन्डन	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कानपुरकालापानी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कार्तिकेदेउराली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कटुञ्जेवेसी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	काभ्रेनाथचन्द्रेश्वर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	काभ्रेपाँगु	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	खनालथोक	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	खरेलथोक	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	खार्पाचोक	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कोलातीभुमलु	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कोशिदेखा	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	कुरुवासचपाकोरी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मच्छीगाउँ	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मादन कुँडारी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मादेवस्थान	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	महादेवटार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	महांकालचौर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	माझीफेवा	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मंगलटार	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मुथुरापाटी फुलवारी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मेतीनकोट	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	मिल्चे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	नांग्रं गगर्चे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	नयाँगाउँ देउपुर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	पाँचखाल	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	पाल्लेखेत	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	पोखरी चोरी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	पोखरी नारायणस्थान	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	पुरानोगाउँ	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	रविओपी	काभ्रेपलाञ्चोक

ताम्सालिङ	सालधारा	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सालेबुहुलु	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	साल्मे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	संखुपाटीचौंर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सानुवाङथली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सापिङ	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	समरथली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सर्म्युखर्क	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	साठीघर भगवती	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	शिखर आम्बोटे	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सिमलचौर	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सिमथली	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सिपाली चिलाउने	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	सिसाखानी	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	ठुलो पर्सेल	काभ्रेपलाञ्चोक
ताम्सालिङ	अस्राङ	ललितपुर
ताम्सालिङ	भारदेव	ललितपुर
ताम्सालिङ	भट्टेडाँडा	ललितपुर
ताम्सालिङ	बुखेल	ललितपुर
ताम्सालिङ	चन्दनपुर	ललितपुर
ताम्सालिङ	चौघरे	ललितपुर
ताम्सालिङ	दहचोक	ललितपुर
ताम्सालिङ	गिम्दी	ललितपुर
ताम्सालिङ	गोटीखेल	ललितपुर
ताम्सालिङ	इकुडोल	ललितपुर
ताम्सालिङ	कालेश्वर	ललितपुर
ताम्सालिङ	माल्टा	ललितपुर
ताम्सालिङ	मनिखेल	ललितपुर
ताम्सालिङ	नालु	ललितपुर
ताम्सालिङ	प्यूटार	ललितपुर

ताम्सालिङ	शंखु	ललितपुर
ताम्सालिङ	ठूलादुर्लूङ	ललितपुर
ताम्सालिङ	आमभञ्ज्याङ	मकवानपुर
ताम्सालिङ	बसामाडी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	बेतिनी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	भैसैं	मकवानपुर
ताम्सालिङ	भार्ता	मकवानपुर
ताम्सालिङ	भिमफेदी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	बढीचौर	मकवानपुर
ताम्सालिङ	चुरीयामाई	मकवानपुर
ताम्सालिङ	दामन	मकवानपुर
ताम्सालिङ	डाँडाखर्क	मकवानपुर
ताम्सालिङ	धिमाल	मकवानपुर
ताम्सालिङ	फकेल	मकवानपुर
ताम्सालिङ	फापरबारी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	गोगने	मकवानपुर
ताम्सालिङ	हन्डीखोला	मकवानपुर
ताम्सालिङ	हटिया	मकवानपुर
ताम्सालिङ	हेटौंडा न.पा.	मकवानपुर
ताम्सालिङ	हर्नामाडी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	इपा पञ्चकन्या	मकवानपुर
ताम्सालिङ	कालिकाटार	मकवानपुर
ताम्सालिङ	खैराङ	मकवानपुर
ताम्सालिङ	कागटे	मकवानपुर
ताम्सालिङ	कुलेखानी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	मकवानपुरगढी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	मनहरी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	मन्थली	मकवानपुर
ताम्सालिङ	मार्खु	मकवानपुर
ताम्सालिङ	नामटार	मकवानपुर

ताम्सालिङ	निबुवाटार	मकवानपुर
ताम्सालिङ	पदमपोखरी	मकवानपुर
ताम्सालिङ	पालुङ्ग	मकवानपुर
ताम्सालिङ	राईगाउँ	मकवानपुर
ताम्सालिङ	राक्सीङ्ग	मकवानपुर
ताम्सालिङ	सरिखेत पलासे	मकवानपुर
ताम्सालिङ	शिखरपुर	मकवानपुर
ताम्सालिङ	श्रीपुर छतिवन	मकवानपुर
ताम्सालिङ	सिस्नेरी महादेवस्थान	मकवानपुर
ताम्सालिङ	सुकौरा	मकवानपुर
ताम्सालिङ	ठिंगन	मकवानपुर
ताम्सालिङ	वागेश्वरी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बालकुमारी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बर्सुनचेत	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बलेकोट	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बेतीनी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	भद्रटार	नुवाकोट
ताम्सालिङ	वाल्चे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	विदर न.पा.	नुवाकोट
ताम्सालिङ	वुधसिङ्ग	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बुङताङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	चारघरे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	चतुराले	नुवाकोट
ताम्सालिङ	चौगाढा	नुवाकोट
ताम्सालिङ	छाप	नुवाकोट
ताम्सालिङ	दाङसिङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	देउराली	नुवाकोट
ताम्सालिङ	फिकुरी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	गणेश्थान	नुवाकोट
ताम्सालिङ	गुनुखर्क	नुवाकोट

ताम्सालिङ	गेर्खु	नुवाकोट
ताम्सालिङ	ध्याङफेदी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	गोर्स्याङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	जिलिङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	कविलास	नुवाकोट
ताम्सालिङ	ककनी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	कालिकाहल्दे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	कल्याणपुर	नुवाकोट
ताम्सालिङ	काउले	नुवाकोट
ताम्सालिङ	खड्गभञ्ज्याङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	खैरेनीटार	नुवाकोट
ताम्सालिङ	खोलेगाउँखानीगाउँ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	किन्ताङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	लछ्याङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	लिखु	नुवाकोट
ताम्सालिङ	मदनपुर	नुवाकोट
ताम्सालिङ	महाकाली	नुवाकोट
ताम्सालिङ	मनकामना	नुवाकोट
ताम्सालिङ	नर्जमण्डप	नुवाकोट
ताम्सालिङ	पञ्चकन्या	नुवाकोट
ताम्सालिङ	रालुकादेवी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	राउतवेसी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	साल्मे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	समारी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	समुन्द्रदेवी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	समुन्द्रटार	नुवाकोट
ताम्सालिङ	शिखरवेसी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	सिक्रे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	सुन्दरदेवी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	सुनखानी	नुवाकोट

ताम्सालिङ	सुर्यमती	नुवाकोट
ताम्सालिङ	तालाखु	नुवाकोट
ताम्सालिङ	थानपति	नुवाकोट
ताम्सालिङ	थाङसिङ	नुवाकोट
ताम्सालिङ	थप्रेक	नुवाकोट
ताम्सालिङ	तुप्चे	नुवाकोट
ताम्सालिङ	उर्लेनी	नुवाकोट
ताम्सालिङ	बेथान	रामेछाप
ताम्सालिङ	दिमीपोखरी	रामेछाप
ताम्सालिङ	गोश्वारा	रामेछाप
ताम्सालिङ	गुन्सी भदौर	रामेछाप
ताम्सालिङ	हिलदेवी	रामेछाप
ताम्सालिङ	खनियापानी	रामेछाप
ताम्सालिङ	लखनपुर	रामेछाप
ताम्सालिङ	ठोकरपुर	रामेछाप
ताम्सालिङ	भोर्ले	रसुवा
ताम्सालिङ	वृद्धिम	रसुवा
ताम्सालिङ	चिलिमे	रसुवा
ताम्सालिङ	डाँडागाउँ	रसुवा
ताम्सालिङ	धुन्चे	रसुवा
ताम्सालिङ	गतलाङ	रसुवा
ताम्सालिङ	गोलजुङ	रसुवा
ताम्सालिङ	हाकु	रसुवा
ताम्सालिङ	जिवजिबे	रसुवा
ताम्सालिङ	लहरेपौवा	रसुवा
ताम्सालिङ	लाङटाङ	रसुवा
ताम्सालिङ	राम्चे	रसुवा
ताम्सालिङ	समरथली	रसुवा
ताम्सालिङ	स्याफ्रु	रसुवा
ताम्सालिङ	ठूलो गाउँ	रसुवा

ताम्सालिङ	थुमन	रसुवा
ताम्सालिङ	टिमुरे	रसुवा
ताम्सालिङ	यार्सा	रसुवा
ताम्सालिङ	अमाले	सिन्धुली
ताम्सालिङ	बस्तीपुर	सिन्धुली
ताम्सालिङ	भद्रकाली	सिन्धुली
ताम्सालिङ	डाँडीगुरांसे	सिन्धुली
ताम्सालिङ	हरिहरपुर गढी	सिन्धुली
ताम्सालिङ	कल्पवृक्ष	सिन्धुली
ताम्सालिङ	कपिलावोट	सिन्धुली
ताम्सालिङ	कुशेश्वर (दुम्जा०	सिन्धुली
ताम्सालिङ	क्यानेश्वर	सिन्धुली
ताम्सालिङ	महादेवस्थान	सिन्धुली
ताम्सालिङ	महेन्द्र झ्यादी	सिन्धुली
ताम्सालिङ	नेत्रकाली	सिन्धुली
ताम्सालिङ	पिपलमाडी	सिन्धुली
ताम्सालिङ	शान्तेश्वरी रामपुर	सिन्धुली
ताम्सालिङ	तामाजोर	सिन्धुली
ताम्सालिङ	अत्तरपुर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बाँडेगाउँ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बासबारी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बासखर्क	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बराम्ची	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बाह्रविसे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बरुवा	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	बतासे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	भिमटार	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	भोटाङ्ग	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	भोटनामलाङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	भोटेचौर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	चौकुटी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	चौतारा	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	धुयाङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	दुवाचौर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	फाटाकसिला	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	फुल	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	फुलपिङकोट	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	गाटी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	घुसकुन	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	गोल्छे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	गुन्साकोट	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	हगाम	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	हैबुङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	हेलम्बु	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	इचोक	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	इर्खु	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	जलबिरे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	जेथल	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	ज्यामिरे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	कदमबास	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	कालिका	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	कर्थली	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	किउल	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	कुभिण्डे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	कुन्चोक	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	लागर्चे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	लिसंख	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	महांकाल	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	मानेस्वारा	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	माङखा	सिन्धुपाल्चोक

ताम्सालिङ	मारमिङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	मेलम्ची	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	मोटाङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	नवलपुर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पांग्रेटार	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पाल्चोक	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पाङ्गटाङ्ग	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पेडकु	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पिपलडाँडा	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	पिस्कर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	राम्चे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	साँगाचोक	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सानोसिरुवारी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सेलाङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	शिखरपुर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सिम्पालकाभ्रे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सिपापोखरी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सिपालकाभ्रे	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	सुनखानी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	स्याउलबजार	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	तालमाराङ	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	तौथली	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	टेकनपुर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	थकनी	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	थापलाछाप	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	थानपालकोट	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	ठोकर्पा	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	ठूलोधादिङ्ग	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	ठुलोपाखर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	ठुलोसिरुवारी	सिन्धुपाल्चोक

ताम्सालिङ	थुमपाखर	सिन्धुपाल्चोक
ताम्सालिङ	यमुनाडाँडा	सिन्धुपाल्चोक
खप्तड	खप्तड ने.पा.	अछाम
खप्तड	बावला	अछाम
खप्तड	वैजनाथ	अछाम
खप्तड	वन्नातोली	अछाम
खप्तड	वारदादेवी	अछाम
खप्तड	वस्ती	अछाम
खप्तड	वाटुलसेन	अछाम
खप्तड	वयाला	अछाम
खप्तड	वागेश्वरी	अछाम
खप्तड	भैरवस्थान	अछाम
खप्तड	भाटाकतिया	अछाम
खप्तड	भुली	अछाम
खप्तड	विनायक	अछाम
खप्तड	विन्दयवासीनी	अछाम
खप्तड	वीरपथ	अछाम
खप्तड	बुढाकोट	अछाम
खप्तड	चल्सा	अछाम
खप्तड	चण्डिका	अछाम
खप्तड	छापामण्डु	अछाम
खप्तड	दरान	अछाम
खप्तड	देवस्थान	अछाम
खप्तड	ढकारी	अछाम
खप्तड	ढाकु	अछाम
खप्तड	धमाली	अछाम
खप्तड	डोडासेन	अछाम
खप्तड	दुधाराकोट	अछाम
खप्तड	ढुङ्गचाल्ना	अछाम
खप्तड	दुनी	अछाम

खप्तड	गजरा	अछाम
खप्तड	हातीकोट	अछाम
खप्तड	हिच्मा	अछाम
खप्तड	जल्पादेवी	अछाम
खप्तड	जनालवण्डाली	अछाम
खप्तड	जनालीकोट	अछाम
खप्तड	जुपु	अछाम
खप्तड	कालागाउँ	अछाम
खप्तड	कालेकान्दा	अछाम
खप्तड	कालिका	अछाम
खप्तड	कालिकास्थान	अछाम
खप्तड	खप्तड	अछाम
खप्तड	खोडासादवी	अछाम
खप्तड	कुइका	अछाम
खप्तड	कुन्तीवण्डली	अछाम
खप्तड	कुशकोट	अछाम
खप्तड	लयाटी	अछाम
खप्तड	लूगारा	अछाम
खप्तड	मालकोट	अछाम
खप्तड	मंगलसेन	अछाम
खप्तड	मार्कु	अछाम
खप्तड	मष्टावण्डाली	अछाम
खप्तड	मष्टामाण्डौं	अछाम
खप्तड	नाडा	अछाम
खप्तड	नन्देगडा	अछाम
खप्तड	नवाथाना	अछाम
खप्तड	ओलीगाउँ	अछाम
खप्तड	पातालकोट	अछाम
खप्तड	पयला	अछाम
खप्तड	पुलीटेला	अछाम

खप्तड	रहफ	अछाम
खप्तड	रामारोशन	अछाम
खप्तड	रानीवन	अछाम
खप्तड	रोधीकोट	अछाम
खप्तड	रिषिधान	अछाम
खप्तड	सान्तडा	अछाम
खप्तड	सेरा	अछाम
खप्तड	सिद्धिश्वर	अछाम
खप्तड	सिउडी	अछाम
खप्तड	सौकत	अछाम
खप्तड	सुतर	अछाम
खप्तड	ठाँटी	अछाम
खप्तड	तीमिल्सेन	अछाम
खप्तड	टोली	अछाम
खप्तड	तोसी	अछाम
खप्तड	तुर्माखाद	अछाम
खप्तड	वालाता	अछाम
खप्तड	वार्ला	अछाम
खप्तड	अमचौर	बैतडी
खप्तड	वसन्तपुर	बैतडी
खप्तड	वासुलिङ्ग	बैतडी
खप्तड	भटना	बैतडी
खप्तड	भुमेश्वर	बैतडी
खप्तड	विजयपुर	बैतडी
खप्तड	विलासपुर	बैतडी
खप्तड	भुमिराज	बैतडी
खप्तड	चौखाम	बैतडी
खप्तड	दशरथचन्द न.पा.	बैतडी
खप्तड	देहीमाण्डु	बैतडी
खप्तड	देउलेक	बैतडी

खप्तड	रिम	बैतडी
खप्तड	सितड	बैतडी
खप्तड	दुगाड	बैतडी
खप्तड	दिलसैनी	बैतडी
खप्तड	दुर्गाभवानी	बैतडी
खप्तड	दुर्गास्थान	बैतडी
खप्तड	गजरी	बैतडी
खप्तड	गिरेडाँडा	बैतडी
खप्तड	गोकुलेश्वर	बैतडी
खप्तड	गुजर	बैतडी
खप्तड	गारुखोला	बैतडी
खप्तड	ग्वालेक	बैतडी
खप्तड	हाट	बैतडी
खप्तड	हटैराज	बैतडी
खप्तड	कैपाल	बैतडी
खप्तड	कटोजेपानी	बैतडी
खप्तड	कोटिला	बैतडी
खप्तड	कोटपटेरा	बैतडी
खप्तड	कुलाउ	बैतडी
खप्तड	कुवाकोट	बैतडी
खप्तड	महादेवस्थान	बैतडी
खप्तड	महाकाली	बैतडी
खप्तड	महारुद	बैतडी
खप्तड	मल्लादेवी	बैतडी
खप्तड	मठैराज	बैतडी
खप्तड	मेउली	बैतडी
खप्तड	मेलौली	बैतडी
खप्तड	नागार्जनु	बैतडी
खप्तड	नवदृेउ	बैतडी
खप्तड	निवाली	बैतडी

खप्तड	पञ्चेश्वर	बैतडी
खप्तड	पाटन	बैतडी
खप्तड	राउडीदेवल	बैतडी
खप्तड	राहुलेश्वर	बैतडी
खप्तड	रुद्रेश्वर	बैतडी
खप्तड	सकार	बैतडी
खप्तड	सेलन	बैतडी
खप्तड	सरमाली	बैतडी
खप्तड	शंकरपुर	बैतडी
खप्तड	शिवनाथ	बैतडी
खप्तड	शिखरपुर	बैतडी
खप्तड	शिवालिङ्ग	बैतडी
खप्तड	सिद्धिपुर	बैतडी
खप्तड	सिद्धिश्वर	बैतडी
खप्तड	सिकेस	बैतडी
खप्तड	सिलगाँ	बैतडी
खप्तड	श्रीकेदार	बैतडी
खप्तड	श्रीकोट	बैतडी
खप्तड	तलादी	बैतडी
खप्तड	तालाखान्दा	बैतडी
खप्तड	उदयदेव	बैतडी
खप्तड	खप्तड न.पा.	बझाङ्ग
खप्तड	बाँझ	बझाङ्ग
खप्तड	भैरवनाथ	बझाङ्ग
खप्तड	भानचौर	बझाङ्ग
खप्तड	भातेखोला	बझाङ्ग
खप्तड	व्यासी	बझाङ्ग
खप्तड	चैनपुर	बझाङ्ग
खप्तड	चौधारी	बझाङ्ग
खप्तड	दाहावजार	बझाङ्ग

खप्तड	दङ्गाजी	बझाङ्ग
खप्तड	दानटोला	बझाङ्ग
खप्तड	दौलीचौर	बझाङ्ग
खप्तड	देउलेक	बझाङ्ग
खप्तड	देउलीकोट	बझाङ्ग
खप्तड	घमेना	बझाङ्ग
खप्तड	गडराय	बझाङ्ग
खप्तड	हेमन्तवाडा	बझाङ्ग
खप्तड	कडेल	बझाङ्ग
खप्तड	कैलाश	बझाङ्ग
खप्तड	कालुखोती	बझाङ्ग
खप्तड	काँडा	बझाङ्ग
खप्तड	काफलसेरी	बझाङ्ग
खप्तड	खिरातवेडी	बझाङ्ग
खप्तड	कोइरालाकोट	बझाङ्ग
खप्तड	कोटभैरव	बझाङ्ग
खप्तड	कोटदेवल	बझाङ्ग
खप्तड	लामाटोला	बझाङ्ग
खप्तड	लेकगाउँ	बझाङ्ग
खप्तड	लुयाटा	बझाङ्ग
खप्तड	माझीगाउँ	बझाङ्ग
खप्तड	मालुमेला	बझाङ्ग
खप्तड	मष्टदेव	बझाङ्ग
खप्तड	मटेला	बझाङ्ग
खप्तड	मौलाली	बझाङ्ग
खप्तड	मेलविसौनी	बझाङ्ग
खप्तड	पाराकाट्ने	बझाङ्ग
खप्तड	पाटादेवल	बझाङ्ग
खप्तड	पौवागढी	बझाङ्ग
खप्तड	पिपलकोट	बझाङ्ग

खप्तड	रायल	बझाङ्ग
खप्तड	रिलु	बझाङ्ग
खप्तड	रिठापाटा	बझाङ्ग
खप्तड	सैनपसेला	बझाङ्ग
खप्तड	सुवेडा	बझाङ्ग
खप्तड	सुनिकोट	बझाङ्ग
खप्तड	सुनकाडा	बझाङ्ग
खप्तड	सुर्मा	बझाङ्ग
खप्तड	स्याँडी	बझाङ्ग
खप्तड	खप्तड ने.पा.	बाजुरा
खप्तड	आटीचौर	बाजुरा
खप्तड	बाह्रविसे	बाजुरा
खप्तड	ब्रम्हटोला	बाजुरा
खप्तड	बुढीगंगा	बाजुरा
खप्तड	छतार	बाजुरा
खप्तड	दहकोट	बाजुरा
खप्तड	दोगडी	बाजुरा
खप्तड	गुदुखाती	बाजुरा
खप्तड	जयवागेश्वरी	बाजुरा
खप्तड	जुगाडा	बाजुरा
खप्तड	कैलाशमाण्डु	बाजुरा
खप्तड	काँडा	बाजुरा
खप्तड	कुलदेउमाण्डौं	बाजुरा
खप्तड	मानाकोट	बाजुरा
खप्तड	मार्तडी	बाजुरा
खप्तड	तोलीदेवल	बाजुरा
खप्तड	आजयमेरु	डडेलधुरा
खप्तड	आलीताल	डडेलधुरा
खप्तड	अमरगढी न.पा.	डडेलधुरा
खप्तड	आशीग्राम	डडेलधुरा

खप्तड	बगरकोट	डडेलधुरा
खप्तड	वेलापुर	डडेलधुरा
खप्तड	भद्रपुर	डडेलधुरा
खप्तड	वागेश्वर	डडेलधुरा
खप्तड	चिपुर	डडेलधुरा
खप्तड	देवलदिव्यपुर	डडेलधुरा
खप्तड	गणेशपुर	डडेलधुरा
खप्तड	गाडखेत	डडेलधुरा
खप्तड	जोगबुडा	डडेलधुरा
खप्तड	कैलपालमाण्डौं	डडेलधुरा
खप्तड	कोटेली	डडेलधुरा
खप्तड	मणिलेक	डडेलधुरा
खप्तड	मष्टमाण्डौं	डडेलधुरा
खप्तड	नवदुर्गा	डडेलधुरा
खप्तड	रुपाल	डडेलधुरा
खप्तड	समैजी	डडेलधुरा
खप्तड	शिर्शे	डडेलधुरा
खप्तड	राम्काकर्णाली	दैलेख
खप्तड	भगवती	दार्चुला
खप्तड	बोहरीगाउँ	दार्चुला
खप्तड	ब्रम्हदेव	दार्चुला
खप्तड	व्यास	दार्चुला
खप्तड	छापारी	दार्चुला
खप्तड	दधिकोट	दार्चुला
खप्तड	तत्तु	दार्चुला
खप्तड	देतला	दार्चुला
खप्तड	धाप	दार्चुला
खप्तड	धरी	दार्चुला
खप्तड	धौलाकोट	दार्चुला
खप्तड	धुलीगडा	दार्चुला

खप्तड	इयरकोट	दार्चुला
खप्तड	गुसा	दार्चुला
खप्तड	गोकुलेश्वर	दार्चुला
खप्तड	गुल्जर	दार्चुला
खप्तड	ग्वानी	दार्चुला
खप्तड	हिकिला	दार्चुला
खप्तड	हुनीनाथ	दार्चुला
खप्तड	हुटी	दार्चुला
खप्तड	काँटे	दार्चुला
खप्तड	खलंगा	दार्चुला
खप्तड	खण्डेश्वरी	दार्चुला
खप्तड	खर	दार्चुला
खप्तड	खर्खडा	दार्चुला
खप्तड	लाली	दार्चुला
खप्तड	ललितनाथ	दार्चुला
खप्तड	मालिकार्जुन	दार्चुला
खप्तड	पिपाचोरी	दार्चुला
खप्तड	रानीशिखर	दार्चुला
खप्तड	राल्पा	दार्चुला
खप्तड	रिट्टाचौपाटा	दार्चुला
खप्तड	शंकरपुर	दार्चुला
खप्तड	सेरी	दार्चुला
खप्तड	सर्माउली	दार्चुला
खप्तड	शिखर	दार्चुला
खप्तड	सिपटी	दार्चुला
खप्तड	सिटाउला	दार्चुला
खप्तड	सनसेरा	दार्चुला
खप्तड	तपोवन	दार्चुला
खप्तड	उकु	दार्चुला
खप्तड	खप्तड ने.पा.	डोटी

खप्तड	बँझककनी	डोटी
खप्तड	बनलेक	डोटी
खप्तड	बछैन	डोटी
खप्तड	वासुदेवी	डोटी
खप्तड	भुमिराजमाण्डौं	डोटी
खप्तड	चमराचौतारा	डोटी
खप्तड	छपाली	डोटी
खप्तड	छतिवान	डोटी
खप्तड	दहकालीस्थान	डोटी
खप्तड	डौड	डोटी
खप्तड	घाङलागाउँ	डोटी
खप्तड	धिर्कामाण्डु	डोटी
खप्तड	दिपालयसिलगढी न.पा.	डोटी
खप्तड	दुर्गामाण्डौं	डोटी
खप्तड	गढसेरा	डोटी
खप्तड	गगुडा	डोटी
खप्तड	गैहीगाउँ	डोटी
खप्तड	गाजरी	डोटी
खप्तड	घण्टेश्वर	डोटी
खप्तड	गिरीचौका	डोटी
खप्तड	जिजोडामाडौं	डोटी
खप्तड	काडामाण्डौं	डोटी
खप्तड	कलेना	डोटी
खप्तड	कालिकास्थान	डोटी
खप्तड	कानचौर	डोटी
खप्तड	कफल्लेकी	डोटी
खप्तड	केदारअखडा	डोटी
खप्तड	खतिवडा	डोटी
खप्तड	खैरासैन	डोटी
खप्तड	लाडागाँडा	डोटी

खप्तड	लमीखेल	डोटी
खप्तड	लानाकेदारेश्वर	डोटी
खप्तड	लाटामाण्डु	डोटी
खप्तड	लक्ष्मीनगर	डोटी
खप्तड	महादेवस्थान	डोटी
खप्तड	मनाकापडी	डोटी
खप्तड	मुडभरा	डोटी
खप्तड	मुढेगाउँ	डोटी
खप्तड	निरौली	डोटी
खप्तड	पचनाली	डोटी
खप्तड	पोखरी	डोटी
खप्तड	रानागाउँ	डोटी
खप्तड	सानागाउँ	डोटी
खप्तड	सरस्वतीनगर	डोटी
खप्तड	साताफेरी	डोटी
खप्तड	सिमचौर	डोटी
खप्तड	तिजाली	डोटी
खप्तड	तीखातर	डोटी
खप्तड	टोलेनी	डोटी
खप्तड	वालगलेक	डोटी
खप्तड	वारपाटा	डोटी
शेर्पा	अलाम्पु	दोलखा
शेर्पा	बिगु	दोलखा
शेर्पा	बुलुङ्ग	दोलखा
शेर्पा	चिलिङखा	दोलखा
शेर्पा	गौरीशंकर	दोलखा
शेर्पा	खारे	दोलखा
शेर्पा	लामाबगर	दोलखा
शेर्पा	मार्वु	दोलखा
शेर्पा	ओराङ	दोलखा

शेर्पा	बर्नालु	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	भुसिङ्गा	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	विगुतार	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	झन्तारखानी	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	पाल्ट	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	रावादोलु	ओखलढुङ्गा
शेर्पा	मकालु	संखुवासभा
शेर्पा	फुलपिकट्टी	सिन्धुपाल्चोक
शेर्पा	घोरथली	सिन्धुपाल्चोक
शेर्पा	गुम्बा	सिन्धुपाल्चोक
शेर्पा	लिस्तिकोट	सिन्धुपाल्चोक
शेर्पा	तातोपानी	सिन्धुपाल्चोक
शेर्पा	वेनी	सोलुखुम्वु
शेर्पा	भकान्जे	सोलुखुम्वु
शेर्पा	चौलाखर्क	सोलुखुम्वु
शेर्पा	चौरीखर्क	सोलुखुम्वु
शेर्पा	गर्मा	सोलुखुम्वु
शेर्पा	टेप्टिङ्ग	सोलुखुम्वु
शेर्पा	गोर्खानी	सोलुखुम्वु
शेर्पा	जुविङ्ग	सोलुखुम्वु
शेर्पा	खुम्जुङ्ग	सोलुखुम्वु
शेर्पा	कुरेङ्ग	सोलुखुम्वु
शेर्पा	तामाखानी	सोलुखुम्वु
शेर्पा	नाम्चे	सोलुखुम्वु
शेर्पा	सल्लेरी	सोलुखुम्वु
शेर्पा	ताक्सिन्दु	सोलुखुम्वु
शेर्पा	गोली	सोलुखुम्वु

अनुसूची – २

स्वायत्त क्षेत्रको सूची

(संविधानको धारा ७ सँग सम्बन्धित)

क्र.सं.	स्वायत्त क्षेत्रको नाम
१.	कोचिला
२.	झांगद/उराउ
३.	धिमाल
४.	मेचे
५.	सन्थाल
६.	लेप्चे
७.	याक्खा
८.	चेपाङ्ग
९.	दुरा
१०.	कुमाल
११.	दनुवार
१२.	पहरी
१३.	थामी
१४.	माझी
१५.	बराम
१६.	थमाली
१७.	छन्त्याल
१८.	सुनुवार
१९.	दनुवार
२०.	सुरेल
२१.	जिरेल
२२.	हेल्मु
२३.	ब्यासी

अनुसूची – ३

संघको अधिकारको सूची

(संविधानको धारा ९ (१) सँग सम्बन्धित)

क्र.सं	विषयहरु
१.	रक्षा र सेना सम्बन्धी
२.	केन्द्रीय प्रहरी वल
३.	केन्द्रीय बैंक, वित्तीय नीति, मौद्रिक नीति, विदेशी अनुदान, सहयोग र ऋण
४.	केन्द्रीय दुर सञ्चार, रेडियो फ्रिक्वन्सीको बाँडफाँड, टेलिभिजन र हुलाक
५.	भन्सार, अंतशुल्क, मूल्य अभिबृद्धि कर, संस्थागत आयकर, राहदानी, भिसा, हुलाक, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर
६.	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टि
७.	केन्द्रीय निजामती सेवा व्यवस्थापन
८.	केन्द्रीय तथ्याङ्क
९.	केन्द्रीय स्तरका ठूला विद्युत ,सिंचाई र अन्य आयोजनाहरु तथा परियोजनाहरु
१०.	केन्द्रीय विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय
११.	केन्द्रीय स्वास्थ्य नीति
१२.	संघीय व्यवस्थापिका र संघीय कार्यपालिका सम्बन्धी मामिला
१३.	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, विनिमय, बन्दरगाह, क्वारेन्टाइन
१४.	अन्तर्राष्ट्रिय तथा अन्तरराज्य हवाई उड्डयन
१५.	विदेश तथा कुट्नैतिक मामला र संयुक्त राष्ट्र संघ सम्बन्धी
१६.	अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी , सुपुर्दगी र अन्तराष्ट्रिय सीमा व्यवस्थापन
१७.	राष्ट्रिय रेल तथा राष्ट्रिय लोकमार्गको व्यवस्थापन
१८.	राष्ट्रिय गुप्तचर तथा अनुसन्धान
१९.	सर्वोच्च अदालत/संवैधानिक अदालत
२०.	नागरिकता, राहदानी, भिसा, अध्यागमन सम्बन्धी कानून
२१.	आणविक उर्जा र अन्तरिक्ष सम्बन्धी
२२.	निर्वाचन आयोग, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोक सेवा आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, समानुपातिक समावेशी आयोग, दलित आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग र आदिवासी जनजाति आयोग, मधेशी आयोग, अति अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र पिछडिएको क्षेत्र उत्थान आयोग र मुस्लिम आयोग
२३.	युद्ध र प्रतिरक्षा
२४.	हातहतियार, खरखजाना कारखाना तथा उत्पादन सम्बन्धि
२५.	नाप - तौल
२६.	खानी उत्खनन्
२७.	वीमा नीति
२८.	फौजदारी कानूनको निर्माण
२९.	बौद्धिक सम्पति (पेटेन्ट, डिजाइन, प्रतिलिपी अधिकार समेत)
३०.	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सुचीमा वा साझा सुचीमा उल्लेख नभएको कुनै विषयमा तथा यो संविधान तथा संविधान अन्तर्गतका कानूनमा नतोकिएको विषय

अनुसूची – ४

प्रदेशको अधिकारको सूची

(संविधानको धारा ९ (२) सँग सम्बन्धित)

क्र.सं	विषयहरु
१.	प्रादेशिक मूल कानून
२.	प्रहरी, प्रशासन र शान्ति सुरक्षा
३.	बैंक तथा वित्तिय संस्था, सहकारी संस्था , केन्द्रको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान र सहयोग
४.	रेडियो, एफ. एम, टेलिभिजन
५.	व्यक्तिगत आयकर, सम्पत्ति कर, व्यावसायिक कर, मालपोत, पारश्रमिक कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर
६.	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टि
७.	प्रादेशिक निजामती सेवाको व्यवस्थापन
८.	प्रादेशिक तथ्याङ्क
९.	प्रादेशिक स्तरका विद्युत, सिंचाई आयोजना एवं अन्य आयोजना तथा परियोजनाहरु
१०.	विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय, संग्रहालय
११.	स्वास्थ्य सेवा
१२.	प्रादेशिक व्यवस्थापिका, स्थानीय सरकार सम्बन्धी र विशेष संरचना सम्बन्धी
१३.	अन्तर प्रादेशिक व्यापार
१४.	प्रादेशिक हवाई सेवा
१५.	प्रादेशिक रेल्वे र प्रादेशिक लोकमार्ग
१६.	प्रादेशिक अनुसन्धान व्युरो
१७.	विद्युत आयोजना, सिंचाई आयोजना
१८.	प्रादेशिक अदालत, पारिवारिक अदालत, बाल अदालत
१९.	नागरिकता र राहदानी व्यवस्थापन
२०.	प्रादेशिक स्तरका आयोगहरु
२१.	भूमि व्यवस्थापन, जग्गाको अभिलेख र मालपोत निर्धारण
२२.	खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन
२३.	वीमा व्यवस्थापन र संचालन
२४.	भाषा, संस्कृति, लिपी र धर्मको संरक्षण र प्रयोग
२५.	प्रदेश भित्रको वन जङ्गल,जल उपयोग
२६.	कृषि तथा पशु विकास, कलकारखाना, औद्योगिकरण, व्यापार व्यवसाय, यातायात, अल्कोहलिक पदार्थ उत्पादन, निर्माण खरिद विक्रि
२७.	पुस्तक तथा छापाखाना
२८.	गुठी व्यवस्थापन

अनुसूची – ५

साझा अधिकारको सूची

(संविधानको धारा ९ (३) सँग सम्बन्धित)

क्र.सं.	विषयहरु
१.	फौजदारी र देवानी कार्यविधि र प्रमाण र शपथ (कानूनी मान्यता, सार्वजनिक कार्य र अभिलेख र न्यायिक प्रक्रिया)
२.	आवश्यक वस्तुको आपूर्ति, वितरण, मूल्य नियन्त्रण, गुणस्तर र अनुगमन
३.	राज्यको सुरक्षासँग सम्बन्धित विषयमा निवारक नजर बन्द, कारागार तथा हिरासत व्यवस्थापन र शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था
४.	एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा अभियुक्त, थुनुवा र कैदीको स्थानान्तरण
५.	पारिवारिक मामला (विवाह, सम्पत्ति हस्तान्तरण, सम्बन्ध विच्छेद, लोपोन्मुख, टुहुरा, धर्मपुत्र, उत्तराधिकार र संयुक्त परिवार) सम्बन्धी कानून
६.	सम्पत्ति प्राप्ति, अधिग्रहण र अधिकारको सृजना
७.	करार, साझेदारी र एजेन्सी सम्बन्धी
८.	टाटपल्टेको र दामासाही सम्बन्धी (Bankruptcy and insolvency)
९.	औषधि र विषाधि
१०.	आर्थिक र सामाजिक योजना, परिवार नियोजन र जनसंख्या नियन्त्रण
११.	सामाजिक सुरक्षा र रोजगारी, ट्रेड युनियन, औद्योगिक र मजदुरका हक अधिकार र विवाद सम्बन्धी कार्य
१२.	चिकित्सा, कानूनी र अन्य पेशाहरु
१३.	घटना तथ्याङ्क जन्म मृत्यु दर्ता
१४.	जलमार्ग
१५.	संचार माध्यम सम्बन्धी
१६.	पूरातत्व, प्राचिन स्मारक र संग्रहालय संरक्षण सम्बन्धी
१७.	उद्योग तथा खनिज र भौतिक पूर्वाधार
१८.	क्यासिनो, चिठ्ठा, सवारी साधन अनुमति
१९.	अग्नि तथा प्राकितिक प्रकोप नियन्त्रण र राहत तथा पूनर्निर्माण
२०.	पर्यटन, खानेपानी तथा सरसफाई
२१.	चलचित्र, सिनेमा हल सम्बन्धी
२२.	वीमा
२३.	गरिबी निवारण र औद्योगिकरण
२४.	वैज्ञानिक अनुसन्धान, विज्ञान प्रविधि र मानव संसाधन विकास
२५.	अन्तरप्रादेशिक रूपमा फैलिएको जङ्गल, जङ्गली जनावर, चरचुरुङ्गी, हिमाल, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा जल उपयोग
२६.	राष्ट्रिय तथा अन्तरप्रादेशिक पर्यावरण व्यवस्थापन
२७.	भूमि नीति

अनुसूची – ६

स्थानीय तहको अधिकारको सूची

(संविधानको धारा ९ (५) सँग सम्बन्धित)

क्र.सं	विषयहरु
१.	नगर प्रहरी, सामुदायिक प्रहरी
२.	सहकारी संस्था
३.	एफ. एम संचालन
४.	स्थानीय कर (सम्पत्ती, घर बहाल, सवारी साधन कर आदि), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, मालपोत तिरो
५.	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टि
६.	स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन
७.	स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन
८.	स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरु
९.	प्राथमिक र माध्यामिक शिक्षा
१०.	आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई
११.	स्थानीय बजार व्यवस्थापन
१२.	स्थानीय सडक/ग्रामीण सडक/कृषि सडक
१३.	स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थता
१४.	नागरिकता, राहदानी वितरण र अभिलेख व्यवस्थापन
१५.	घर जग्गा धनी पूर्जा वितरण
१६.	कृषि तथा पशुपालन
१७.	बृद्ध, बृद्धा, अपाङ्ग, महिला, एकल महिला र अशक्तहरुको व्यवस्थापन
१८.	बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन
१९.	कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण
२०.	जन्म मृत्यु लगायतका व्यक्तिगत घटना दर्ता

अनुसूची – ७

विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सुची

(संविधानको धारा ९ (७) सँग सम्बन्धित)

क्र.सं.	विषयहरु
१.	प्रहरी
२.	सहकारी संस्था
३.	एफ.एम रेडियो व्यवस्थापन, संचालन र टेलिभिजन
४.	प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षा, पुस्तकालय र संग्रहालय
५.	स्वास्थ्य सेवा
६.	स्वायत्त निर्वाचित परिषद
७.	सम्पत्ति कर, व्यावसायिक कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन कर, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, पर्यटन सेवा शुल्क, मालपोत, पारिश्रमिक
८.	प्राकृतिक श्रोतबात प्राप्त रोयल्टी
९.	सडक
१०.	विद्युत आयोजना, सिंचाई आयोजना र अन्य विकास योजनाहरु
११.	नागरिकता/ राहदानी व्यवस्थापन
१२.	जग्गा अभिलेख/घर जग्गा धनी पूर्जा
१३.	खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन
१४.	भाषा, संस्कृति, लिपी र धर्मको संरक्षण
१५.	प्राकृतिक स्रोत साधन र तिनको उपयोग
१६.	कृषि, पशु विकास, व्यापार व्यवसाय
१७.	सेवा व्यवस्थापन
१८.	तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन
१९.	अदालत
२०.	प्रादेशिक सरकारले तोके बमोजिमका अन्य अधिकारहरु

परिच्छेद - एक

१. सामान्य परिचय

१.१. संविधानको निर्माण प्रकिया र नेपालको संवैधानिक विकासक्रम

विश्वका अधिकांश देशको शासन सञ्चालन संविधानद्वारा निर्देशित भएको पाइन्छ । राज्यको शासन पद्धति र शासकीय स्वरुपको निर्धारण संविधानले नै तय गर्ने भएकोले संविधानलाई राज्यको मूल कानून पनि मानिन्छ । सरकार सञ्चालनका तीन महत्वपूर्ण अंग व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्र निर्धारण र यी निकायहरु बीचको शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण गर्ने कार्य पनि संविधानले नै व्यवस्थित गरेको हुन्छ । यसर्थ संविधानलाई राज्य सञ्चालनको मार्गदर्शन गर्ने मूल दस्तावेजको रूपमा मान्ने गरिएको छ, जसले जनताको हक हित अधिकार संरक्षण र सरकार सञ्चालनका सम्वन्धमा अधिकार र जिम्मेवारी उल्लेख गरेको हुन्छ । यस्तो संविधान लिखित तथा अलिखित दुवै प्रकारको हुने गर्दछ । लिखित संविधानको इतिहासमा अमेरिकाले सन १७८९ मा जारी गरेको संविधानलाई पहिलो लिखित संविधान मानिन्छ । तर वेलायतमा शासन सञ्चालनको लागि लिखित संविधान निर्माण भएको पाईदैन ।

संविधान निर्माणको लागि संविधान सभाको गठन, जनमत संग्रह, संवैधानिक आयोग, संवैधानिक सम्मेलन, व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन र राज्य प्रमुखको घोषणा जस्ता प्रकिया अवलम्वन गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यी मध्ये संविधान सभाको प्रकियामा जनताको बढी सहभागिता र समावेशीता हुने भएकोले संविधान प्रति जनताको विश्वास र स्वामित्व रहन्छ भन्ने मान्यता अनुरुप संविधान सभा मार्फत संविधान निर्माण गर्ने प्रचलन रहेको छ । संयुक्त राज्य अमेरिकामा संवैधानिक सम्मेलनको प्रकियाबाट, स्वीटजरल्याण्डमा जनमत संग्रह र भारत, इटली, दक्षिण अफ्रिका, भेनेजुयलामा संविधान सभाबाट संविधान निर्माण गरिएको छ । नेपालमा विगतका संविधानहरु राष्ट्रप्रमुखको घोषणाबाट जारी भएका थिए भने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तत्कालीन सात राजनैतिक दल (नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल मजदुर किसान पार्टी, नेपाल सदभावना पार्टी (आनन्दीदेवी) र बाम मोर्चा नेपाल) र नेकपा माओवादीको सहमतिमा तत्कालीन प्रतिनिधिसभाबाट जारी गरी अन्तरिम व्यवस्थापिका संसद्‌बाट अनुमोदन भइ लागु गरिएको हो ।

नेपालको संवैधानिक इतिहासको अध्ययन गर्दा तत्कालीन श्री ३ पद्‌म समशेर ज.व.रा.को शासन कालमा जारी भएको नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ लाई पहिलो लिखित संविधान मानिन्छ । यस संविधानमा मूलतः सार्वभौमसत्ता श्री ३ मा रहने व्यवस्था गरिएको र राज्यको सम्पूर्ण कार्यकारिणी अधिकार राणा प्रधानमन्त्रीमा रहने व्यवस्था गरिएको थियो । तर उक्त संविधान बमोजिम एक पटक निर्वाचन भएपनि खासै व्यवहारमा कार्यान्वयन नभई कितावमा मात्र सीमित हुन पुग्यो ।

१०४ वर्ष देखि कायम रहेको निरकुंश, जहानिया, एकतन्त्रीय राणा शासनको विरुद्धमा वि.सं. २००७ सालमा नेपाली कांग्रेसको नेतृत्वमा भएको क्रान्तिले राणा शासनको अन्त्य भई नेपालमा प्रजातन्त्रको स्थापना गऱ्यो । उक्त राजनैतिक परिवर्तनको परिणाम स्वरुप देशको शासन सञ्चालनको लागि नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ जारी गरियो । यो विधान जारी भएपछि राणाहरुको विशेषाधिकार समाप्त भई कार्यकारिणी अधिकार राजा र मन्त्रिपरिषदमा रहने (King in Council) व्यवस्था गरियो । यस संविधानले नागरिकको मौलिक हकलाई राज्य नीतिको निर्देशक सिद्धान्त अन्तरगत राखेको थियो । वि.सं २००७ सालको क्रान्ति पछि नेपाली जनता प्रजातान्त्रिक संविधानबाट शासित हुने र त्यो संविधान जनताबाट निर्वाचित संविधान सभाले मस्यौदा गर्ने घोषणा गरिएको भएतापनि २०१४ सालमा गरिएको अन्तरिम शासन विधानको चौथो संशोधनले संविधानसभाको सट्टामा संसदको निर्वाचन गर्ने व्यवस्था गरी २०१५ सालमा नेपाल अधिराज्यको संविधान जारी गरी लागु गरियो ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ बहुदलीय संसदीय प्रणालीमा आधारित पहिलो संविधान थियो जसले वालिग मताधिकारको आधारमा संसदको निर्वाचन गरी निर्वाचित संसद्‌बाट उत्तरदायी सरकारको गठन गर्ने, कार्यकारिणी अधिकार राजा र मन्त्रिपरिषदमा निहित रहने, राजा पनि संसदको अंग हुने (King in Parliament) जस्ता विशेषताहरु वोकेको थियो । तर उक्त संविधानलाई तत्कालीन राजा महेन्द्रले सोही संविधानको धारा ५५ द्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरी संसदीय व्यवस्थाकै अन्त्य गरी २०१९ सालमा दलबिहिन पंचायती व्यवस्था सहितको नेपालको संविधान जारी गरे । यस संविधानले नेपालका राजनैतिक दलहरु माथि प्रतिबन्ध लगाई राज्य सञ्चालनका सवै अधिकारहरु राजामा निहित रहने र राजाबाटै निसृत हुने व्यवस्था गऱ्यो । उक्त संविधानलाई तीनपटकसम्म संशोधन गरिएतापनि यसले दिगोरुप लिन सकेन र अन्ततः २०४६ सालमा नेपाली कांग्रेसको आव्हान र संयुक्त बाम मोर्चा सहितको सहभागितामा सम्पन्न संयुक्त जनआन्दोलन मार्फत् नेपालमा विगत ३० वर्ष देखि कायम रहेको पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य हुन

गई राजनैतिक दलहरुको सहभागितामा तत्कालीन शक्ति सन्तुलनलाई कायम गर्ने गरी त्रिपक्षीय राजनीतिक सहमतिको आधारमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ जारी गरियो ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले वहुदलीय संसदीय व्यवस्था, संवैधानिक राजतन्त्र, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य, मौलिक तथा मानव अधिकारको व्यवस्था गर्नुका साथै नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित हुने र त्यसको प्रयोग संविधानमा व्यवस्था गरिए बमोजिम हुने प्रावधान राखेको थियो । उक्त संविधानलाई २०४६ सालको जनआन्दोलनको ऐतिहासिक उपलब्धिको रूपमा लिइएको थियो । उक्त संविधान राजनैतिक दलहरुको सहमतिमा निर्माण गरिएको थियो भने नेपाली जनताको संविधानको निर्माण प्रक्रियामा प्रत्यक्ष सहभागिता हुन सकेको थिएन । जनताका चाहना, भावना र आकांक्षा अनुरुप संविधानलाई समयानुकुल परिवर्तन वा संशोधन गर्ने माग भइरहेको थियो तर संशोधन हुन सकेन । केन्द्रीकृत एकात्मक शासन पद्धतिको कारणले जनताका माग एवं समस्यालाई सम्वोधन गर्न सकिएन । यसै बीच २०५२ सालमा संयुक्त जनमोर्चा नेपालले राखेका विभिन्न ४० सूत्रीय राजनैतिक मागहरुलाई आधार बनाइ ने.क.पा. माओवादीको जनयुद्ध प्रारम्भ भयो । करीव दश वर्ष पछि २०६२ सालको मंसिरमा सात राजनैतिक दल र नेकपा माओवादी बीच बाह्र बुँदे सम्झौता भई २०६२/०६३ को अन्त्यतिर तत्कालिन सात दल (नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल मजदुर किसान पार्टी, नेपाल सदभावना पार्टी (आनन्दीदेवी) र वाम मोर्चा नेपाल) र ने.क.पा. माओवादी, अन्य राजनीतिक दल, नागरिक समाज र विभिन्न संघ संस्था समेतको संलग्नतामा भएको १९ दिने वृहत् दोस्रो जनआन्दोलनको परिणाम स्वरुप विघटित प्रतिनिधि सभाको पुनःस्थापनाको बाटो हुँदै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को घोषणा समेत भयो ।

१.२. प्रतिनिधिसभाको घोषणा

प्रतिनिधिसभाको पुनर्स्थापना भएपछि मिति २०६३।२।४ मा प्रतिनिधि सभाले संवैधानिक महत्वको घोषणा गऱ्यो । जसले संविधान सभा मार्फत नया संविधान निर्माण गरी लोकतन्त्र, राज्यको पुनसंरचना सहित समावेशी राज्य व्यवस्था र दिगो शान्ति स्थापना गर्ने संकल्प गऱ्यो ।

१.३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्था

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ मा नेपाली जनता आफैले नया संविधानको निर्माण गर्न संविधान सभाको गठन हुने संवैधानिक प्रावधानको व्यवस्था राखियो । संविधान सभामा पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली अनुसार २४० जना, सम्पूर्ण मुलुकलाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानी राजनैतिक दललाई मत दिने समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुसार निर्वाचित हुने ३३५ जना र राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरु र निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी-जनजाती मध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रिपरिषदबाट मनोनित हुने २६ जना सदस्य रहेको ६०१ सदस्यीय संविधान सभाको गठन हुने र संविधान सभा सदस्यको निर्वाचन नेपाल सरकारले तोकेको मितिमा हुने संवैधानिक प्रावधान रहे अनुरुप संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो ।

१.४. संविधानसभाको निर्वाचनः

संवत् २०६४ साल चैत्र महिनाको २८ गते नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भएको र निर्वाचनको परिणाम अनुसार संविधान सभामा पहिलो हुने निर्वाचित हुने प्रणाली अनुसार ९ वटा राजनैतिक दल र समानुपातिक पद्धतिबाट थप १६ गरी जम्मा २५ राजनैतिक दलहरुको प्रतिनिधित्व रहनुका साथै केही स्वतन्त्र प्रतिनिधित्व समेत रहेको छ ।

१.५. संविधानसभाको कार्यकाल

संविधान सभाले प्रस्ताव पारित गरी अगावै विघटन गरेकोमा वाहेक संविधान सभाको कार्यकाल संविधान सभाको पहिलो वैठक वसेको मितिले २ वर्षको हुनेछ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ मा रहेको र संविधान सभाको पहिलो वैठक मिति २०६५।२।१५ गते वसेको हुनाले सो मितिबाट २ वर्ष भित्र संविधानको निर्माण गरी सक्नु पर्ने संवैधानिक दायित्व रहेको छ ।

१.६. संविधानसभाको पहिलो बैठकको घोषणा

संविधानसभाको मिति २०६५ साल जेष्ठ १५ गते बसेको पहिलो बैठकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ (२) बमोजिम गणतन्त्र कार्यान्वयनको प्रस्ताव पारित गर्नुका साथै नेपाल एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा विधिवत परिणत भएको घोषणा गऱ्यो ।

१.७. संविधान सभा नियमावली, २०६५ र संविधान सभाको कार्यतालिका

संविधान सभाले नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ७८ वमोजिम आफनो काम कारवाहीलाई व्यवस्थित र सञ्चालन गर्न मिति २०६५।७।२९ मा संविधान सभा नियमावली, २०६५ र मिति २०६५।८।१ मा संविधान सभाको कार्यतालिका पारित गरी उक्त कार्यतालिकामा परिवर्तन गर्दै सो कार्यतालिका अनुरुप आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ ।

१.८. संविधानसभाका समितिहरु

संविधान निर्माणको लागि दश वटा विभिन्न विषयगत समितिहरु, एक संवैधानिक समिति र तीन वटा प्रक्रियागत समितिको गठन भएको छ ।

१.९. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति

संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ५९ वमोजिम संविधान सभाको अध्यक्षले सभाको सहमति लिई वढीमा ४३ जना सदस्यहरु मनोनित गर्ने र त्यसरी सदस्य मनोनयन गर्दा संविधान सभामा रहेको दलीय संरचना, महिला, आदिवासी, जनजाती, मधेशी, दलित, पिछिडएको क्षेत्र, मुश्लिम लगायत अल्पसंख्यक सवै पक्षको सभामा रहेको उपस्थितिको आधारमा समानुपातिक समावेशीकरण गरिने प्रावधान रहे अनुरुप त्यस्ता विषयगत समितिहरु मध्ये राज्यको पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको वाँडफाँड समितिको गठन गर्दा माथि उल्लेख गरिएको प्रावधान अनुरुप गठन भएको छ । संविधान सभा नियमावलीको नियम ६६ अनुसार यस समितिलाई राज्यको संघीय संरचना, संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण र नामकरण तथा राज्य शक्तिको वाँडफाँड गर्ने लगायतका विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी सो सम्वन्धी प्रतिवेदन संविधान सभामा पेश गर्नु पर्ने जिम्मेवारी रहेको छ ।

१.१०. राज्य पुनर्संरचना आयोग

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३८ को उपधारा (२) मा राज्यको पुनर्संरचना गर्नको लागि सुझाब दिन नेपाल सरकारले एक उच्चस्तरीय आयोगको गठन गरिने प्रावधान रहेको छ । तर संविधानसभाको निर्वाचनको एक वर्ष पछि मात्र नेपाल सरकारले मिति २०६६।१।४ मा डा. गणेशमान गुरुङको अध्यक्षतामा राज्यको पुनसंरचना आयोग गठन गरेको तर उक्त आयोगको कार्यक्षेत्र, कार्यविधि, आयोगका सदस्यको प्रतिनिधित्व र पूर्णताका बारेमा कुनै उल्लेख भएको पाइदैन ।

१.११. समितिको गठन

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६ वमोजिम मिति २०६५।८।३० मा ४३ सदस्यीय राज्यको पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिको गठन गरिएको छ । समितिमा रहनु भएका मा० सदस्यहरुको विवरण अनुसूची - १ मा उल्लेखको गरिएको छ ।

१.१२. सभापतिको निर्वाचन

समितिले संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ७० (४) मा व्यवस्था भए वमोजिम माननीय सदस्य श्री लोकेन्द्र विष्ट मगरलाई समितिको सभापतिको पदमा मिति २०६५।९।२९ मा निर्विरोध निर्वाचित गऱ्यो । सभापतिको निर्वाचन नहुदाँ सम्म जेष्ठ सदस्यको हैसियतले समितिको सभापतित्व माननीय सदस्य श्री नारायणमान विजुक्छेंले गर्नु भएको थियो ।

१.१३. समितिको कार्यक्षेत्र

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३८ (१) मा वर्गीय, जातिय, भाषिक, लैगिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य गर्न राज्यको केन्द्रीकृत र एकात्मक ढाँचाको अन्त्य गरी राज्यको समावेशी, लोकतान्त्रिक संघीय शासन प्रणाली सहितको अग्रगामी पुनर्संरचना गरीनेछ भन्ने उल्लेख हुनाका साथै धारा १३८ (१क) मा राज्यको पुनसंरचना गर्दा मधेशी जनता लगायत आदिवासी जनजाति र पिछिडएका तथा अन्य क्षेत्रका जनताको स्वायत्त प्रदेशको चाहनालाई स्वीकार गरी नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हुनेछ, प्रदेशहरु स्वायत्त र अधिकार सम्पन्न हुनेछन । नेपालको सार्वभौमिकता एकता र अखण्डतालाई अक्षुण राख्दै स्वायत्त प्रदेशहरुको सीमाना, संख्या, नाम र संरचना र अधिकारको बाँडफाँड संविधानसभाबाट निर्धारण गरिने छ भन्ने उल्लेख भएको सन्दर्भमा संविधानसभाले उक्त संवैधानिक कर्तव्य पूरा गर्नु पर्ने भएको छ । यसको लागि संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ६४ वमोजिम गठन भएको राज्यको पुनसंरचना तथा राज्य शक्तिको बांडफाड समितिको कार्यक्षेत्र सो नियमावलीको नियम ६६ ले देहाय वमोजिम तोकेको छः-

- राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना,
- संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु,
- प्रत्येक संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण र तीनको नामकरण,
- विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड,
- विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकार क्षेत्र सम्वन्धी विषय सूची र साझा विषयसूचीको निर्धारण,
- संघीय एकाइ वीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्वन्ध निर्धारण,
- संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्वन्धी संयन्त्र, र
- समितिको कार्यक्षेत्रसंग सम्वन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

१.१४. समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारको वारेमा संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ७३ को अध्ययन गर्दा यस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार निम्न वमोजिम रहेको छः-

क) आफनो कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा गर्नु पर्ने कामको विवरण (कार्यसूची) तयार पार्ने र सो कार्य सम्पन्न गर्न कार्यतालीका निर्माण गर्ने,

ख) आफनो कार्य सूची भित्र पर्ने विषयमा भएका सन्दर्भ सामाग्रीहरु संकलन गरी छलफल तथा अध्ययन गर्ने,

ग) आफनो कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा विशेषज्ञको राय लिने, सार्वजनिक वहस गराउने, स्वदेश र विदेशमा वस्ने नेपाली नागरिकहरुबाट विभिन्न माध्यमबाट सुझाव संकलन गर्ने, गोष्ठी सेमिनार गर्ने र आवश्यकतानुसार अध्यक्षको स्वीकृति लिई स्थलगत भ्रमण गर्ने,

घ) आफ्नो कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा खण्ड (ग) बमोजिम संकलित राय सुझावको आधारमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्ने र सो सम्वन्धी प्रतिवेदन संविधान सभामा पेश गर्ने,

ङ) आफनो कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयवस्तुमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्य काम गर्न आवश्यकतानुसार उपसमितिहरु गठन गरी तिनीहरुको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोक्ने ।

संविधानसभा नियमावलीको उल्लेखित प्रावधान वमोजिम यस समितिले कार्यसूचीको विवरण तयार पारी सो कार्यसूची सम्पन्न गर्न कार्यतालिका बनाई समितिको वैठकबाट सर्वसम्मतरूपमा स्वीकृत भएको छ । उक्त कार्यतालिका अनुसूची - २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

१.१५. अवधारणापत्रको उद्देश्य

संविधान राज्यको मूल कानुन हो जसले शासन सञ्चालनको लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्ने गर्दछ । राज्यका अंगहरु वीच शक्तिको बाँडफाँड तथा नियन्त्रण र सन्तुलनको व्यवस्थाका अलावा नागरिकका मूलभूत अधिकारको व्यवस्था गर्ने राजनीतिक र कानूनी दस्तावेज नै संविधान हो । संविधान मूल कानून मात्र नभै अन्य कानूनको स्रोत समेत भएकोले यसको निर्माण प्रक्रिया अन्य साधारण कानून निर्माण गर्ने प्रक्रिया भन्दा फरक हुने गर्दछ ।

संविधान निर्माणको प्रक्रियाहरुको अध्ययन गर्दा सवैभन्दा प्रजातान्त्रिक र उत्तम प्रक्रिया संविधानसभा मार्फत संविधानको निर्माण गर्ने कार्यलाई मानिन्छ । यस पद्धतिबाट निर्मित संविधानमा राज्यका सम्पूर्ण जाति, जनजाति, धर्म, सम्प्रदाय, वर्ग, क्षेत्र, लिंग र समुदायको भावना मुखरित हुने र जनताको त्यस्तो भावना जनताबाट चुनिएका सभासदहरुबाट प्रतिविम्वित हुने गर्दछ । यसरी निर्माण हुने संविधानलाई लोकतान्त्रिक संविधान मानिन्छ । यसै सन्दर्भमा नेपालमा संविधानसभाको निर्वाचनद्वारा गठन भएको संविधानसभाले नै सविधान निर्माण गरी लागु गर्ने भएकोले सम्बन्धित विषय क्षेत्रको मुल आधारको रूपमा प्रस्तुत अवधारणा तयार पारिएको छ ।

कुनै विषयमा केही काम गर्नु अघि के गर्ने, किन गर्ने, कहिले गर्ने र कसरी गर्ने भन्ने वारेमा प्रारम्भिक रुपरेखा तयार पार्नु नै उक्त विषयको अवधारणा हो । प्रस्तुत अवधारणापत्र संविधान लेखनको सिलसिलामा तयार गर्नुपर्ने भएकोले त्यस्तो अवधारणापत्रमा संविधानको सैद्धान्तिक आधार र वैचारिक धरातल, संविधान निर्माणको वस्तुगत आधार प्रदान गर्नुका साथै संविधानमा उल्लेखित विषयवस्तुको रुपरेखा कसरी तयार गरियो भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको हुन्छ ।

प्रस्तुत अवधारणापत्रलाई संविधान लेखनको आधार तथा मार्गदर्शनको रूपमा लिनु पर्ने कुरा संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ को प्रावधानले स्पष्ट पारेको पाइन्छ । संविधानसभा नियमावली, २०६५ ले आफ्नो कार्य क्षेत्र भित्रका विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारी संविधानसभामा पेश गर्नु पर्ने सम्वन्धित विषयगत समितिको कर्तव्य हुने भन्ने उल्लेख गरेको हुनाले प्रस्तुत अवधारणापत्र संविधानको मस्यौदाको लागि आधारशिलाको रूपमा रहने देखिन्छ ।

१.१६. अवधारणापत्रका आधारहरु

संविधानसभाका विभिन्न समितिहरु मध्ये राज्यको पुर्नसंरचना र राज्य शक्तिको वाँडफाँड एक महत्वपूर्ण समितिको रूपमा रहेकोले राज्यको पुनर्सरचना एवं राज्य शक्तिको बाँडफाँड सम्वन्धमा यस समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्दा लिएका मूल आधार र सहायक आधार निम्न छन्:-

<u>मूल आधार</u>:

- संविधान सभाको पहिलो वैठकको घोषणा, २०६५
- संविधान सभा नियमावली, २०६५
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्था,
- प्रतिनिधि सभाका घोषणाहरु, २०६३
- नेपाल सरकारले विभिन्न मितिमा विभिन्न राजनैतिक दल एवं संघसंस्था र समूह संग गरेका संम्झौताहरु,
- नेपाल सरकार पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरु,
- विभिन्न विषयका विशेषज्ञहरुले समितिमा व्यक्त गरेका विचार तथा सुझावहरु,
- जनमत संकलनको क्रममा जनताबाट प्राप्त राय सुझाव तथा धारणाहरु,
- समितिमा विभिन्न राजनैतिक दल तथा सदस्यको हैसियतबाट प्रतिनिधित्व गर्नु भएका सभासदहरुले राज्यको पुनसंरचनाको आवश्यकता, त्यसको स्वरुप, आधार एवं प्रकिया तथा राज्य शक्तिको बाँडफाँड वारेमा अभिव्यक्त धारणा,
- विभिन्न माध्यमबाट समितिमा प्राप्त राय सुझावहरु, सरोकार वालाहरुले उठाएका सवालहरु,
- राजनैतिक दलले संविधान सभाको निर्वाचनको समयमा जारी गरेका घोषणापत्र र संविधान सभाको संवैधानिक समितिमा पेश गरेका दलीय अवधारणाहरु,
- केन्द्रीय तथ्यांक विभागद्वारा प्रकाशित जनगणना पुस्तक, २००१

<u>सहायक आधारहरु</u>:

- नेपालको संवैधानिक विकासक्रम,
- संघीय प्रणाली अपनाएका मुलुकहरुको अध्ययन,
- राज्यको पुनर्संरचना एवं संघीय प्रणालीको सम्वन्धमा स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरुले व्यक्त गरेका विचार तथा लेखहरु,
- सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरुबाट प्राप्त सुझावहरु,
- सेमिनार, गोष्ठी तथा अन्तरक्रियाबाट प्राप्त निष्कर्ष,
- वैदेशिक अध्ययन भ्रमण टोलीका प्रतिवेदनहरु,
- विषयसंग सम्वन्धित पुस्तक, लेख एवं अध्ययन प्रतिवेदनहरु ।

उल्लेखित आधारमा तयार पारिएको प्रस्तुत अवधारणा पत्रले संविधान निर्माणमा महत्वपूर्ण दस्तावेजको स्थान लिने तथा संविधानको व्याख्यामा सहयोग पुग्न सक्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

१.१७. समितिको बैठक र निर्णय प्रक्रिया

राज्यको पुनर्संरचना तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको गठन भएपछि समितिले आफनो कार्य क्षेत्र अनुसार कार्यसम्पादन गर्नु पर्ने विवरण र कार्यसूची तयार गर्नुका साथै सो कार्यसूची कार्यान्वयन गर्ने कार्यतालिका निर्माण, विशेषज्ञको क्षेत्र पहिचान, विशेषज्ञबाट लिईने सेवा, विशेषज्ञको नाम संकलन लगायतका विषयमा छलफल गरी संविधान सभाका सभापतिहरुको बैठकबाट अनुमोदन भई सो कार्यतालिका अनुरुप समितिले आफनो कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । समितिको बैठकमा सभासदहरुबाट व्यक्त धारणालाई सारांशको रूपमा लिपिवद्ध गरिएको छ । समितिले कार्य सम्पन्न गर्न १२७ पटक बैठक बसेको थियो । बैठकको कार्यसूची र निर्णय अनुसूची - ३ मा उल्लेख गरिएको छ । समितिको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरुको नामावली अनुसूची - ४ मा दिइएको छ ।

संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम ७३ (२) मा समितिको प्रतिवेदनमा समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरुले हस्ताक्षर गर्नु पर्ने, संयुक्त हस्ताक्षर हुन नसकेमा कम्तिमा समितिका वहुमत सदस्यहरुले हस्ताक्षर गरेको हुनुपर्ने र कुनै सदस्यले आफनो फरक मत सहितको हस्ताक्षर गर्न चाहेमा सो फरक मत सहितको हस्ताक्षर गर्न समितिको सभापतिले आवश्यक व्यवस्था मिलाउने प्रावधान रहेको छ ।

१.१७.१. उप-समिति/कार्यदल गठनः

समितिले आफनो कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयवस्तुमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्य कार्य गर्न आवश्यकतानुसार उपसमिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था भए अनुसार समितिले विभिन्न मितिमा विभिन्न कार्यहरु सम्पादन गर्न उप समिति तथा कार्यदल गठन गरेको छ । उप समिति तथा कार्यदलको कार्यक्षेत्र, कार्यविधि, त्यसमा रहनु भएका मा० सदस्यहरुको नामावली र उपसमितिका प्रतिवेदनहरु अनुसूची - ५ मा समावेश गरिएको छ ।

१.१७.२. विशेषज्ञसँग जानकारी लिई छलफलः

समितिले आफनो कार्य सूची भित्र पर्ने विषयमा विशेषज्ञको राय सुझाव लिन सक्ने व्यवस्था भए अनुसार विभिन्न मितिमा विशेषज्ञहरुलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गरी छलफल, परामर्श एवं अन्तरक्रिया गरिएको थियो । समितिमा आमन्त्रित विशेषज्ञहरुको नामावली तथा निजहरुसँग छलफल गरिएको विषय अनुसूची - ६ मा उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी कानून, न्याय तथा संविधानसभा मन्त्रालयले मिति २०६५।९।१८ मा समितिका सदस्यहरुको लागि आयोजना गरेको एक दिने छलफल कार्यक्रम र राष्ट्रिय शान्ति अभियानले मिति २०६५।१०।२० र २१ गते आयोजना गरेको अन्तरक्रिया कार्यक्रममा समितिका मा० सदस्यहरुले भाग लिनु भएको थियो । यसैगरी संविधानसभा, क्षमता अभिबृद्धि तथा स्रोत व्यवस्थापन समितिले अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र, बानेश्वरमा मिति २०६५।१०।२३ गते अवधारणापत्र तथा मस्यौदा तयार गर्ने सिलसिलामा समितिले अपनाउनु पर्ने विधिको बारेमा कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । त्यसैगरी जापान अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग संस्था (JICA) ले मिति २०६५।११।१२ मा आयोजना गरेको अन्तरक्रियात्मक गोष्ठीमा समितिका माननीय सदस्यहरु सहभागी हुनु भएको थियो । उक्त कार्यक्रमहरुको विवरण

अनुसूची - ७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

१.१८. अध्ययन विधि, सीमा र अन्य समिति सँग समन्वय

१.१८.१. अध्ययन विधिः

प्रस्तुत अवधारणा पत्र तयार पार्ने प्रयोजनको लागि समितिले आफनो कार्य क्षेत्रमा उल्लेखित विषयको वारेमा देहायको अध्ययन विधि अपनाएको थियो ।

- प्राप्त सामाग्रीहरुको सामूहिक तथा व्यक्तिगत अध्ययन,
- सामूहिक छलफल,
- विशेषज्ञहरु संग परामर्श तथा अन्तर्क्रिया,
- जनताको सुझाव संकलन गर्न स्थलगत अध्ययन,
- सुझावको लागि सार्वजनिक आव्हान,
- कार्यशाला, सेमिनार एवं गोष्ठीमा सहभागिता
- विभिन्न उपसमिति तथा कार्यदलको गठन,
- स्वदेश र विदेशमा वस्ने नेपाली नागरीकहरुबाट विभिन्न माध्यमबाट संकलित राय सुझाव तथा विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्था, नागरिक समाज, बुद्धिजीवीहरुको सुझावहरुको अध्ययन, विश्लेषण ।

१.१८.२. अध्ययनको सीमाः

अवधारणापत्र तयार पार्ने सिलसिलामा संविधान सभा नियमावली, २०६५ को नियम १४९ वमोजिम संविधान सभाले मिति २०६५।८।१ मा पारित गरेको कार्यतालिका, समितिको मिति २०६५।९।१३ गतेको वैठकबाट पारित कार्य विवरण र कार्यतालिका र संविधान सभा अन्तरगत गठित विषयगत समितिका सभापतिहरुको वैठकबाट पारित कार्यतालिकामा उल्लेखित विधि र समय सीमालाई अवलम्वन गरिएको छ । सुझाव संकलनको क्रममा अत्यावश्यक प्रविधिको अभावमा जनताका मौखिक सुझावहरुलाई रेकर्ड गर्न नसकिनुका साथै जनमत संकलनको लागि स्थानीय तहमा वितरित प्रश्नावलीहरुको पर्याप्त वितरण गर्न नसकिएको तथा वितरित प्रश्नावलीको संख्यामा सुझावहरु समेत प्राप्त हुन सकेन ।

अवधारणापत्र सहितको मस्यौदा मिति २०६६।१।१० गते सम्ममा संविधानसभामा पेश गर्नु पर्ने प्रावधान रहेकोमा विभिन्न मितिमा हेरफेर भएको कार्यतालिका अनुसार मिति २०६६।५।२१ हुदै २०६६।१०।०८ गते सम्ममा संविधानसभामा पेश गर्नु पर्ने समय सीमा तोकिएको छ ।

समितिको कार्यक्षेत्रको विषयमा आमन्त्रण गरिएका विशेषज्ञसँग समय सिमाका कारणले विस्तृत रूपमा छलफल गर्न नसकिएको, नागरिकसँग सुझाव आवहान गर्न संचार माध्यमको पहुँच आमजनतासँग पुग्न नसकेको, प्राविधिक र भौतिक सुविधा पर्याप्त रूपमा उपलब्ध नहुनु स्रोत र सन्दर्भ सामाग्रीको उपलब्धता समेत समयमा हुन नसकेकोले प्रतिवेदन लेखन कार्यमा केही समस्या उत्पन्न भएको अनुभूति गरिएको छ ।

अवधारणापत्र तयार पार्नको लागि पर्याप्त समय र गृहकार्यको अभाव हुनुका साथै संघात्मक शासन प्रणाली अपनाएका मुलुकहरुको स्थलगत अध्ययन अवलोकन गरी अनुभव हासिल गर्न नपाइएतापनि त्यस्ता मुलुकहरुको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्यमा पुस्तकालय विधि अवलम्वन गर्दै संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६ ले निर्धारण गरेको राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्र भित्र सीमित रही प्रस्तुत अवधारणापत्र तयार पारिएको छ ।

१.१८.३. अन्य समितिसंग समन्वयः

प्रस्तुत अवधारणापत्र र यस अवधारणापत्रको आधारमा तयार गर्नु पर्ने विषयमा संविधान सभाको अन्य विषयगत समितिहरुसँग समन्वय गरेर आफ्नो काम कारवाही अगाडी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयलाई समितिको कार्य विवरण र कार्य तालिकामा उल्लेख भए अनुरुप समितिले आफ्ना गतिविधिहरु अगाडि बढाएको छ । सोही क्रममा यस समितिले संविधानसभाको राज्यको शासकिय स्वरुप निर्धारण समिति र प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समितिहरुसँग सँगै वैठक गरी एक अर्काको विषयमा जानकारी लिई अन्तर सम्बन्धित विषयमा समन्वय गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

व्यवस्थापिकीय अंगको स्वरुप निर्धारण समिति, न्याय प्रणाली सम्बन्धी समिति, महिला, दलित, अल्पसंख्यक, जाति वा समुदायको हक अधिकारको सम्बन्धमा मौलिक हक सम्बन्धी समिति र अल्पसंख्यक र सिमान्तकृत समितिको प्रतिवेदन समेत अध्ययन गरिएको छ ।

१.१९. समितिमा प्राप्त सुझावहरु

समितिमा व्यक्तिगत र संस्थागत रूपमा लिखित र मौखिक रूपमा विभिन्न माध्यमहरुबाट प्राप्त सुझावहरु समितिले विश्लेषण गरी अवधारणापत्रमा समावेश गरिएको छ । सुझाव दिने संघ संस्थाहरुको नाम र सुझावको सारसंक्षेप अनुसूची - ८ मा दिइएको छ ।

१.२०. प्रश्नावली अध्ययन एवं विश्लेषण

समितिले जनताको सुझावको लागि तयार गरेको प्रश्नावली मार्फत प्राप्त सुझाव अध्ययन गरी त्यसबाट प्राप्त जवाफको आधारहरु विश्लेषण गरी प्राप्त नतिजालाई समितिले छलफल गरी अवधारणापत्र तयार गर्ने प्रमुख आधारको रूपमा लिएको छ । प्रश्नावली, प्रश्नावलीको अध्ययन एवं विश्लेषण तालिका र जनमत संकलन टोलीबाट यस समितिलाई प्राप्त भएका सुझावहरु अनुसूची - ९ अन्तर्गत क्रमशः क, ख र ग मा दिइएको छ ।

परिच्छेद – दुई

२. राज्यको पुनर्संरचना, राज्यशक्तिको बाँडफाँड र संघीयता

२.१. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड : अर्थ र सीमा

२.१.१. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँडको अर्थ र परिभाषा

देश वा मुलुकको संरचना प्रायः अपरिवर्तनशील हुन्छ । तर राज्यको संरचना शासक वा राज्यको आवश्यकता वा जनचाहना अनुसार बदल्न सकिने वा बदलिने गरेको छ । शासकीय संयन्त्र र संरचनाको तहगत तलमाथिको ढाँचा र तेर्सो रूपमा रहने समानान्तर प्रकृतिका राज्य संयन्त्र अन्तर्गतका संस्थाहरुको संरचना र भूमिका माथि नयाँ विचार गर्नु पुनर्संरचनाकै विषय मानिन्छ । नेपालको राज्यसत्ताको वर्तमान चरित्र एकात्मक र शासन सत्ताको स्वरुप केन्द्रीकृत रहेको छ । नेपाली समाजको विशेषता र विशिष्टताका आधारमा जनआन्दोलनका क्रममा व्यक्त भावना र पछि परेका/पारिएका समुदायको आकांक्षा समेतको हिसावले नेपालको राज्यको चरित्र संघात्मकतामा आधारित हुने र शासन प्रणाली विभिन्न तहका सरकार वीचमा अधिकार र कर्तव्य स्पष्ट वांडफांड गरिएको स्वशासनका ढांचामा आधारित हुनेछ । यस अन्तर्गत नेपाल भौगोलिक, जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक र प्रादेशिक स्वायत्ततामा आधारित अखण्ड, अविभाज्य र सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रका रुपमा नयाँ संरचनाहरुको निर्माण पुनःसंरचनाकै अर्थमा लिइन्छ । राज्यको पुनर्संरचना भनेको कुनै नवीन राज्यको सृजना गर्ने नभई भई रहेको राज्य संरचनालाई आन्तरिक रूपमा परिवर्तन वा फेरवदल गर्ने प्रक्रिया हो । तसर्थ वर्तमान सन्दर्भमा नेपालको हाल विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय सीमा भित्रका विभिन्न संरचनाका आन्तरिक सीमाहरु पुनः (विकास क्षेत्र, जिल्ला, गाउँ वा नगरहरु) निर्माण र रेखाङ्कन गरी नयाँ संरचनाहरुको निर्माण पुनर्संरचनाकै अर्थमा लिइन्छ ।

नेपालको विद्यमान राज्य संरचनामा रहेका वर्गीय, जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय, लैङ्गिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक लगायत विभिन्न विभेद र असमानताहरुलाई समाप्त गर्दै भविष्यका संभावना र संभावित जनआकाङ्क्षा अनुसार नयाँ बनाउने काम पनि पुनर्संरचना नै हो । मानव समाजको लामो र जटिल विकास क्रमको यात्रा विभिन्न प्रकारका द्वन्द्व र संघर्षबाट गुज्रदै तदनुरुप राज्य संचालन प्रणालीमा पनि विकास, परिवर्तन र रुपान्तरण हुँदै आएकाले पुरानो राजनीतिक सामाजिक सन्तुलन परिवर्तित अवस्थामा स्थिर र पर्याप्त रहन सक्तैन । तसर्थ यस क्रममा विभिन्न तहका सरकार र त्यस अन्तर्गतका संस्थाहरुको आन्तरिक संरचना तथा शासन प्रणालीमा गरिने फेरवदल पनि राज्यपुनःसंरचनाकै विषय मानिन्छ । यस बाहेक राज्यसंरचना र शासकीय तह अन्तर्गतका सबै संस्था र निकायहरुको राजनीतिक, आर्थिक तथा प्रशासनिक अधिकारको वितरण वा राज्यशक्तिको नयाँ ढंगले बाँडफाँड गर्ने कार्य पनि राज्यपुनर्संरचना नै हो ।

एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्यलाई संघात्मक बनाउने वा संघात्मक राज्यलाई केन्द्रीकृत बनाउने कार्य पनि पुनर्संरचना नै हो । नेपालको विभिन्न परिस्थितिमा केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यका कारण विद्यमान सबै प्रकारका असमान र विभेदकारी शासकीय व्यवहारमा परिवर्तन, सुधार वा फेरवदल गर्ने प्रक्रियालाई पनि हामीले राज्यपुनःसंरचना भित्र राख्न खोजेका छौं । निष्कर्षमा केन्द्रीकृत प्रणालीले समाधान गर्न नसकेका समस्याहरुको संबोधन गरी भौतिक पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा पुनर्निर्माण, आन्तरिक र बाह्य साधन स्रोतहरुको नयाँ किसिमले परिचालन गर्ने कार्य पनि राज्यपुनर्संरचना भित्रकै विषय हो । साथै राज्यका संस्थाहरुलाई जनमैत्री र प्रभावकारी बनाउने तथा आम नागरिक र विशेष गरी आजसम्म राज्यका व्यवहार र संरचनाले पछाडि पारिएका वा परेका वर्ग, जाति-समुदाय वा साँस्कृतिक समूह वा क्षेत्रको राज्यका सबै प्रक्रियामा अधिकतम पहुँच बढाउने र सहभागी बनाउने तथा यस निम्ति उपयुक्त र सहज वातावरण सृजना गर्ने काम नै नेपालका सन्दर्भमा राज्यपुनर्संरचना मान्न सकिन्छ ।

संघीयताको मूलभूत पक्ष भनेको संघ (केन्द्र) र प्रदेश वा संघीय एकाइहरु बीच अधिकारको विभाजन नै हो । संघीय संरचनामा राज्यशक्तिको बाँडफाँड गर्दा मूलत दोहोरो पद्धति (Dualist model) र एकीकृत पद्धति (Integrated model) गरी दुई प्रकारका पद्धति अपनाउने गरेको पाइन्छ । तर कतिपय राष्ट्रमा यी दुवै पद्धतिलाई पनि अवलम्वन गरेको देखिन्छ । दोहोरो पद्धतिले केन्द्र र प्रदेश सरकारका लागि विभिन्न अधिकारहरु प्रदान गर्दछ । जस अन्तरगत केन्द्र एवं प्रदेश दुवैको लागि केही अधिकारहरु साझा वा समान अधिकारको रूपमा रहेको हुन्छ । क्यानडा, ब्राजिल र संयुक्त राज्य अमेरिकामा यो पद्धति कायम रहेको देखिन्छ ।

सामान्यतया एकिकृत पद्धतिमा केही विषयहरु पूर्णरूपमा केन्द्रीय तहका सरकारलाई प्रदान गरिएको हुन्छ तर कतिपय विषयहरुमा केन्द्र र प्रदेश दुवैको समान अधिकार रहेको हुन्छ । केन्द्रीय सरकारले बनाएको कानूनलाई संघीय एकाइले त्यसको विपरित नहुने गरी कानून निर्माण गरी व्यवस्थित गर्न सक्दछ । जर्मनी, अष्ट्रिया, स्पेन र दक्षिण अफ्रिकाले एकीकृत वा अन्तर सम्बन्धित पद्धति अपनाएका छन् भने भारत र स्वीटजरल्याण्डमा दुवै पद्धतिका विशेषता रहेको पाइन्छ ।

संघ (केन्द्र) र प्रदेश वीच राज्यशक्तिको बाँडफाँड अभिव्यक्त (Enurmerated) र अवशिष्ट (Residuary) अधिकारको सिद्धान्त बमोजिम गर्ने गरिन्छ । शक्तिको बाँडफाँडको क्रममा सामान्यतया सार्वभौम सत्ताको प्रयोग केन्द्रीय, प्रादेशिक सरकार मार्फत् केन्द्रीय र प्रादेशिक सरकारहरुबाट प्रयोग गरिन्छ । यसरी केन्द्रीय र प्रादेशिक सरकार वीच शक्तिलाई स्पष्टरूपमा विभक्त गरी बाँडफाँड गरिने सिद्धान्तलाई अभिव्यक्त बाँडफाँड भनिन्छ । संविधानमा कुनै एक तहको सरकारको अधिकार किटान गरी उल्लेख नभएका अधिकारहरु अर्को तहको सरकारमा निहित राख्ने पद्धतिलाई अवशिष्ट अधिकारको सिद्धान्त भनिन्छ । यो सिद्धान्त अनुसार केन्द्रले संघीय एकाइलाई निश्चित अधिकार दिई बाँकी अधिकार आफूमा राख्ने वा केन्द्रको अधिकार किटान गरी बाँकी अधिकार प्रदेश वा संघीय एकाइमा राखिन्छ । अमेरिका र स्वीटजरल्याण्डले केन्द्रको अधिकार किटान गरी अवशिष्ट अधिकार प्रदेश वा राज्यमा निहित हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने भारतले केन्द्र र प्रदेश वा राज्य दुवैको अधिकार निर्धारण गरी अवशिष्ट अधिकार संघ वा केन्द्रमा रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

नेपालले संघीय प्रणाली अपनाएपछि संघीय एकाइहरु वीच राज्यशक्तिका तीन अंगमा निहित अधिकारको कसरी बाँडफाँड गर्ने भन्ने नै मूल प्रश्नको रूपमा रहन आउँदछ । संघीयतामा सारभूत शक्ति केन्द्र र प्रदेशका वीचमा विभाजन हुने हुदाँ व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको विभाजन ज्यादै महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यसका लागि विभिन्न तहका वीच सूची प्रणालीको आधारमा शक्तिको विभाजन गरिन्छ ।

२.१.२. राज्यपुनर्संरचनाको सीमा

राज्यपुनःसंरचनामा राज्य संरचना र संचालनका यावत् पक्षहरु समेटिए पनि संविधानसभा नियमावली (२०६५)ले राज्यपुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिलाई तोकेको कार्यक्षेत्रलाई हेर्दा यसको सीमा प्रादेशिक तहगत (संघीय-प्रादेशिक-स्थानीय आदि) र, विशेष, संरचना सम्बन्धी व्यवस्थाको आधारमा राज्यका संरचना वा ढाँचाहरुको निर्माण गर्नुलाई नै मानिएको छ । त्यसैले प्रदेश र त्यस अन्तर्गतका स्थानीय संरचनाहरुको ढाँचा र पद्धतिको निर्माण तथा तिनीहरुका बीच राज्यशक्तिको बाँडफाँड नै राज्यको पुनर्संरचनाको मूल विषय क्षेत्र बनाइएको छ ।

नेपालको विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय सीमा भित्र रहेका विविध सीमा (हाल विकास क्षेत्र, जिल्ला र गाउँ वा नगरहरुको सीमा)हरुको फेरवदल वा पुनःनिर्माण वा पुनःसंरचना गर्नेकाम यसको मुख्य जिम्मेवारी भित्र पर्छ । यसो गर्दा प्रादेशिक तथा त्यस अन्तर्गतका तहमा उपलब्ध साधनस्रोत एवं शक्तिको उचित एवं न्यायपूर्ण बाँडफाँड र नागरिक सामर्थ्यको अधिकतम परिचालनका निम्ति उपयुक्त संरचना र राज्य पद्धतिको निर्माण गर्न सहज हुने छ ।

२.२. नेपाल राज्य निर्माणको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

२.२.१. पृथ्वीनारायण शाह पूर्वको राज्यविस्तार र विघटनको ऐतिहासिक श्रृङ्खला

वर्तमान नेपालको निर्माण गोर्खाका राजा पृथ्वीनारायण शाहको राज्य विस्तारबाट प्रारम्भ भएको एकीकृत संरचनाको परिणाम हो । तर प्राचीन नेपालमा पनि यस मुलुकको पटक पटक विस्तार र एकीकरण हुँदै र विघटन हुँदै गरेका ऐतिहासिक सूचनाहरु उपलब्ध छन् । प्राक् ऐतिहासिक समयका रूपमा चर्चा गरिएको नेपालको किराँतकालीन राज्यसंरचनाको केन्द्र पनि काठमाडौं उपत्यका नै रहेको अनुमान गरिएको छ । फुट्कर प्रमाणहरुका आधारमा किराँतकालीन राज्य वर्तमान नेपालको सीमा भन्दा अझ विस्तारित ढाँचामा रहेको उल्लेख समेत कतिपय इतिहासकारहरुले गरेका छन् ।

लिच्छवीकाललाई थुप्रै ऐतिहासिक सामग्री र सूचनाहरुले सम्पन्न काल मानिएको छ । अभिलेख, मूर्ति, वंशावली र अन्य लिखतहरुका आधारमा पनि यसको ऐतिहासिकता प्रमाणित गरिएको छ । लिच्छवीकालको राजधानी पनि वर्तमान काठमाडौं उपत्यका नै रहेको तथा यो अहिलेको भारतीय क्षेत्रहरुसम्म विस्तारित रहेको राज्य मानिएको छ । साथै किराँतकालीन र लिच्छवीकालीन शासन लोकतान्त्रिक गणराज्यका रूपमा रहेको प्रमाण पनि इतिहासकारहरुले प्रस्तुत गरेका छन् ।

वर्तमान कर्णाली क्षेत्रबाट प्रारम्भ भएको खस राज्य पूर्वमा गोर्खाहुँदै काठमाडौंसम्म आइपुगेको र उत्तरमा वर्तमान चीनको स्वायत्त क्षेत्र तिब्बतका कतिपय भूभागसम्म फैलिएको तथा पश्चिममा भारतको कुमाउ-गडवालसम्म पुगेका प्रसङ्गहरु इतिहासमा समेटिएका छन् । त्यसै गरी सेन राजाहरुको राज्य अहिलेको तनहुँ, मकवानपुरहुँदै पूर्वको विजयपुरसम्म पुगेको मात्र होइन वर्तमान भारतको उत्तर प्रदेशमा पर्ने रामनगरसम्म फैलिएको ऐतिहासिक विवरणहरु पनि उपलब्ध छन् । यस्तै मूलतः काठमाडौं उपत्यकामा केन्द्रीत भएपनि मल्ल राजाहरुले आफ्नो राज्यलाई अहिलेको काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, रसुवा, धादिङ र मकवानपुरका कतिपय क्षेत्रमा समेत फैलाएको इतिहास पाइन्छ ।

यसबाट पृथ्वीनारायण शाह भन्दा पूर्व पनि कविलाई गणराज्य पछाडि वा विविध राजवंशहरुले विस्तारित र एकीकृत नेपाल निर्माण गरेकै देखिन्छ । नेपाल शब्दको प्रयोगका बारेपनि महाभारत तथा कौटिल्यको अर्थशास्त्र समेतमा उल्लेख भएका कारण यसको प्राचीनता र नेपाल नामको प्रयोग सुदुर इतिहासदेखि हुँदै आएको विज्ञहरुले उल्लेख गरेका छन् । जे भए पनि राज्यहरु विजय गर्ने र त्यसलाई व्यक्तिगत सम्पत्तिका रूपमा भाइ र छोराहरुका बीच अंश-वण्डा गर्ने चलन राज्यलाई समेत निजी सम्पत्तिका रूपमा ठान्ने सामन्ति मनोवृत्तिकै परिणाम थियो । पछिल्लो पटक नेपालकै इतिहासमा खस, सेन र मल्ल राजाहरुले यही भागवण्डाको परिपाटीलाई निरन्तरता दिए । जसको परिणाम उनीहरुले एकीकृत बनाएको राज्यले निरन्तरता पाउन सकेन । पृथ्वीनारायण शाहले गरेको राज्य विस्तार र निर्माण पछि पनि उनका भाइहरुका बीचमा भागवण्डाको विषय उठेको र यसले उनीहरुका बीच ठूलो मतान्तर भएका प्रसङ्गहरु इतिहासमा छन् । तर पृथ्वीनारायण शाहले वारम्वार राज्यहरु एकीकृत हुने र विघटनमा पर्ने यस परम्परालाई रोके । परिणामतः एकीकृत नेपालको वर्तमान ढाँचा कायम रहेको ऐतिहासिक यथार्थ हो ।

२.२.२. पृथ्वीनारायण शाहको राज्य निर्माण अभियान

राष्ट्र बनिसकेका वा बन्दै गरेका भौगोलिक क्षेत्र (कविला वा ठकुराई)हरुको सम्मिलन, समायोजन वा राज्यहरु माथिको विजय-विस्तारले नै मूलतः नेपालको एकीकृत र विस्तारित स्वरुप बनेको हो । त्यसैले नेपाल राज्यको चरित्र पूर्णतः राष्ट्रहरु मिलेर राज्य बनेको अवस्था नभइ केही राष्ट्र र धेरै रजौटाहरुको सम्मिलनबाट राज्यलाई नै राष्ट्रको रुप दिइएको विशेषताका रूपमा मान्न सकिन्छ । आधुनिक नेपालको निर्माण पृथ्वीनारायण शाहको राज्य निर्माणको अभियानदेखि सुगौली सन्धिहुँदै जंगबहादुरका समयमा भएको नयाँ मुलुक फिर्तासम्म आइपुग्दा स्थीर भएको देखिन्छ ।

केन्द्रीकृत राज्यका रूपमा नेपाल राज्यको निर्माण जंगबहादुरले प्रारम्भ गरेको राज्यसंरचना र १०४ वर्षको राणा शासनकै समयमा बढी सुदृढ बन्न पुगेको हो । सात सालको जनक्रान्ति पछि लोकतान्त्रिक मूल्यका आधारमा राज्य निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भ भए पनि केन्द्रीकृत राज्यले नै निरन्तरता प्राप्त गऱ्यो । राज्यलाई लोकतान्त्रिक ढाँचामा अगाडि बढाउने काम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ अन्तर्गत निर्वाचित पहिलो संसद् (२०१६) ले केही मात्रामा थालनी गरे पनि २०१७ साल पुस १ गते प्रारम्भ भएको शाहवंशीय राजाको निरंकुश र प्रत्यक्ष शासनले पंचायतको आवरणमा केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यलाई नै थप बलियो बनाउने काम गऱ्यो । २०४६ सालको जनआन्दोलन पछि अपेक्षाकृत खुला लोकतान्त्रिक वातावरणमा प्रारम्भ भएको शासकीय यात्राले एकात्मक र केन्द्रीकृत संरचना भित्रै विकेन्द्रीकरण र स्थानीय स्वायत्त शासनको व्यवस्था गरे पनि यो त्यति प्रभावकारी र कार्यमूलक बन्न सकेन । फलस्वरुप संघीयता मुलुकको राजनीतिक आवश्यकता बन्न पुग्यो ।

२.३. संघीय धारणा र संघीयताको निर्माण

२.३.१. संघीयताको अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ

आधुनिक विश्वमा राज्यको स्वरुप र ढाँचा समान किसिमको देखिदैन । त्यसैगरी संघीय ढाँचा पनि भिन्न भिन्न देखिन्छन् । संघीयता निर्माणको उद्देश्य र कस्तो भौगोलिक अवस्थितिमा सम्बन्धित मुलुक रहेको छ, त्यसले पनि धेरै फरक पार्ने गर्दछ । विभिन्न स्वतन्त्र र संप्रभु राज्यहरुले आपसी सहमति र संझौताद्वारा साझा अभिरुचिका विषयहरु संघबाट संचालन गर्ने अभिप्रायले अमेरिका संघीय राज्य बनेको हो । खासगरी वाणिज्य व्यापारलाई प्रबर्द्धन गर्न र राष्ट्रिय सुरक्षाको जगेर्ना गर्ने उद्देश्यका साथ स्वतन्त्र राज्यहरुको संयुक्त संरचनाका रूपमा संयुक्त राज्य अमेरिका बनेको हो । यस्तै स्थिति स्वीट्जरल्याण्डको पनि देखिन्छ । आ-आफ्ना क्यान्टनहरुको स्वायत्तता र सांस्कृतिक विविधतालाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ शुरुमा परिसंघीय संरचना र पछि संघीयताको अभ्यासमा स्वीट्जरल्याण्ड अग्रसर भएको हो । जर्मनी पनि ल्याण्डरहरुको स्वतन्त्र निर्णय र पारस्परिक संझौताद्वारा संघीय राज्य बनेको हो । दोस्रो विश्वयुद्धकै क्रममा विभाजित भएको जर्मनीको पूर्वीभाग कम्युनिष्ट शासन पछि

एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्यमा परिवर्तन भए पनि सोभियत संघको विघटन पछि दुबै जर्मनीको एकीकरण हुँदा पूर्वी जर्मनी तर्फ रहेको भाग पनि पुनः संघात्मक रूपमा बदलिएको छ । जर्मनीको संघीय संरचनाको ढाँचा जुन रूपमा रहेको छ, यसले राज्यशक्तिमा साझेदारीको ढाँचालाई प्रमुखता दिएको स्पष्टै बुझिन्छ ।

भारतीय संघीयता आत्मनिर्णयको अधिकारयुक्त पूर्व सोभियत संघ र अमेरिकाको जस्तो स्वतन्त्र राज्यहरुको आपसी संझौता र सहमतिमा बनेको होइन । अंग्रेजहरुले प्रायः एकीकृत गरिसकेको राज्यलाई सामाजिक, साँस्कृतिक, भाषिक र भौगोलिक आदि विभिन्न आधारमा केन्द्रीकृत र एकात्मक भारतको पुनःसंरचनाद्वारा संघीय राज्य बनाइएको हो । प्रारम्भमा १४ वटा प्रदेशद्वारा बनेको संघीय भारतमा हाल २८ वटा प्रदेश छन् । भारतको केन्द्रीय संसद्लाई स्थानीय जनचाहना र राजनीतिक आवश्यकता अनुरुप नयाँ प्रदेश बनाउन सक्ने अधिकार भारतको संविधानले दिएको छ । त्यसैले अमेरिका, स्वीट्जरल्याण्ड र जर्मनीको तुलनामा भारतको संघीयता 'अर्धसंघात्मक' भनिएको छ ।

विशेषगरी आन्तरिक विद्रोह र असन्तोषलाई संवोधन गर्ने उद्देश्यले बीसौं शताब्दीमा थुप्रै एकात्मक राज्यहरु संघात्मक राज्यमा बदलिएका छन् । सन् १९९३ मा बेल्जियम एकात्मक राज्यबाट संघीय राज्यमा परिणत भएको छ । इथोपिया एकात्मकबाट संघात्मकमा रुपान्तरित भएको छ । स्पेन स्वायत्त क्षेत्रहरुलाई अधिकार प्रदान गरी संघीय बन्न पुगेको छ । लामो सशस्त्र द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्ने क्रममा इथोपियाले मात्रै होइन सुडान, कंगो र इराकले पनि संघीय ढाँचाको संविधान निर्माण गरेका छन् । हचुवा किसिमबाट र गलत आधारमा एकात्मक राज्यलाई संघीयतामा परिवर्तन गर्दा थुप्रै कठिनाइ र चुनौती बेहोर्नु परेका दृष्टान्तहरु पनि छन् । यस क्रममा पाकिस्तान, नाइजेरिया, अर्जेन्टिना र ब्राजिल आदि देशहरु पर्छन् । धार्मिक आधारमा छुट्टिएको पाकिस्तान कायम रहन सकेन । भौगोलिक र भाषिक आधारमा पुनः छुट्टियो । जातीय-समुदायका आधारमा संघीय बनेको ३ प्रान्तको नाइजेरिया अहिले ३६ प्रान्तमा पुगेको छ ।

संघीयताको प्रमुख आधार मुलुक भित्रको विविधता नै हो । तैपनि राजनीतिक आवश्यकताले संघीयताको व्यवस्थापन हुने गरेको छ । अन्यथा भौगोलिक रुपले साना-ठूला वा धनी-गरीव सबै देश संघीय संरचनामा देखिन्छन् । संसारका करीव २८ देशमा मात्र संघीय शासन छ । तर जनसंख्या र भौगोलिक दृष्टिले विश्वको ४० प्रतिशत भाग संघीय शासनले ओगटेको पाइन्छ ।

२.३.२. नेपालमा संघीय धारणाको उठान

सबै लोकतान्त्रिक देश संघीय छैनन् तर पनि लोकतन्त्र र संघीयता बीच विशेष प्रकारको सम्बन्ध देखिन्छ । ईसा पूर्व छैठौं शताब्दी तिर वर्तमान नेपालको कपिलवस्तु क्षेत्रमा शाक्य र नवलपरासी क्षेत्रमा कोलीयहरुका गणतन्त्रमा संघीय शासन व्यवस्थाको अभ्यास भै सकेको पाइन्छ । ईसा पूर्वा चौथो शताब्दी तिर लिच्छवी, वज्जी, विदेह, मल्ल आदि मिलेर महासंघ बनाएको उदाहरणहरु इतिहासमा पाइन्छन् । आधुनिक नेपालका सन्दर्भमा जहानिया राणा शासनको पतन (२००७) र लोकतान्त्रिक शासनतर्फको प्रारम्भिक यात्रासँगै नेपाल तराई कांग्रेस (२००८) ले सबैभन्दा पहिले स्वायत्त तराइ प्रदेशको माग गर्दै संघीय मान्यतातर्फ मुलुकलाई लैजानुपर्ने धारणाको थालनी गरेको हो ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको प्रथम संमेलन (२००८) मा पुष्पलालद्वारा प्रस्तुत तथा सम्मेलनद्वारा पारित प्रस्तावले स्थानीय र इलाकीय (क्षेत्रीय) सरकारको प्रावधानलाई अघिसार्दै यस्ता सरकारलाई वालिग जनताले चुन्ने र स्थानीय समस्या सम्बन्धी धेरै अधिकार दिने विषयलाई उल्लेख गरेको छ । यसै गरी नेपाली कांग्रेसले जनकपुर महाधिवेशन (२००९) मा प्रस्तुत प्रस्तावमा सात साल पूर्वको राज्यसंरचनालाई बदल्ने तथा अंचल, जिल्ला, गाउँ र नगर सहितको नयाँ संरचना प्रस्तावित गरेको छ । माथिको दुबै प्रस्तावले संघीयतालाई भन्दा विकेन्द्रीकरणमा जोड दिएको देखिन्छ ।

नेपाल सद्भावना पार्टी (२०४७) ले २०४८ को महानिर्वाचन पछि गठित प्रतिनिधिसभामा आफ्नो निर्वाचन घोषणापत्रको प्रतिबद्धता अनुरुप नेपाललाई पाँच प्रदेश (पूर्वी मधेश, पश्चिमी मधेश, पूर्वी पहाड, मध्यपहाड, तथा पश्चिम पहाड)को संघीय संरचनामा लैजानु पर्ने मागलाई उठायो । यसै क्रममा विभिन्न जनजातिय संस्था र संगठनहरुका तर्फबाट विशेषगरी २०४७ साल पछि जातीय स्वायत्त प्रदेश सहितको संघीय राज्यको संस्थागत आवाज उठ्न थालेको हो ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)को वैधानिक मञ्च संयुक्त जनमोर्चा नेपालले प्रस्तुत गरेको चालीस बुँदे माग (२०५२) मा जनजातिहरुको बाहुल्य भएका क्षेत्रहरुमा स्वायत्त शासन, पिछिडएका इलाकाहरुलाई क्षेत्रीय स्वायत्तता, एवं पहाड र तराईको क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्यको विषयलाई अघि सारिएको छ । यसरी राज्यको पुनःसंरचनाको विषयलाई अगाडि सारेको देखिन्छ ।

यसैबीच संविधान (२०४७) को संशोधनद्वारा प्रादेशिक संरचनाको संवैधानिक व्यवस्थाका लागि विभिन्न क्षेत्रबाट अवधारणाको प्रस्तुति र आवाज उठ्ने काम तीव्र मात्रामा भएको देखिन्छ । यस पछि मुलुकको आर्थिक सामाजिक रुपान्तरणका लागि थप प्रतिनिधित्वपूर्ण र सहभागितामूलक राज्यसंरचनाको निर्माण गर्दै राजनीतिक, आर्थिक एवं साँस्कृतिक अधिकार सहितको क्षेत्रीय संरचनाको पक्षमा नेपाली कांग्रेसले आफ्नो प्रस्ताव (२०६०) अघि सारेको देखिन्छ । यस प्रस्तावले सोभ्कै संघीयताको विषय नउठाए पनि राज्यको पुनर्संरचना एवं क्षेत्रीय सरकार र त्यस अन्तर्गत स्वायत्तशाली संस्थाका रूपमा स्थानीय तहको नयाँ ढंगले व्यवस्था गर्ने विषय अघि सारेको छ ।

तेस्रो संसदीय निर्वाचन (२०५६) पछि नेकपा (माओवादी)द्वारा सशस्त्र संघर्षकै क्रममा स्वायत्त राज्य र समानान्तर सरकारको प्रारम्भिक अभ्यास (२०६०) गरेको पाइन्छ । यस अभ्यासले राज्यपुनर्संरचना सहित संघीय मान्यताको अवधारणालाई वैचारिक राजनीतिक रुपले अघि बढाउन मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ ।

निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गर्दै पूर्णलोकतन्त्रका पक्षमा राज्यको पुनर्संरचना र शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन अघि बढाउने प्रतिबद्धता सहित त्यसबखत संसदीय अभ्यास भित्र रहेका सात दल र संविधानसभाको राजनीतिक मागका साथ सशस्त्र विद्रोहमा रहेको नेकपा (माओवादी) बीच सम्पन्न १२ बुँदे समभ्कदारीले राजनीतिक निकासको महत्वपूर्ण बाटो संविधानसभा मार्फत् राज्य पुनर्संरचना हो भन्ने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । यसमा प्रत्यक्ष रुपले संघीयताको विषय समावेश भएको नदेखिए पनि संविधानसभा मार्फत राज्यको पुनःसंरचना गर्ने अठोटले संघीयतासम्म पुग्ने मार्गलाई अपेक्षाकृत फराकिलो पारेको हो ।

समानताका पक्षमा एवं केन्द्रीकृत सामन्ती राज्यसत्ताबाट भएको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, भाषिक, सांस्कृतिक विभेद, अन्याय र शोषण विरुद्ध उठेको मधेश-आन्दोलनको राजनीतिक निकास दिने क्रममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा तेस्रो संशोधन गरी संघीय लोकतन्त्रको संवैधानिक प्रावधान थपिएको हो । यसले नेपाललाई संघीय राज्य बनाउने कार्यमा निर्णायक भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

यसै बीच संविधानसभाको निर्वाचन (२०६४) का क्रममा मुलुकमा प्रायः सबै पार्टीहरुले आफूलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रप्रति पूर्ण प्रतिबद्धता प्रकट गर्दै आ-आफ्ना घोषणापत्र जारी गरेका छन् । यसबाट संविधानसभाले बनाउने संविधानमा संघीय संरचना महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहन्छ भन्ने पार्टीका तर्फबाट आमनागरिकलाई भरोसा गर्नका निम्ति आश्वासन समेत हो भनेर बुभ्नुपर्छ ।

संविधानसभाको निर्वाचन पश्चात् बसेको सभाको पहिलो बैठकले विधिवत संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको घोषणा र यसको समुचित क्रियान्वयनका लागि प्रतिबद्धता प्रकट गरेको पाइन्छ ।

२.३.३. संघीयताको आधारभूत सिद्धान्त

संघीयताको आधारभूत सिद्धान्त भनेको राज्यको शक्ति र अधिकार एउटै केन्द्रमा नरहने मान्यता हो । त्यसैले यसलाई विकेन्द्रीकरण भन्दा अकेन्द्रीकरणका रुपमा बुभ्न बढी उपयुक्त देखिन्छ । विकेन्द्रीकरण केन्द्रले प्रदान गरेका अधिकारहरुलाई अभ्यास गर्ने प्रक्रिया हो भने संघीयता एउटै केन्द्रमा शक्ति नरहने वा राज्य शक्तिको बाँडफाँड एवं व्यवस्थापनको अवस्था हो । केन्द्रमा रहने अधिकार केन्द्र, प्रदेश र त्यस अन्तर्गतका अन्य तहमा समेत वितरित हुने परिस्थितिले संघीयतालाई राज्यशक्तिको बाँडफाँड एवं वितरण पनि भन्ने गरिन्छ ।

संघीयताले राज्यसत्ता र शक्तिको वितरण तथा अधिकारको बाँडफाँड गर्दछ । साथै प्रादेशिक प्राथमिकता र विशेषताको संरक्षण गर्ने काममा पनि संघीय संरचनाले बढी जोड दिन्छ । यस बाहेक आर्थिक सामाजिक समावेशीकरणद्वारा विभेद र असमानताको समाप्तिलाई संघीय संरचनाले पर्याप्त मद्दत पुऱ्याउँछ । यथार्थमा विभिन्न तहका सरकारहरुका बीचको सहकार्य वा राज्यशक्तिमा हिस्सेदारीको संमिश्रण गर्नु नै संघीयताको मूल चरित्र हो । तसर्थ संघीयता केवल स्वायत्त शासन मात्र होइन, यो साभ्का शासन पनि हो । किन भने संघीय (केन्द्रीय) संरचना पनि सबै प्रदेशहरुको प्रायः समानुपातिक वा समान प्रतिनिधित्वमा नै निर्माण हुने गर्दछ । त्यसैले संघीयतालाई स्वायत्तता र स्वतन्त्रता सहितको एकता पनि भन्ने गरिन्छ ।

२.३.४. लोकतन्त्रमा संघीयता

सबै लोकतान्त्रिक देशहरुमा संघीय शासन प्रणाली रहेको पाइदैन । तर संघीय शासन लोकतान्त्रिक देशहरुमा नै सफल भएको छ । त्यसैले लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको साभ्का

प्रतिबद्धता संघीय प्रणाली अन्तर्गतका सबै एकाइहरुको समान विशेषता र प्राथमिकताको विषय बन्नु पर्ने हुन्छ ।

वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सामूहिक पहिचानको सुरक्षालाई संघीयताले समन्वय गर्ने सामर्थ्य राख्दछ । तसर्थ समानुपातिक एवं समावेशी प्रतिनिधित्व र न्यायपूर्ण सहभागिता संघीयताको कार्यमूलक व्यवस्थापनका निम्ति आवश्यक छ । स्वतन्त्रता, समानता, सम्पन्नता र मानवअधिकारको ग्यारेण्टी सहित असमानता र असन्तुलन हटाउने पद्धतिका रूपमा पनि संघीयताको अभ्यास हुँदै आएको छ । बहुलता र विविधताको संयोजन लोकतन्त्रको आधारभूत विशेषता हो भन्ने संघीयताको पनि मूलचुरो हो ।

२.३.५. संघीयकरणका प्रचलित ढाँचा र हाम्रो अवस्था

विश्वमा दुई प्रकारका संघीय राज्यहरुको प्रचलन देखिएको छ :

- स्वतन्त्र राज्यहरु मिलेर एउटै संघीय राज्य बन्ने प्रक्रिया
- केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यको प्रादेशिक ढाँचामा रुपान्तरण वा राज्यको पुनर्संरचनाद्वारा प्रदेशहरुको निर्माण

संघीयताका सम्वन्धमा विश्वका अभ्यासहरुलाई अध्ययन गर्दा २८ राष्ट्रहरुले संघीय प्रणाली अवलम्वन गरेको पाइन्छ । ती देशहरुको अभ्यासलाई हेर्दा मूलभुतरुपमा संघीयताको स्वरुप देहाय अनुसारको पाइन्छ ।

(१) दोहोरो संघीयता (Duel or two tier federalism):

दोहोरो संघीयतामा प्रत्येक संघीय एकाइ एक अर्काको अधिनमा नरही पूर्णरुपमा स्वतन्त्र हुन्छन । यस प्रणालीमा तल्ला तहका सरकारको संस्थागत स्वायत्ततामा जोड दिइएको हुन्छ र राज्यशक्तिको विभाजन स्पष्टरुपमा गरिएको हुन्छ । दोहोरो संघीय प्रणालीमा केन्द्र सरकार र राज्यको आ-आफनै संविधान हुने गर्दछ र प्रत्येक तहमा व्यवस्थापिका र कार्यपालिका रहेको हुन्छ । तर केन्द्रीय व्यवस्थापिकामा कमजोर प्रकारको प्रतिनिधित्व हुने गर्दछ । दोहोरो संघीयतामा राज्य र केन्द्र स्वायत्त हुने हुनाले कतिपय कामहरुमा दोहोरोपन पनि आउन सक्तछ । यसलाई प्रतिस्पर्धी संघीयता (Competitive Federalism) पनि भनिन्छ ।

सघीय अवधारणाको प्रारम्भमा अमेरिका, क्यानडा र अष्ट्रलियामा प्रतिस्पर्धी संघीयता (Competitive federalism) को अवधारणा प्रमुखरुपमा रहेको थियो । जसमा केन्द्र र प्रदेश वीच प्रतिस्पर्धाको भावना रहने गर्दथ्यो । तर समयको अन्तरालमा प्रतिस्पर्धी संघीयताको धारणामा परिवर्तन भई सहयोगी संघीयतामा परिणत हुन थाल्यो ।

(२) सहयोगी संघीयता (Co-operative or inter–locking federalism):

केन्द्र र प्रान्त तथा प्रान्त प्रान्त एक अर्कामा अन्तर निर्भर भई सहयोगीको रुपमा काम गर्ने प्रकृतिको संघीय ढाचालाई सहयोगात्मक (Cooperative or inter–locking) संघीयता भनिन्छ । यस अन्तरगत केन्द्र र प्रदेशको वीचमा प्रत्यक्ष सम्वन्ध रहन्छ । सामान्यतया केन्द्रको अधिनमा संघीय एकाइहरु रहने गर्दछन ।

सहयोगी संघीयतामा राज्य वा प्रदेशहरुको केन्द्रमा वलियो प्रतिनिधित्व हुनु पर्दछ । त्यसो नभएमा राज्य वा प्रदेशहरु प्रशासनिक एकाइका रुपमा विकसित हुन पुग्दछ । सहकारी संघीयता प्रणाली अन्तर्गत संघीय व्यवस्थापिकामा जनसंख्याको आधारमा प्रतिनिधित्व भएको हुन्छ र कुनै पनि नीति पास गर्न व्यवस्थापिकाको दुवै सदनबाट अनुमोदन हुनु पर्दछ र त्यसलाई प्रदेशहरुले पनि अनुमोदन गरेको हुनुपर्दछ । संघीय एकाइ तथा प्रदेशहरु वीच आर्थिक असमानता नहोस भन्ने अभिप्रायले केन्द्रले केही रकम राज्य वा प्रदेशलाई दिने पनि गर्दछ । जर्मनी, इथियोपिया, दक्षिण अफ्रिका, क्यानडा जस्ता देशहरु सहकार्यात्मक संघात्मक संरचना अन्तरगत पर्न आउदछन ।

सहयोगी संघीयताको धारणा खासगरी युद्ध, विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा भएको विकास र लोक कल्याणकारी राज्यको धारणाको उदय जस्ता कारणले विकसित भएको देखिन्छ । भारत, जर्मनी लगायत कतिपय मुलुकहरुको संघीय स्वरुपलाई सहयोगात्मक संघीयताको रुपमा लिने गरेको पाइन्छ ।

(३) समान अधिकार विभाजन भएका संघीय संरचना (Symmetric Federalism):

यस अन्तरगत सबै राज्य वा प्रान्तलाई अधिकारको बाँडफाँड समानरुपले गरिएको हुन्छ । अथवा विभिन्न संघीय एकाइहरुलाई एकै प्रकारको अधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ । अष्ट्रेलिया र अमेरिकाले यसै पद्धतिलाई अपनाएको पाइन्छ ।

(४) भिन्न भिन्न अधिकारको वाँडफाँड गरिएका संघीय संरचना (Asymmetric Federalism):

यस अन्तरगत अधिकारको वाँडफाँड प्रदेशले समानरूपले प्राप्त गर्ने नभै घटीबढी प्रयोग गर्ने अवधारणा पर्न आउछन् । संघीय एकाइहरु बीच समान अधिकार प्रदान नगरी असमान वा भिन्न भिन्न अधिकार दिइने संघीयता Asymmetric Federalism हो । संघीय एकाइहरु राजनीतिक, जनसांख्यिक, भाषिक, स्रोतको उपलब्धता र भौगोलिक अवस्थाका कारणले असमान र विविधतायुक्त हुने हुदा समान अधिकारको विभाजन सदैव व्यावहारिक हुदैन । त्यसकारण अधिकारको बाँडफाँड असमानताको सिद्धान्त अवलम्वन गरी कुनै संघीय एकाइलाई विशेष अधिकार प्रदान गर्ने गरिन्छ ।

विश्वमा प्रचलित संघीय ढाँचाहरुको अध्ययन विश्लेषण गर्दा नेपालको वर्तमान परिप्रक्ष्यमा राजनैतिक पार्टी, विद्वान्, जनभावना समेतको आधारमा नेपालमा सहयोगी संघीयताको ढाँचा व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्दा सबैको मनोभावना प्रतिविम्वत हुन सक्छ ।

नेपाल एकात्मक तथा केन्द्रीकृत राज्यको पुनर्संरचनाद्वारा प्रादेशिक ढाँचामा रूपान्तरण हुने प्रक्रियामा छ । यस्तो प्रक्रियामा सामान्यतया दुई प्रकारका विशेषताहरु देखा पर्छन् :

- एकल साँस्कृतिक पहिचान सहितको स्वायत्त प्रदेश
- बहु भाषिक तथा बहु जातीय समुदायहरुको बहु साँस्कृतिक प्रदेश

नेपालको बसोवासको विद्यमान ढाँचा र सामाजिक-साँस्कृतिक संरचनालाई हेर्दा भाषिक एकरुपता र सघनताका दृष्टिले प्रायः एकल साँस्कृतिक पहिचान सहितको क्षेत्र कर्णाली र पल्लो (सुदुर) पश्चिम पहाड एवं पूर्वी तराई (मैथिली, र भोजपुरी भाषी क्षेत्र) मात्रै देखिन्छन् । काठमाडौं उपत्यका नेवार बहुल क्षेत्र भए पनि साँस्कृतिक मिश्रणको मात्रा बढ्दै गएको छ । अन्यत्र सबै तिर केही विशेषताहरु सहित भाषिक-साँस्कृतिक मिश्रण बाक्लो रूपमा देखिन्छ ।

२.३.६. एकात्मक राज्यलाई संघात्मक बनाउनु पर्ने कारण

संसारमा एकात्मक राज्यलाई संघात्मक बनाउनु पर्ने मूल कारण जनताको राजनीतिक आकाङ्क्षा नै हो । तर राजनीतिक आकाङ्क्षा निर्माणका पछाडि केही थप कारण रहेका हुन्छन् । नेपालका सन्दर्भमा राज्यलाई संघात्मक बनाउनु पर्ने थप कारण यस प्रकार छन् :

- नेपालको विविधताः भाषिक, जातीयता, सामुदायिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, क्षेत्रीय र लैङ्गिक उत्पीडन
- सही अर्थमा शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्न नचाहने विगतको शासकीय मानसिकता
- राज्यसँग सबै क्षेत्रका जनताको अपनत्व र स्वामित्व तथा सामिप्य स्थापित गर्न
- प्रतिनिधित्व र सहभागिताका वृद्धिका निम्ति कमजोर राज्य संरचनालाई बदल्नु पर्ने आवश्यकता
- समानताका पक्षमा एवं केन्द्रीकृत सामन्ती राज्यसत्ताबाट भएको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, भाषिक, सांस्कृतिक विभेद, अन्याय र शोषणका विरुद्ध उठेको मधेश आन्दोलन (२०६३) को मूल एजेण्डा
- समाजको लोकतन्त्रीकरण गर्दै समतामूलक तथा समावेशी लोकतन्त्रको खोजी
- एकात्मक राज्यले सम्बोधन गर्न नसकेका विषयलाई सम्बोधन गर्ने चाहना
- जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक पहिचानको माग
- समान अधिकारको माग र आर्थिक अवसरमा समान पहुँचको माग
- सबै प्रकारका विभेदका विरुद्ध उठेका वर्गीय, जातीय, महिला र लैङ्गिक आन्दोलनका आवाजलाई सम्बोधन गर्न
- राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधामा समान वितरण र विकास निमार्णको प्रतिफलमा समान हिस्सेदारी स्थापित गर्न

परिच्छेद – तीन

३. राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना

जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, मानव अधिकार तथा मौलिक हक, कानूनी राज्य, स्वतन्त्र र सक्षम न्याय पालिका, प्रेस स्वतन्त्रतता, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक शासन प्रणाली, सरकारका अङ्गहरु वीच अधिकारको पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलन, स्वायत्त शासन, आवधिक निर्वाचन, उत्तरदायी र सीमित सरकारको अवधारणा, सुशासन र पारदर्शिता, जातीय छुवाछुत, लैङ्गिक विभेद रहित तथा बहुलतामा आधारित समाज, राज्यबाट प्रदान गर्ने सेवा सुविधामा समान अवसर र अधिकार, समावेशी र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको निर्वाचन प्रणाली लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीका आधारभूत सिद्धान्त र मूलभूत मान्यताहरु हुन् । नेपालको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा यिनै आधारभूत सिद्धान्त र मान्यतालाई राज्यका सबै तह र अङ्गहरुमा अवलम्बन गरिने छ । यसबाट नेपाली जनता वीचको मजबुत एकता भएको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वाधीन शान्तिपूर्ण र संवृद्ध राष्ट्रको निर्माण हुने विश्वास गरिएको छ । प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गतका स्वायत्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी, आदिवासी जनजातिको पहिचान, स्वशासन र स्वायत्तताको प्रत्याभूति हुनेछ ।

३.१ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

संघीयता अपनाएका देशहरुले सरकारका तहहरु सरोकारवालाको चासो र सम्बन्धित देशको आवश्यकता समेतलाई आधार मानी आ-आफ्ना किसिमले विभाजन गरेको पाइन्छ । दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा राष्ट्रिय, प्रान्तीय र स्थानीय (National, Provinceal and Local) गरी तीन तहको सरकार रहने व्यवस्था गरिएको छ । तीन तहकै सरकारको अधिकार संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ ।

भारतको संविधानमा संघ (Union) र राज्य (State) का अलावा स्थानीय तहका रुपमा पंचायत/नगरपालिकाको संवैधानिक व्यवस्था र अधिकारको सूची समेत उल्लेख गरिएको छ ।

स्वीटजरल्याण्डको संविधानमा संघ (Federation), क्यान्टोनस् (Cantons) र नगरपालिका (कम्युन) (Municipalites) रहने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । नगरपालिकाहरुको स्वायत्तता क्यान्टोनस्को कानून अन्तर्गत प्रत्याभूत गरिने उल्लेख छ ।

अस्ट्रेलियामा केन्द्र (Executive Government) र राज्यहरु (States) गरी २ तह रहने व्यवस्था संविधानमा गरिएको छ । त्यसैगरी जर्मनीमा संघ (Federation) र ल्याण्डर रहने संवैधानिक व्यवस्था छ ।

बेल्जियममा संघीय सरकार (Federal Government, क्षेत्रीय र सामुदायिक सरकार (Regional and Community Government), प्रान्तिय र सामुदायिक संस्था (Provincial and Communial Institution) र शहरी निकाय (Urban Entities/Federations of Communes) गरी ४ तहको संरचना संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ ।

जर्मनीको संविधानमा संघीय, ल्याण्डर (प्रदेश) काउण्टी र कम्युनस गरी ४ तहको सरकारको व्यवस्था छ ।

ब्राजिलको संविधानमा केन्द्र, राज्य र नगरपालिका गरी ३ तहको संरचनाको व्यवस्था छ ।

३.२. राजनैतिक दलहरुको अवधारणा

राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचनाको तह सम्बन्धमा संविधानसभा र सम्बन्धित समितिमा पेश गरेको राजनीतिक दलहरुको अवधारणापत्र र संविधानसभा निर्वाचन घोषणा पत्रमा उल्लेख गरिएका तह अनुसूची - १० मा दिइएको छ ।

३.३. तीन तहको मूल संरचना

समितिलाई प्राप्त सुझाव, प्रश्नावली अध्ययन एवं विश्लेषण, पार्टीको दलीय धारणा र घोषणापत्र/प्रतिवद्धता पत्र, विशेषज्ञको राय सुझाव, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलन, विभिन्न विद्वानका दृष्टिकोण, नेपालमा विगतमा गरिएका अभ्यास, समितिमा यसका सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको धारणालाई समेत ध्यानमा राखी राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना ३ तह प्रस्तावित गरिएको छ ।

नेपाल राज्यको राजनीतिक संरचना मूलतः तीन तहमा रहने छ । आवश्यकता र औचित्यलाई ध्यानमा राखि विशेष व्यवस्था पनि गर्न सकिने संवैधानिक प्रावधान राखिने छ । तहहरु निम्नानुसार रहने छन् ।

३.३.१. संघीय तह

नेपालको संघीय संरचनाको सबै भन्दा माथिल्लो तहको रुपमा संघीय तह रहने छ । संघले नेपालका विभिन्न प्रदेशहरु, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको समष्टिगत स्वरुपलाई निर्धारण गर्दछ । संघको संचालन, अधिकारको प्रयोग, पालना गर्ने गराउने कार्यका लागि संघीय व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका लगायत संघीय संवैधानिक आयोगहरु समेत रहनु पर्ने हुन्छ ।

३.३.२. प्रादेशिक तह

संघीय एकाइमा विभाजन गरिएको क्षेत्र र स्वरुपको रुपमा प्रदेश हुने र प्रदेशको शासन संचालन र प्रादेशिक क्षेत्रको अधिकारको प्रयोग गर्न प्रादेशिक कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका रहने व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ ।

३.३.३. स्थानीय तह

संघीय संरचनाको तल्लो तहको रुपमा स्थानीय तह रहने र सो अन्तर्गत गाउँपालिका र नगरपालिकाको व्यवस्था गरिने छ । स्थानीय तह प्रदेश अन्तर्गत रहन्छन् । स्थानीय तहको संचालनका लागि निर्वाचित परिषद रहने र सो परिषदले स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्ने प्रावधान रहन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३.४. विशेष संरचना सम्बन्धी व्यवस्था

- आवश्यकता परेका ठाउँमा जातीय/भाषिक/समुदायगत सघन उपस्थितिको क्षेत्र वा विशेष प्रकृतिको भौगोलिक क्षेत्रलाई बहुल वा एकल साँस्कृतिक विशेषता सहितको स्वायत्त क्षेत्र/संरक्षित क्षेत्र/विशेष क्षेत्र निर्माण गर्न प्रदेशको सिफारिसमा संघीय सरकारको प्रस्ताव बमोजिम संघीय व्यवस्थापिकाको निर्णयद्वारा गर्न सकिने संवैधानिक प्रावधान रहने ।
- माथि उल्लेख गरिएका क्षेत्रहरुको परिभाषा वा विशेषताहरु निम्नानुसार कायम गरी संविधान र प्रादेशिक कानूनमा राखिने छ ।

स्वायत्त क्षेत्र - कुनै प्रदेश भित्र एक जाति वा भाषिक/समुदायको बाहुल्य भएको वा सघन उपस्थितिको अवस्था रहेको क्षेत्रलाई स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्न सकिन्छ । त्यस्तो स्वायत्त क्षेत्रमा एक निर्वाचित परिषद रहने र सो परिषदले संविधानमा सूचीकृत अधिकार भित्र रही विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसरी घोषणा हुने स्वायत्त क्षेत्रको नामावली संविधानको अनुसूची २ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ । अनुसूचीमा उल्लेखित स्वायत्त क्षेत्रको अलावा कुनै प्रदेश भित्र नयाँ स्वायत्त क्षेत्र स्थापना गर्नु पर्ने भएमा वा स्थापना भएका स्वायत्त क्षेत्रहरुको नाम परिवर्तन गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको सिफारिसमा संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गराउनु पर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ ।

संरक्षित क्षेत्र – प्रदेश भित्र अति अल्पसंख्यक रूपमा रहेका जाति, समुदाय, सांस्कृतिक क्षेत्र, लोपोन्मुख र सीमान्तकृत जातिहरुको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न स्थापना गरिने क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र मान्ने र त्यस्तो क्षेत्रको सीमाङ्कन नामकरण र अधिकार क्षेत्र प्रादेशिक सरकारले कानूनद्वारा निर्धारण गर्ने व्यवस्था प्रस्तावित गरिएको छ ।

विशेष क्षेत्र – स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेको, सम्बन्धित प्रदेश भित्र पिछिडएको, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्रको विकास गर्न स्थापना गरिने भौगोलिक क्षेत्रलाई विशेष क्षेत्र मान्ने त्यस्तो क्षेत्रको सीमाङ्कन, नामकरण र अधिकार क्षेत्र प्रादेशिक सरकारले कानूनद्वारा निर्धारण गर्ने व्यवस्था प्रस्तावित गरिएको छ ।

३.५. अन्य व्यवस्था

- तीनै तहलाई संविधानको प्रावधान अनुसार सरकारका रूपमा व्यवस्था गर्ने ।

- स्थानीय तहको अधिकारको सूची संविधानमा राख्ने तर संख्या र संरचना भौगोलिक अनुकूलता र अवस्था हेरी सम्बन्धित प्रादेशिक कानूनले व्यवस्था गर्ने ।
- गाउँपालिका र नगरपालिकाको आकार र अधिकारमा वृद्धि गर्दै जिल्लाले हाल गर्दै आएका काम गाउँपालिका र नगरपालिकाले गर्ने ।
- गाउँ र नगरले हाल गर्दै आएका काम तिनका एकाइ (नयाँ नाम प्रस्तावित गर्न सकिने) वा वडाले गर्ने ।

परिच्छेद - चार

४. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त तथा आधारहरु

४.१. क्षेत्र निर्धारणका सिद्धान्त र आधारहरु

४.१.१. सिद्धान्तहरु

संघीय व्यवस्थामा जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको प्रयोग एकभन्दा बढी निकायवाट हुन्छ र त्यो प्रत्यायोजित अधिकारको रूपमा नभै संविधानमा भएको व्यवस्था अनुरुप हुने गर्दछ । संघीयतालाई सार्वभौमसत्ताको विभाजित स्वरुपका रूपमा लिने गरिन्छ ।

संघीय राज्यमा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहे पनि त्यसको प्रयोग संविधानमा गरिएको व्यवस्था अनुरुप व्यक्ति, संस्था र समुहवाट हुन्छ । संघीय व्यवस्थामा नागरिकले आफूमा निहित सार्वभौमसत्ताको प्रयोग अनेकौ स्वरूपमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा गर्न पाउछन् ।

संघीय राज्य विभिन्न प्रादेशिक एकाइमा विभक्त हुन्छ । प्रत्येक प्रादेशिक एकाइहरुको आफ्नै विशिष्ट पहिचान, स्वायत्तता र स्वशासन हुन्छ । संघीय राज्यमा त्यस्ता प्रदेशको समान वा समानुपातिक साझेदारी कायम गरिएको हुन्छ । यसरी नै प्रदेश र स्थानीय निकायका वीचमा पनि संविधानतः समान वा समानुपातिक साझेदारी कायम हुन्छ ।

अनेकतामा एकता नेपालको संघ राज्यको विशेषता रहने छ । आन्तरिक रूपमा भिन्न भिन्न पहिचानले युक्त समुदायहरु विविधतामा राष्ट्रिय एकता कायम हुने गरी बाह्य रूपमा एउटै साझा पहिचान हामी नेपालीका रूपमा चिन्हित हुनेछौं । भौगोलिक रूपमा एक रहेको नेपाललाई मनोवैज्ञानिक रूपमा समेत एक बनाउनु र सवल र समृद्ध राष्ट्रका रूपमा नेपालको निर्माण गर्नु संघीय व्यवस्थाको उद्देश्य हुनेछ ।

नेपालको सन्दर्भमा हामीहरु एकात्मक राज्यको पुनर्संरचना गरी प्रदेश वा संघीय एकाइको निर्माण गर्न लागि रहेका छौ । यस सन्दर्भमा संघीय प्रणाली अबलम्बन गर्ने देशहरुको बारेमा उल्लेख गर्न सान्दर्भिक हुन्छ । विश्वमा संघीय शासन प्रणाली अपनाएका देशहरु र ती देशहरुको संघीय एकाइको संख्या यस प्रकार रहेको छ ।

संघीय शासन प्रणाली अपनाएका देशहरु

सि.नं.	देशहरु	संघीय एकाइहरुको सख्या	संघीयतामा प्रवेश गरेको मिति
१.	अर्जेटिना	२३ प्रान्त र १ स्वायत्त शहर	
२.	अस्ट्रेलिया	६ राज्य, २ मुख्य र अन्य केही भू-क्षेत्र	
३.	अस्ट्रिया	१० राज्य	१९५५
४.	पपुवा न्यूगिनी	१८ प्रान्त र १ स्वायत्त क्षेत्र	
५.	बेल्जियम	३ क्षेत्र र ३ भाषिक समुदाय	१९९३
६.	बोस्निया - हर्जगाभिना	२ मुख्य एकाइ र १० क्यान्टन	
७.	ब्राजिल	२६ राज्य र १ संघीय जिल्ला	१८९१
८.	क्यानडा	१० प्रान्त र ३ भू-क्षेत्र	१८६७
९.	कोमोरस	३ राज्य	
१०.	इथियोपिया	९ प्रदेश र ३ चार्टर्ड शहर	१९९५
११.	जर्मनी	१६ ल्याण्डर	१९४५
१२.	भारत	२८ राज्य र ७ केन्द्रीय प्रदेश	१९४७
१३.	बेलाउ	१६ राज्य	
१४.	मलेसिया	९ सुल्टनेट, २ राज्य र २ संघीय क्षेत्र	१९४८

१५.	मेक्सिको	३१ राज्य	१९५७
१६.	माइक्रोनेसिया	४ राज्य	
१७.	नाइजेरिया	शुरुमा ३ हाल आएर ३६ जातीय राज्य	१९६३
१८.	पाकिस्तान	४ प्रान्त	१९४७
१९.	रुस	२१ प्रान्त र ७ क्षेत्र	१९९३
२०.	दक्षिण अफ्रिका	९ प्रान्त	१९९०
२१.	स्पेन	१७ प्रान्त र २ केन्द्र शासित राज्य	१९७७
२२.	सेन्ट किट्स र नेभिस	१४ राज्य	
२३.	सुडान	२६ प्रान्त	१९९१
२४.	स्वीटजरल्याण्ड	२६ क्यान्टन	१२९१
२५.	संयुक्त अरव ईमिरेटस	७ ईमिरेटस	१८४८
२६.	संयुक्त राज्य अमेरिका	५० राज्य	१७८७/१९८९
२७.	भेनेजुयला	२३ राज्य	१७८७
२८.	इराक	१८ राज्य	

संघीय राज्यव्यवस्था भएका मुलुकहरु मध्ये निम्न देशहरुले संघीय शासन व्यवस्था दिगो बनाउन नसकि एकात्मक शासन प्रणाली अवलम्बन गरेको देखिन्छ :

क.सं.	**देशको नाम**	**संघ बनेको मिति (सनमा)**	**एकात्मक भएको मिति (सनमा)**
१.	चेकोस्लोभाकिया	१९६९	१९९३
२.	सोसलिस्ट रिपब्लिक अफ युगोस्लोभिया	१९४५	१९९२
३.	क्यामरुन	१९६१	१९७२
४.	युगान्डा	१९६३	१९६६

यसैगरी पछिल्लो समयमा एकात्मक शासन प्रणालीबाट संघीय प्रणाली अपनाउने देशहरुमा अस्ट्रिया (१९५५), स्पेन (१९७७), सुडान (१९७७), नाइजेरिया (१९६३), बेल्जियम (१९९३), इथियोपिया (१९९५) रहेका छन् । संघात्मक संरचनाका वावजुद पनि सुडानमा आन्तरिक संघर्ष जारी रहेको छ भने नाइजेरियामा ४५ वर्षको संघीय इतिहासमा राज्यको संख्या ३ बाट ३६ जातीय राज्य हुन पुगेको छ । राज्यको संख्या जनजातिको माग अनुसार बढ्दै गएको छ । संभवतः यसैले गर्दा नाइजेरियालाई असफल संघीय देशको रूपमा लिने गरिन्छ । यस प्रकार संघीय राज्य व्यवस्था भएका मुलुकले एकात्मक राज्यका र एकात्मक राज्य व्यवस्था भएका मुलुकहरुले संघीय राज्यका विशेषतालाई आत्मसात गर्दै अघि बढिरहेको अवस्था छ । नेपालको सन्दर्भमा संघीय राज्य निर्माण गर्दा हामीले उपरोक्त सबै पक्षलाई ध्यान दिनु स्वभाविक नै हुनेछ ।

४.१.२. आधारहरु

नेपालको सन्दर्भमा हालसम्म कायम रहेको एकात्मक राज्यको पुनर्संरचना गरी संघीय शासन प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न लागि रहेका छौं । नेपाललाई एकात्मक राज्यवाट संघीय राज्यमा रूपान्तरण गर्ने सन्दर्भमा संघीय एकाइ निर्माणको आधार पहिचान गर्ने वा निर्धारण गर्ने भन्ने कुरा निकै महत्वपूर्ण विषय हो । यस सन्दर्भमा चलिरहेको छलफल र बहसमा निकै धेरै विविधता पाइन्छ । तर पनि त्यसका विशेषताहरुलाई आधार वनाउदा संघीय एकाइको निर्माणको आधारका रूपमा पहिचान र सामर्थ्यलाई ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । त्यस मध्ये पनि पहिचानलाई प्राथमिक आधारका रूपमा लिनु उपयुक्त हुन्छ ।

४.१.२.१. पहिचानका आधार

संघीय एकाइ निर्माणको महत्वपूर्ण आधार पहिचानलाई बनाइ रहदा कुन कुन पहिचानलाई आधारका रूपमा लिने भन्ने कुरा आफैमा कठिन विषय हो । नेपाली समाजमा पनि एउटै व्यक्तिका अनेक पहिचानहरु छन् । वर्गीय, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, भाषिक, सामुदायिक, पेशागत, लैंगिक, क्षेत्रगत जस्ता अनेक पहिचानहरु नेपाली समाजमा प्रचलनमा रहेका छन् । त्यसमध्ये संघीय एकाइ निर्माणका सन्दर्भमा प्रमुख प्रतिनिधि मूलक पहिचान र अवस्थाका रूपमा निम्न कुरालाई लिन सकिन्छः ।

- जातीय ⁄ समुदायगत
- भाषिक
- साँस्कृतिक
- भौगोलिक ⁄ क्षेत्रगत निरन्तरता
- ऐतिहासिक निरन्तरता

४.१.२.२. सामर्थ्यका आधार

संघीय एकाइहरु निर्माण गरी रहदा त्यस्ता एकाइहरुको स्वायत्तता र स्वशासन, आर्थिक-भौतिक एवं अन्य स्रोत साधनका दृष्टिले सवल र सक्षम रहन सकुन् भन्ने कुरालाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । पहिचानमा आधारित प्रत्येक समुदायहरु समान रूपमा स्वायत्तता र स्वशासनको प्रयोग गर्न सक्ने अवस्थामा छैनन् । यस्तो स्थितिमा संघीय एकाइ निर्माण गर्दा पहिचानका अतिरिक्त अन्य आधारहरुलाई त्यतिकै महत्वका साथ लिनु आवश्यक हुनेछ । संघीय एकाइहरुलाई सवल र सक्षम वनाउने हो भने पहिचानका साथै निम्न आधारहरुमा ध्यान दिनु जरुरी हुनेछः

- आर्थिक अन्तरसम्वन्ध र सामर्थ्य
- पूर्वाधार विकासको अवस्था र सम्भावना
- प्राकृतिक साधन र स्रोतको उपलव्धता
- प्रशासनिक सुगमता

४.२. आजसम्मका प्रयोग र दृष्टान्तहरु

संघीय राज्य निर्माणको प्रकिया र संघीय शासनको चरित्रका दृष्टिले संघीय मुलुकहरुलाई तीन भागमा विभक्त गर्न सकिन्छ ।

पहिलो, सार्वभौम एकाइहरू स्वेच्छिक रुपले मिलेर बनेका (Coming together) या जोडिएर (Aggregation) बनेका संघीय मुलुकहरु । रुस, संयुक्त राज्य अमेरिका, स्वीट्जरल्याण्ड, र अष्ट्रेलिया आदि संघीय मुलुकहरु यस कोटीमा पर्दछन् । यस प्रकृतिका संघीय राज्यको एकाइहरु पहिले नै निश्चित जस्तै हुन्छन् । यस्ता संघीय राज्यको निर्माणका सन्दर्भमा संघीय एकाइमा रूपान्तरित भएका पूर्व स्वतन्त्र देशहरुले आत्मनिर्णयको अधिकार प्रायः सैद्धान्तिक रूपले स्थापित गरेका हुन्छन् । यस्ता संघीय राज्यमा संघीय एकाइ बन्न चाहने स्वतन्त्र राज्यहरुका वीचको सम्झौता अनुरूप संघीय सरकारलाई अधिकार प्राप्त हुने हुदाँ प्रदेशहरुलाई उच्चतहको स्वशासन वा स्वायत्तताको अधिकार कायम राखिएको हुन्छ ।

दोस्रो, विनिर्माण (De-aggregation) बाट बनेका संघीय मुलुकहरु अर्थात एकात्मक राज्यको ढाँचालाई बदली संघीय ढाँचामा परिवर्तित भएका मुलुकहरू । जर्मनी, इथियोपिया, नाइजेरिया, बेल्जियम, स्पेन आदि मुलुकहरु यस कोटीमा पर्दछन् । यसरी वनेका संघीय राज्यमा संघीय एकाइहरुको निर्धारण, सीमांकन र नामांकन सहमति र संभौताका आधारमा गरिन्छ । यसरी वनेका संघराज्यलाई आपसमा जोडिएर वनेका (Holding together) संघीय राज्य भन्ने गरिन्छ । यसरी वनेको संघीय मुलुकहरुमा स्वायत्तता र स्वशासनको मुद्दा प्रमुख बनेको पाइन्छ ।

तेस्रो, मिश्रित प्रकृतिका संघीय मुलुकहरु । माथिका दुबै विशेषतावाट बनेका संघीय राज्यहरू जसले एकात्मक राज्यका कतिपय विशेषतालाई ग्रहण गरेका हुन्छन् यस कोटीमा पर्दछन् । उदाहरणको लागि क्यानाडा र भारत । मिश्रित प्रकृतिको संघ राज्यमा केन्द्रको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ र अवशिष्ट

अधिकार समेत केन्द्रमा नै निहित रहन्छ । यस कोटीका संघीय राज्यहरू अर्ध संघीय या संघीय तत्व र निक्षेपणका बिशेषताहरूको मिश्रणवाट बनेका हुन्छन् ।

नेपालमा संघीय राज्यको स्वरुप कस्तो हुने हो भन्ने बारेमा निक्र्यौल गर्नु पर्दा यो दोस्रो किसिमको हुने कुरा स्वतः सिद्ध छ । किनकी हामी नेपालमा एकात्मक राज्यको विनिर्माण वा पुनसंरचनावाट संघीय राज्यको निर्माण गर्न गइरहेका छौ ।

४.३. क्षेत्र निर्धारण सम्वन्धमा राजनीतिक दलको धारणा

राजनीतिक दलका धारणाहरु अनुसूची - १० मा उल्लेख गरिएको छ ।

४.४. क्षेत्र निर्धारणका सन्दर्भमा नेपाली विद्वान्हरुको धारणा

यस सन्दर्भमा विभिन्न विद्वानहरुका प्रतिनिधि मूलक विचारहरुलाई अनुसूची - ११ मा उल्लेख गरिएको छ ।

४.५. बहुलताः नेपाली समाजको विशिष्ट अवस्था

नेपाल बहुजातिय/बहुराष्ट्रिय, बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक, बहुधार्मिक र भौगोलिक विविधतायुक्त मुलुक हो । यहाँ उद्गमको हिसावले आर्य, मंगोल, आष्ट्रिक र द्रविड गरी चार नश्ल समुहका जातीय समुहहरू देशका विभिन्न भागमा बसोबास गर्दछन् । भाषागत हिसावले यहाँ भारोपेली, भोट वर्मेली, आष्ट्रिक र द्रविड गरी चारभाषा परिवारका ९२ वटा भाषा र बोलीहरूको पहिचान गरिएको छ । धार्मिक हिसावले यहाँ हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, किरात, जैन, शिख लगायत दश वटा धर्म प्रचलनमा छन् । भूबनौटका हिसावले नेपाल हिमाल, पहाड, उपत्यका, चुरे, भित्रि मधेश र तराई-मधेशमा विभक्त छ । नदी प्रणालीका हिसावले पनि प्रमुख तीन नदीका अतिरिक्त अनेकन स्वतन्त्र जलाधार क्षेत्रमा विभक्त छ । यी सबैको प्रभाव यहाँका जात, समुदाय, जनजातिहरूको जीवनशैली, रहनसहन, भेषभुषा, उत्पादन पद्धति, साँस्कृतिक सम्पदा लगायत विविध पक्षहरूमा समेत परेको छ । यहाँका विभिन्न जात, जनजातिहरूमा लामो समयदेखि परस्पर सम्वन्ध र अन्तरघुलनको प्रक्रियाले एक अर्काको बोली, रीति-रिवाज, धर्म र सँस्कृतिमा उल्लेख्य प्रभाव पारेको छ । त्यसका वावजुद पनि जातीय, भाषिक, साँस्कृतिक, धार्मिक हिसावले विधिधताको विशिष्ट अवस्था छ । हजारौं वर्षको संघर्ष र सम्मिलनद्वारा निर्माण भएको यस प्रकारको विशिष्ट पहिचान नेपाल र नेपाली जनताका सम्पत्ति हुन् । राज्यको पुनसंरचना र संघीय व्यवस्थाको निर्माणगर्दा हामीले उपरोक्त विशेषतालाई गहिरो गरी अध्ययन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

४.५.१. जनसांख्यिक अवस्था

सन् २००१ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यहाको कुल जनसंख्या २ करोड ३१ लाख र वृद्धिदर २.५ प्रतिशत रहेको छ । उक्त जनसंख्या झण्डै ४२ लाख परिवार, १०१ जात/जाति, चार प्रकारका नश्ल, ९२ थरी भाषा/भाषी र दश प्रकारका धर्मावलम्बीहरुमा विभक्त रहेको छ । नेपालको जनसाँख्यिक स्थितिलाई विश्लेषण गर्दा हिमाली क्षेत्र र उच्च पहाडी क्षेत्रको जनघनत्व कम, तराई मधेस र शहरी क्षेत्रमा जनघनत्व ज्यादा रहेको अवस्था छ । जनघनत्व कम भएका ठाउँमा निश्चित जातिको वर्चश्वको अवस्था छ भने जनघनत्व ज्यादा भएका ठाउँमा मिश्रित अवस्था छ ।

यसरी नै नेपालमा केही जातजाति र समुदायहरु छरिएर बसेको र केही जातजाति र समुदायहरु निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा केन्द्रित भएर वसेको अवस्था छ । शहरीकरण र आधुनिकीकरणसंगै निश्चित भूभागमा केन्द्रित रहेको समुदाय समेत क्रमशः मूलथलो भन्दा वाहिर विस्तारित हुदै गएको देखिन्छ ।

आम रूपमा जहाँ जनजातिहरुको वसोवास वाक्लो छ, त्यहा दलितहरुको संख्या पातलो छ । जहा मधेसी समुदायको वाक्लो उपस्थिति छ, त्यहा पहाडी जातिको वसाइसराइ पनि कम छ । सामन्ती उत्पादन सम्वन्धको विकास भएका ठाउमा जनजातिहरु समेत वर्गीय रुपले विभक्त भएको पाइन्छ । दलित समुदायको ठूलो हिस्सा सामाजिक रूपले मात्र होइन वर्गीय रुपले समेत उत्पीडनको शिकार भएको देखिन्छ ।

उपरोक्त तथ्यका आधारमा नेपालमा विद्यमान जातीय भेदभाव र उत्पीडनको प्रश्न सतहमा सामाजिक विभेदको प्रश्नका रूपमा देखिए पनि त्यो वर्गीय, क्षेत्रीय र सामुदायिक उत्पीडनको प्रश्न हो । यसरी विभक्त सवै जाति, समुदाय, वर्ग र क्षेत्रमा लैंगिक विभेदको समस्या रहेको र त्यसवाट मूलतः महिलाहरु नै पीडित भइरहेको अवस्था छ ।

४.५.२. जात/जातिगत अवस्था

कतिपय कमिकमजोरीहरु रहेतापनि हामीसँग उपलब्ध नेपालको पछिल्लो जनगणना अनुसार नेपालमा पहिचान गरिएका जातजातिको संख्या १०१ रहेको छ । जातीय पहिचानको मुद्दा अघि आउनेक्रम संगै नेपालमा जातजातिको संख्या बढ्दै गएको छ । नेपालमा दसलाख भन्दा माथिको जनसंख्या भएका जातजातीय समुहहरुको संख्या ६ रहेको छ र त्यसले कुल जनसंख्याको ५३.५ प्रतिशत भाग ओगटेको छ। एक प्रतिशत भन्दा माथिको जनसंख्या भएका जातजातिहरुको संख्या १८ रहेको छ। एकलाख भन्दा माथिको जनसंख्या भएका ३१ जातजातिले कुल जनसंख्याको झण्डै ९० प्रतिशत भाग ओगटेका छन् । बाँकी ६९ जातजातिले ८.८ प्रतिशत मात्र हिस्सा ओगटेको छ । जातजातिगत जनसंख्याको स्थिति अनुसूची - १२ मा उल्लेख गरिएको छ।

४.५.३. भाषिक अवस्था

नेपाल भाषिक दृष्टिले निकै विविधता युक्त रहेको छ । यहा भारोपेली, भोटवर्मेली, द्रविड र आग्नेय(आष्ट्रिक) परिवारका चार दर्जन भन्दा बढी मातृभाषाहरु रहेका छन् । जातिगत सम्मिलनको अवस्था र भौगोलिक विशिष्टताका कारणले समेत अनेकौ भाषिकाहरु प्रचलनमा रहेका छन् । सन् २००१ को जनगणनामा नेपालमा ९२ वटा भाषा र भाषिकाहरू मातृभाषाका रूपमा पहिचान गरिएका छन् । सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रचलनमा रहदै आएको नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्नेहरूको संख्या समेत पूर्ण बहुमतमा देखिंदैन ।

यद्यपि नेपालमा भाषिक समुदायको वितरणको अवस्था जातीय वितरणको भन्दा निकै फरक छ । ४९ जिल्लामा नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्नेहरुको बहुमत छ भने ६ जिल्लामा नेपाली भाषालाई मातृभाषा मान्नेहरुको बाहुल्य रहेको छ । पूर्वी तराई मधेसका ६ जिल्लामा मैथिली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्नेहरुको बाहुल्य छ। त्यसमध्ये ५ जिल्लामा बहुमत रहेको अवस्था छ । भोजपुरीको ३ जिल्लामा बहुमत रहेको छ । यसरी नै अवधि, तामाङ र लिम्वुको २-२ जिल्लामा र थारु, नेवारी, गुरुङ, वज्जिका, भोटे र शेर्पाको १-१ जिल्लामा वाहुल्य छ । नेपाली बाहेकका भाषाहरुको २० जिल्लामा बाहुल्य छ र १३ जिल्लामा पूर्ण बाहुल्य अर्थात् बहुमत रहेको छ ।

मातृभाषाका रूपमा प्रचलनमा रहेका अन्य भाषाहरूमा मैथिली, भोजपुरी, थारू (डगुरा/राना), तामाङ, नेवारी, मगर, अवधि, बान्तवा, गुरूङ, वज्जिका, उर्दु, राजवंशी, शेर्पा, लिम्वू र हिन्दी भाषा उल्लेख्य रहेका छन् । जसलाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्नेहरूको संख्या १ लाख भन्दा माथि रहेको छ । भाषिक विकासका दृष्टिले यस मध्येका कतिपय भाषाहरू निकै समृद्ध समेत मानिन्छन् । नेपाली भाषा र नेपालमा प्रचलित अन्य सबै मातृभाषालाई राष्ट्र भाषाका रूपमा मान्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । राष्ट्रिय भाषाको रूपमा स्वीकार गरिएका भाषाहरूको कानूनी र व्यवहारिक हैसियत समेत अहिलेसम्म स्पष्ट हुन सकेको छैन । एक प्रकारले भन्ने हो भने गैर नेपाली भाषीहरूले आफ्नो भाषामाथि अन्याय भएको र नेपाली भाषालाई जवर्जस्ती आफूमाथि लादिएको अनुभुति गर्नु परिरहेको छ । भाषागत स्थिति अनुसूची - १३ मा दिइएको छ ।

४.५.४. धार्मिक अवस्था

हिन्दु धर्मावलम्बीहरुको बहुसंख्या रहेको भए पनि नेपाल बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । । सन् २००१ को जनगणनाका आधारमा नेपालमा हिन्दु धर्ममा आस्था राख्नेहरू ८०.६ प्रतिशत, बुद्ध धर्ममा आस्था राख्नेहरू १०.७ प्रतिशत, इस्लाम र किरात धर्ममा आस्था राख्ने हरूको संख्या क्रमशः ४.२ र ३.६ प्रतिशत रहेको छ । हिन्दु धर्मभित्र राखिएका कतिपय समूह र ती समूहका कतिपय व्यक्तिहरूले आफ्नो समुदाय प्राचीनकाल देखिनै गैर हिन्दु धर्ममा आस्था राख्दै आएको र राज्यले जवर्जस्ती रूपमा आफ्नो जाति र समुदायलाई हिन्दुकरण गरिएको बताउने गरेका छन् । विभिन्न जनजातिहरूमा हिन्दु धर्मसंस्कृतिको भन्दा आफ्नै किसिमको प्राकृत धर्मको प्रभाव रहेको छ । त्यसरी नै हिन्दु, बौद्ध र अन्य प्राकृत धर्मका उपासकहरूमा एक अर्को धर्मप्रति सकारात्मक सद्भाव राख्ने र सबै प्रकारका धार्मिक क्रियाकलापमा संलग्न हुने प्रवृत्ति समेत रहेको छ । प्राकृत धर्मका उपासक र बहुधर्मको प्रभावमा परेकाहरूको सही पहिचान पनि समस्याकै विषय रहेको हुनु पर्दछ । आफूलाई कुनै पनि धर्ममा नराख्ने वा निरपेक्ष रहनेहरूको संख्या पनि दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ ।

४.५.५. सांस्कृतिक पहिचान

नेपाल बहुसांस्कृतिक पहिचान बोकेको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न जातजातिका आफ्नै खाले सांस्कृतिक पहिचान र परम्परा रहेका छन् । त्यस अतिरिक्त विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातीय समूहको आपसी सम्मिलनवाट साझा सांस्कृतिक परम्परा र पहिचानको विकास भएको छ । यसरी नेपालमा जातीय आधार मात्र होइन भौगोलिक क्षेत्रमा आधारित सांस्कृतिक परम्परा र पहिचानहरु पनि विकास भएका छन् । संघीय संरचना अनेकताका वीच एकताको आधार निर्माण गर्न लागिरहेको वेलामा हामीले उपरोक्त विशेषतालाई गहिरो गरी आत्मसात गर्न सक्नु पर्दछ ।

एउटै समुदायको मानिसहरु भिन्न भिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा अन्य समुदायका मानिसहरुसंग घुलमिल भएर बस्ने अन्तर्जातिय परिवारहरुको निर्माण हुने क्रममा आ-आफ्ना साँस्कृतिक मुल्य र मान्यतामा व्यापक मिश्रण र तदनुरूप परिवर्तन गरेको पाइन्छ । कर्णालीको खस संस्कृति, काठमाण्डौको नेवार संस्कृति, मध्य तराईको मिथिला संस्कृति, सुदुर पश्चिमको संस्कृतिको प्रभाव अन्य समुदायका मानिसहरुमा समेत गहिरो गरी विस्तार हुँदै गएको पाइन्छ । यसरी नेपालको अनेक भू-क्षेत्रमा विभिन्न जातिहरूको आपसी सम्मिलनका आधारमा भिन्न सांस्कृतिक विशेषता बोकेका अनेकौं सांस्कृतिक समूह र क्षेत्रहरू रहेका छन् । राज्यको पुनर्संरचना गर्दा र संघीय शासनको स्वरुप र संरचना तय गर्दा हामीले नेपाली समाजमा गहिरो प्रभाव छोड्न सफल यस प्रकारका सांस्कृतिक विशेषताहरुलाई आत्मसात गर्न सक्नु पर्दछ ।

४.५.६. भौगोलिक अवस्था

नेपाल भू-अवस्थितिका हिसावले हिमाल, पहाड र तराई/मधेशमा विभक्त छ । हिमाल, पहाड र तराई/मधेशका रूपमा रहेको भौगोलिक अवस्थिति पूर्व र पश्चिममा फैलिएको छ । हिमाली प्रदेश पनि सिमावर्ती हिमाल (Trans Himalyan Range), भोटवेशी (Trans Himalyan Valley) र मुख्य हिमालय (Main Himalya), पहाडी प्रदेश पनि मध्य भूमि, महाभारत, भित्रि मधेस र चुरे पर्वत तथा तराई प्रदेश पनि भावर र तराई मैदानको रूपमा विभाजित छ । तराई चुरेपर्वत श्रृंखलाले चितवन र दाङमा खण्डित गरेको छ । यसरी बनेको भू-बनोटमा हिमाली क्षेत्रले देशको एक तिहाई भू-भाग(३५प्रतिशत) ओगटेको छ । यसमा २ प्रतिशत भू-भाग मात्र खेती योग्य रहेको छ । पहाडी क्षेत्र नेपालको सबैभन्दा फैलिएको क्षेत्र हो । यसले मुलुकको ४२ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको छ । यस क्षेत्रको दश भागमा एक भाग जमीन खेती योग्य रहेको छ । तराई क्षेत्रले मुलुकको २३ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको छ र यहाँको कुल जमीनको ४२ प्रतिशत भाग खेतीयोग्य रहेको छ । १९३ किलो मिटरको उत्तर दक्षिणको भू-क्षेत्रमा अत्यन्त होचो भू-क्षेत्र केचना देखि लिएर विश्वको सबैभन्दा अग्लो सगरमाथासम्म अवस्थित रहेको छ । यस प्रकारको सानो भू-अवस्थितिमा यहाँ एकै समयमा तीन प्रकारको जलवायु पाइन्छ ।

पृथक् पृथक् मानव सभ्यताको संगमविन्दुका रूपमा रहेका कारणले गर्दा नेपालको भू-अवस्थितिले अनेकौं प्रकारका सामाजिक र साँस्कृतिक विशेषतालाई आफूभित्र समेट्न सकेको देखिन्छ । अहिले यातायात, सूचना र संचारको विकासले एक क्षेत्रसंग अर्को क्षेत्रलाई जोड्ने आधारहरू तयार भए पनि जनसंख्याको निकै ठूलो हिस्सा अझै पनि परम्परागत भौगोलिक क्षेत्रसंग आवद्ध नै रहेको देखिन्छ । नेपालको यस प्रकारको विशिष्ट भू-अवस्थितिले यहाँको आर्थिक-सामाजिक विकासका अनेकौं पक्षहरूमा गहिरो प्रभाव पार्दै आएको छ र पछिसम्म पनि गहिरो प्रभाव पारिरहने छ ।

४.५.७. जलाधार क्षेत्र र जलवायु

नेपालको भूवनोटको कारणले यहाँका नदीहरु प्राय उत्तरवाट दक्षिणतिर बग्ने गर्दछन् । उत्तर-दक्षिण भएर बग्ने ठूला साना नदीहरुले आफ्नै प्रकारको अलग भौगोलिक क्षेत्रको निर्माण गरेका छन् । नेपालका तीन प्रमुख नदीहरुले नेपाललाई तीन भागमा विभक्त गरेका छन् । पूर्वमा कोशी, मध्यमा गण्डकी र पश्चिममा कर्णाली नदीहरुका फैलिएका जलाधार क्षेत्र रहेका छन् । यिनै नदीहरुका फैलिएका जलाधार क्षेत्रका आधारमा पनि नेपाललाई पूर्व, पश्चिम र मध्यमा विभक्तगर्ने चलन निकै पुरानो हो । यस वाहेक पूर्वमा मेची, मध्यमा वाग्मती र पश्चिमा राप्ती र महाकालीका पनि आफ्नो स्वतन्त्र जलाधार क्षेत्ररहेका छन् ।

यसैगरी महाभारत र चुरे रेन्जवाट निस्कने नदीहरुले पनि आफ्नै जलाधार क्षेत्र कायम गरेका छन् ।

सानो भूक्षेत्रमा रहेको जटिल र विविधतापूर्ण भूअवस्थिति र तीव्रप्रवाह भएका नदीहरुले नेपाली बसोबास प्रणालीको निर्माणमा गहिरो प्रभाव छोडेका छन् । नेपालको इतिहास, सभ्यता र संस्कृतिको विकाससंग नेपालका प्रमुख नदीहरु र नदी प्रणालीको गहिरो प्रभाव रहेको छ ।

हावापानीको दृष्टिले पनि नेपालका तिनै क्षेत्रमा विविधता पाउन सकिन्छ । हिमाली क्षेत्र चिसो, पहाडी क्षेत्र न्यानो र तराई-मधेश क्षेत्र गर्मी प्रदेशका रूपमा रहेको छ । भौगोलिक अवस्थिति र हावापानीको विषमताले सामाजिक रितिरिवाज, भेष-भुषा र रहन सहनमा गहिरो प्रभाव पारेको छ ।

४.६. क्षेत्र निर्धारणका चुनौतीहरु

संघीय एकाइका रूपमा विभिन्न व्यक्ति,संस्था वा राजनीतिक दलहरुका तर्फवाट प्रस्तावित गरिएका प्रस्तावहरुको अध्ययनगर्दा क्षेत्र निर्धारणका सन्दर्भमा गंभीर प्रकृतिका असहमतिहरु रहेको पाइन्छ । संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारणमा विद्यमान रहेका चुनौतीहरुलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छः

४.६.१. कुनै एउटा प्रदेशलाई अर्को प्रदेशले घेर्ने अवस्थाः

कुनै एउटा प्रदेशलाई कुनै अर्को प्रदेशले चारैतिरवाट घेरेको अवस्था स्वायत्तता र स्वशासनका दृष्टिले प्रतिकूल अवस्था हो । एकात्मक राज्यवाट संघीय राज्यको विनिर्माण गरिरहेको अवस्थामा त्यस प्रकारको स्थिति आउन दिनु हुदैन । कुनै पनि प्रदेशको सीमाना एकभन्दा बढी प्रदेशसंग जोडिएको अवस्था रहनु उपयुक्त हुनेछ ।

४.६.२. एउटै भौगोलिक क्षेत्रलाई एकभन्दा बढी प्रदेशले दावी गरेको अवस्था

संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारणका सन्दर्भमा यस प्रकारको स्थिति निकै नै चुनौतीपूर्ण अवस्था हो । यस प्रकारको दावीलाई समाधान गरेर मात्रै संघीय एकाइको निर्माण प्रक्रियालाई अन्तिम रूप दिनुपर्ने हुन्छ । यस सम्वन्धी विवाद वा दावीको निरूपणका लागि विशेषज्ञ कमिटीको राय र सरोकारवालाको चासो समेतलाई आधार बनाउनु उपयुक्त हुनेछ ।

४.६.३. क्षेत्रफल र जनसंख्या बीचको सन्तुलन

संघीय एकाइको निर्माणका सन्दर्भमा क्षेत्रफल र जनसंख्याको सन्तुलन मिलाउने कुरा असम्भव जस्तै कुरा हो । तर प्रायः मिश्रित बसोबास रहेको एकात्मक देशलाई राजनीतिक निर्णयका आधारमा संघात्मकतामा बदल्न खोजिएका कारणले पनि यसलाई ध्यान दिनु उपयुक्त नै हुनेछ ।

४.६.४. ऐतिहासिक निरन्तरता, बहुलता वा बहुसाँस्कृतिक स्वरूप

नेपाली समाजको वहुजातीय, वहुभाषिक, बहुधार्मिक र वहुसांस्कृतिक अवस्थामा प्रतिकुल असर नपर्ने गरी विशेष गरी पछाडी पारिएका उत्पीडित जाती/समुदायको समस्यालाई सम्वोधन गरिनु पर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा सवै प्रदेशहरु समान विशेषतामा आधारित नहुने कुराप्रति स्पष्ट हुन आवश्यक छ ।

४.६.५. सरोकारवालाहरुको चासो

नेपालको सन्दर्भमा संघीय राज्यको पैरवी गर्दै आएका सरोकारवालाहरुको धारणाहरुलाई सम्बोधन नगरी अघि बढ्ने कुरा उपयुक्त हुदैन । सरोकारवालाहरुको परस्पर विरोधी विचारहरुको वैज्ञानिक ढंगले सामाधान खोज्ने कुरा पनि त्यतिकै जरुरी कुरा हो । यसका लागि सरोकारवाला पक्षहरुलाई संवादको प्रक्रियामा ल्याएर अन्तिम सहमति कायम गर्ने विधि र प्रकिया समेत अवलम्वन गर्नु पर्ने हुन्छ । संभवतः यसै कामका लागि राज्य पुनर्संरचना आयोगको आवश्यकता ठानिएको थियो । तर आजसम्म यसले खासै राजनीतिक प्राथकिता पाएन ।

४.६.६. आर्थिक सामर्थ्य र प्रशासनिक सहजता

आर्थिक सामर्थ्य र प्रशासनिक सहजता कायम गरी संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारणगर्ने कुरा निकै नै कठिन कार्य हो । तर पनि संघीय व्यवस्थाको सफलताका लागि यस कुरामा विशेष ध्यान दिइनु पर्दछ ।

४.६.७. भिन्न भिन्न भौगोलिक एकाइमा आधारित एउटै प्रदेश

नेपालको सन्दर्भमा भिन्न भिन्न भौगोलिक एकाइमा आधारित एउटा प्रदेशको अवधारणामा जानु उपयुक्त हुदैन ।

४.७. संघीय एकाइ निर्माणको ढाँचा र अधिकार

संघीय व्यवस्थाका लागि संघीय एकाइको निर्माण सर्वाधिक महत्वको र चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस सन्दर्भमा एउटै ढाँचाको बनाउने कि भिन्न भिन्न ढाँचाको बनाउने भन्ने कुरा पनि त्यतिकै महत्वको विषय हो । संघीय एकाइ निर्माणको आधारका रूपमा पहिचान र सामर्थ्यलाई आधार बनाउने कुरा माथिनै उल्लेख भइसकेको परिप्रेक्षमा प्रदेशहरु फरक फरक वा एक अर्कोसंग मिल्दो जुल्दो हुने कुरा स्वतः सिद्ध छ । तर पनि यस सम्वन्धमा आयोगको सुझाव र विशेषज्ञहरुको रायलाई समेत सहयोग लिन सकिनेछ । तर अन्तिम निर्णयको अधिकार भने संविधानसभाको हुनेछ ।

४.८. स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण

स्थानीय तहको स्वरुप र संरचना कस्तो हुने ? अहिले नै प्रस्तावित गर्ने वा त्यो अधिकार प्रदेशलाई दिने भन्ने विषय यस सन्दर्भमा लिनुपर्ने निर्णयको केन्द्रीय विषय हो । नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय निकायहरुको लामो अभ्यास समेतले संघीय संरचनाको निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको परिप्रेक्षमा स्थानीय निकायको आवाजलाई संबोधन गरेर अघि बढ्नु पर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तह प्रादेशिक संरचना अन्तर्गत रहने निकाय हो । जनताको सबभन्दा छिटो पहुँच पुग्ने निकाय स्थानीय तह नै हो । स्थानीय तहको सम्बन्धमा संविधानमा उल्लेख गरिदाँ संवैधानिक मान्यता प्राप्त गरेको मानिने भएकोले पछिल्ला दिनहरुमा संघीय संविधानमा स्थानीय तहको व्यवस्था र अधिकारको सूची दिने प्रचलन रहेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्नको लागि प्रादेशिक सरकारलाई संघीय सरकारले निश्चित मापदण्ड तोक्न सक्ने र यसरी मापदण्ड तोक्दा संघीय सरकारले सापेक्षिक रुपमा समान जनसंख्या, भौगोलिक तथा प्रशासनिक अनुकूलता, जनसंख्याको घनत्व, यातायातको सुविधा, प्राकृतिक स्रोत र साधनको अवस्थिति र सम्बन्धित क्षेत्रका बासिन्दाको सांस्कृतिक तथा सामुदायिक पक्षलाई ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । यसरी संघीय सरकारले तोकेको मापदण्डको आधारमा सम्बन्धित प्रादेशिक सरकारले स्थानीय तहको नाम, संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्न प्रदेश स्तरीय आयोग गठन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । सो आयोगले स्थानीय स्वायत्त शासन संचालन गर्न अनुकूल हुने गरी स्थानीय तहको सिमाङ्कन र नामाकरण गर्दा वर्तमान गाविस तथा नगरपालिकाको बनौटलाई पुनरावलोकन गरी अहिलेको गा.वि.स.हरुको संख्यालाई घटाउने र स्थानीय तहको गठनमा सकभर एकरुपता कायम गर्ने व्यवस्था उपयोगी र प्रभावकारी हुन्छ । स्थानीय तहको संख्या, सिमा र क्षेत्र निर्धारण संविधान बमोजिम प्रादेशिक सरकार गठन भएको मितिले एक वर्ष भित्र गरी सक्नु पर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ । स्थानीय निकायको गठन नभए सम्मका लागि विद्यमान स्थानीय तहलाई नै कायम राख्नु पर्ने हुन्छ । स्थानीय तहको गठन, र संरचना सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । तर स्थानीय तहको संरचनागत व्यवस्था र अधिकारको सूची संविधानमा नै उल्लेख गरिनु पर्दछ । स्थानीय तह अन्तर्गत स्थानीय सरकारको रूपमा गाउँपालिका तथा नगरपालिका कायम गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

४.९. प्रदेशको संख्या र सीमाना

संघीय राज्य निर्माणका स्वायत्त र स्वशाशित प्रदेशको निर्माण जरुरी विषय हो । पहिचान र सामर्थ्यमा आधारित संघीय एकाइको निर्माणका लागि निम्न कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छः

- भौगोलिक निरन्तरता र जातिगत सघनताका क्षेत्रहरुलाई मिलेसम्म एकै ठाउमा राख्ने ।
- भाषिक सघनताका क्षेत्रहरुलाई एकै ठाउमा राख्ने ।
- सांस्कृतिक सघनताका क्षेत्रलाई एकै ठाउँमा राख्ने ।
- क्षेत्रीय उत्पीडनलाई ख्याल गरी क्षेत्र निर्धारण बनाउने ।
- ऐतिहासिक तथा सामुदायिक विशेषतामा जोड दिने ।

यस अतिरिक्त आर्थिक सामर्थ्य र सम्भावना, प्राकृतिक स्रोत र साधानको उपलव्धता, प्रशासननिक सुगमतालाई आधारका रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । यस रूपमा अघि वढ्दा नेपाल राज्यलाई प्रमुख जातीय समूह र प्रमुख भाषिक समुह र कुनै न कुनै साँस्कृतिक समूहको कुनै न कुनै प्रदेशमा बाहुल्यता कायम हुने गरी प्रदेशको निर्माण हुने देखिन्छ । यसरी निर्माण गरिएका प्रदेशहरुमा कुनै एक भाषा क्षेत्रीय भाषाका रूपमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग हुनसक्ने अवस्था समेत प्रकट हुनेछ । यसरी बन्ने प्रदेश बहुजातीय, वहुभाषिक र बहुसाँस्कृतिक हुने कुरा स्वतः सिद्ध छ । समितिका सदस्यहरु र राजनीतिक

दलहरुबाट प्रस्तावित संघीय एकाइ (प्रदेश) को संख्या र सीमाना सम्बन्धमा समितिमा प्राप्त नक्शा तथा विवरणहरु अनुसूची - १४ दिइएको छ । प्रदेशको नाम, संख्या र सिमाना अनुसूची – १५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

४.१० मिल्न सक्ने र छुट्टिन सक्ने अधिकार

संविधानले निर्धारण गरेको प्रक्रिया पूरा गरी प्रदेशहरु आपसमा मिल्न सक्ने र आपसमा अलग हुने सक्ने अधिकारको संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ । प्रदेशको आकारका सन्दर्भमा अहिले चलिरहेको वहस र भविष्यमा चल्न सक्ने वहसलाई समेत ध्यानमा राखेर त्यस प्रकारको व्यवस्था कायम गर्नु जरुरी भएको छ ।

यस संविधान वमोजिमका प्रदेशहरु एक आपसमा गाभिन तथा थप नयाँ प्रदेशको रुपमा निर्माण गर्न परेमा वा प्रादेशिक सिमानालाई एक आपसमा मिलाई हेरफेर गर्न परेमा सम्वन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसलाई संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले अनुमोदन गर्ने व्यवस्था रहन उपयुक्त देखिन्छ । संघीय व्यवस्थापिकामा दुई तिहाई बहुमत नपुगी अनुमोदन गर्न नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशहरुमा जनमत संग्रह गर्न सकिने प्रावधान उपयुक्त हुने देखिन्छ । त्यसरी भएको जनमत संग्रहको निर्णय अनुसार संघीय व्यवस्थापिकाले संविधान संशोधन गर्नु पर्ने हुन्छ । जनमत संग्रहको निर्णय अनुसार ३ महिना भित्रमा संविधान संशोधन गर्नु पर्दछ ।

४.११. राजधानी

संघीय राजधानी संघीय सरकारले निर्णय गरेको स्थानमा रहने छ । संघीय राजधानी हेरफेर गर्नु पर्ने भएमा संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतद्वारा हेरफेर गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

४.१२. प्रदेशको राजधानी

प्रदेशको राजधानी सम्बन्धित प्रदेशले निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । त्यसका लागि प्रदेश भित्रको प्रशासनिक सुगमता, भौतिक पूर्वाधारको स्थिति, प्रदेश भित्रका जनताको सहज पहुँच, प्रदेशका राजनीतिक र प्रशासनिक निकायहरु व्यवस्थित गर्न सकिने क्षमता, आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, प्रशासनिक एवं भौतिक पूर्वाधार तथा विकास र विस्तारको सम्भावनालाई आधार बनाउनु पर्ने हुन्छ ।

प्रादेशिक राजधानी रहने स्थान निर्धारणको विषय सम्बन्धित प्रदेशको क्षेत्र भित्र पर्ने विषय भए पनि प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको गठन नभए सम्म प्रादेशिक राजधानी निर्धारण गर्नु पर्ने हुँदा संक्रमणकालिन व्यवस्थाका लागि प्रस्तावित प्रदेशको प्रस्तावित राजधानी अनुसूची – १५ मा उल्लेख गरिएको छ । यसरी निर्धारण गरिएको राजधानी रहने स्थान सम्बन्धित प्रदेशको आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, प्रशासनिक एव भौतिक पूर्वाधार तथा विकास र विस्तारका संभावनालाई ध्यानमा राखि हेरफेर तथा परिवर्तन गर्न सक्ने र प्रादेशिक राजधानीको स्थान हेरफेर गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया बारेमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद - पाँच

५. संघीय एकाइको नामकरणका आधार

५.१. नाम छनौटका आधारहरु

नेपाल एकात्मक एवं केन्द्रीकृत शासन प्रणालीबाट संघीयतामा रुपान्तरण हुँदा त्यस्तो संघीय एकाइको नाम के राख्ने, नामकरणको आधार के लाई मान्ने भन्ने मूल प्रश्नको रूपमा रहेको छ । तसर्थ नाम छनौटको लागि देहायका कुराहरुलाई आधार लिन सकिने देखिन्छ ।

५.१.१. जातीय, सामुदायिक, भाषिक, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र सांस्कृतिक पहिचान

जाति/समुदाय र संस्कृतिले जुन क्षेत्रको पहिचान दिदै आएको छ र शदियौं देखि निरन्तर बसोबास गर्दै आई हालसम्म पनि सघन रूपमा बाहूल्य कायम राख्दै आएको प्रदेशहरुको नामकरण गर्दा पहिचानको मागलाई सम्बोधन गर्नु पर्ने हुन्छ । भाषाको बहुमत हुने स्थानमा भाषिक आधारमा संघीय एकाइको नामकरण गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी जातिय र भाषिक बाहुल्य नभएको बहु सांस्कृतिक, बहु भाषिक ऐतिहासिक एवं सांस्कृतिक महत्वका स्थानको आधारमा नामकरण गर्न सकिने अवस्था रहन्छ ।

५.१.२. भौगोलिक र प्राकृतिक विशेषता

नेपाल बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातीय देश भएकोले कुनै एक भाषा, वा संस्कृतिको बहुमत रहेको पाइदैन । तसर्थ संघीय एकाइको नामकरणको लागि कुनै एक भाषा वा एउटा मात्र आधार हुन सक्ने अवस्था देखिदैन । जहाँ त्यस्तो स्थिती देखिन्छ त्यस्ता संघीय एकाइहरुको नामाकरण भौगोलिक वा प्राकृतिक विशेषताको आधारमा गर्न सकिने देखिन्छ ।

५.१.३. सवैलाई मनपर्ने वा कसैलाई चित्त नदुख्ने छनौट

एउटा संघीय एकाइमा बसोबास गर्ने जनसमुदायलाई स्वीकार्य वा साझा नाम नामकरण गर्न पहिलो प्राथमिकता दिनु पर्ने हुन्छ । एउटै नाम सबैलाई स्वीकार नहुने अवस्थामा कसैलाई चित्त नदुख्ने नामको विकल्प खोज्न सकिने अवस्था हुन्छ । साथै उत्पीडित जातिको भाषालाई समेत आधार लिन सकिन्छ ।

जनताको सुझाव संकलन गर्ने क्रममा समितिले तयार गरेको प्रश्नावलीमा उल्लेखित निम्न लिखित आधारहरुलाई समेत संघीय एकाइको नामकरणका आधारको रूपमा प्रस्तावित गरिएकोले प्राप्त सुझावका आधारमा नामकरणको आधार निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

- जाति
- धार्मिक स्थल
- सांस्कृतिक पहिचान
- राष्ट्रिय विभूति
- भाषा
- भूगोल
- हिमाली चुचुरा
- नदी नाला
- ऐतिहासिक स्थल
- क्षेत्रीय पहिचान

त्यसैगरी परम्परागत रूपमा अबलम्बन गरिएका नाम, क्षेत्र र राष्ट्रलाई एकात्मक भावना जगाउने नाम, क्षेत्रका जनताको पहिचान र स्वामित्वलाई जनाउने नाम तथा विशिष्ट स्थानलाई समेत नामकरणको आधार बनाउन सकिन्छ ।

५.२.अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास

संघीय एकाइहरुको नामकरणको लागि विभिन्न मुलुकहरुले कुनै निश्चित आधार अपनाएका पाइदैन । संघीय एकाइहरुको नामकरणको लागि प्राकृतिक सम्पदा, भाषा, धर्म, आदिलाई आधार लिने गरेको पाइन्छ ।

स्वीटजरल्याण्ड चारवटा भाषा, दुईवटा धर्म र एउटा पर्वतीय क्षेत्रको आधारमा २० वटा पूर्ण क्यान्टोन र ६ वटा अर्धक्यान्टोनहरुमा विभाजित भएको छ । ती मध्ये धैरै जसो एक भाषिक तथा प्रोटेस्टेन्ट तथा क्याथोलिक धर्मावलम्वी जनताहरुको बहुमतको आधारमा विभक्त भएका छन ।

वेल्जियम सांस्कृतिक आधारमा विभिन्न संघमा विभाजित भएको पाइन्छ । यद्यपि व्रसेल्स वाहेक अन्य राज्यहरुको विभाजनमा भाषिक पृथकतालाई पनि आधार लिएको पाइन्छ । वेल्जियममा तीन वटा क्षेत्र

(Regions) रहेका छन् । जसमा Walloon, Flemish र Brussels पर्दछन् । Brussels Region मा चारवटा भाषिक राज्य रहेका छन् । जसमा French Speaking, Dutch Speaking, Bilingual Region of Brussels र German Speaking Region पर्दछन् ।

इथियोपियाले पूर्णरूपमा जातिगत आधारमा नामकरण गरेको देखिन्छ ।

नाईजेरियाले जातिगत, धार्मिक र भाषिक आधारमा ३६ वटा संघीय एकाइको नामकरण गरेको पाइन्छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा ९ वटा प्रान्तको नाम Eastern Cape, Free state, Gauteng, Kwajalu-Natal, Mpumalanga, Northern Cape, Northen Province, North west र Weastern cape रहेको छ ।

भारतमा राज्यहरुको नाम आन्ध्र प्रदेश, असाम, विहार, छत्तिसगढ, गोवा, गुजरात, हरियाणा, केरला, मध्य प्रदेश, तमिलनादु, कर्नाटक, उडिसा, पन्जाब, राजस्थान, झारखण्ड, उत्तर प्रदेश, पश्चिम बंगाल, जम्बु कश्मिर, नागाल्याण्ड, हिमाचल प्रदेश, मणिपुर, मिजोरम, मेघालय, त्रिपुरा, सिक्किम, अरुणाञ्चल प्रदेश, दिल्ली, उत्तराञ्चल, पाण्डेचरी नामकरण गरिएको छ ।

जर्मनीमा संघीय एकाइहरुलाई ल्याण्डर भनिन्छ । जसमा Baden, Wurttemberg, Bavaria, Berlin, Brandenbug, Bremen, Hamburg, Hesse, Lower Saxony, Mecklenburg-Western, Pomerania, North Rhine-Westphalia, Rhineland-Palatinate, Saarland, Saxony, Saxon-Anahalt, Schleswig-Holstein and Thuringa रहेको छन् ।

५.३. राजनीतिक दलबाट प्रस्तावित नामहरु

संघीय एकाइको नामकरणका सम्वन्धमा राजनैतिक दलको घोषणापत्र र दलहरुले संविधानसभाको, संवैधानिक समितिमा पेश गरेको अवधारणापत्र अध्ययन गर्दा सवै राजनैतिक दलहरुले यस विषयमा आफनो स्पष्ट धारणा उजागर गरेको देखिदैन । केही दलहरुको घोषणा पत्र र प्रतिवद्धता पत्र तथा संवैधानिक समितिमा पेश गरेको दलिय अवधारणाको आधारमा प्रस्ताव गरेको संघीय एकाइहरुको नाम अनुसूची - १० उल्लेख गरिएको छ ।

५.४. विद्वानहरु/लेखकहरुद्वारा प्रस्तावित नाम

अनुसूची - ११ मा उल्लेख गरिएको छ ।

५.५. नामकरणका सम्बन्धमा सरोकारवालाको चासो

संघीय एकाइ वा प्रदेशको नामकरणका सम्वन्धमा विभिन्न प्रस्तावहरु पेश भएको पाइन्छ । ती मध्ये कतिपयले प्रदेशको नामकरण जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक हिसावले खास समुदायलाई लक्षित गरेर राख्नु पर्ने मान्यता अघि सारेका छन भने कतिपयले प्रदेशको निर्माणमा उपरोक्त पक्षको प्रभाव रहने भएतापनि नामकरणमा सामुहिकता हुनु पर्ने धारणा राखेको पाइन्छ । जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक हिसावले नामकरण गर्ने प्रस्तावित नामहरुमा पूर्वको पहाडि भेकमा वसोवास गर्ने राई र लिम्वु जातिलाई लक्षित गरेर लिम्वुवान, खम्वुवान, किरात, याक्थुम, तामाङको वाहुल्य भएको प्रदेशमा ताम्सालिङ, सेसान्त, नेवारको बाहुल्य भएको प्रदेशलाई नेवाः प्रदेश, नेपाल मण्डल, तराईका सन्दर्भमा मधेस, भोजपुरी, मिथिला, कोचिला अवधि, थारु, थरुवान र थरुहट, गुरुङ जातिको बाहुल्यता भएको ठाउलाई तमुवान, तमुगण्डक, मगरहरुको बाहुल्यता रहेको प्रदेशलाई मगर गण्डक र मगरात प्रदेश नामकरण गरिएको पाइन्छ । तर केहि ले भने मगर र गुरुङ्गको वाहुल्यताको क्षेत्रलाई एकै ठाउमा राखेर तमु मगरात उल्लेख गरेको पाइन्छ । भेरी, सेती, महाकाली र कर्णाली क्षेत्रमा खसहरुको बाहुल्य रहेको हुँदा सो क्षेत्रका लागि कतिपयले खसान र जडान जस्ता शव्दहरुको समेत प्रयोग गरेको पाइन्छ भने कर्णाली क्षेत्रलाई स्वायत्त कर्णाली प्रदेश नामाकरण गरेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी नागरिक समाजको तर्फबाट प्राप्त सुझावमा संघीय एकाइको नामकरणको लागि प्राकृतिक सम्पदा, भाषा, धर्म र जातिलाई आधार लिनु पर्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

संघीय एकाइको नामकरणको सम्वन्धमा विभिन्न राजनैतिक दल तथा व्यक्तिहरुले जे जस्तो प्रस्ताव गरेको भएतापनि यसबाट कुनै पनि वर्ग, जात, धर्म, संस्कृति वा कुनै खास जाति विशेषको भावनात्मक सम्बन्धमा असर पार्नु हुन्न भन्ने कुरामा सवैको एकमत रहेको पाइन्छ । प्रदेशको नामकरण गर्दा त्यस क्षेत्रमा वसोवास गर्ने जाति, जनजाति, समुदाय, भाषा, संस्कृतिको सम्मान गर्दै उनीहरुको आकांक्षा अनुरुप मान्य हुने गरी नामकरण गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

५.६. नामकरणका सम्बन्धमा नेपालको विगतको अनुभव

नेपालको वर्तमान स्वरुप अनुसारको १४ अञ्चलको नामकरणको आधार प्राकृतिक एवं ऐतिहासिक स्थलमा आधारित भएको पाइन्छ । १४ अञ्चलहरु मध्ये १० वटा नदीको नाम, २ वटा हिमालको नाम र २ वटा ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलको नामबाट नामकरण भएको पाइन्छ । त्यसैगरी देशलाई ५ विकास क्षेत्रमा विभाजन गरी तिनीहरुको नामकरण भने देशको अवस्थितिको आधार लिई पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल, पश्चिमाञ्चल, मध्य पश्चिमाञ्चल र सुदुर पश्चिमाञ्चल राखिएको छ । हाल जिल्ला, न.पा., गा.वि.स. का नामहरु पनि कुनै एउटा आधारमा नामकरण नभएको, ती नामहरुले जनमानसमा एउटा भावनात्मक सम्बन्ध समेत गाँसी सकेको अवस्था छ ।

५.७. नामकरण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने आधारहरु

नेपालको भौगोलिक र जनसंख्याको वितरणलाई हेर्दा केही क्षेत्रमा कुनै जातिको बसोबास सघन र बाहुल्यको अवस्थामा रहेको छ भने कतिपय क्षेत्रमा रहेको पाइदैन । यसैगरी कतिपय क्षेत्रमा जातीय बसोबासको स्थितिमा कुनै पनि जातिको बाहुल्यता नभई मिश्रित एवं विविधता रहेको छ । तसर्थ जातीय वा समुदायको बसोबासको सघनता र बाहुल्यता रहेको क्षेत्रमा संघीय एकाइको नामकरण गर्दा पहिचानको मागलाई ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ । कुनै एउटा भाषाको बाहुल्य रहेको क्षेत्रमा भाषिक आधारमा तथा कुनै पनि जाति र भाषाको बाहुल्यता नभएको क्षेत्रमा धेरै विकल्पहरु रहने देखिन्छ र कसैलाई मन नदुख्ने नाम राख्ने सम्भावना धेरै रहन्छ । संरचनागत विभेदमा पारिएका दलित, जनजाति, अल्पसंख्यक, मुस्लिम लगायत साझा जीवन पद्धतिको रूपमा विकसित भएको पहिचानयुक्त समुदायलाई पनि ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

५.८. नाम परिवर्तन गर्न सकिने संवैधानिक प्रावधान

प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने विषय प्रदेशको विषय हुने भएता पनि प्रदेशको नाम र सिमाना संविधानमा नै उल्लेख हुने भएकोले संविधानमा संशोधन गरी नामाकरण गरिएको प्रदेशको नाम हेरफेर गर्न सकिन्छ । यसरी प्रदेशको नाम हेरफेर गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रदेशको प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतको निर्णय भई प्रादेशिक सरकारको सिफारिसमा संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्ने व्यवस्था रहन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने विषयमा संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई वहुमत कायम हुन नसकेमा सम्बन्धित प्रदेशको व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनमत संग्रह गर्न सक्ने प्रावधान रहनु उपयुक्त हुन्छ । यसबाट जनताको विचार र मतको कदर हुने देखिन्छ । यसरी भएको जनमत संग्रहको निर्णय अनुसार संघीय व्यवस्थापिकाले संविधान संशोधन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गर्ने र जनमत संग्रह गर्ने लगायत अन्य व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यसका लागि संघीय व्यवस्थापिकाले कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुने व्यवस्था रहनु पर्ने आवश्यकता हुन्छ ।

परिच्छेद - छ

६. संघीय एकाइका सरकार वीच अधिकारको बाँडफाँड

६.१. विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड

संविधानमा रहने तहगत सरकारका (संघ, प्रदेश र स्थानीय तह) वीच अधिकारको बाँडफाँड स्पष्ट रुपमा गरिन्छ । यसरी अधिकारको बाँडफाँड गर्नुको मुख्य उद्देश्य विभिन्न तहका सरकारले आ-आफ्नो भूमिका र जिम्मेवारी सहज किसिमले वहन गर्न सकुन् भन्ने हो । त्यस्ता अधिकारहरुमा मूलतः विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारहरु पर्दछन् । संघीय संरचनामा अधिकारको सूची मार्फत् राज्य शक्तिको बाँडफाँड गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ ।

६.१.१. विधायिकी अधिकारको बाँडफाँडः

संघीय संरचनामा सरकारका तहहरुलाई कानून बनाउने विधायिकी अधिकार संविधानमा नै राखिनु अनिवार्य मानिन्छ । यसले तहगत सरकारको स्वायत्ततालाई प्रत्याभूत गर्दछ । के कस्तो विषयमा कून तहले कानून बनाउन पाउने भन्ने कूराको बाँडफाँडको लागि अधिकारको सूची संविधानमा राख्ने र सो सूचीमा रहेका विषयमा तत्तत् तहलाई विधायिकी अधिकार रहन्छ । विधायिकी अधिकार अन्तर्गत नयाँ कानून निर्माण गर्ने, भै रहेको कानून संशोधन गर्ने, खारेज गर्ने लगायतका विषयहरु पर्दछन् । संघीय (केन्द्रीय) सूचीमा पर्ने विषयहरुमा संघीय व्यवस्थापिकालाई, प्रादेशिक सूचीमा पर्ने विषयहरुमा प्रदेशको व्यवस्थापिकालाई, साझा सूचीमा परेको विषयमा दुवै तहको व्यवस्थापिकालाई कानून बनाउने अधिकार रहन्छ । स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने क्षेत्रहरुलाई पनि संविधानले निश्चित गरेको सीमा तथा प्रादेशिक तहको कानूनका अधीनमा रही नियम वा विनियम बनाउने अधिकार रहन्छ । विधायिकी अधिकारको प्रयोग तथा कार्यविधि सम्बन्धी विषय संविधानसभाको व्यवस्थापिकीय अंगको स्वरूप निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दछ ।

६.१.२. कार्यकारिणी अधिकारको बाँडफाँड

संघीय संरचनामा कार्यकारिणी अधिकारको बाँडफाँड महत्वपूर्ण विषय मानिन्छ र यसको उद्देश्य जवाफदेही सरकारको निर्माण गर्नु हो । कार्यकारिणी अधिकारको सम्बन्ध अधिकारको सूचीमा नै वढी मात्रामा सम्बन्धित हुन्छ । जुन विषय सम्बन्धित एकाइको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्दछ त्यो सँग सम्बन्धित विषयमा सम्बन्धित एकाइलाई कार्यकारिणी अधिकार रहन्छ । संघीय सूचीमा पर्ने विषयमा संघलाई, प्रदेशको सूचीमा पर्ने विषयमा प्रदेशलाई, विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरु र स्थानीय तहलाई संविधानमा सूचीकृत गरिएका विषयमा प्रादेशिक कानूनले व्यवस्थित गरे अनुसार कार्यकारिणी अधिकार रहन्छ । यस अन्तर्गत सामान्यतया शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन, नियन्त्रण र संचालन गर्ने, कानून व्यवस्था कायम गर्ने, प्रशासनिक संरचना निर्माण गर्ने, त्यसका लागि आर्थिक, मानवीय स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने, सुशासन कायम गर्ने, कानूनको कार्यान्वयन गर्ने जस्ता विषयहरु पर्दछन् । विभिन्न तहमा कार्यकारिणी अधिकारको बाँडफाँडको विषय संविधानसभाको शासकीय स्वरुप निर्धारण समितिको कार्य क्षेत्र भित्र समेत पर्ने देखिन्छ ।

६.१.३. न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड

संघीय प्रणालीमा विभिन्न तहका सरकार वीच न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड महत्वपूर्ण मानिन्छ । न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड मूलतः संघीय प्रणाली भित्र निर्माण हुने न्यायिक निकायको संरचनाको बनोटसंग सम्बन्धित हुन्छ । न्यायिक अधिकार मूलतः न्यायिक निकाय अर्थात् अदालतमा रहने हुन्छ । अदालतको क्षेत्राधिकार र तहगत संरचनाको आधारमा न्यायिक शक्तिको प्रयोग गरिन्छ । न्यायिक अधिकार अन्तर्गत कानून र न्यायसंग सम्बन्धित विषय तथा विवादहरुको निरोपण गरी न्याय प्रदान गर्ने कार्य पर्दछ ।

संघ (केन्द्र) र प्रदेश (संघीय एकाइ) वीच, प्रदेश प्रदेश वीच, प्रदेश र विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरु वीच र प्रदेश र स्थानीय तह वीच संविधान र संविधानद्वारा प्रद्धत अधिकारको प्रयोग र पालना गर्ने विषयमा वा संवैधानिक व्याख्याको विषयमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवादको न्यायिक समाधानको लागि छुट्टै संवैधानिक अदालतको स्थापना गरिनु उपयुक्त हुने प्रस्ताव गरिएको सन्दर्भमा त्यस्ता विवाद हेर्ने न्यायिक अधिकार संवैधानिक अदालतमा निहित रहन्छ । यसका साथै संघ, प्रदेश, विशेष संरचना र स्थानीय तह को अधिकारको सूची भित्र पर्ने विषयहरुमा तत्तत् तहलाई कानून निर्माण गर्ने क्षेत्रमा अधिकार रहने हुदाँ कानूनले अधिकार दिएको विषयमा सम्बन्धित तहलाई न्याय सम्बन्धी अधिकार रहने हुन्छ । संघीय सूचीमा सूचीकृत गरिएका विषयमा संघीय तहको न्यायपालिकालाई न्यायिक

अधिकार निहित रहेको मानिन्छ भने प्रादेशिक सूचीमा पर्ने विषयमा प्रदेशलाई न्यायिक अधिकार निहित रहेको मानिन्छ । विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरु र स्थानीय तहलाई संविधानले उल्लेख गरेको सूचीको आधारमा प्रादेशिक कानूनले अधिकार प्रदान गरेको विषयमा न्यायिक अधिकार रहने हुन्छ । न्यायपालिकाको संरचना र क्षेत्राधिकारको विषय संविधानसभाको न्यायप्रणाली सम्बन्धी समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने भएकोले यस सम्बन्धमा सो समितिको प्रतिवेदनमा विस्तृत उल्लेख हुने देखिन्छ ।

६.२. विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी विषय सूची र साझा विषय सूचीको निर्धारण

संघीय संविधानले सरकारका तहहरु वीच कार्यकारिणी, विधायिकी र न्यायिक अधिकारको स्पष्ट विभाजन गर्दछ । संघीय सरकारलाई कुन कुन अधिकार दिने र संघीय एकाइहरुले कुन कुन अधिकार पाउने भन्ने कुरा नै अधिकारको बाँडफाँड भित्र पर्दछ । अधिकारको बाँडफांड संघीयताको संरचना कस्तो प्रकृतिको अवलम्वन गर्ने भन्ने कुरामा धेरै हदसम्म निर्भर हुन्छ । संघीयता अपनाएका देशहरुको अभ्यासलाई हेर्दा अधिकारको बाँडफाँड सूची प्रणालीको आधारमा गर्ने गरेको देखिन्छ । कतिपय देशहरुमा केन्द्र र प्रदेश दुवैको सूची र दुवैको साझा सूचीको आधारमा वांडफांड गर्ने गरेको पाइन्छ भने कतिपय देशहरुमा केही निश्चित अधिकारहरु सूचीको आधारमा केन्द्र वा प्रदेशमा रहने व्यवस्था गरी सूचीकृत नभएका बाँकी अधिकार केन्द्र वा प्रदेश मध्ये कुनै एकमा रहने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

संघीय एकाइहरु वीच राज्यशक्तिको बाँडफाँड गर्दा समान आधार कायम गर्न नसकिने अवस्था पनि हुन सक्तछ । किनकी एउटा संघमा संघीय एकाइहरु स्पष्टरूपमा समान हुन नसक्ने, तिनीहरुको सम्पति र आकार फरक फरक हुने, एकाइको विभाजन प्राविधिक रूपमा नभएर राजनैतिक सहमतिको आधारबाट कायम गरिनु पर्ने जस्ता कारणले एकाइहरु वीचको अधिकारको बाँडफाँड असमान हुन जाने अवस्था रहन सक्तछ । तर परराष्ट्र नीति, राष्ट्रिय सुरक्षा, मुद्रा, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार जस्ता केही निश्चित अधिकारहरु सधैजसो केन्द्रीय सरकारमा रहन्छन् । केन्द्रीय सरकारसंग यस्ता अधिकार रहनुको पछाडि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अन्य राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरुसंग सम्वन्ध राख्नु पर्ने, राष्ट्रिय महत्वका विषयमा सवै एकाइहरुलाई समन्वय गर्नुपर्ने, राष्ट्रिय सुरक्षालाई प्रवल बनाई राष्ट्रिय अखण्डता कायम राख्नु पर्ने जस्ता कारणहरु पर्न आउछन् ।

वास्तवमा केन्द्र र प्रदेश बीच अधिकारको बाँडफाँड गर्ने विषयमा कुनै निश्चित सूत्र अपनाउन सकिदैन । राज्यशक्तिको बाँडफाँड विभिन्न संघीय एकाइमा गठन हुने सरकारको क्षमतामा भर पर्दछ । केन्द्र र प्रदेशले प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकारको सूची तयार गर्ने प्रचलनमा पनि परिवर्तन भई कतिपय अधिकारहरु केन्द्र र एकाइले एकैसाथ (Concurrently) प्रयोग गर्न पाउने गरी साझा सूची वनाउने प्रणालीको पनि विकास भएको पाइन्छ । यस अन्तरगत कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, निर्माण, उर्जा, यातायात एवं वातावरणका विषयहरु पर्न आउछन । सामान्यतया अधिकारको बाँडफाँड गर्दा केही अधिकार केन्द्र र संघीय एकाइलाई एकलौटी रूपमा प्रयोग गर्न पाउने गरी र केही अधिकार दुवैले साझारूपमा प्रयोग गर्न पाउने गरी निर्धारित गरिन्छ । यस पद्धति अनुसार केन्द्र, प्रदेश र केन्द्र तथा प्रदेशले एकैसाथ प्रयोग गर्न पाउने अधिकार भनि तीनवटा सूचीको निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सामान्यतः असमष्टीकरणको पद्धतिद्वारा निर्माण भएको संघीय मुलुकमा केन्द्रको अधिकार राज्यलाई प्रत्यायोजन गरिएको जस्तो हुन्छ भने समष्टीकरणको पद्धति अनुसार निर्माण भएको संघीय मुलुकमा राज्यले आफ्नो केही अधिकार संघीय सरकारलाई सुम्पिएको जस्तो हुन्छ । तर नेपाल एकात्मक शासन प्रणालीबाट संघीय प्रणालीमा जान लागेको हुँदा हुँदै पनि यहाँ २४० वर्षदेखि राजतन्त्रात्मक सामन्ती एकात्मक शासन प्रणाली अपनाइएको हुँदा एक भाषा, एक धर्म, एक संस्कृति र एक जातिको थिचोमिचोको स्थिति रहँदै आयो । तर त्यो थिचोमिचो कुनै एक जातिको बलपूर्ण थिचोमिचो नभएर सामन्ती राजतन्त्रको शक्तिलाई बलियो बनाउने उद्देश्यका साथ कायम गरिएको थियो । २०४६ साल भन्दा अगाडी भएका विभिन्न आन्दोलन, २०४६ सालको जनआन्दोलन, माओवादी जनयुद्ध, ०६२/६३ सालको जनआन्दोलन तथा मधेस (तराई) आन्दोलन पश्चात नेपाली जनतामा एक किसिमको जागरण पैदा भयो । त्यही जागरणले नेपाललाई संघीयतामा जानुपर्ने परिस्थिति बनाएको हो । यस यथार्थलाई ख्याल गर्दै नेपाललाई संघीय प्रणालीमा लैजान सर्वप्रथम नेपालको राष्ट्रिय अखण्डतालाई ध्यान दिन जरुरी छ भने त्यसै गरी सबै जाति, भाषाभाषी, संस्कृति र धार्मिक सम्प्रदायहरुको बीचमा सदभावपूर्ण सम्बन्धको विकास गर्न पनि जरुरी छ । यस हिसाबले नेपालको संघीय प्रणाली स्थापना गर्दा संघीय सरकारलाई बलियो बनाउने तथा प्रादेशिक सरकारलाई अधिकार सम्पन्न बनाउने उद्देश्यका साथ राज्य शक्तिको बाँडफाँड गर्न आवश्यक छ ।

६.२.१. संघको अधिकारको सूची

संघीय एकाइको निर्माण भएपछि एकात्मक र केन्द्रीकृतरूपमा रहेको राज्य शक्ति विभिन्न प्रदेश तथा संघीय एकाइमा विभाजित हुन पुग्दछ । यसरी शक्ति विभाजन गर्ने क्रममा संघीय प्रणाली अपनाएका मुलुकहरुले अधिकारको सूची बनाई अधिकारको बाँडफाँड गरेको पाइन्छ ।

संघीय व्यवस्थामा सामान्यतः राष्ट्रिय महत्वका विषयहरु केन्द्रलाई दिनुपर्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । देशको राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई सुरक्षित गर्नु पर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा पूरै राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गर्नु पर्ने हुदा त्यस्ता विषयहरु संघीय (केन्द्रीय) अधिकार क्षेत्र भित्र राखिनु पर्ने आवश्यकता पर्दछ । संघीय (केन्द्रीय) सूची अन्तर्गत पर्ने विषयहरुमा संघ (केन्द्र) लाई कानून बनाउने अधिकार रहन्छ र त्यस्ता कानूनहरु सवै संघीय एकाइ (प्रदेश) हरुमा लागु हुने हुनाले त्यस्ता संघीय एकाइहरुले उक्त कानूनको पालना गर्नु पर्ने हुन्छ ।

६.२.१.१. संघको अधिकार सूची सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

संघीय सरकारको अधिकार संम्बन्धमा संघीय देशहरुको प्रचलनको अध्ययन गर्दा **संयुक्त राज्य अमेरिका**को संविधानले १८ विषयमा संघलाई अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । जस अन्तरगत ऋण लिने, वैदेशिक व्यापार, अन्तरराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, कर लगाउने र उठाउने, मुद्रा, नापतौल, हुलाक, वौद्धिक सम्पत्ति, सर्वोच्च अदालत र अधिनस्थ अदालतको स्थापना, सामुन्द्रिक अपराध र राष्ट्र विरुद्धको अपराध परिभाषित गर्ने, रक्षा, युद्ध जस्ता विषयहरु समावेश गरिएको पाइन्छ ।

अष्ट्रेलियामा ४० वटा विषयहरुमा केन्द्रलाई संविधानले अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । जस अन्तर्गत अन्य देशहरु र राज्यहरु वीच व्यापार र वाणिज्य, कर प्रशासन, हुलाक, टेलिग्राफ, रक्षा, मुद्रा र बैकिङ्ग, तथ्याङ्क र विमा, नापतौल, वैदेशिक मामिला, प्रतिलिपि अधिकार, पेटेण्ड, डिजाइन तथा ट्रेडमार्कस्, विवाह, वैदेशिक निगम र रेलवे आदि पर्दछन् ।

क्यानडामा ३० वटा विषय केन्द्र अन्तरगत रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । जसमा विषयवस्तुको प्रकृति अनुसार ऋण लिने, रक्षा, वैदेशिक मामिला, हुलाक सेवा, मुद्रा, कर, व्यापार वाणिज्यको नियमन, जस्ता विषय समावेश गरेको पाइन्छ । यस्ता देशले केन्द्रको सर्वोच्चता कायम रहने सिद्धान्तलाई स्वीकार गरेको र केन्द्रलाई वलियो वनाउने एवं केन्द्र र प्रान्त वीच सहयोगात्मक भावनाले काम गर्ने सिद्धान्तलाई अगालिएको पाइन्छ ।

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानले राष्ट्रिय महत्वका विषयहरु केन्द्रमा रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । जस अन्तर्गत राष्ट्रिय सुरक्षा, आर्थिक एकता, साझा वजारको संरक्षण जस्ता विषय पर्दछन् ।

स्वीटजरल्याण्डमा केन्द्र (संघ) को क्षेत्र भित्र रक्षा, वैदेशिक सम्वन्ध, सेनाको प्रयोग, राष्ट्रिय राजमार्ग, आणविक उर्जा, हुलाक र दूरसञ्चार, मौद्रिक नीति, सामाजिक सुरक्षा र देवानी तथा फैाज्दारी कानून जस्ता विषय समावेश गरिएको पाइन्छ ।

जर्मनीमा संघीय सरकारको पूर्ण अधिकारको विषय अन्तर्गत वैदेशिक मामिला, प्रतिरक्षा, संघीय नागरिकता, राहदानी अध्यागमन र सुपुर्दगी, मुद्रा, नापतौल, भन्सार, मूल्य अभिबृद्धि कर, आयकर, यातायात कर, वाणिज्य, हुलाक तथा दूर सञ्चार, औद्योगिक सम्पत्ति र प्रतिलिपि अधिकार, संघ र राज्यहरु वीच समन्वय, तथ्याङ्क, संघीय जलमार्ग, हवाई यातायात तथा केही करका विषयहरु समेत गरी ११ वटा विषय पर्दछन् ।

भारतको संविधानको धारा २४६ (१) ले संघलाई ९७ विषयमा पूर्ण अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । यस अन्तरगत रक्षा, सेना र तिनीहरुको परिचालन, आणविक उर्जा र खनिज स्रोतको उत्खनन, वैदेशिक सम्वन्ध, राष्ट्रिय राजमार्ग, वैदेशिक ऋण, केन्द्रीय वैंक, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार एवं वाणिज्य, युद्ध, रेलमार्ग, विमा, नापतौल, वौद्धिक सम्पति आदि पर्दछन ।

६.२.१.२ संघको अधिकार सूची सम्बन्धमा नेपालका राजनैतिक दलहरुको दृष्टिकोण

नेकपा माओवादीले सीमा सुरक्षा, सैन्य व्यवस्थापन, वैदेशिक सम्बन्ध, अन्तर राज्य व्यापार, मौद्रिक नीति र केन्द्रीय बैंक, भन्सार राजश्व, ठूला जलविद्युत परियोजना, रेल्वे/हवाइ मार्ग, राष्ट्रिय मार्गहरु, केन्द्रीय विश्व विद्यालय र नाप तौलका विषय केन्द्रीय सरकारले प्रयोग गर्न पाउने अधिकारको रूपमा राख्नु पर्ने प्रस्ताव संविधानसभा निर्वाचनको घोषणापत्रमा गरेको देखिन्छ ।

नेपाली कांग्रेसले पेश गरेको दलीय अवधारणापत्रमा परराष्ट्र सम्बन्ध, मुद्रा नीति, राष्ट्रिय सुरक्षा, प्रदेशहरु वीच समन्वय गर्नुपर्ने विषयहरु जस्तै हवाइ यातायात, राजमार्ग, ठूला जलविद्युत

लगायत राष्ट्रिय महत्वका आयोजनाहरु, भन्सार, मूल्य अभिबृद्धि कर (VAT), आयकर, अन्तशुल्क जस्ता करका विषय केन्द्र सरकारको अधिकारको रूपमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

नेकपा एमालेले राष्ट्रिय सुरक्षा, बैदेशिक सम्बन्ध, मौद्रिक नीति र केन्द्रीय बैंक, रेल्वे, हवाइ मार्ग, राष्ट्रिय राजमार्गहरु, केन्द्रीय, विश्वविद्यालय, मानव अधिकार र मौलिक हकको रक्षा, सर्वोच्च अदालत, भन्सार राजश्व, ठूला जलविद्युत, वहु प्रान्तिय योजनाको निर्माण, सम्पदाहरुको बाँडफाँड केन्द्रीय सरकारको अधिकारको विषयमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

मधेशी जनाधिकार फोरमले नेपालको राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र, मुद्रा, नीतिमूलक र केन्दीय सरोकारका विषयहरुको जिम्मेवारी केन्द्रमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीले पेश गरेको अवधारणापत्रमा देशको अर्थनीति, मौद्रिक नीति, परराष्ट्र नीति, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वभौमसत्ता, वैदेशिक व्यापार, शिक्षा नीति, सञ्चार, वाणिज्य र राष्ट्रिय महत्वका विकास आयोजनाहरु र अन्तर राज्य सम्बन्धहरु केन्द्रीय सरकारको अधिकारको विषय हुनु पर्ने प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

नेकपा मालेले रक्षा, परराष्ट्र सम्बन्ध, अर्थ, मौद्रिक, नीति, केन्द्रीय बैंक, केन्द्रीय विश्वविद्यालय, ठूला उद्योगधन्दा, ठूला जलविद्युत योजनाहरु, राष्ट्रिय राजमार्गहरु, राष्ट्रिय हवाइसेवा, केन्द्रीय हुलाक, रेडियो, दूरसञ्चार, रेल यातायात, केन्द्रीय विश्वविद्यालय, नागरिकता वितरण र नियमन, विशिष्ट सेवा प्रदायक अस्पतालहरु, केन्द्रीय सशस्त्र प्रहरी सम्वन्धी अधिकार केन्द्रीय सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

नेकपा (संयुक्त)ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा वैदेशिक सम्बन्ध तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, सैन्य सेवा तथा राष्ट्रिय सुरक्षा, राष्ट्रिय सार्व भौमिकता, अखण्डता तथा सीमा सुरक्षा, अध्यागमन तथा अङगीकृत नागरीकता, संचार, हुलाक, राष्ट्रिय यातायात र रेल मार्ग, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, वैदेशिक लगानी तथा सहयोग, संयुक्त लगानीको क्षेत्र, केन्द्रीय बैंक तथा मौद्रिक प्रणाली, केन्द्र सरकारको पूर्ण अधिकारको विषय हुनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ ।

सद्भावना पार्टीले पेश गरेको संविधानको अवधारणामा देशको सुरक्षा, मुद्रा, परराष्ट्र सम्बन्धी विषय केन्द्रको अधिकार क्षेत्र भित्र हुने प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

नेपाल मजदुर किसान पार्टीले रक्षा, परराष्ट्र, यातायात, सञ्चार, मुद्रा, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, विज्ञान र प्रविधि, हुलाक, भन्सार, राष्ट्रिय स्तरको वन र निकुञ्ज, ताल तलैया, नदी र पहाडहरु सम्वन्धी केन्द्रले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार भनी प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टीको अवधारणापत्रमा परराष्ट्र, मुद्रा, सेना, मित्र राष्ट्रहरुसँग गरीने सन्धि सम्झौता वा पारवहन र वाणिज्य सम्झौता, हवाई तथा यातायात सेवा, हुलाक सेवा, केन्द्रीय बैंक, राष्ट्रिय सुरक्षा, ठूला उद्योग र आयोजना र सामरिक महत्वका उद्योगहरु केन्द्र सरकारको अधिकार अन्तर्गत रहनु पर्ने प्रस्ताव पेश गरेको छ ।

ने.क.पा.एकिकृतले परराष्ट्र सम्बन्ध, राष्ट्रिय सुरक्षा, मौद्रिक प्रणाली, भन्सार, ठूला उद्योग, अन्तर्राष्ट्रिय र अन्तरप्रादेशिक सीमा निर्धारणको अधिकार, अवशिष्ट अधिकार, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका विषय, राष्ट्रिय रेलमार्ग र उड्ययन, विशेष राजश्व सञ्चालन सम्वन्धी केन्द्रले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार भनि प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

नेपाल सदभावना पार्टी (आनन्ददेवी)ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा रक्षा, विदेश सम्बन्ध, Fiscal, Tax, अन्तर प्रादेशिक सम्बन्ध, प्राकृतिक स्रोत सुरक्षा र व्यवस्थापन, वातावरण, आर्थिक तथा सामाजिक विकास, मानव अधिकार, शिक्षा तथा स्वास्थ्य जस्ता अधिकार केन्द्रीय सरकारको अधिकार भित्र रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ ।

समाजवादी प्रजातान्त्रिक जनता पार्टी नेपालले पेश गरेको अवधारणापत्रमा वैदेशिक सम्बन्ध, वैदेशिक व्यापार, राष्ट्रिय सुरक्षा, नेपाली सेना, केन्द्रीय प्रहरी, मौद्रिक नीति, मुद्रा व्यवस्था तथा बैकिङ, अध्यागमन, हवाई सेवा, रेल यातायात, राष्ट्रिय राजमार्ग, अन्तर प्रादेशिक सडक, राष्ट्रिय यातायात व्यवस्थापन, दूरसञ्चार, अन्तर प्रदेश, द्वन्द्व, प्रविधि अनुसन्धान तथा विकास, ठूला जलविद्युत, हुलाक, केन्द्रीय तथ्याङ्क, औद्योगिक नीति, संस्थागत आयकर, मूल्य अभिबृद्धिकर, भन्सार, कार्बन कर, राहदानी शुल्क सम्बन्धी विषयहरु संघ अन्तर्गत रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

नेपाल परिवार दलले पेश गरेको अवधारणापत्रमा वैदेशिक सम्बन्ध, राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, आर्थिक नीति, केन्द्रीय प्रहरी, केन्द्रीय बैंक, केन्द्रीय विश्वविद्यालय, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक रेल्वे हवाई स्थल मार्ग, आयोजनाहरु, केन्द्रीय तहबाट नियमित गरीनुपर्ने विषयवस्तुहरु, केन्द्रीय तथ्याङ्क, भन्सार राजस्व, मूल्य अभिबृद्धिकर, आय एवं अन्तशुल्क कर, भूमिसुधार तथा प्राकृतिक स्रोतका राष्ट्रिय नीति आदि केन्द्रीय व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण केन्द्रीय सरकारको अधिकार भित्र रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

नेपाःराष्ट्रिय पार्टीको अवधारणापत्रमा केन्द्रीय सरकारको अधिकार भित्र परराष्ट्र मामिला, मुद्रा प्रणाली, रक्षा र प्रान्त र प्रदेशहरुवीच समन्वय र सन्तुलित विकास कार्य मात्र हुनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ ।

चुरेभावर एकता पार्टी नेपालले पेश गरेको अवधारणापत्रमा वैदेशिक सम्बन्ध, वैदेशिक व्यापार, राष्ट्रिय सुरक्षा, नेपाली सेना, केन्द्रीय प्रहरी, मौद्रिक नीति, मुद्रा व्यवस्था तथा बैकिङ, अध्यागमन, हवाई सेवा, रेल यातायात, राष्ट्रिय राजमार्ग, अन्तर प्रादेशिक सडक, राष्ट्रिय यातायात व्यवस्थापन, दूरसञ्चार, अन्तर प्रदेश, द्वन्द्व, प्रविधि अनुसन्धान तथा विकास, ठूला जलविद्युत, हुलाक, केन्द्रीय तथ्याङ्क, औद्योगिक नीति, संस्थागत आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकर, भन्सार, कार्बन कर, राहदानी शुल्क सम्बन्धी विषयहरु संघ अन्तर्गत रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

६.३. प्रदेश (संघीय एकाइ) को अधिकारको सूची

संघीय एकाइको निर्माण भएपछि राज्यशक्ति केन्द्रबाट प्रदेश एवम स्थानीय तहसम्म निक्षेपित हुने गर्दछ । त्यस्ता संघीय एकाइहरुलाई संविधानले नै केही निश्चित अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ र संविधानद्वारा प्रदत्त विषयमा प्रदेशले कानून वनाउने सम्मको पूर्ण अधिकार (Exclusive power) प्राप्त गरेको हुन्छ जसमा केन्द्रले कुनै हस्तक्षेप गर्न सक्तैन । प्रदेश वा स्थानीय महत्वका विषयहरु प्राय प्रदेशको अधिकार क्षेत्र भित्र रहन्छ ।

६.३.१ प्रदेश (संघीय एकाइ) को अधिकारको सूची सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

संयुक्त राज्य अमेरिकामा केन्द्रलाई संविधानले सुनिश्चित गरेको विषय वाहेक अन्य विषयमा राज्यलाई नै अधिकार रहने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसर्थ केन्द्रको सूचीमा परेका १८ वटा विषय वाहेक अन्य विषयमा राज्यहरु कानून बनाउन पूर्णरूपमा सक्षम छन् । यस्ता विषयमा मूलत शिक्षा, सार्वजनिक स्वास्थ्य, राजमार्ग, शान्तिव्यवस्था लगायतका विषयहरु पर्दछन् ।

अष्ट्रेलियामा प्रान्तलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक र विकासका कार्य गर्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ ।

क्यानडामा १६ वटा विषयमा प्रान्तलाई पूर्ण अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत सम्पति र नागरिक अधिकार, शिक्षा र स्वास्थ्य इत्यादि विषयहरु पर्दछन् ।

दक्षिण अफ्रिकामा प्रान्तले मात्रै प्रयोग गर्न पाउने विषयमा वातावरण, जनसंख्या व्यवस्थापन र विकास, सम्पति हस्तान्तरण, सार्वजनिक यातायात, योजना र विकास, सडक यातायात, भू-संरक्षण, पर्यटन, शहरी तथा ग्रामीण विकास आदि रहेको देखिन्छ ।

जर्मनीमा प्रान्तलाई शिक्षा, प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र सम्वर्द्धन, भू-संरक्षण, प्रान्तीय विकास योजना, जल व्यवस्थापन, प्रेस र सञ्चार आदि विषयमा अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ ।

स्वीटजरल्याण्ड मा संघीय एकाइ (क्यान्टोन) को अधिकार क्षेत्र भित्र शिक्षा, संस्कृति, प्रहरी, स्थानीय सरकार, प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण, सार्वजनिक स्वास्थ्य, प्रान्तिय सडक र प्राकृतिक स्रोत लगायतका विषयहरु रहेका छन ।

भारतको संविधानमा राज्यको सूची उल्लेख गरी ती विषयमा राज्यहरुलाई पूर्ण अधिकार दिइएको देखिन्छ । राज्यको पूर्ण अधिकारमा परेका विषयमा केन्द्रले कुनै हस्तक्षेप गर्न सक्तैन । यस अन्तरगत सार्वजनिक व्यवस्था र शान्ति, प्रहरी, उच्च अदालत, राज्यको विषय भित्र पर्ने कानूनको उल्लघंनको अपराध, स्थानीय सरकार, सञ्चार, सडक, पुल, कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, भुमिसुधार लगायत ६६ वटा विषयहरु समावेश गरेको पाइन्छ ।

६.३.२ प्रदेशको सूची सम्बन्धमा नेपालका राजनैतिक पार्टीहरुको दृष्टिकोण

नेपालको सन्दर्भमा प्रदेशले के कस्तो अधिकार प्रयोग गर्न पाउने भन्ने सम्वन्धमा राजनैतिक दलले विभिन्न प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

नेकपा माओवादीको संविधानसभा निर्वाचन घोषणापत्र, २०६४ मा केन्द्रमा उल्लेखित बाहेक बाँकी सवै अधिकार स्वायत्त राज्यमा रहनु पर्ने भनि केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहसम्मको अधिकारको उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

नेपाली कांग्रेसले पेश गरेको संविधानको अवधारणापत्रमा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भाषिक अधिकारका साथै कृषि, वन, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, घरजग्गा, सम्पत्ति कर, सवारी साधन, रजिष्ट्रेशन दस्तुर लगायत अन्य स्रोतहरु प्रदेशको सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

नेकपा एमालेले संविधानसभा निर्वाचन घोषणापत्र, २०६४ मा प्रादेशिक अदालत, प्रादेशिक सेवा आयोग, सार्वजनिक सुरक्षा, उद्योग, व्यापार र श्रम व्यवस्था, शिक्षा र स्वास्थ्यको प्रबन्ध, प्रादेशिक सडक सम्पदाको संरक्षण जस्ता विषय प्रादेसिक सरकारमा र स्थानीय सडक, ग्रामिण यातायात, ग्याँस, विद्युत र जल आपूर्ति, सरसफाई, स्थानीय सार्वजनिक शिक्षा र स्वास्थ्यको प्रवन्ध, स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र विकास संम्पदाको संरक्षण स्थानीय सरकारको अधिकारक्षेत्रको विषय हुनु पर्ने भनि प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

मधेशी जन अधिकार फोरमले संविधानसभा निर्वाचनको घोषणापत्रमा प्रदेशमा आन्तरिक सुरक्षा तथा प्रशासन, शिक्षा र संस्कृति, स्रोत व्यवस्थापन र व्यापार, कृषि तथा लधु उद्योग, परिवहन, आवास निर्माण र जनस्वास्थ्य सम्वन्धी विषय प्रादेशिक सरकारको अधिकारको विषय हुनु पर्ने भन्ने प्रस्ताव गरेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीले संविधानसभा निर्वाचनको घोषणापत्रमा राष्ट्रिय महत्वका विकास र केन्द्रमा उल्लेखित बाहेक बाँकी सवै विषयमा प्रान्तिय सरकारले स्वायत्त रूपमा प्रयोग गर्न पाउनु पर्ने प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

नेकपा मालेले पेश गरेको अवधारणापत्रमा प्रदेशमा प्रादेशिक तथा स्थानीय प्रशासन, शिक्षा स्वास्थ्य सेवा, विशिष्ट सेवा प्रदायक अस्पतालहरु, स्वायत्त एकाइको सम्बन्धन, प्रादेशिक तथा स्थानीय यातायात र परिवहन, स्थानीय साधन स्रोतहरुको व्यवस्थापन र उपयोग, प्रादेशिक एवं स्थानीय योजना र विकास निर्माण, लोक सेवा आयोग, प्रहरी सेवा, न्याय सेवा, बैंक, उद्योग धन्दाहरु, स्थानीय करहरु, विश्वविद्यालयहरु, विशेष स्वास्थ्य परियोजनाहरु प्रान्तिय सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने भनि प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

नेकपा संयुक्तले पेश गरेको अवधारणापत्रमा केन्द्रीय सरकारको अधिनमा रही आ-आफ्नो क्षेत्रको शिक्षा नीति तय गर्ने, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने, केन्द्रीय मूल कानूनमा रही समाज कल्याण तथा जन अधिकार नीति, नागरीक स्वास्थ्य नीति तथा त्यसको संचालन प्रहरी बल तथा त्यसको परिचालन र नियन्त्रण, स्थानीय करहरुको नियन्त्रण तथा असुली, प्रान्तीय तथा अन्तर प्रान्तीय यातायातको व्यवस्थापन तथा नियमन, प्रान्तीय आधारमा प्राकृतिक स्रोत साधनहरुको व्यवस्थापन, अन्तर प्रान्तीय सहयोग र सम्बन्ध विस्तार जस्ता अधिकारहरु प्रान्तिय सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

सद्भावना पार्टीले पेश गरेको अवधारणापत्रमा मुद्रा, प्रतिरक्षा र विदेश मामला बाहेकका सवै अधिकार प्रान्तिय सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने भनि प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

नेपाल मजदुर किसान पार्टीले पेश गरेको अवधारणापत्रमा प्रदेशमा कृषि, वन, उद्योग, शिक्षा, स्वास्थ्य राज्य स्तरको यातायात, घरेलु र कुटीर व्यवसाय, प्रान्तीय कर, भाषा, कला, संस्कृति प्रान्तीय स्तरको वन, ताल तलैया आदि राज्य सरकारको अधिनमा रहनु पर्ने भनि प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टीले पेश गरेको अवधारणापत्रमा केन्द्रीय सरकारमा रहने भन्ने उल्लेखित अधिकारहरु बाहेक अरु सम्पूर्ण अधिकारहरु संविधान अधिनस्थ रही राज्यहरुमा रहने र त्यस अन्तर्गत आर्थिक, उद्योग, कृषि, भूमि, सिचाई, शिक्षा, भाषा, धर्म, साना जल विद्युत, कर र स्वास्थ्य नीति राज्यको अधिकार भित्र रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ ।

ने.क.पा. एकिकृतले पेश गरेको अवधारणापत्रमा केन्द्रले हेर्ने विषय वाहेकका अन्य राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक आदि विषय प्रान्तीय सरकारको अधीनमा रहनु पर्ने भनी प्रस्ताव गरेको पाइन्छ ।

<u>नेपाल सदभावना पार्टी (आनन्ददेवी)</u>ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा प्रदेशको अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत शैक्षिक र सांस्कृतिक विकास, भाषा, प्राकृतिक स्रोत र व्यवस्थापन, सार्वजनिक निर्माण, स्वास्थ्य, वातावरण संरक्षण, प्राविधिक शिक्षा, पर्यटन, उच्च अदालत, कर, कृषि, सिंचाई, मत्स्यपालन, विद्युत, सामाजिक सुरक्षा, प्रहरी, भूमि व्यवस्थापन र स्थानीय विकास रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ।

<u>समाजवादी प्रजातान्त्रिक जनता पार्टी नेपाल</u>ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा शिक्षा, स्वास्थ्य, समाज कल्याण, प्रादेशिक प्रहरी, उद्योग, कृषि, वन, प्रादेशिक यातायात, प्रादेशिक प्राकृतिक स्रोतको दोहन र व्यवस्थापन, सिंचाई, जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन, वस्ती योजना र विकास, वातावरण संरक्षण स्थानीय कर सम्बन्धी विषयहरु प्रदेश अन्तर्गत रहने प्रस्ताव परेको छ।

<u>नेपाल परिवार दल</u>ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा प्रादेशिक अदालत, प्रादेशिक क्षेत्र भित्रका यातायात, शिक्षा, प्रादेशिक प्रहरी, प्रादेशिक सेवा आयोग, सार्वजनिक सुरक्षा, प्रदेश भित्रका विविध स्रोत, उद्योग, व्यापार, श्रम व्यवस्था, भाषिक संरक्षण र प्रवर्द्धन, प्रादेशिक व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण प्रान्तिय सरकारको अधिकारमा पर्ने प्रस्ताव गरेको छ।

<u>नेपाः राष्ट्रिय पार्टी</u>ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा केन्द्रीय सरकारको अधिकार भित्र पर्ने परराष्ट्र मामिला, मुद्रा प्रणाली, रक्षा र प्रान्त र प्रदेशहरुवीच समन्वय र सन्तुलित विकास कार्य बाहेक अरु सम्पूर्ण अधिकार प्रान्तमा हुनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ।

<u>चुरेभावर राष्ट्रिय एकता पार्टी</u>ले पेश गरेको अवधारणापत्रमा शिक्षा, स्वास्थ्य, समाज कल्याण, प्रादेशिक प्रहरी, उद्योग, कृषि, वन, प्रादेशिक यातायात, प्रादेशिक प्राकृतिक स्रोतको दोहन र व्यवस्थापन, सिंचाई, जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन, वस्ती योजना र विकास, वातावरण संरक्षण स्थानीय कर सम्बन्धी विषयहरु प्रदेश अन्तर्गत रहने प्रस्ताव परेको छ।

६.४. स्थानीय तहको सूची

प्रायः सवै संघीय देशहरुमा स्थानीय तहको सरकारको पनि व्यवस्था गरिएको हुन्छ। यद्यपि स्थानीय तहको सरकारको संगठन, कार्यक्षेत्र र अधिकारमा भने समानता पाइदैन। जनताको सवैभन्दा छिटो पहुंच पुग्ने सरकार स्थानीय तहको सरकार हो। आमजनताको दैनिक जीवनसंग जोडिएका स्थानीय महत्वका (Local importance) विषयहरुमा स्थानीय तहलाई अधिकार प्रदान गर्दा व्यावहारिक र प्रभावकारी हुने मान्यता रहेको छ।

६.४.१. स्थानीय तहको सूची सम्बन्धमा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास

स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्र स्वायत्त, विकेन्द्रीत वा विनियोजित प्रकृतिको हुनसक्छ। अष्ट्रेलिया, क्यानडा, जर्मनी, संयुक्त राज्य अमेरिका लगायत देशहरुमा स्थानीय सरकारलाई राज्य वा प्रदेश मातहत राखिएको छ भने भारत, अर्जेन्टीना, अष्ट्रीया, स्वीटजरल्याण्ड आदि देशहरुमा संविधानले नै स्वायत्त शासन संचालन गर्न पाउने संरचना राखेको पाइन्छ। स्थानीय सरकारको संरचना र कार्यक्षेत्र संविधानमा व्यवस्था गरिएमा त्यसबाट संवैधानिक मान्यता प्राप्त गरेको मानिन्छ। तथापि ती स्थानीय सरकारले संघीय संसद वा प्रदेशको विधायिकाले वनाएको कानूनको सीमामा रही कार्य गर्नुपर्दछ।

सामान्यतया संघीय राज्यमा संविधानले संघ र प्रदेशहरुका वीच स्पष्ट अधिकारको बाँडफाँड गरेको हुन्छ र स्थानीय तहलाई संघीय एकाइ अन्तरगत राखिएको हुन्छ। तथापि कतिपय देशहरुमा ठूला र राजधानी शहरहरुलाई विशेष स्वायत्तता प्रदान गरिएको देखिन्छ भने कतिपय देशहरुमा प्रदेश सरकार अन्तर्गतको विधायिकाले बनाएको कानून अनुसार स्थानीय सरकारको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तर पछिल्ला दिनहरुमा संविधानमा नै स्थानीय सरकारको सम्वन्धमा व्यवस्था गर्ने प्रचलन विकसित भएको देखिन्छ। अर्जेन्टीना, भारत, वेल्जियम, स्वीटजरल्याण्ड, दक्षिण अफ्रिका, अष्ट्रिया जस्ता देशले संविधानमा नै स्थानीय स्वशासनको स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ती देशहरुमा स्थानीय सरकारलाई तेस्रो महत्वपूर्ण भू-क्षेत्रीय शासन अधिकार प्रदान गरिएको छ। संघीय संरचनामा स्थानीय तहको सरकारको व्यवस्था गरिएकोमा तिनीहरुको अधिकार क्षेत्रको पनि व्यवस्था गरिनु आवश्यक हुन्छ। स्थानीय सरकारलाई प्रादेशिक सरकारको मातहतमा राखिए पनि संवैधानिक रूपमा कार्यक्षेत्र निर्धारण गर्दा ती निकायहरुले प्रर्याप्त स्वायत्तता प्राप्त गर्न सकिने र केन्द्र वा प्रदेशको अनावश्यक हस्तक्षेपबाट मुक्त रहन सक्दछ।

६.४.२. स्थानीय तहको सम्बन्धमा नेपालको विगतको अभ्यास र प्रयोग

स्थानीय तहलाई स्थानीय महत्वका विषयहरुमा अधिकार प्रदान गर्दा त्यो प्रभावकारी र व्यावहारिक हुन सक्ने मान्यता रहेको छ । नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय तहलाई शासन संचालनमा सहभागी गराउने उद्देश्यले पनि संघीय संरचनामा जानुपर्ने भएकोले स्थानीय तहलाई संवैधानिक रूपमा मान्यता दिई तिनीहरुको अधिकारको ग्योरन्टी गर्ने आवश्यकता रहेको छ । विगतमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय तहलाई कानूनी रूपमा केही अधिकारहरु प्रदान गरेको छ । स्थानीय तहका अधिकारहरु अन्तरगत निम्न विषयहरु पर्न सक्ने देखिन्छ ।

- प्राथमिक स्वास्थ्य
- नगरपालिका प्रहरी
- खानेपानी
- स-साना सिंचाई आयोजना संचालन
- सामुदायिक वन
- स्थानीय स्रोतको परिचालन
- स्थानीय भौतिक पूर्वाधार निर्माण
- स्थानीय सम्पत्ति कर, सवारी साधन कर र भूमि कर

स्थानीय तहलाई के कस्ता अधिकार प्रदान गर्ने सम्वन्धमा विभिन्न राजनीतिक दलको आ-आफ्नो अवधारणा रहेको छ ।

६.४.३. स्थानीय निकायको सूची सम्बन्धमा नेपालका राजनैतिक पार्टीको दृष्टिकोण

नेकपा माओवादीले स्थानीय यातायात, स्थानीय कर, शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, स्थानीय साधन स्रोत आदि विषय स्थानीय तहको सरकारको अधिकारमा रहनु पर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ भने अन्य राजनीतिक दलहरुको घोषणा पत्रमा स्थानीय निकायको अधिकार बारेमा उल्लेख भएको पाइदैन ।

नेपाली कांग्रेसको अवधारणापत्रमा कृषि, वन, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, घर जग्गा, सम्पत्ती कर, सवारी साधन, रजिष्ट्रेशन दस्तुर लगायतका राज्यको स्रोतहरु स्थानीय सरकारमा रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

नेकपा एमालेले स्थानीय सडक, ग्रामिण यातायात, ग्याँस, विद्युत र जल आपूर्ति, सरसफाई, स्थानीय सार्वजनिक शिक्षा र स्वास्थ्यको प्रवन्ध, स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र विकास सम्पदाको संरक्षण स्थानीय तहको सरकारको अधिकार हुनु पर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय जनमोर्चाको अवधारणापत्रमा स्थानीय निकायमा स्थानीय प्रशासन, स्थानीय विकास, शिक्षा, बाटो, खानेपानी, कूलो, स्थानीय निर्माण, जन्म, मृत्यु दर्ता, स्थानीय प्रकृतिका मुद्दा मामिला, स्थानीय कर आदि स्थानीय निकायमा रहनु पर्ने प्रस्ताव गरेको छ ।

समाजवादी प्रजातान्त्रिक जनता पार्टी नेपालको अवधारणापत्रमा शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, कृषि तथा पशुपालन विस्तार, स्थानीय सडक, सिंचाई, खानेपानी, माइक्रो जलविद्युत, वातावरण संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा, स्थानीय सिप र प्रविधि र कलाको संरक्षण आदि स्थानीय निकाय अन्तर्गत रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

नेपाल परिवार दलको अवधारणापत्रमा स्थानीय प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण र विकास, स्थानीय सडक यातायात, प्राथमिक शिक्षा, स्वास्थ्य, सिंचाई, सरसफाई र स्थानीय कर लगायतको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण स्थानीय तहको हुने प्रस्ताव गरेको छ ।

चुरेभावर राष्ट्रिय एकता पार्टी नेपालको अवधारणापत्रमा प्राथमिक शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई, कृषि तथा पशुपालन विस्तार, स्थानीय सडक, सिंचाई, खानेपानी, माइक्रो जलविद्युत, वातावरण संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा, स्थानीय सिप र प्रविधि र कलाको संरक्षण आदि स्थानीय निकाय अन्तर्गत रहने प्रस्ताव गरेको छ ।

६.५. साझा सूची (Concurrent List)

केन्द्र र संघीय एकाइ दुवैले आ आफनो अधिकार क्षेत्र भित्र प्रयोग गर्ने अधिकारहरुलाई साझा अधिकार (Concurrent powers) भनिन्छ । केन्द्र र संघीय एकाइहरु वीच अवसरको समानता सुनिश्चित गर्न तथा सरकारी सेवामा सहज पहुच कायम गर्न पारस्परिक सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । कतिपय विषयहरु केन्द्र र प्रदेश दुवैले सञ्चालन गर्नु पर्ने प्रकृतिको हुन्छ । त्यस्ता विषयहरु साझा अधिकारका विषय हुन सक्ने हुदा समानान्तर अधिकार प्रदान गरिनु पर्दछ । संघीय व्यवस्थामा केन्द्र र प्रदेशको अलग अलग अधिकारको सूचीको अलावा समान महत्व र उपयोगका कतिपय विषयहरुको लागि साझा सूची संविधानमा नै उल्लेख गर्ने गरिन्छ । त्यस्ता विषयहरुमा केन्द्र र प्रदेशलाई आ आफना क्षेत्रमा कानून निर्माण गर्ने अधिकार समेत रहन्छ । साझा विषयमा दुवै तहका सरकारले कानून निर्माण गर्दा एक आपसमा बाझिएमा कुन कानून मान्य हुने भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण हुन आउछ । साझा विषयमा प्रदेशको कानून केन्द्रको कानूनसंग बाझिएमा केन्द्र कै कानून मान्य हुने र बाझिएको हदसम्म प्रदेशको कानून अमान्य हुने सिद्धान्तलाई भारतमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ ।

साझा अधिकारको सूची राख्नुको मूल तात्पर्य कतिपय विषयहरु पूर्णत राष्ट्रिय महत्वका हुदैनन् भने कतिपय विषयहरु विशुद्ध संघीय एकाइ वा प्रदेश र स्थानीय निकायको सम्वन्धका विषय मात्र पनि हुदैनन् । त्यस्ता विषयहरुमा केन्द्र र प्रदेशको साझा हित र स्वार्थ निहित रहेको हुन्छ । कतिपय अवस्थामा प्रदेश वा संघीय एकाइहरुलाई केन्द्रले नै कानून बनाइ दिनु पर्ने आवश्यकता पनि पर्दछ भने कतिपय परिस्थितिमा पूर्णत केन्द्रले कानून निर्माण गरी दिएर मात्र पनि पुग्दैन । यसका साथै केन्द्र र प्रदेश वीच कतिपय विषयमा एकरूपता कायम गर्नु पर्ने पनि हुन आउछ । तसर्थ केन्द्र र प्रदेश वीच साझा अधिकारको सूची वनाउनु पर्ने आवश्यकता रहन्छ ।

साझा सुचीको प्रयोगको लागि संघ तथा प्रदेश दुवै तहले कानून निर्माण गर्न सक्छन् । यसरी कानून निर्माण गर्दा संघ र प्रदेशको कानून बाँझिन सक्ने भएकोले संघीय व्यवस्थापिकाले साझा सूचीको विषयमा निश्चित आधारभूत सिद्धान्त, मान्यता र ढाचाँको निर्माण गर्ने र सो आधारमा प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था अबलम्बन गर्न सकिन्छ ।

६.५.१ साझा सूची सम्बन्धमा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास

भारतको संविधानले केन्द्र र राज्यहरुका साझा अधिकारको सूची संविधानमा नै व्यवस्था गरेको छ जस अन्तर्गत फौज्दारी कानून र कार्यविधि, सम्वन्ध विच्छेद, विवाह, सम्पति हस्तान्तरण, कराररिय सम्वन्ध, न्याय प्रशासन र ट्रेड यूनियन जस्ता ५२ वटा विषय साझा अधिकारका रूपमा राखिएको छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास जस्ता विषयलाई साझा सूचीका रूपमा राखिएको छ ।

क्यानडाको संविधानमा कृषि र अध्यागमन जस्ता विषयलाई साझा सूचीमा राखिएको पाइन्छ ।

जर्मनीको संविधानमा नागरिक कानून, फौजदारी कानून र सजायको कार्यान्वयन अदालतको संगठन र कार्यविधि, कानून व्यवसाय, नोटरी र कानूनी परामर्श, जन्म मृत्यु र विवाह दर्ता, हातहतियार तथा विष्फोटक पदार्थ सम्बन्धि कानून, सार्वजनिक कल्याण, आर्थिक विषय सम्बन्धि कानून, श्रम कानून, सार्वजनिक सडक, यातायात व्यवस्थापन निर्माण आदि साझा सूचीको रूपमा रहेको पाइन्छ ।

६.६. अवशिष्ट अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था (Residuary Powers)

सरकारका तहहरुमा अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने भनि स्पष्ट किटान नगरिएका अधिकारहरुलाई अविशिष्ट अधिकार भनिन्छ । संविधान र कानूनमा राज्यको कुनै तहको अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने भनेर किटान नगरिएका र विषयवस्तुको प्रकृतिबाट कुनै तहको कार्य क्षेत्रमा नपर्ने भैपरी प्रकृतिका कार्यहरु अवशिष्ट अधिकार अन्तरगत पर्न आउछन् । मानिसको ज्ञान र सोच सीमित र अपूर्ण हुने हुनाले भविष्यमा आउन सक्ने समस्या र विषयवस्तुको वर्तमानमा नै पहिचान गरी दृष्टि पुऱ्याउन संभव हुदैन । त्यसैगरी वर्तमान विज्ञान र प्रविधिको विकासले गर्दा भविष्यमा आउन सक्ने कतिपय कुरालाई वर्तमानमा नै अन्दाज गर्न पनि सकिदैन । कहिलेकाही नसोचिएको वा विचार नगरिएको अवस्था र परिस्थिति सृजना हुन सक्तछ र त्यसबाट नया विषयवस्तु उत्पन्न हुन गई सरकारको हस्तक्षेपको आवश्यकता पर्न सक्तछ । त्यस्तो अवस्थामा त्यस्तो विषय कुन तहको सरकारको क्षेत्र भित्र पर्ने भन्ने समस्या पर्ने हुदा संघीय

प्रणाली अपनाएका प्राय जुनसुकै मुलुकमा पनि यस प्रकारको अविशिष्ट अधिकार कुन तहको सरकारमा रहने भनि किटानी व्यवस्था गरिने गरिन्छ ।

संविधान तथा कानून वमोजिमको कुनै कार्य राज्यका तीन अंग व्यवस्थापिका, कार्यपालिका तथा न्यायपालिकाको अधिकार अन्तरगत पर्ने भनी किटान नभएमा त्यस्तो विषय अवशिष्ट अधिकारको प्रयोगबाट सम्पादन गर्नु पर्ने विषय भित्र पर्न आउछ । संविधान एवम कानूनमा विषय र निकाय नतोकिएको स्थितिमा त्यस्तो कार्य कार्यपालिकाबाट सम्पादन गर्नु पर्ने हुनाले अवशिष्ट अधिकारको प्रयोग प्रायः संघीय (केन्द्रीय) कार्यपालिकाद्वारा हुने गर्दछ ।

६.६.१ अवशिष्ट अधिकार सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

अवशिष्ट अधिकारको व्यवस्थाको बारेमा प्रदेश अथवा केन्द्रमा कहाँ राख्ने भन्ने बारे अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अध्ययन गर्दा कुनै एउटा मान्यतामा रहेर निर्णय गरेको भेटिदैन । आ-आफ्नै देशको विशेषता र आवश्यकता अनुसार अविशिष्ट अधिकार कुन तहको सरकारमा रहने भनि किटानी व्यवस्था गरेको पाउदछौं । जस्तो कि अमेरिका, स्वीटजरल्याण्ड, अष्ट्रेलिया, संयुक्त अरब इमिरेटस् जस्ता एक आपसमा आबद्ध संघ राज्यहरुमा मात्र होइन, जर्मन जस्तो राज्य विस्तारको क्रममा एकिकृत भएको देश तथा ब्राजिल, स्पेन, बोस्निया-हर्जगोविना, मेक्सिको, भेनेजुयला, अर्जेन्टिना, रुस, मलेशिया, इथियोपिया, इराक जस्ता एकात्मकवाट संघात्मकमा गएका अर्थात एक साथ रहि रहने संघ राज्यहरुमा पनि अवशिष्ट अधिकार प्रदेशहरुलाई नै दिइएको छ । दक्षिण अफ्रिका, वेलाउ, भारत जस्ता देशहरुमा भने अवशिष्ट अधिकार केन्द्रलाई दिइएको छ । त्यसरी नै भारतमा जम्मु काश्मिरको हकमा अवशिष्ट अधिकार राज्यलाई दिएको छ भने अन्यको हकमा केन्द्रलाई दिइएको छ । क्यानाडामा अवशिष्ट अधिकार पहिला केन्द्रलाई दिइएको भएतापनि क्यूवेक राज्यमा पृथकतावादी आन्दोलन चर्किएपश्चात् हाल त्यहाँको संविधानमा अवशिष्ट अधिकार कानूनमा व्यवस्था गरे बमोजिम हुने भनेर मात्र उल्लेख गरिएको छ । त्यहाँ अवशिष्ट अधिकार एक आपसमा सहमतिको आधारमा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । त्यसरी नै धेरै द्वन्दपश्चात् संघीयतामा गएको सुडानले अवशिष्ट अधिकारको सन्दर्भमा संविधानको धारा ११२ ले केन्द्र र राज्य दुवैको साझा दायित्व हुने भनेर उल्लेख गरेको छ ।

६.६.२. नेपालको सर्न्दभमा अवशिष्ट अधिकारः

राजनैतिक दलको अवधारणापत्र/घोषणापत्र/प्रतिवद्धतापत्र र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास, जनमत संकलन टोलीको प्रतिवेदन, प्रश्नावलीको उत्तर, विभिन्न व्यक्तिगत र संस्थागत रूपमा आएको सुझाव तथा नेपालको विविधतायुक्त भौगोलिक परिवेश समेतका आधारमा अवशिष्ट अधिकार संघ (केन्द्र) मा रहने व्यवस्था बढि उपयोगी र व्यावहारिक हुने भएकोले अवशिष्ट अधिकार संघ (केन्द्र) मा रहने व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको छ ।

६.७. नेपालको सर्न्दभमा प्रस्तावित अधिकारको सूची

राजनैतिक दलको अवधारणापत्र/घोषणापत्र/प्रतिवद्धतापत्र र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास, जनमत संकलन टोलीको प्रतिवेदन, प्रश्नावलीको उत्तर, विभिन्न व्यक्तिगत र संस्थागत रूपमा आएको सुझाव तथा माननीय सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार समेतलाई अध्ययन एवं विश्लेषण गर्दा संघीय सरकारलाई बलियो बनाउने तथा प्रादेशिक सरकारलाई अधिकार सम्पन्न बनाउने उद्देश्यका साथ संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गतका स्वायत्त क्षेत्रहरुको अधिकारको सूची र साझा सूची गरी अलग अलग सूची प्रस्तावित गरिएको छ । संघको सूची, प्रदेशको सूची, स्थानीय तहको सूची र स्वायत्त क्षेत्रको सूचीमा उल्लेख भएका विषयमा तत्तत् तहलाई कानून बनाउने लगायत कार्यकारी र न्यायिक अधिकार रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

क्र.सं	संघको सूची	प्रदेशको सूची	स्थानीय तहको सूची
३१.	रक्षा र सेना सम्बन्धी		
३२.		प्रादेशिक मूल कानून	
३३.	केन्द्रीय प्रहरी वल	प्रहरी, प्रशासन र शान्ति सुरक्षा	नगर प्रहरी, सामुदायिक प्रहरी
३४.	केन्द्रीय बैंक, वित्तीय नीति, मौद्रिक नीति, विदेशी अनुदान, सहयोग र ऋण	बैंक तथा वित्तिय संस्था, सहकारी संस्था , केन्द्रको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान र सहयोग	सहकारी संस्था

३५.	केन्द्रीय दुर सञ्चार, रेडियो फ्रिक्वेन्सीको बाँडफाँड, टेलिभिजन र हुलाक	रेडियो, एफ. एम, टेलिभिजन	एफ. एम संचालन
३६.	भन्सार, अंतशुल्क, मूल्य अभिबृद्धि कर, संस्थागत आयकर, राहदानी, भिसा, हुलाक, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर	व्यक्तिगत आयकर, सम्पत्ति कर, व्यावसायिक कर, मालपोत, पारश्रमिक कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर	स्थानीय कर (सम्पत्ती, घर बहाल, सवारी साधन कर आदि), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, मालपोत तिरो
३७.	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टी	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टी	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयाल्टी
३८.	केन्द्रीय निजामती सेवा व्यवस्थापन	प्रादेशिक निजामती सेवाको व्यवस्थापन	स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन
३९.	केन्द्रीय तथ्याङ्क	प्रादेशिक तथ्याङ्क	स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन
४०.	केन्द्रीय स्तरका ठुला विद्युत, सिचाई र अन्य आयोजनाहरु तथा परियोजनाहरु	प्रादेशिक स्तरका विद्युत, सिचाई आयोजना एवं अन्य आयोजना तथा परियोजना	स्थानीय स्तरका विकास आयोजना र परियोजनाहरु
४१.	केन्द्रीय विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय	विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय, संग्रहालय	प्राथमिक र माध्यामिक शिक्षा
४२.	केन्द्रीय स्वास्थ्य नीति	स्वास्थ्य सेवा	आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई
४३.	संघीय व्यवस्थापिका, संघीय कार्यपालिका सम्बन्धी मामिला	प्रादेशिक व्यवस्थापिका, स्थानीय सरकार सम्बन्धी र विशेष संरचना सम्बन्धी	
४४.	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, विनिमय, बन्दरगाह, क्वारेन्टाइन	अन्तर प्रादेशिक व्यापार	स्थानीय बजार व्यवस्थापन
४५.	अन्तर्राष्ट्रिय तथा अन्तरराज्य हवाई उड्डयन	प्रादेशिक हवाई सेवा	
४६.	विदेश तथा कुट्नैतिक मामला र संयुक्त राष्ट्र संघ सम्बन्धी		
४७.	अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी , सुपुर्दगी र अन्तराष्ट्रिय सीमा व्यवस्थापन		
४८.	राष्ट्रिय रेल तथा राष्ट्रिय लोकमार्गको व्यवस्थापन	प्रादेशिक रेल्वे र प्रादेशिक लोकमार्ग	स्थानीय सडक/ग्रामीण सडक/कृषि सडक
४९.	राष्ट्रिय गुप्तचर तथा अनुसन्धान	प्रादेशिक अनुसन्धान व्युरो	
५०.	सर्वोच्च अदालत/संवैधानिक अदालत	प्रादेशिक अदालत, पारिवारिक अदालत, बाल अदालत	स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थता
५१.	नागरिकता, राहदानी, भिसा, अध्यागमन सम्बन्धि कानून	नागरिकता र राहदानी व्यवस्थापन	नागरिकता, राहदानी वितरण र अभिलेख व्यवस्थापन
५२.	आणविक उर्जा र अन्तरिक्ष सम्बन्धी		
५३.	निर्वाचन आयोग, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोक	प्रादेशिक स्तरका आयोगहरु	

	सेवा आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, समानुपातिक समावेशी आयोग, दलित आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग, मधेशी आयोग, अति अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा पिछडिएको क्षेत्र उत्थान आयोग र आदिवासी जनजाति आयोग लगायत केन्द्रीय महत्वका आयोगहरु		
५४.	युद्ध र प्रतिरक्षा		
५५.	हातहतियार, खरखजाना कारखाना तथा उत्पादन सम्बन्धि		
५६.		भूमि व्यवस्थापन, जग्गाको अभिलेख र मालपोत निर्धारण	घर जग्गा धनी पूर्जा वितरण
५७.	नाप - तौल		
५८.	खानी उत्खनन्	खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन	
५९.	वीमा नीति	वीमा व्यवस्थापन र संचालन	
६०.	फौजदारी कानूनको निर्माण		
६१.	बौद्धिक सम्पती (पेटेन्ट, डिजाइन, प्रतिलिपी अधिकार)		
६२.		भाषा, संस्कृति, लिपी र धर्मको संरक्षण र प्रयोग	
६३.		प्रदेश भित्रको वन जङ्गल,जल उपयोग	
६४.		कृषि तथा पशु विकास, कलकारखाना, औद्योगिकरण, व्यापार व्यवसाय, यातायात, अल्कोहलिक पदार्थ उत्पादन, निर्माण खरिद विक्रि	कृषि तथा पशुपालन
६५.		पुस्तक तथा छापाखाना	
६६.		गुठी व्यवस्थापन	
६७.			बृद्ध, बृद्धा, अपाङ्ग, महिला, एकल महिला र अशक्तहरुको व्यवस्थापन
६८.			बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन
६९.			कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण
७०.			जन्म मृत्यु लगायतका व्यक्तिगत घटना दर्ता

संघ र प्रदेशको साझा अधिकार सूची (Concurrent List)

१. फौजदारी र देवानी कार्यविधि र प्रमाण र शपथ (कानूनी मान्यता, सार्वजनिक कार्य र अभिलेख र न्यायिक प्रक्रिया)

२. आवश्यक वस्तुको आपूर्ति, वितरण, मूल्य नियन्त्रण, गुणस्तर र अनुगमन

३. राज्यको सुरक्षासँग सम्बन्धित विषयमा निवारक नजर बन्द, कारागार तथा हिरासत व्यवस्थापन र शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था
४. एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा अभियुक्त, थुनुवा र कैदीको स्थानान्तरण
५. पारिवारिक मामला (विवाह, सम्पत्ति हस्तान्तरण, सम्बन्ध विच्छेद, अति अल्पसंख्यक, टुहुरा, धर्मपुत्र, उत्तराधिकार, संयुक्त परिवार र पारपाचुके) सम्बन्धी कानून
६. सम्पत्ति प्राप्ति, अधिग्रहण र अधिकारको सृजना
७. करार, साझेदारी र एजेन्सी सम्बन्धी
८. टाटपल्टेको र दामासाही सम्बन्धी (Bankruptcy and insolvency)
९. औषधि र विषाधि
१०. आर्थिक र सामाजिक योजना, परिवार नियोजन र जनसंख्या नियन्त्रण
११. सामाजिक सुरक्षा र रोजगारी, ट्रेड युनियन, औद्योगिक र मजदुरका हक अधिकार र विवाद सम्बन्धी कार्य
१२. चिकित्सा, कानूनी र अन्य पेशाहरु
१३. घटना तथ्याङ्क जन्म मृत्यु दर्ता
१४. जलमार्ग
१५. संचार माध्यम सम्बन्धी
१६. पूरातत्व, प्राचिन स्मारक र संग्रहालय संरक्षण सम्बन्धी
१७. उद्योग तथा खनिज र भौतिक पूर्वाधार
१८. क्यासिनो, चिठ्ठा, सवारी साधन अनुमति
१९. अग्नि तथा प्राकितिक प्रकोप नियन्त्रण र राहत तथा पूनर्निर्माण
२०. पर्यटन, खानेपानी तथा सरसफाई
२१. चलचित्र, सिनेमा हल सम्बन्धी
२२. वीमा
२३. गरिबी निवारण र औद्योगिकरण
२४. वैज्ञानिक अनुसन्धान, विज्ञान प्रविधि र मानव संसाधन विकास
२५. अन्तरप्रादेशिक रूपमा फैलिएको जङ्गल, जङ्गली जनावर, चरचुरुङ्गी, हिमाल, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा जल उपयोग
२६. राष्ट्रिय तथा अन्तरप्रादेशिक पर्यावरण व्यवस्थापन
२७. भूमि नीति

६.८. विशेष संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रहरुको अधिकार सूची

विशेष संरचना अर्न्तगत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रको गठन र सीमांकन प्रादेशिक सरकारले निर्धारण गर्ने भएतापनि त्यस्ता क्षेत्रको अधिकार संविधानमा सुचीकृत गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसबाट स्वायत्त क्षेत्रले स्वायत्तता र स्वशासनको प्रयोग गर्न सक्दछ । स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सूची देहाय अनुसार हुनेछ ।

विशेष संरचना अर्न्तगत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सुची

क्र.सं.	विषयहरु
२१.	प्रहरी
२२.	सहकारी संस्था
२३.	एफ.एम रेडियो व्यवस्थापन, संचालन र टेलिभिजन
२४.	प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षा, पुस्तकालय र संग्रहालय
२५.	स्वास्थ्य सेवा
२६.	स्वायत्त निर्वाचित परिषद

२७.	सम्पत्ति कर, व्यावसायिक कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन कर, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, पर्यटन सेवा शुल्क, मालपोत, पारिश्रमिक र कृषि आयकर
२८.	प्राकृतिक श्रोतबात प्राप्त रोयल्टी
२९.	सडक
३०.	विद्युत आयोजना, सिंचाई आयोजना र अन्य विकास योजनाहरु
३१.	नागरिकता/ राहदानी व्यवस्थापन
३२.	जग्गा अभिलेख/घर जग्गा धनी पूर्जा
३३.	खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन
३४.	भाषा, संस्कृति, लिपी र धर्मको संरक्षण
३५.	प्राकृतिक स्रोत साधन र तिनको उपयोग
३६.	कृषि, पशु विकास, व्यापार व्यवसाय
३७.	सेवा व्यवस्थापन
३८.	तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन
३९.	अदालत
४०.	प्रादेशिक सरकारले तोके बमोजिमका अन्य अधिकारहरु

परिच्छेद- सात

७. संघीय एकाइहरु वीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्वन्ध

व्यवस्थापनको हिसावले एकात्मक शासन प्रणाली भन्दा संघीय शासन प्रणाली जटिल व्यवस्था मानिन्छ । तसर्थ संघीय प्रणालीमा विभिन्न तहका सरकारको सम्बन्ध र समन्वयलाई संविधानमा नै प्रष्ट गर्ने प्रावधान रहनु पर्ने आवश्यक ठानिन्छ । संघ र प्रदेशहरु वीच वा प्रदेशका सरकारहरु वीच साझा कार्यक्रमहरु सञ्चालन र विवादको समाधान गर्ने उद्देश्यले गरिने नीतिगत समन्वय र व्यवस्थापन गर्नु नै अन्तर सम्वन्ध हो । संघ र प्रदेश वीच र प्रदेशहरु वीच साझा स्वार्थका विषयमा समन्वय र सहकार्यको आवश्यकता पर्नुका साथै क्षेत्रीय विवादको विषयलाई समाधान गर्नु पर्ने अवस्था सृजना हुन्छ ।

संघ र प्रदेशहरु वीच दुई किसिमको अन्तर सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पहिलो, ठाडो (Vertical) सम्वन्ध जसले संघ र प्रदेश वीचको सम्वन्धलाई निर्धारण गर्दछ र दोश्रो, तेर्सो (Horizontal) सम्बन्ध जसले प्रदेश प्रदेश वीचको सम्बन्धलाई निर्धारण गर्दछ । संघ र प्रदेशहरु वीच जतिसुकै होशियारी पूर्वक अधिकारको विभाजन गरिए पनि अधिकार प्रयोग गर्ने सवालमा एकआपसमा समस्या उत्पन्न हुन सक्तछ । जसका कारण विवाद र द्वन्द्व सृजना हुन सक्तछ । यस्ता विवाद र द्वन्द्वहरुलाई समन्वय गरी व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

प्रदेशको निर्माण भएपछि त्यस्तो प्रदेशहरुलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोग गर्दा अन्तर प्रदेश वीच समन्वयको अति आवश्यक हुन आउछ । कतिपय विषयहरु संघ र प्रदेश वीच सरोकार रहेको हुन्छ भने कतिपय अधिकारहरु प्रदेश प्रदेश वीचको साझा सरोकारको विषय हुन सक्दछन् । त्यस्तै कतिपय अधिकार त्यस्ता प्रदेश र सो अन्तर्गतका स्थानीय तहसंग पनि सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यस स्थितिमा राज्य शक्तिको प्रयोग गर्दा त्यस्ता सम्वन्धित निकायहरु वीच समन्वय गर्नु पर्ने हुन्छ । यदि त्यसो हुन सकेन भने त्यस्ता एकाइ वा निकायहरु वीच द्वन्द्वको अवस्था समेत सृजना हुन सक्तछ ।

संघीय प्रणालीमा विभिन्न प्रदेशहरु वीच आपसी सम्वन्ध र सहयोग, सहअस्तित्व, सदभाव र असल सम्वन्धमा आधारित हुनु पर्दछ । एक प्रदेश वा प्रदेशले अर्को प्रदेश वा प्रदेशलाई आर्थिक सहयोग, ऋण वा अन्य प्रकारका सहयोग लिन वा दिन स्वतन्त्र हुनुपर्दछ । प्रदेशहरु एकापसमा मिलेर कुनै विकास निर्माण, सामुहिक परियोजनाको सञ्चालन तथा वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र सम्वर्द्धन आपसीरूपमा गर्नु पर्ने भएकोले त्यस्ता प्रदेशहरु वीच एकासपसमा सहयोग र समन्वयको आवश्यकता पर्दछ । यसको लागि एउटा प्रदेशले अर्को प्रदेशको कानूनी व्यवस्थालाई मान्यता दिने, न्यायिक निकायको निर्णय एवं आदेश अन्तर प्रदेश वीच अन्तरप्रभावी हुने भएमा त्यस्तो निर्णय कार्यान्वयन गरी दिनु पर्ने, संघ र प्रदेश वीच पारस्पारिक कानून सहायता प्रदान गर्नु पर्ने, सवै प्रदेशले सवै प्रदेशका बासिन्दाहरुलाई समान सुविधा र सुरक्षा उपलव्ध गराउनु पर्ने जस्ता कुराहरु अन्तर सम्वन्धका विषय हुन सक्तछन । तर कतिपय अवस्थामा दुई वा सो भन्दा बढी प्रदेशहरु वीचको साझा विषयमा संघलाई अनुरोध गरी त्यस्ता प्रदेशहरु वीचको विवादको समाधानको लागि कानूनी व्यवस्था गरिदिन संघले सो आधारमा कानूनी व्यवस्था गरी विवादको समाधान गरिदिनु पर्ने पनि हुन सक्तछ ।

संघीयता अपनाएका मुलुकमा संघीय राज्य तथा एकाइहरु वीचको सम्वन्ध प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्तबाट विकसित हुदै गएको पाइन्छ । तर यस्तो सिद्धान्त प्रदेश तथा संघीय एकाइको आर्थिक एवम अन्य विकासका स्थिति समान भएको अवस्थामा मात्र उपयुक्त हुन सक्तछ । संयुक्त राज्य अमेरिकाका संघीय एकाइहरु वीचको अन्तर सम्वन्ध प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्तमा आधारित भएको पाइन्छ । तर नेपालको भौगोलिक विविधता एवं प्राकृतिक स्रोत र साधनको सघनतालाई दृष्टिगत गर्दा संघीय नेपालको विभिन्न प्रदेशहरुको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक एवम सांस्कृतिक स्तर एवम हैसियत समान स्थितिमा रहन सक्ने देखिदैन । यस स्थितिमा विभिन्न प्रदेशहरु वीच एक अर्कामा सहयोगात्मक तथा समन्वयात्मक र प्रदेश प्रदेश तथा संघ र प्रदेश वीच कतिपय विषयमा अन्तरनिर्भर हुन पर्ने देखिन्छ ।

प्रदेशको निर्माण भएपछि प्रदेशहरु वीचको अधिकार क्षेत्र र त्यसको प्रयोगलाई लिएर अन्तर प्रदेशहरु वीच विवादहरु पनि आउन सक्तछ भने संघ र प्रदेश वीच पनि विवाद आउन सक्दछ । त्यस्तो अवस्थाको सृजना हुन नदिन संघ र प्रदेशको कार्यकारिणी, व्यवस्थापिकिय तथा न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्र र त्यसको प्रयोगको वारेमा संविधानले नै स्पष्ट हुनु पर्ने हुन्छ । संघ र प्रदेश वीच र प्रदेश प्रदेश वीचको व्यवस्थापिका, कार्यपालिका तथा न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्रको सवालमा सृजना हुन सक्ने विवाद तथा असमझदारीलाई हटाउन संघ र प्रदेश तथा प्रदेश वीच प्रभावकारी संयोजन गर्न सक्ने संयन्त्रको निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ ।

संघ र प्रदेश वीच अधिकार विभाजनका सम्बन्धमा विश्वका कतिपय मुलुकहरुले संघ एवं प्रदेशको अधिकार संविधानमा नै स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ । संघ र प्रदेश वीचको अधिकार विभाजनको

सम्वन्धमा दुई प्रकारका पद्धति विकास भएको देखिन्छ । एकथरीले दोहोरो स्वरुप (Dualist Model) अपनाएको पाइन्छ जसले संघ र प्रान्तमा समान विधायिकी अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ र संघ र प्रान्तका वीच अधिकार बाझिएमा संघीय व्यवस्था नै मान्य हुने सिद्धान्तलाई स्वीकार गरेको पाइन्छ भने केहीले एकिकृत स्वरुप (Integrated Model) लाई अपनाएको पाइन्छ । यस अन्तर्गत संघ र प्रान्तका बीच अधिकार विभाजन भएतापनि कतिपय संरचनाहरु एकीकृत स्वरूपमा नै रहने र संघको निर्देशन तथा प्रभावमा प्रदेशले काम गर्ने गर्दछ ।

प्रदेशका कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका वीचको सम्वन्ध शक्ति पृथकीकरण र नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तमा आधारित भएको हुनुपर्दछ । प्रदेशको अधिकारको सूचीमा व्यवस्था भएको विषयमा कानून बनाउने कार्य प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको, कानून अनुसार राज्य सञ्चालन गर्ने कार्यपालिकाको र कानूनको व्याख्या र पालना गराउने कार्य न्यायपालिकाको क्षेत्राधिकार भित्र पर्दछ । संघ र प्रदेश अथवा संघीय एकाइहरु वीचको सम्बन्धलाई सन्तुलनमा राख्नको लागि संविधानले नै संघीय सरकारका सिद्धान्त र आधारभूत संरचनाहरु तय गरेको हुनु पर्दछ । संविधानले न्यूनतम रूपमा संघीय प्रणाली भित्र जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वको बाँडफाँड गरेको हुनुपर्दछ । यस अन्तर्गत संघीय सरकारले प्रादेशिक सरकारले जारी गरेको कानुनलाई निष्क्रिय बनाउन सक्ने, संघ र प्रदेशको कानूनी व्यवस्था एकापसमा बाँझिन गएमा संघको कानूनले प्रादेशिक कानूनलाई निष्क्रिय वनाउने, संघीय सरकारले प्रादेशिक सरकारलाई विभिन्न निर्देशन दिने, नियन्त्रण गर्ने एवं भंग पनि गर्न सक्ने र त्यस्तो प्रदेशमा संघको कानून लागु हुन सक्ने, प्रादेशिक उच्च अदालतको निर्णय उपर संघीय सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र संघीय सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादित नजीरको पालना गर्नु पर्ने विषयहरु पर्न आउछन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासः

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा राष्ट्रिय, प्रान्तिय, स्थानीय सरकार र सरकारका सम्पूर्ण अङ्गहरुको अन्तर सम्बन्धमा एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित र अन्तर निभर्रतामा आधारित हुने र त्यस सम्बन्धमा निम्न सिद्धान्तहरुलाई समावेश गरिएको छ ।

१. सहकारी सरकार (Cooperative Government)

२. सबै तहका सरकार र सरकारका अङ्गहरुले शान्ति, राष्ट्रिय एकता र गणराज्यको अभिभाज्यतालाई अक्षुण राख्ने

३. गणराज्यका जनताको हितलाई संरक्षण गर्ने

४. प्रभावकारी, पारदर्शी र उत्तरदायी सरकारको अनुभूति दिने

५. संविधान, गणतन्त्र र जनता प्रति उत्तरदायी हुने

६. सम्पूर्ण तहका सरकारले संवैधानिक मान्यता, संस्था र तिनीहरुको अधिकार र कार्यलाई सम्मान गर्ने

७. कुनै पनि तहको सरकार र निकायले संविधानले निश्चित गरेको भन्दा बढी अधिकार र कार्य रहेको अनुमान नगर्ने

८. प्रत्येक तहको सरकारले अर्को तहको सरकारको भौगोलिक, कार्यात्मक र संस्थागत Integrety मा हस्तक्षेप नहुने गरी आफ्नो अधिकारको प्रयोग र पालना गर्ने ।

९. निम्न लिखित आधारमा एक अर्का वीच समन्वय, आपसी विश्वास र असल सम्बन्धमा जोड दिने ।

क) मैत्रिपूर्ण सम्बन्ध विस्तार गर्ने ।

ख) आपसमा सहयोग गर्ने ।

ग) साझा चासोको विषयमा एक अर्कालाई सूचना आदान प्रदान गर्ने र परामर्श गर्ने ।

घ) आफ्नो कार्य र विधायनका बारेमा एक आपसमा समन्वय गर्ने ।

ङ) एक अर्का वीच कानूनी कारबाईलाई avoid गर्ने ।

भारतमा संघ र राज्य वीचको अन्तर सम्बन्धमा निम्न व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१. अधिकारको सूचीमा आधारित भएर संघ र राज्यले कानून बनाउन सक्ने

२. साझा सूचीमा संघ र प्रदेश दुवैले कानून बनाउन सक्ने र संघ र प्रदेशको कानून बाँझिएमा संघको कानून मान्य हुने ।

३. कुनै राष्ट्रिय महत्वको विषयमा राज्यहरुले कानून बनाउन केन्द्रीय संसदलाई अनुरोध गरेमा राज्यको सूचीमा पर्ने विषयमा पनि केन्द्रीय संसदले कानून बनाउन सक्ने र त्यस्तो कानून सम्बन्धित राज्यहरुमा लागू हुने ।

४. संकटकालको घोषणा भएको अवस्थामा केन्द्रीय संसदले राज्यको सूचीमा पर्ने विषयमा पनि कानून बनाउन सक्ने ।

५. माथि ३ र ४ मा लेखिएको अवस्थामा केन्द्रीय संसदले बनाएको कानून र राज्यको कानून बाँझिएमा केन्द्रीय संसदको कानून मान्य हुने र राज्यको कानून केन्द्रीय संसदले बनाएको कानूनको प्रभाव रहे सम्म निष्कृय रहने ।

संयुक्त राज्य अमेरिकामा अन्तरसम्बन्धको बारेमा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

१. एक राज्यले अर्को राज्यको सार्वजनिक कानून, अभिलेख र न्यायीक प्रकियालाई मान्यता दिने छन । सो कुरा काग्रेसले कानुन बनाई लागु हुने व्यवस्था गर्ने छ ।

२. एक राज्यको नागरिकलाई सो राज्यले दिने विशेष अधिकार र उन्मुक्तिमा अर्को राज्यको नागरिकलाई भेदभाव नगर्ने ।

३. एक राज्यमा फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्ति अर्को राज्यमा भागि गएमा अपराध हेर्ने क्षेत्राधिकार भएको राज्यमा हस्तान्तरण गर्ने ।

स्वीट्जरल्याण्डमा संघ र क्यान्टोनको वीचको अन्तरसम्बन्धका बारेमा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

१) संघ र क्यान्टोनले आ-आफ्नो कार्य सम्पाद गर्न एक अर्कालाई सहयोग र समन्वय गर्ने छन् ।

२) संघ र क्यान्टोनले एक आपसमा आपसी सहयोग र समझदारीमा जोड दिने छन् । साथै एक आपसमा प्राशासकिय र न्यायिक सहयोग उपलब्ध गराउने छन् ।

३) संघ र क्यान्टोन तथा क्यान्टोन र क्यान्टोन बीचका विवाद वार्ता मेलमिलापको माध्यमबाट समाधान गरिने छ ।

४) क्यान्टोनले संविधान र कानून प्रतिकूल नहुने गरी संघीय कानून पालना गर्ने छ ।

५) संघले क्यान्टोनको स्वायत्तताको सम्मान गर्ने छ ।

७.१. संघ, प्रदेश, विशेष संरचना र स्थानीय तह वीच आपसी सम्बन्धका आधारहरु

- सहयोगात्मक
- आपसी सहमति
- सहकारिता
- सह अस्तित्व र सह कार्य
- असल सम्बन्ध
- समन्वय

७.२. संघ र प्रदेश वीचको सम्बन्ध

संघलाई आफ्नो अधिकार सूची भित्र रहेर सम्पूर्ण देशको लागि कानून निर्माण गर्ने अधिकार रहन्छ भने प्रदेशलाई आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र रहेर प्रदेशको सम्बन्धमा मात्रै कानून निर्माण गर्ने र सो कानून अन्तर्गत कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार हुन्छ । संघ र प्रदेशलाई साझा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्ने र सो कानून अन्तर्गत कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने समान अधिकार रहन्छ ।

संघलाई आफ्नो अधिकार सूची भित्र रहेर सम्पूर्ण देशको लागि कानून निर्माण गर्ने अधिकार रहन्छ भने प्रदेशलाई आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्र रहेर प्रदेशको सम्बन्धमा मात्रै कानून निर्माण गर्ने र सो

कानून अन्तर्गत कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार हुन्छ । संघ र प्रदेशलाई साझा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्ने र सो कानून अन्तर्गत कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने समान अधिकार रहन्छ । त्यस्तो अवस्थामा संघ र प्रदेशको कानून वीच दोहोरो पर्न सक्ने वा एक आपसमा बाझिन सक्ने सम्भावना रहन्छ । त्यस स्थितिमा संघको कानून मान्य हुने व्यवस्था रहनु व्यवहारिक हुन्छ ।

कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोगको सम्बन्धमा संघ र प्रदेश वीच सहयोगात्मक र समन्वयात्मक सम्बन्ध रहने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । प्रदेशको अधिकारमा हस्तक्षेप हुने गरी संघीय सरकारले कुनै निर्देशन वा कार्यकारिणी आदेश जारी गर्नु हुदैन । तथापि राष्ट्रिय महत्वका विषय र प्रदेशहरु वीच समन्वय गर्नु पर्ने अवस्थामा संघले सबै प्रदेशहरुका लागि संविधान र कानून बमोजिम निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था रहनु पर्दछ र त्यसरी दिएको निर्देशन सबै प्रदेशले पालन गर्नु पर्ने हुन्छ । साथै प्रदेशले राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र देशको शान्ति व्यवस्थामा असर पर्ने किसिमको कार्य गरेमा संघीय सरकारले त्यस्तो प्रदेश वा प्रादेशिक व्यवस्थापिकालाई आवश्यकता अनुसार सचेत गराउन, निलम्बन वा विघटन गर्न सक्ने र निलम्बन वा विघटन गरेकोमा संघीय व्यवस्थापिकाबाट समर्थन वा अनुमोदन गराउने व्यवस्था गर्नु पर्छ । त्यसरी निलम्बन वा विघटन गर्दा संघीय सरकारको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखले गर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ । यसरी प्रदेशको सरकार वा व्यवस्थापिका निलम्बन वा विघटन गरेकोमा त्यसको नियन्त्रण र सन्तुलनका लागि संघीय व्यवस्थापिकामा सो सम्बन्धी प्रस्ताव संघीय सरकारले प्रस्तुत गरी संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाइ बहुमतबाट अनुमोदन गराउने व्यवस्था व्यवहारिक हुने देखिन्छ । यस्तो व्यवस्थाले संघीय सरकारलाई स्वेच्छाचारी हुनबाट नियन्त्रण गर्नुका साथै सम्पूर्ण प्रदेशका प्रतिनिधिहरु रहने संघीय व्यवस्थापिकाले छलफल गरी ठोस निर्णय गर्न सक्दछ । प्रादेशिक व्यवस्थापिका वा सरकार विघटन वा निलम्बन भएको ३५ दिन भित्र संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गराउनु पर्ने तर संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन नभएमा त्यस्तो आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिने छ । संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन भएमा त्यस्तो प्रदेशमा ६ महिना भित्र प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको निर्वाचन हुनेछ । संघीय व्यवस्थापिकाले बहुमतबाट अनुमोदन नगरेमा निलम्बन वा विघटन गरिएको प्रादेशिक सरकार र व्यवस्थापिकाले पूर्ववत रुपमा कार्य गर्न सक्दछ । तर संघीय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन भएमा संघीय सरकारले त्यस्तो प्रदेशमा संघीय शासन लागु गरी शान्ति व्यवस्था कायम गर्नु पर्दछ । त्यस्तो संघीय शासन निर्वाचन नभए सम्मका लागि अर्थात् संघीय व्यवस्थापिका विघटन वा निलम्बन भएको ६ महिना सम्म कायम रहन पर्ने हुन्छ । कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय र अन्तर्प्रदेश सम्बन्धी विषयहरु प्रदेश आफैले वा एक्लैले गर्न नसक्ने प्रकृतिका हुन सक्दछन् त्यस्तो अवस्थामा प्रदेशको अनुरोध भएमा वा संघले व्यवस्थापन गर्नु पर्ने भएका संघले सहयोग वा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशले संविधानद्वारा सूचीकृत प्रदेशको अधिकारको विषयमा कानून निर्माण गर्न संघीय व्यवस्थापिका समक्ष अनुरोध गरेमा वा दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशसंग सम्बन्धित विषयमा संविधानद्वारा सूचीकृत प्रदेशको अधिकार सूचीमा आवश्यक देखेमा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक कानून बनाउन सक्नेछ र सम्बन्धित प्रदेशहरुले त्यस्तो कानूनको पालना गर्नु पर्ने हुन्छ ।

७.३. प्रदेश प्रदेश वीचको व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार वीचको अन्तरसम्बन्ध

प्रदेशहरु वीच अधिकारको प्रयोगको सम्बन्धमा वा साझा कार्य संचालनको विषयमा आपसी समन्वयको आवश्यकता रहन्छ । आपसी समन्वयका आधारहरु सहयोगात्मक, सहकारिता, सह अस्तित्व र सह कार्य, असल सम्बन्ध र समन्वयात्मक हुन्छन् । प्रदेशहरुको अधिकार क्षेत्र प्रदेश अन्तर्गत मात्रै सीमित हुन्छ । अर्थात अन्य प्रदेशको क्षेत्र वा व्यक्तिमा लागु हुने गरी प्रदेशले कानून निर्माण गर्ने वा कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने क्षमता हुदैन तर प्रर्याप्त र वास्तविक सम्बन्ध रहेको अवस्थामा Doctrine of territorial nexus को आधारमा एक प्रदेशको कानून अर्को प्रदेशको क्षेत्र, व्यक्ति वा वस्तुमा लागु हुन सक्छ । प्रदेशहरु वीचको आपसी सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न देहाय अनुसार सम्बन्ध रहनु पर्दछ ।

- एक प्रदेशको कानूनी व्यवस्थालाई अर्को प्रदेशले मान्यता दिने ।
- एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसंग साझा चासो र हितको विषयमा एक अर्कालाई सूचना आदान प्रदान गर्ने, परामर्श गर्ने, आफ्नो कार्य र विधायनका बारेमा एक आपसमा समन्वय गर्न र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्नेछन् ।
- न्यायिक निकाय वा प्रशासनिक निकायको निर्णय एवं आदेश अन्तर प्रदेश वीच अन्तरप्रभावी हुने भएमा त्यस्तो निर्णय पालना र कार्यान्वयन गरिदिनु पर्ने ।
- प्रदेश वा संघीय एकाइले अर्को प्रदेश वा एकाइलाई आर्थिक सहयोग, ऋण वा अन्य प्रकारका सहयोग लिन वा दिन स्वतन्त्र हुने ।

- प्रदेशहरु एकापसमा मिलेर कुनै विकास निर्माण, सामुहिक परियोजनाको सञ्चालन गर्ने ।
- वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण र सम्वर्द्धन आपसीरूपमा गर्नु पर्ने भएमा समन्वय गर्ने ।
- कुनै एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको बाँसिन्दालाई आफ्नो प्रदेशको कानून बमोजिम सुरक्षा र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- दुई वा सो भन्दा वढी प्रदेशहरु वीचको साझा विषयमा कानून निर्माण गर्न संघलाई अनुरोध गर्ने र संघले त्यस्ता प्रदेशहरु वीचको विवादको समाधानको लागि कानूनी व्यवस्था गरीदिने ।
- सबै प्रदेशमा नागरिकहरुलाई न्यायमा पहुँचको समान अधिकार हुने ।
- प्रदेशहरु वीच पारस्परिक कानूनी सहायताको नीति अबलम्बन गरी सो अनुसार एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्ति वा सजाय तोकेको व्यक्तिलाई सम्बन्धित प्रदेशमा हस्तान्तरण गर्ने ।
- संघीय सर्वोच्च अदालतको निर्णय वा नजिर सबै प्रदेशहरुले पालना गर्ने ।

७.४. प्रदेश र विशेष संरचना वीचको सम्बन्ध

विशेष संरचनाको रुपमा स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्रहरु प्रदेश अन्तर्गत रहन्छन् । यस्ता क्षेत्रहरुको स्थापना गर्नु पर्ने आधार र कारण प्रदेशले नै तय गर्दछ । किनकि यस्ता क्षेत्रहरु स्थापना गर्नु पर्ने उद्देश्य र आवश्यकता एक प्रदेश र अर्को प्रदेश वीच समान हुदैन । तथापि प्रदेश र यस्ता क्षेत्रहरु वीचको सम्बन्ध पारस्परिक सहयोग र समन्वयमा आधारित हुनु पर्दछ । संविधानद्वारा सूचीकृत अधिकारको सूची अन्तर्गत प्रदेशले प्रादेशिक कानूनद्वारा त्यस्ता क्षेत्रहरुको अधिकार निक्षेपण गर्नु पर्ने हुदाँ निक्षेपित अधिकारको प्रयोग र पालना गर्ने कार्यमा प्रदेशले त्यस्ता क्षेत्रहरुलाई हस्तक्षेप गर्नु उपयुक्त हुदैन । प्रदेशले संविधान र कानून बमोजिम दिएको निर्देशन तथा कार्यकारी आदेशको पालना गर्नु पर्ने दायित्व त्यस्तो क्षेत्रको हुनु पर्दछ ।

७.५ प्रदेश र स्थानीय तह वीचको सम्बन्ध

स्थानीय तहहरु प्रदेश अन्तर्गत रहने भएपनि प्रदेश र स्थानीय निकाय वीच पारस्परिक सहयोगको आवश्यकता रहन्छ । प्रदेश र स्थानीय निकाय वीचको सम्बन्ध संविधानमा उल्लेखित अधिकार बाँडफाँडको सूची, प्रचलित कानूनका अलावा पारस्परिक सहयोग, समन्वय र असल सम्बन्धमा आधारित हुनु पर्छ । प्रदेशले संविधान र प्रचलित कानुन बमोजिम दिएको निर्देशन पालना र कार्यान्वयन गर्नु स्थानीय निकायको जिम्मेवारी हुन्छ ।

७.६ संघ र विशेष संरचना तथा स्थानीय तह वीचको सम्बन्ध

संघ र विशेष संरचना तथा स्थानीय निकाय वीच अप्रत्यक्षरुपमा पारस्परिक सम्बन्ध हुन्छ । सामान्यतया त्यस्तो सम्बन्ध र समन्वय प्रदेश मार्फत कायम रहनु उपयुक्त हुन्छ । संघ र विशेष संरचना तथा स्थानीय निकाय वीचको सम्बन्ध संविधानमा उल्लेखित अधिकारको बाँडफाँडको सूची, प्रचलित कानुनको अलावा पारस्परिक सहयोग, समन्वय र असल सम्बन्धमा आधारित हुनु पर्छ । संघले संविधान र प्रचलित कानुन बमोजिम दिएको निर्देशन पालना र कार्यान्वयन गर्नु विशेष संरचना र स्थानीय निकायको जिम्मेवारी हुन्छ । तर त्यस्तो निर्देशन सम्बन्धित प्रदेश मार्फत् कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।

परिच्छेद - आठ

८. संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्र

संघीय प्रणालीमा दुई वा सो भन्दा बढी तहको सरकारको संरचना हुने र तिनीहरुको अधिकार क्षेत्र समेत अलग अलग रहने हुने हुदाँ व्यवस्थापनका दृष्टिले जटिल राजनैतिक प्रणाली मानिन्छ । संघीय प्रणालीमा जतिसुकै होशियारी पूर्वक अधिकारको बाँडफाँड गरिए तापनि संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवाद वा द्वन्द्वलाई पूर्णत अन्त्य गर्न सकिदैन । तथापि अधिकारको स्पष्ट बाँडफाँड र अधिकारक्षेत्रको व्यवस्थाले विवाद कम हुने स्थिति सृजना गर्न सकिन्छ । संघीय प्रणालीमा सरकारका तहहरु वीच विभिन्न विषयमा विवाद उत्पन्न हुन सक्दछन् । विवादका विषयहरु मूलतः अधिकारको विषयसंग सम्बन्धित हुन्छन् । संघीय एकाइको अधिकारको विषय संघीयता निर्माणको आधिकारीक प्रकृयासंग पनि सम्बन्धित हुन्छ । संघीय एकाइहरु वीच विवाद, मतभिन्नता वा असमझदारीहरु उत्पन्न हुनु स्वभाविक प्रकृया हो । त्यस्ता विवाद, मतभिन्नता वा स्वार्थको द्वन्द्वलाई उचित संयन्त्रको माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्नु संघीयताको सफलताको लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ । त्यसका लागि औपचारिक र अनौपचारिक संयन्त्रको निर्माण गर्न सकिन्छ । कतिपय विवादहरुको प्रकृतिको आधारमा अनौपचारिक संयन्त्रको माध्यमबाट पनि समाधान गर्न सकिन्छ । यस संयन्त्र अन्तर्गत संघ र प्रदेशका सरकार प्रमुख, मन्त्रीहरु, विधायकहरु, वरिष्ठ अधिकारीहरु वीचको नियमित बैठक, सम्मेलन आदि पर्दछन् । अनौपचारिक संयन्त्रको माध्यमबाट विवादको समाधान हुन नसकेमा वा नसक्ने प्रकृतिका कानूनी एवं संवैधानिक विवादहरु औपचारिक संयन्त्रको माध्यमबाट समाधान गर्ने व्यवस्था अवलम्बन गर्ने अभ्यास संघीय मुलुकहरुमा रहेको पाइन्छ । संघीय एकाइहरु वीच तहगत विवादहरुको वर्गीकरण गर्दा संघीय संरचनाको तहहरुका बारेमा ठोस खाकामा आधारित भइ विवादहरु बारे उल्लेख गरिएको छ ।

८.१. तहगत संरचनाहरु वीच विवादहरुको वर्गीकरण

८.१.१. संघ (केन्द्र) र प्रदेश (संघीय एकाइ) वीच

८.१.२. प्रदेश (संघीय एकाइ) र प्रदेश (संघीय एकाइ) वीच

८.१.३. प्रदेश (संघीय एकाइ) र स्थानीय तहहरु वीच

८.१.४. प्रदेश (संघीय एकाइ) र विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरु वीच

८.१.५. स्थानीय तह र विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने क्षेत्रहरु वीच

८.१.६. स्थानीय तहहरु वीच

८.१.७. दुई भन्दा बढि तहगत संरचना वीच

८.२. विवाद हुनसक्ने संभावित विषयहरु

संघीय एकाइहरु वीच देहायका विषयका अतिरिक्त अन्य कतिपय विषयहरुमा विवाद, मतभिन्नता वा असमझदारीहरु उत्पन्न हुन सक्दछन् ।

८.२.१. प्राकृतिक सम्पदाको प्रयोग र बाँडफाँड

८.२.२. क्षेत्राधिकार र सीमा सम्बन्धि विषय

८.२.३. आर्थिक नीति निर्धारण, राजस्व र राजस्वको बाँडफाँड

८.२.४. कानूनको निर्माण र कार्यान्वयन

८.२.५. सहमति उल्लंघनका विषयहरु

८.२.६. भाषिक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाको प्रयोग

८.२.७. प्रदूषणसँग सम्बन्धित विषयहरु

८.२.८. 'पेटेन्ट राइट' सम्बन्धी विषय

८.२.९. आन्तरिक सुरक्षा सम्बन्धी विषय

८.२.१०. ठूला आयोजना सम्बन्धी विषय

८.३. विवाद समाधान संयन्त्र सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान गर्ने संयन्त्रहरु विवादको प्रकृतिको आधारमा फरक फरक हुन सक्दछन् । संघीय मूलुकहरु मध्ये केही मूलुकहरुमा विवादहरुको निरूपण गर्ने आधार अदालती निर्णय रहेको छ भने कतिपय संघीय मूलुकहरुले जनमत संग्रह तथा संसदको माथिल्लो सदन जस्ता राजनीतिक प्रक्रियाको पनि अबलम्बन गरेको पाइन्छ ।

संयुक्त राज्य अमेरिकामा राज्यहरु वीच उत्पन्न हुने विवाद र मतभिन्नताहरु मध्ये कानूनी र संवैधानिक विषयका विवादहरु संघीय सर्वोच्च अदालतले न्यायिक निरुपणको माध्यमबाट समाधान गर्दछ भने वातावरण, श्रम सम्बन्धी विषय, प्रदुषण सम्बन्धी विषयहरुको विवाद संघीय निकाय (Federal Agency) ले समाधान गर्दछ । यसका अलावा कतिपय विषयहरु राजनैतिक संयन्त्रबाट पनि समाधान गरिन्छ । दुई वटा राज्यहरुले गरेका सम्झौताहरुको कारणवाट वा अधिकारको प्रयोगबाट तेस्रो राज्यमा परेका असर, क्षति वा प्रभावका विषयमा सिनेटको न्यायिक समितिले विवादको समाधान गर्दछ । यसका लागि सम्बन्धीत पक्षहरुबाट दावि प्रतिदावि पेश गरिन्छ । सिनेटको न्यायिक समितिले विवादका विषयमा सार्वजनिक सुनुवाई गरी मतको आधारमा विवादको टुङ्गो लगाउछ ।

क्यानडाको संविधानमा अन्तरराज्य विवाद समाधान सम्बन्धि संयन्त्रको रुपमा First Ministers Conference, Annual Premiers Conference, Ministerial Council, Supreme Court जस्ता निकायहरु रहने व्यवस्था गरिएको छ ।

अस्ट्रेलियामा सिनेट, Council of Australian Government र अदालतलाई अन्तरराज्य विवाद समाधान गर्ने संयन्त्रको रुपमा रहने व्यवस्था गरिएको छ । मूख्यतः उच्च अदालतलाई राज्यहरु वीच उत्पन्न हुने संवैधानिक व्याख्याको विषयमा विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार रहेको छ । राज्यहरु वीचको अन्तर सम्बन्ध व्यवस्थित गर्न र विवाद समाधान गर्न परिषदको व्यवस्था समेत रहेको छ । जसको अध्यक्षता प्रधानमन्त्रीले गर्ने र सदस्यहरुमा राज्यका मूख्य मन्त्रीहरु तथा स्थानीय सरकारका अध्यक्ष रहने व्यवस्था छ ।

जर्मनीमा मेलमिलाप समितिहरु, सबै राज्यहरु (Landers) का प्रतिनिधिहरु रहने संवैधानिक परिषद, मन्त्रि र राष्ट्रपतिको सम्मेलन, संवैधानिक अदालत जस्ता निकायहरु विवाद समाधान संयन्त्रको रुपमा रहने व्यवस्था गरिएको छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा राष्ट्रिय र प्रान्तिय राज्यका अंगहरुको संवैधानिक स्थिति, अधिकार र कार्यहरुको सम्बन्धमा संवैधानिक विवाद भएमा संवैधानिक अदालतबाट न्यायिक समाधान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । कुनै पनि विवाद अनौपचारिक संयन्त्र मार्फत् समाधान गर्ने सम्पूर्ण न्यायोचित उपायहरु अबलम्बन गरिसकेपछि समाधान हुन नसकेमा मात्रै संवैधानिक अदालतमा पेश गरिन्छ ।

भारतमा केन्द्रीय सरकार र एक वा सो भन्दा वढी राज्य वीचको विवाद, भारत सरकार र राज्यहरु मध्ये कुनै एक राज्य र अन्य कुनै एक वा सो भन्दा बढी राज्य संलग्न भएको विवाद र दुई वा सो भन्दा बढी राज्यहरु वीचको विवादको शुरु कारबाई गर्ने क्षेत्राधिकार सर्वोच्च अदालतमा रहने संवैधानिक व्यवस्था छ । तर त्यस्तो विवादमा कानूनी प्रश्न र तथ्य (Question of Law or Fact) समावेश भएको हुनु पर्दछ । त्यसकारण राजनीतिक प्रकृतिको प्रश्न जसमा कुनै कानूनी पक्ष समावेश छैन भने त्यो सर्वोच्च अदालतको क्षेत्राधिकार (Purview) भित्र पर्दैन । सर्वोच्च अदालतले हेर्ने विवाद संविधान र संघीय संरचनासँग सम्बन्धित हुनु पर्दछ । सर्वोच्च अदालतलाई कानूनी र संवैधानिक विवाद हेर्ने क्षेत्रधिकार प्रदान गरिएको छ । साथै राज्यहरु वीच उत्पन्न हुने विवादको जाँचबुझ अनुसन्धान गरी समाधानका सुझावहरु दिन अन्तर राज्य परिषद (Inter State Council) गठन हुने व्यवस्था समेत रहेको छ । त्यस्तो परिषदको गठन, काम, कर्तव्य र कार्यविधि राष्ट्रपतिले तय गर्ने व्यवस्था छ । यसैगरी सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा राज्यहरु वीच सहयोग तथा समन्वय प्रर्वद्धन गर्न पाँच वटा Zonal council रहने व्यवस्था छ ।

८.४. विवाद समाधानका माध्यमहरु (Means of Dispute resolution)

संघीय देशमा प्रचलित अभ्यासको आधारमा हेर्दा संघीय एकाइ वीच हुने विवाद, असमझदारी र मतभिन्नताहरुलाई समाधान गर्ने संयन्त्रको रुपमा विभिन्न माध्यमहरुलाई अबलम्बन गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्ता उपायहरु निम्न रहेका छन् ।

८.४.१. विवाद समाधान गर्ने औपचारिक संयन्त्र

यस अन्तर्गत कानूनी तथा संवैधानिक विवादहरु हेर्न न्यायिक निकायहरु जस्तै अदालत तथा न्यायाधिकरणहरु पर्दछन् ।

८.४.२. राजनैतिक संयन्त्र

कानूनी र संवैधानिक विषय बाहेकका राजनैतिक विषयहरु हेर्न व्यवस्थापिका वा सो अन्तर्गतका संसदीय समितिहरु, सम्मेलनहरु, अन्तरराज्य परिषद, आयोगको स्थापना जस्ता संयन्त्रहरु यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

८.४.३. जनमत संग्रह

संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवादहरु मध्ये जटिल र महत्वपूर्ण विषयहरुमा जनताको मतबाट विवाद समाधान गर्ने प्रकृया यस अन्तर्गत पर्दछ । स्वीजरल्याण्डमा जनमत संग्रहको माध्यबाट विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

८.४.४. वैकल्पिक माध्यम

यस अन्तर्गत सम्बन्धित विवाद ग्रस्त पक्षहरु वीच छलफल, वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय तथा मध्यस्थता जस्ता माध्यमहरु पर्दछन् ।

८.४.५. विवाद नआउने अवस्था

यस अन्तर्गत संघीय एकाइहरुले एक अर्का वीच विवाद, मतभिन्नता वा असमझदारी उत्पन्न हुन नदिने वा त्यस्तो अवस्था आउन नदिने तर्फ जोड दिइन्छ । विवाद उत्पन्न हुन सक्ने क्षेत्रहरुका विषयमा सम्मेलन वा अन्य माध्यमबाट छलफल गरी विवाद उत्पन्न नहुने प्रयास गरिन्छ । जर्मनीमा ल्याण्डरहरुको सम्मेलनबाट विवाद आउन सक्ने विषयमा छलफल गरी समाधान गर्ने अभ्यास रहेको छ भने दक्षिण अफ्रिकामा प्रान्तहरुले एक अर्का विरुद्ध कानूनी कारबाइ अगाडि नबढाई आपसी विश्वास र सद्भावमा ध्यान दिनु पर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ ।

८.५. नेपालको सन्दर्भमा विवाद समाधान सम्बन्धी संयन्त्र

संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने विवादहरु समाधान गर्न प्रभावकारी संयन्त्रहरुको निर्माण गर्नु आवश्यक हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न विवाद समाधानको लागि निम्न संयन्त्रहरु रहनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

८.५.१. राजनीतिक संयन्त्र

संघीय प्रणालीमा धेरै हद सम्म विवादहरु कानूनी व्याख्यामा भन्दा सरकारका अधिकार वा भूमिका कस्तो हुनु पर्छ भन्ने कुरामा केन्द्रीत हुन्छन् । यस्ता राजनीतिक प्रकृतिका विवादहरु राजनैतिक रुपमा राजनैतिक संयन्त्रको माध्यमबाट नै निरूपण गरिनु पर्दछ । राजनीतिक संयन्त्रको रुपमा निम्न निकायहरु रहन सक्दछन् ।

८.५.१.१. अन्तर प्रादेशिक परिषद

संघीय एकाइहरु वीच विवाद उत्पन्न हुन नदिने उपायहरुको खोजी गरी समाधान गर्न एवं विवाद हुन सक्ने क्षेत्रहरुको पहिचान गरी निराकरण गर्ने समाधान नभएका विषय संघीय व्यवस्थापिकामा समाधानका लागि पठाउने तथा आपसी समन्वयलाई व्यवस्थित गर्न अन्तर प्रादेशिक परिषद महत्वपूर्ण संयन्त्र हुन सक्दछ । यस्तो परिषदले संघ र प्रदेश वीच विवाद उत्पन्न हुन नदिने तथा संघ र प्रदेश र प्रदेश प्रदेश वीचको अन्तर सम्बन्धलाई समेत व्यवस्थित गर्न सक्दछ । अन्तर प्रदेश वीच कानूनी प्रकृतिका विवाद बाहेक अन्य कुनै विवादको सृजना भएमा त्यस्ता विवादको समाधान गर्न अन्तर प्रादेशिक परिषदको स्थापना गर्न सकिन्छ । त्यस्तो परिषदले सामान्यतया विवादको जाँचबुझ गर्ने, विवादको सम्बन्धमा सम्बन्धित प्रदेशहरुसँग छलफल गर्ने, राजनैतिक सम्मेलन गर्ने, विवादको विषयमा अनुसन्धान गर्ने र समाधान गर्ने कार्य गर्न सक्दछ । यस्तो परिषद स्थायी र अस्थायी प्रकृतिको हुन सक्दछ । खासगरी कानूनी बाहेक अन्य विषयमा संघ र प्रदेश वीच र प्रदेशहरु वीच सहयोग र समन्वय बृद्धि गर्न यस्तो संयन्त्रले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ । हाम्रो सन्दर्भमा पनि यस्तो परिषदको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ । अन्तर प्रादेशिक परिषदमा कार्यकारी प्रमुख – अध्यक्ष, संघीय गृहमन्त्री – सदस्य, संघीय अर्थमन्त्री – सदस्य र प्रदेशका प्रमूखहरु – सदस्य रहने र सो परिषदले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित

विषयको संघीय मन्त्री, सम्बन्धित विषयका प्रादेशिक मन्त्री तथा विशेषज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्ने तथा परिषदको कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुन उपयुक्त हुन्छ ।

८.५.१.२. संघीय व्यवस्थापिका

संघीय व्यवस्थापिका जनताबाट निर्वाचित प्रतिनिधिहरुको सर्वोच्च राजनैतिक निकाय हो । यसमा सम्पूर्ण राष्ट्रका जनताको प्रतिनिधित्व रहेको हुन्छ । यसले संघीय एकाइहरु बीचका विवादहरुलाई छलफल तथा विचार विमर्शको माध्यमबाट निष्कर्ष निकाली समाधान गर्न सक्दछ । यस्तो संयन्त्रबाट विवाद समाधान प्रभावकारी समेत हुन सक्दछ किनकी यसमा जनताको नियन्त्रण समेत हुन्छ । तसर्थ संघ (केन्द्र) र प्रदेश (संघीय एकाइ) वीच र प्रदेश-प्रदेश वीचको विवादलाई संघीय व्यवस्थापिकाको बैठकबाट छलफल गरी समाधान गर्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ । त्यस्ता विवाद अन्तर्गत अन्तर प्रादेशिक परिषदबाट सिफारिश भई आएका वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेका विषय पर्दछन् ।

८.५.१.३. जनमत संग्रह

संघीय एकाइहरु वीच उत्पन्न हुने कतिपय विषयहरु महत्वपूर्ण तथा जटिल हुन सक्दछन् । त्यस्ता विषयहरुमा संघीय व्यवस्थापिकाले छलफल गरी समाधान हुन नसकेमा वा संघीय व्यवस्थापिकाले आवश्यक ठानेमा जनमत संग्रहको माध्यमबाट समाधान गर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ । जनमत संग्रहको विषयवस्तु गम्भीरता तथा प्रकृतिको आधारमा राष्ट्र भरी वा कुनै प्रदेशका लागि हुन सक्दछ । जनमत संग्रह सम्बन्धी व्यवस्था संघीय व्यवस्थापिकाले कानून बनाई निर्धारण गर्न सक्ने प्रावधान रहनु उपयुक्त हुन्छ ।

८.५.१.४. प्रादेशिक व्यवस्थापिका

संघीय संरचना अन्तर्गत निर्माण हुने प्रदेश र सो मातहत रहने स्थानीय तह एवं विशेष संरचना अन्तर्गतका क्षेत्रहरु वीच विवादहरुको सिर्जना हुन सक्दछ । त्यस्ता विवादहरु राजनीतिक तहमा छलफल गरी समाधान गरिनु प्रभावकारी हुन सक्छ । त्यसका लागि प्रादेशिक व्यवस्थापिका उपयुक्त संयन्त्र हुन सक्छ । तसर्थ प्रदेश र स्थानीय तहहरु वीच, प्रदेश र विशेष संरचनाहरु वीच र स्थानीय तह र विशेष संरचनाहरु वीचको विवादलाई सम्बन्धित प्रदेश (संघीय एकाइ) को व्यवस्थापिकाले छलफल गरी टुंगो लगाउने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ । यस्ता विवादको छलफल एवं निर्णय गर्ने प्रकृया सम्बन्धी कार्यविधि प्रादेशिक व्यवस्थापिकाले नै निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ ।

८.५.२. न्यायिक संयन्त्र

संघीय प्रणालीमा सरकारका तहहरु वीच अधिकारको प्रयोग र पालनाको विषयमा संवैधानिक र कानूनी विवादहरु उत्पन्न हुन्छन् । त्यस्ता विवादहरुलाई संवैधानिक र कानूनी आधारमा समाधान गरिनु पर्दछ । त्यसका लागि न्यायिक संयन्त्रको अभ्यास संघीय मूलुकहरुमा रहेको पाइन्छ । न्यायिक संयन्त्र अन्तर्गत सर्वोच्च अदालत, छुट्टै संवैधानिक अदालत, उच्च अदालत, न्यायाधिकरण जस्ता निकायहरु पर्दछन् । नेपालको सन्दर्भमा कानूनी तथा संवैधानिक विवादको न्यायिक समाधान गर्न निम्न संयन्त्र रहनु उपयुक्त देखिन्छ ।

८.५.२.१. संवैधानिक अदालत

संघ र प्रदेश वीच, प्रदेश प्रदेश वीच र प्रदेश र स्थानीय तह, प्रदेश र विशेष संरचना र स्थानीय तह र विशेष संरचनाका क्षेत्रहरु वीच संविधान र संविधानद्वारा प्रद्धत अधिकारको प्रयोग र पालना गर्ने विषयमा वा संवैधानिक व्याख्याको विषयमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवादको न्यायिक समाधानको लागि छुट्टै संवैधानिक अदालतको स्थापना गरिनु उपयुक्त हुन्छ । संघ र प्रदेश तथा प्रदेश प्रदेश वीच उत्पन्न हुने कानूनी एवं संवैधानिक विवादहरु अन्य कानूनी विवाद भन्दा फरक प्रकृतिका हुन्छन् । त्यसकारण यस्ता विवादको निरुपणका लागि न्यायिक प्रकृया समेत फरक हुन्छ । सामान्य अदालतलाई यस्ता विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार प्रदान गर्दा विवादको समाधान छिटोछरितो र प्रभावकारी हुन सक्दैन किनकी सामान्य अदालतले व्यक्ति-व्यक्ति र व्यक्ति तथा अन्य निकायहरु वीचका धेरै विवादहरुको निरोपण गर्नु पर्ने हुन्छ । संवैधानिक अदालतलाई संघीय एकाइहरु वीचको कानूनी र संवैधानिक विवाद मात्र हेर्ने क्षेत्राधिकारले विवाद समाधान छिटोछरितो र प्रभावकारी हुन सक्दछ । यसका अलावा संवैधानिक अदालतमा विशेषज्ञ न्यायाधीश,

संवैधानिक कानूनका प्राध्यापक तथा विशेषज्ञहरु रहन सक्ने हुदाँ संवैधानिक विवाद समाधानमा सघाउ पुग्न सक्दछ । तर कुनै कानूनी पक्ष समावेश नभएको राजनैतिक प्रकृतिको विषय यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र रहनु हुदैन । संवैधानिक अदालतको निर्णय अन्तिम हुने व्यवस्था रहनु पर्ने देखिन्छ । कुनै विवाद संवैधानिक वा कानूनी हो होइन भन्ने प्रश्न उठेमा त्यसको निरोपण संवैधानिक अदालतले नै गर्न सक्ने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ ।

यस्तो संवैधानिक अदालतमा एक जना अध्यक्ष सहित ५ जना सदस्य रहने र त्यसमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरुको नियुक्ति, योग्यता, सेवाका शर्त, विवाद निरुपण गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया संघीय सर्वोच्च अदालतको व्यवस्थासंग मिल्ने गरी राख्न सकिन्छ । संवैधानिक अदालतमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरुको नियुक्ति गर्दा समावेशी र समानुपातिक सिद्धान्तको आधारमा गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

८.५.२.२. प्रादेशिक उच्च अदालत

प्रदेश अन्तर्गत निर्माण हुने स्थानीय तह र विशेष संरचनाको अधिकार संविधानमा सूचीकृत भए अनुसार ती निकायले प्रयोग गर्दछन् । प्रदेशले संविधानमा सूचीकृत भएका विषयका अलावा प्रादेशिक सूचीमा परेका विषयमा समेत स्थानीय तह र विशेष संरचनालाई कानूनद्वारा अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्दछ । त्यस्तो अवस्थामा स्थानीय तहहरु बीच, विशेष संरचनाहरु बीच र स्थानीय तह र विशेष संरचना बीच कानूनी विवादहरु उत्पन्न हुन सक्दछन् । त्यस्ता कानूनी विवाद छिटो छरितो रुपमा समाधान गर्न र भौगोलिक सुगमताको दृष्टिले प्रादेशिक उच्च अदालतबाट शुरु कारबाही र किनारा गर्न उपयुक्त हुने हुदाँ यो व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

तसर्थ स्थानीय तह र विशेष संरचना, स्थानीय तहहरु, विशेष संरचनाहरु बीच उत्पन्न हुने कानूनी विवादको निराकरण सम्बन्धित प्रदेशको उच्च अदालतबाट गरिनु पर्दछ । त्यस्तो अदालतको निर्णय उपर संवैधानिक अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था रहनु उपयुक्त हुन्छ ।

८.५.३. वैकल्पिक उपायहरु

संघीय एकाइरु बीच उत्पन्न हुने सम्पूर्ण विवादहरुको समाधान अदालती पद्धति (Judicial Method) बाट मात्रै प्रभावकारी हुन सक्दैन कतिपय विवाद वा असमझदारी वैकल्पिक प्रकृया (Non Judicial Method) को माध्यमबाट समाधान गर्नु प्रभावकारी हुन सक्दछ । यस्तो प्रकृयाले संघीय एकाइहरु बीच आपसी समझदारी र सहयोगलाई बृद्धि गरी अन्ततः संघीयतालाई नै सफल बनाउन मद्दत गर्दछ । यस अन्तर्गत द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय एवं मध्यस्थता जस्ता प्रकृया अबलम्बन गर्न सकिन्छ । यस्ता प्रकृया अन्तर्गत सम्बन्धित संघीय एकाइहरुले आफैले विवाद समाधान गर्ने प्रयास गर्ने र ती प्रयासबाट समाधान हुन नसकेमा मात्रै न्यायिक समाधानको लागि संवैधानिक अदालत वा प्रादेशिक उच्च अदालतमा जान सक्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । यस्ता प्रकृयाको अबलम्बन खासगरी सिमा सम्बन्धी विषय, प्राकृतिक श्रोतको बाँडफाँड, व्यापार वाणिज्य, राजस्व बाँडफाँड जस्ता विषयहरुमा अबलम्बन गरिनु प्रभावकारी हुन सक्छ । यस्ता प्रकृया अन्तर्गत विवाद समाधान गर्ने कार्यविधि लगायतका विषय संघीय कानूनद्वारा निर्धारण गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद – ९

९. विशेष

९.१. आत्मनिर्णयको अधिकार

९.१.१. ऐतिहासिक पृष्टभूमि

आत्मनिर्णयको अधिकारको अध्ययन गर्दा तत्कालिन साम्राज्यका शासकहरु र एसिया तथा युरोप भित्रका उपनिवेशका वासिन्दाहरुको भाषिक एवं सांस्कृतिक पृष्टभूमि भिन्नाभिन्नै भएको र साम्राज्यवादको अन्त्य तिर सांस्कृतिक र भाषिक एकरुपता भएका समुदायलाई स्वायत्तता प्रदान गरी स्वतन्त्र मुलुकको निर्माण भएको हुनाले त्यस्तो स्वायत्ततालाई राष्ट्रिय आत्मनिर्णय भन्ने गरियो । वास्तवमा आत्मनिर्णयको अधिकार भित्र प्रत्येक राज्यका जनता वाहय हस्तक्षेप विना आफू कसरी शासित हुन चाहन्छ भन्ने कुराको निर्णय गर्न स्वतन्त्र भएको हुन्छ ।

आत्मनिर्णयको अधिकार भन्नाले आफ्ना वारेमा आफैले निर्णय गर्न पाउने अधिकार लाई जनाउदछ । हरेक व्यक्ति, जाति, भाषिक समुदाय र क्षेत्रीय समुदायलाई आत्मनिर्णयको अधिकार हुन्छ भन्ने सिद्धान्त एक प्रकारले सर्वमान्य सिद्धान्त बनिसकेको छ । तर आत्मनिर्णयको अधिकारको सीमा र दायराका बारेमा भने एकमतको स्थिति छैन ।

आत्मनिर्णयको अधिकारको सम्बन्धमा विभिन्न दृष्टिकोण रहेको पाइन्छ ।

क) भ्लादिमिर लेनिनको धारणा

सन् १९१३ मा राजनैतिक निर्णयको अधिकारको रुपमा उत्पीडक राष्ट्रबाट उत्पीडित राष्ट्रले छुट्टिन पाउने र स्वतन्त्र रुपमा आफ्नो कानून बनाउन पाउने राष्ट्रको अधिकारको रुपमा आत्मनिर्णयको अधिकार हो भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोभियत संघको निर्माण हुदाँ स्वतन्त्र रुपमा रहेका राज्यहरु मिलेर सोभियत संघको निर्माण गरिएको र सो क्रममा भ्लादिमिर लेनिनले त्यस्ता स्वतन्त्र राज्यहरुलाई आवश्यकता अनुसार छुट्टिएर अलग स्वतन्त्र राज्य बनाउन पाउने गरी आत्मनिर्णयको अधिकार हुने उल्लेख गरेका थिए । सो आत्मनिर्णयको अधिकारको सिद्धान्तको दायरा भित्र राष्ट्रहरुलाई छुट्टिएर बेग्लै राज्य गठन गर्ने अधिकार सम्म थियो ।

ख) संन् १९१८ मा अमेरिकी राष्ट्रपति विड्रो विल्सनले प्रादेशिक अक्षुणता एवं राज्यको अस्तित्व, स्वतन्त्रता र सार्वभौमसत्ताको अधिकारको रुपमा आत्मनिर्णयको अधिकारलाई व्याख्या गरेका थिए । उनका अनुसार आत्मनिर्णयको अधिकार अन्तर्गत कुनै पनि राष्ट्रले उपनिवेशबाट मुक्त हुन पाउने अधिकार र सार्वभौम राष्ट्र माथिको हस्तक्षेप विरुद्धको अधिकार हो ।

ग) संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना पूर्व १९३३ को मोन्टेभिडियो संहिताले स्थायी जनसंख्या, निश्चित भू-भाग, सरकार र अरु राज्यसँग सम्बन्ध राख्न सक्ने क्षमता अर्थात् सार्वभौमसत्ता भएको राज्यले स्वतन्त्र रुपमा आर्थिक राजनैतिक एवं अन्य क्रियाकलाप गर्न पाउनुलाई राज्यको आत्मनिर्णयको अधिकार हुने उल्लेख गरेको थियो ।

घ) संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्र, प्रतिज्ञापत्र तथा महासन्धिमा भएको धारणा

१. संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्र (१९४५) मा जनताको आत्मनिर्णयको अधिकारको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ । जस अनुसार समान अधिकारको सिद्धान्त र जनताहरुको आत्मनिर्णयको अधिकारको सिद्धान्तको सम्मानमा आधारित मैत्रिपूर्ण सम्बन्ध राष्ट्रहरु बीच विकसित गर्नु संयुक्त राष्ट्र संघको उद्देश्य हुनेछ । वडापत्रको धारा ५५ मा जनताहरुको आत्मनिर्णयको सिद्धान्तको सम्मानमा आधारित भएका राष्ट्रहरु वीचको शान्तिपूर्ण र मैत्रीपूर्ण सम्बन्धका लागि संयुक्त राष्ट्र संघले उच्चत्तर जीवनस्तर, पूर्ण रोजगार अर्थात् आर्थिक सामाजिक प्रगति एंव विकासका स्थितिहरु, भेदभाव विना सबैका लागि मानव अधिकार र स्वतन्त्रताहरुको सम्मान तथा पालना गर्ने कुराहरुलाई प्रोत्साहित गर्ने कुरा उल्लेख छ ।

२. **संयुक्त राष्ट्र संघको नागरिक तथा राजनैतिक अभिसन्धि**, १९६६ को धारा १ (१) अनुसार आत्म निर्णयको अधिकार भन्नाले जनताको राजनैतिक हैसियत कायम गर्न, आर्थिक सामाजिक र सास्कृतिक विकासको लागि स्वतन्त्रतापूर्वक प्रयोग गर्न सक्ने अधिकारलाई जनाउछ । (All people have the right of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social, cultural development)

सोही अभिसन्धिको धारा २७ मा जातीय, धार्मिक र भाषिक अल्पसंख्यकहरु रहेका राज्यहरुमा त्यस्ता अल्पसंख्यकहरुलाई तीनिहरुको समूहका अन्य सदस्यहरु संगै आफनो संस्कृति तथा धर्म मान्ने र भाषा वोल्ने अधिकारबाट वञ्चित गरीने छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । अभिसन्धीको उक्त प्रावधानर्ले अल्पसंख्यक समुदायको जीवन पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न चाहेको भन्न सकिन्छ । यसबाट जातिगत, भाषिक, सांस्कृतिक र धार्मिकरूपमा अल्पसंख्यकरूपमा रहेका समुदायको भाषिक एवं सांस्कृतिक अधिकार उपयोग गर्न पाउने अधिकारलाई प्रत्याभूति प्रदान गरेको मान्न सकिन्छ । तर यस प्रावधानले राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता र क्षेत्रीय अखण्डतालाईलाई प्रतिकुल प्रभाव पारेको भन्न मिल्दैन । किनभने यो अधिकार कुनै एक पक्ष जो राज्य भित्रको कुनै भू-भागमा रहेको र आफनो जातिगत, भाषिक, धार्मिक र सांस्कृतिक रहन सहनका आधारले छुट्टै पहिचान बनाएका समुदायको जीवन पद्धतिलाइ राज्यले संरक्षण र सम्वर्द्धन र विकास गर्नु पर्ने कुरामा सीमित भएको छ ।

३. **संयुक्त राष्ट्र संघको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र** (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), १९६६ को धारा १ मा सम्पूर्ण जनताहरुलाई आत्मनिर्णयको अधिकार छ । त्यस अधिकारको कारणबाट नै उनीहरु स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो राजनैतिक हैसियत निर्धारण गरी स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकासमा लाग्दछन् भन्ने उल्लेख छ । (All peoples have the right of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social, cultural development) सोही प्रतिज्ञापत्रको धारा १ (३) मा गैर स्वशासित तथा न्यास इलाकाहरुको प्रशासन गर्ने उत्तरदायित्व भएका पक्षका राष्ट्रहरु प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुले आत्मनिर्णयको अधिकारको प्राप्ति प्रवर्द्धन गर्ने र संयुक्त राष्ट्र संघका वडापत्रका व्यवस्थाहरु अनुरुप सो अधिकारको सम्मान गर्ने उल्लेख छ ।

४. **आदिवासी जनजातिका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाको घोषणा (२००७)** मा पनि आत्मनिर्णयको अधिकारको वारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । यस अन्तरगत आदिवासी जनजातिहरुले उनिहरुको सांस्कृतिक पृथकता तथा कानूनी प्रणाली अवलम्वन गर्न, आफ्नै भाषामा शिक्षा प्रदान गर्न र आफ्नै प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरु स्थापना गर्न पाउनु पर्ने र तिनीहरुलाई असर पर्ने निर्णयमा उनिहरुको परामर्श लिनु पर्ने, आफ्नो समुदायको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा तिनीहरु संलग्न हुन पाउने जस्ता अधिकारहरु पर्न आउछ । उक्त घोषणापत्रमा निम्न अधिकारहरु उल्लेख भएको पाइन्छः-

धारा ३ - आदिवासी जनजाती जनतालाई आत्मनिर्णयको अधिकार हुनेछ । त्यस अधिकारका आधारमा उनिहरुले स्वतन्त्रतापूर्वक आफनो राजनैतिक पद्धति निर्धारण गर्न सक्तछन र उनीहरु आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकास तर्फ उन्मुख हुनेछन ।

धारा ४ - आत्मनिर्णयको अधिकारको अभ्यास गर्दा आदिवासी जनजाती जनताले उनिहरुको आन्तरिक तथा स्थानीय मामिलाहरुमा स्वायत्तता वा स्वसरकारको अधिकार हुनेछ । साथै, स्वायत्तताको सञ्चालनको लागि स्रोत तथा लगानिका उपायहरु सम्वन्धी अधिकार पनि उनिहरुमा हुनेछन् ।

धारा ४६.१ - यो घोषणाको कुनैपनि कुराको व्याख्या संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्रको प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि राज्य, जनता, समुह वा व्यक्ति कुनै कार्यमा संलग्न हुने वा कार्य गर्ने गरी गरीने छैन अथवा सार्वभौम तथा स्वतन्त्र राज्यहरुको क्षेत्रीय अखण्डता वा राजनीतिक एकतालाई पूर्ण वा आंशिकरूपमा अलग हुने वा विखण्डन गर्ने खालको कुनै कार्यलाई आधिकारिता दिने वा प्रोत्साहित गर्ने गरी कुनै कुराको व्याख्या गरिने छैन ।

५. **आदिवासी जनजातीको अधिकारको सम्वन्धमा अन्तरराष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धी १६९** ले पनि आदिवासी जनताहरुले समुदायमा एकिकृत हुने गति तथा उनीहरुका संस्कृतिका भविष्य वारे उनिहरु आफैले निर्णय गर्न सक्षम हुनु पर्ने कुरा पर्दछ । आदिवासी जनजातिको सांस्कृतिक पहिचानको लागि यस महासन्धिले त्यस्ता समुदायको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा एवं रहन सहन, वातावरणीय संरक्षण, स्रोत र साधन माथिको अधिकार, सामाजिक सुरक्षा र भाषाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघ मार्फत् विकास भएको आत्मनिर्णयको अधिकारले स्वतन्त्रतापूर्वक, विना बाह्य हस्तक्षेप राष्ट्र तथा जनताले आफ्नो राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकास गर्ने अधिकार र आफ्नो क्षेत्र भित्र नियन्त्रण गर्ने अधिकार समावेश गर्दछ । तर छुट्टिन पाउने (Secession) अधिकार समेट्दैन । त्यसले एउटै देशभित्र स्वशासन स्वायत्तता लगायतका राजनैतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अधिकार प्राप्त गर्ने सीमा सम्म सीमित राख्दछ ।

आत्म-निर्णयको अधिकार प्रयोग गर्दा आन्तरिक र स्थानीय रुपमा संस्कृति, धर्म, शिक्षा, सूचना, संचार, स्वास्थ्य, बसोबास, रोजगार, सामाजिक कल्याण, आर्थिक क्रियाकलाप, वाणिज्य, भूमि तथा स्रोतसाधनको परिचालन, वातावरण सम्बन्धी अधिकार र यी कार्यहरुका लागि आर्थिक स्रोत जुटाउन स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकार हुन्छ ।

(Indigenous peoples, as a specific form of enriching their right to self determination, have the right to autonomy or self government in matters relating to their internal and local affairs, including culture, religion, education, information, media, health, housing, employment, social welfare, economic activities, local and resources management, as well as ways and means for financing these autonomous functions.)

९.१.२. नेपालको सन्दर्भमा आत्मनिर्णयको अधिकार

आदिवासी, आदिवासी जनजाती, मधेशीलाई आन्तरिक र स्थानीय रुपमा राजनीति, संस्कृति, धर्म, भाषा, शिक्षा, सूचना, संचार, स्वास्थ्य, बसोबास, रोजगार, सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक क्रियाकलाप, वाणिज्य, भूमि, स्रोतसाधनको परिचालन तथा वातावरण सम्बन्धी अधिकारका रुपमा आत्मनिर्णयको अधिकार रहने छ । यी विषयहरुमा कानून बनाई निश्चित गरिने छ । आत्मनिर्णयको अधिकारको प्रयोग गर्दा देशको सार्वभौमसत्ता, स्वतन्त्रता, एकता र नेपालको क्षेत्रीय अखण्डतामा खलल नपर्ने गरी गरिने छ ।

९.२. राजनैतिक अग्राधिकार

संघीय शासन प्रणालीमा जानुपर्ने एउटा प्रमुख कारण राज्यसत्तामा उत्पीडित जाति/समुदाय, लैङ्गिक विभेद, उत्पिडीत भाषि र उत्पीडित क्षेत्रका जनताको पहुँचहीनता हो । त्यसैले राज्यसत्तामा पिछडिएका उत्पिडीत जाति/समुदायहरुको पहुँच र नेतृत्वलाई स्थापित गर्ने विशेष व्यवस्था विना त्यो संभव हुन्न । त्यस्तो विशेष व्यवस्था भनेको राजनैतिक अग्राधिकारको व्यवस्था नै हो ।

यस्तो राजनैतिक अग्राधिकारको व्यवस्था विशेष संरचना सम्बन्धि व्यवस्था अन्तर्गत निर्माण हुने स्वायत्त क्षेत्रका लागि दिनु आवश्यक हुन्छ । यस्तो अवस्थामा सामान्य संरचना अन्तर्गत जातीय/समुदायका आधारमा निर्माण हुने प्रदेशहरुको हकमा राजनैतिक दलहरुले निर्वाचनको समयमा र सरकार निर्माणको क्रममा सम्बन्धित प्रदेशमा बाहूल्य रहेको जाति/समुदायको सदस्यलाई मुख्य नेतृत्व तहमा प्राथमिकता दिनु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । यस्तो राजनैतिक अग्राधिकारको प्रावधान दुई कार्यकालका निम्ति मात्र हुनेछ । त्यसपछि उक्त व्यवस्था स्वतः निष्क्रिय हुनेछ ।

९.३. विशेष अधिकार

समान अधिकारको आधारमा मात्रै सबै क्षेत्रका खासगरी पिछडिएका, उत्पीडनमा परेका व्यक्ति समुदाय, वर्ग, जातजातिका जनताको उत्थान र विकास हुन सक्दैन । त्यस्ता व्यक्ति समुदायका लागि विशेष अधिकारका रुपमा विशेष व्यवस्था गर्नु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । राज्यले युगौं देखि राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आदि क्षेत्रमा पछाडि पार्दै आएका व्यक्ति तथा समुदायहरुका निम्ति विशेष अधिकारहरुको व्यवस्था भएमा मात्र त्यस्ता समुदायहरु अन्य समुदाय सरहको स्थितिमा पुग्न सक्छन् । त्यस्तो व्यवस्था समग्र क्षेत्रमा उत्पीडित समुदाय अन्य समुदाय सरहमा नपुगुन्जेल सम्मका लागि गरिनु पर्दछ । त्यस्तो वर्ग वा समुदायमा मूलतः महिला तथा दलित समुदायका व्यक्तिहरु पर्दछन् ।

९.३.१. महिला

नेपाली समाजमा महिलाको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक अवस्थाको अध्ययनले ज्यादै पछाडि परेको तथा अवसरबाट वञ्चित समुहको रुपमा लिने गरेको छ । महिलाहरु पुरुष सरहको स्थितिको तुलनामा ज्यादै असमान स्थितिमा रहेका छन् । महिलाहरुमा पनि मधेशी महिला र दलित महिलाको अवस्था दयनीय रहेको छ । त्यसरी नै महिलाहरु वीच पनि शहरी क्षेत्रमा बस्ने महिलाको तुलनामा ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने महिलाहरु वढी पछाडि परेको वा पारिएको र दयनीय

अवस्था पाइन्छ । महिलाहरु अहिले सम्म नीति निर्माण तहमा प्रायः पुग्न नसकेकोले त्यस्ता निकायमा उनीहरुको प्रतिनिधित्वको समानुपातिक समावेशी विस्तार गरिनु पर्दछ भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्न खोजिएको छ । राजनीतिक तथा नीति निर्माण गर्ने तहमा महिलालाई नेतृत्व गर्ने अवसर प्राप्त हुन सकेको छैन ।

राज्यको पुनर्संरचना गर्दा वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्दै महिलाहरुको समस्यालाई सम्बोधन गरी राज्य संरचनाका सबै अंगहरुमा महिलाको समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउने तथा महिलाहरुको समस्यालाई सम्बोधन गर्दै विद्यमान भेदभावको अन्त्य गरी संघीय शासन प्रणाली सहितको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने सन्दर्भमा संघीय संरचनामा महिलाको हक अधिकारको सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ । जसबाट महिला समुदायको उत्थान भई विगत देखि विद्यमान विभेदहरुको अन्त्य हुनुका साथै पुरुष सरहको समान स्तरमा पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ । त्यसका लागि देहाय अनुसार विशेष अधिकारहरु संविधानमा व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ ।

९.३.१.१. समान अधिकारको व्यवस्था

नेपालको विद्यमान संविधान र कानूनमा महिला र पुरुषलाई समान अधिकारको व्यवस्था भए पनि त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन अझै राम्रोसँग हुन सकेको छैन भने कतिपय कानूनमा अझै पनि महिला र पुरुष बीच असमानता समेत रहेको छ । तसर्थ महिला र पुरुषलाई निम्न विषयमा समान अधिकार हुने व्यवस्था रहनु पर्दछ । यी अधिकारलाई मौलिक अधिकार अन्तर्गत राख्न संविधानसभाको मौलिक हक सम्बन्धी समितिसंग समन्वय गरी व्यवस्थित गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

९.३.१.१.१. पैतृक सम्पत्ति, नागरिकता, वंश तथा पारिवारिक मामिलामा समान अधिकार

९.३.१.१.२. कानूनको दृष्टिमा समान संरक्षण र लाभ प्राप्त गर्ने अधिकार

९.३.१.१.३. समान कामका लागि समान पारिश्रमिक पाउने अधिकार

९.३.१.१.४. सम्बन्ध विच्छेदको अधिकार

९.३.१.२. महिलामा सुरक्षित अधिकार

महिलालाई सुरक्षित सम्मानित जीवनयापन गर्नका लागि प्रजनन तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार र सुरक्षित मातृत्वको अधिकार दिइनु पर्दछ । यस्ता अधिकारको लागि नेपाल सरकारले कानून बनाई आवश्यक पर्ने स्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने छ ।

९.३.१.३. विशेष अधिकार

देहायका क्षेत्रमा विशेष अधिकार र अवसरमा प्राथमिकता दिइनु पर्दछ ।

९.३.१.३.१. राज्यका सम्पूर्ण तह र संरचनामा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकार हुनेछ ।

९.३.१.३.२. शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा विशेष अधिकार हुनेछ ।

९.३.१.३.३. नीति निर्माणको तहमा रहने नेतृत्वदायी पदमा महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सहभागिताको विशेष व्यवस्था गरिने छ ।

९.३.१.३.४. महिलाको हक, हित संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी महिलाको संमग्र विकास र लैङ्गिक समानता कायम गर्न एक संघीय महिला आयोग रहने व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो आयोग प्रादेशिक स्तरमा समेत गठन गरिनेछ ।

९.३.१.३.५. महिलाले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा मधेशी महिला, आदिवासी जनजाति महिला, अल्पसंख्यक र दलित महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ ।

९.३.२. दलित

नेपाली समाजमा दलित समुदाय युगौ देखि विभिन्न उत्पीडनमा रहदै आएको छ । पछिल्लो जनगणनाको तथ्याङ्क अनुसार दलितहरुको जनसंख्या लगभग १३% रहेको छ । यस्तो समुदाय ठूलो संख्यामा देशको विभिन्न भाग अर्थात् हिमाल, पहाड र तराई-मधेश क्षेत्रमा छरिएर रहेको स्थिति छ । दलितहरुको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक अवस्था अत्यन्तै पछाडि

पारिएको छ । त्यसमा पनि मधेशी दलितको अवस्था झन् दयनीय देखिन्छ । भूमि र प्राकृतिक स्रोत साधनहरुमा दलित समुदायको पहुँच न्यून रहेका कारण आर्थिक अवस्था पनि दयनीय रहेको छ भने जातीय विभेद र छुवाछुत जस्तो कुरीतिका कारण दलित समुदाय अपहेलित जीवन बाँच्न विवश छ । यो समुदायको उत्पीडनलाई अन्त्य गरी राज्यको समावेशी र अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने तथा मुलुकको संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका संरचनाका सबै अंगहरुमा दलित समुदायलाई विशेष अधिकारको व्यवस्था गरिनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

९.३.२.१. दलित समुदायका निम्ति निम्नानुसार विशेषाधिकारको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

९.३.२.१.१. आर्थिक, सांस्कृतिक, सामाजिक एवं शैक्षिक क्षेत्रमा

(क) जात, समुदाय, वंश वा पेशाका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि स्थानमा कुनै किसिमको छुवाछुत र भेदभाव गरिने छैन । यस्तो व्यवहार मानवता विरुद्धको गम्भिर दण्डनिय सामाजिक अपराध मानिने छ । पीडित व्यक्तिले कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने छ ।

(ख) सरकारी, अर्ध-सरकारी उद्योग र औघोगिक प्रतिष्ठानहरुमा समानुपातिक ढंगले रोजगारीको प्रत्याभूति गरिने छ ।

(ग) दलितका परम्परागत पेशासंग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा दलितलाई प्राथमिकता दिइ तदनुसार सीप र स्रोत उपलब्ध गराउने छ ।

(घ) राज्यले भूमिहीन दलितलाई एक पटक जमिन उपलब्ध गराउने छ । र बसोबासको समेत व्यवस्था गर्नेछ ।

(ङ) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षा सम्म छात्रवृत्ति सहित निशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिने छ । प्राविधिक उच्च शिक्षामा दलितको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरिने छ ।

(छ) नेपालमा संघीय दलित अधिकार आयोग रहनेछ । त्यस्तो आयोग प्रदेशमा पनि गठन गरिनेछ ।

(च) दलितहरुको सामाजिक प्रगतिको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीमा विशेष व्यवस्था गरिने छ । साथै आीर्थक उर्पाजन गर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ ।

९.३.२.१.२. राजनैतिक क्षेत्रमा

क) संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका राजनैतिक संरचनाहरुमा दलितको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गर्न जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । दलित समुदायको राज्यसत्तामा पहुँचहीनताको ऐतिहासिक श्रृङ्खलालाई तोडेर अन्य समुदाय सरह पुऱ्याउन केही वर्षका निम्ति समानुपातिक प्रतिनिधित्वमा थप क्षतिपूर्ति समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने अवस्था रहेकोले संघीय र प्रादेशिक संरचनामा क्रमशः ३% र ५% थप प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । राजनैतिक क्षेत्रमा दलित समुदायको प्रतिनिधित्व प्रभावकारी हुन सकेमा नै उनीहरु नीति निर्माणमा सहभागी हुन सक्ने अवस्था रहन्छ । यस्तो व्यवस्था संविधानमा प्रत्याभूत गरी कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनु पर्दछ ।

९.३.२.१.३. निजामती सेवा, प्रहरी र सेना लगायतका अन्य रोजगारीका क्षेत्रमा

निजामती सेवा, प्रहरी र सेना लगायतका अन्य रोजगारीका क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तिकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तको मान्यतामा आधारित रही कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था सुनिश्चित गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

९.३.२.१.४. दलित समुदायले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारमा पहाडी दलित, मधेशी दलित र दलित महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराइने छ ।

९.३.३. लोपोन्मुख जाति/समुदायको अधिकार

राज्यबाट उत्पीडित, उपेक्षित, राज्यसत्ताको पहुँचबाट टाढा परेका र बहिष्करणमा पारिएका लोपोन्मुख जाति/समुदायको प्रतिनिधित्व, सहभागिता र विकासलाई विशेष संरक्षण गर्नु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । त्यसका लागि राज्यले संघीय संरचनाका सबै तहहरुमा प्रतिनिधित्व र

सहभागिता तथा त्यस्ता समुदायको विकासलाई कानून बनाई विशेष संरक्षण गर्ने नीति अबलम्बन गर्नु पर्दछ ।

९.३.४. मधेशी समुदायको अधिकार

राज्यको पुनर्संरचना गर्दा मधेशी समुदायलाई संघीय संरचना अन्तर्गत नीति निर्माण शासन-प्रशासन लगायत जंगी, प्रहरी, संस्थान, सरकारी प्रतिष्ठान, विकास समितिहरु लगायत सम्पूर्ण तह र संरचनामा जनसंख्याको आधारमा समावेशी सहितको समानुपातिक प्रतिनिधित्व र नेतृत्व सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि संघीय स्तरमा एक संवैधानिक आयोग र आवश्यकता अनुसार प्रदेशमा पनि गठन गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यसरी गठन हुने आयोगले राज्य संयन्त्रमा मधेशी समुदायको प्रतिनिधित्व र सहभागिताको व्यवस्थापन, कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी सो अनुरुप कार्यान्वयन गर्न गराउन र राज्यका निकायलाई सक्रिय बनाउन सहयोग गर्नेछ ।

९.३.५. विशेष अधिकारको समीक्षा तथा पुनरावलोकन

महिला तथा दलित समुदायलाई प्रदान गरिने विशेष अधिकारको व्यवस्थाको कार्यान्वयन र त्यसको प्रभाव सम्बन्धमा मानव विकास सूचङ्काकको आधारमा आवधिक रुपमा समीक्षा तथा पुनरावलोकन गरिनु उपयुक्त हुन्छ । त्यसका लागि प्रत्येक १० वर्षमा गरिने राष्ट्रिय जनगणनासंगै नेपाल सरकारले समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था समेत संविधानमा राखिनु उपयुक्त हुन्छ ।

अनुसूची - १

समितिमा रहनु भएका मा० सदस्यहरुको नामावली

क.सं.	सदस्यहरुको नामावली	कैफियत	क.सं.	सदस्यहरुको नामावली	कैफियत
१	मा.श्री अनिलकुमार झा		२३	मा.श्री भरत प्रसाद शाह	
२	मा.श्री अमरवहादुर गुरुङ्ग तमु		२४	मा.श्री महेन्द्रप्रसाद यादव	
३	मा.श्री आरजु राणा देउवा		२५	मा.श्री महेश चौधरी	
४	मा.श्री इन्द्रजीत थारु		२६	मा.श्री मो.अफताब आलम	
५	मा.श्री उमाकान्त चौधरी		२७	मा.श्री मंगलसिद्धि मानन्धर	
६	मा.श्री ओनसरी घर्ति मगर		२८	मा.श्री रामकुमार शर्मा	
७	मा.श्री गोपाल किरांती		२९	मा.श्री रामचन्द्र झा	
८	मा.श्री गोपाल मान श्रेष्ठ		३०	मा.श्री रामजनम चौधरी	
९	मा.श्री चन्द्रदेव जोशी		३१	मा.श्री लक्की शेर्पा	
१०	मा.श्री चन्दा देवी	*	३२	मा. श्री लोकेन्द्र विष्ट मगर (सभापति)	*
११	मा.श्री छिमी लामा		३३	मा.श्री विश्वभक्त दुलाल	
१२	मा.श्री जयप्रकाशप्रसाद गुप्ता		३४	मा.श्री शरदसिंह भण्डारी (अछाम)	
१३	मा.श्री दामाकुमारी शर्मा		३५	मा.श्री शान्तिदेवी चमार	
१४	मा.श्री ध्रुव आङदम्बे		३६	मा.श्री शंकर पोखरेल	
१५	मा.श्री नरहरि आचार्य		३७	मा.श्री सन्तवहादुर नेपाली	
१६	मा.श्री नविन्द्रराज जोशी	*	३८	मा.श्री सन्तोषी वि.क.	
१७	मा.श्री नारायणमान विजुक्छें		३९	मा.श्री सर्वदेवप्रसाद ओझा	
१८	मा.श्री निलम के.सी. (खड्का)		४०	मा.श्री सावित्रा गुरुङ्ग दुरा	*
१९	मा.श्री पूर्णप्रसाद राजवंशी		४१	मा.श्री सिताकुमारी पौडेल	
२०	मा.श्री प्रतिभा राणा		४२	मा.श्री सूर्यमान गुरुङ्ग	
२१	मा.श्री प्रेमवहादुर तामाङ		४३	मा.श्री हितमान शाक्य	
२२	मा.श्री बुद्धरत्न मानन्धर				

* समितिको गठन हुदा समितिको सदस्यमा मनोनित हुनु भएका माननीय सदस्यहरु श्री चिनक कुर्मी, श्री रामचन्द्र पौडेल, श्री सुदर्सन वराल र श्री ज्ञानेन्द्र कुमाल मिति २०६५।९।२६ गते समितिको सदस्यहरुको हेरफेर हुदा अन्य समितिमा मनोनित भई जानु भएकाले उहाँहरुको स्थानमा माननीय श्री सावित्रा गुरुङ्ग दुरा, श्री नारायण खडका, श्री लोकेन्द्र विष्ट मगर र श्री चन्दा देवी मनोनित हुनु भएको थियो । त्यसपछि मिति २०६५।१०।६ मा समितिको सदस्यहरुको पुन हेरफेर भई माननीय श्री नारायण खडकाको स्थानमा माननीय श्री नविन्द्रराज जोशी मनोनित हुनु भएको छ ।

अनुसूची - २

संविधानसभा नियमावलीको नियम १४९ अन्तर्गत रही समितिले नियम ७३ को उपनियम (१) खण्ड (क) अनुसार निर्माण गरिएको कार्यतालिका

क्र. सं	समितिको गतिविधि	के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कोबाट गर्ने	समानान्तर गतिविधि	कैफियत
१	सन्दर्भ सामाग्रीको संकलन गर्नेः **मूल सामाग्रीः (सैद्धान्तिक अवधारणा वुझ्न)** **व्यावहारीक ज्ञान आर्जन गर्नः नेपालको सन्र्दभमा वुझ्न** - संघीयता सम्बन्धी पुस्तक - राज्यको पुनर्संरचना सम्बन्धी पुस्तक - राज्य शक्तिको वांडफांड सम्बन्धी पुस्तक **जनआकांक्षा र जनभावना वुझ्न** - राजनैतिक दलका घोषणापत्र, - राज्यपुनर्संरचना सम्वन्धमा सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित लेख रचना तथा प्रस्तावहरु - नेपाल सरकार र विभिन्न दल, संघ/संस्था तथा समुहसंग विगतमा भएका सम्झौताहरु । - अन्तरराष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि १६९। - आदिवासी जनजातीको अधिकार सम्वन्धी घोषणापत्र, २००७ **तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्न** - संघीय राज्य प्रणाली अपनाएका देशहरुको संविधान (संयुक्त राज्य अमेरिका, दक्षिण अफ्रिका, स्वीटजरल्याण्ड, जर्मनी भारत, अष्टेलिया, रुस, ब्राजिल आदि)	- सन्र्दभ सामाग्री खोजविन गरी वितरण गर्ने	- विभिन्न संस्थाले प्रकाशित गरेका पुस्तकहरुको सूची मागेर, - सम्वन्धित व्यक्ति तथा निकायबाट प्राप्त गरेर, - वजारबाट खरिद गरेर, - इन्टरनेट प्रयोग गरेर, - फोटोकपी गरेर, - पुस्तकालयको सहयोग - लिएर ।	मुल सामाग्रीको हकमा ७ दिन दिन भित्र	समितिको सचिवालय सदस्य, सचिवालयको पुस्तकालय	क्षमता विकास समितिसंग समन्वय गरी गर्ने ।	
	ऐच्छिक सामाग्रीः - विश्वका संविधानहरु, - संघीयता र राज्यपुनर्संरचना वारेमा प्रकाशित लेख, रचना, पुस्तकहरु, प्रतिवेदनहरु			ऐच्छिक सामाग्रीको हकमा पहिलो वैठक देखि नै उपलव्ध भएका सामाग्रीहरु वितरण गर्दै जाने			
२	**सन्दर्भ सामाग्रीको अध्ययन गर्ने**	- सदस्यहरुले व्यक्तिगत रूपमा अध्ययन गर्ने ।	- व्यक्तिगत रूपमा अध्ययन गर्न समय	सन्र्दभ सामाग्री प्राप्त भए पछि			

		- सदस्यहरुले सामुहिक रूपमा छलफल गर्ने । - समितिका सदस्यहरु वीच जानकारी आदान प्रदान गर्ने ।	उपलब्ध गराएर, - सामुहिक रूपमा छलफल गर्ने कार्यक्रम संचालन गरेर - सदस्यहरु वीच अर्न्तक्रिया कार्यक्रम गरेर - कार्यक्रम प्रस्तोता, टिप्पणीकर्ता र छलफलमा सहभागी भएर ।	मस्यौदा तयार नभए सम्म			
३	**विज्ञहरु राखेर छलफल गर्ने**	- विज्ञसंग बसि कार्यसूची पहिचान गर्न छलफल गर्ने - विज्ञ विज्ञको वीच छलफलमा - सदस्यहरु सहभागी - भएर छलफल गर्ने ।	- विज्ञहरुलाई समितिको वैठकमा आमन्त्रण गर्ने, विज्ञहरुबाट एजेण्डा पहिचान गर्ने समितिका सदस्यहरुलाई विभिन्न उपसमितिमा विभाजन गरी सामुहिक रूपमा छलफल गर्ने ।	सर्न्दभ सामाग्रीको अध्ययन पश्चात २०६५ माघको पहिलो हप्ता	विज्ञहरु समितिका सदस्यहरु		
४	**प्रचार प्रसार गरी राय सुझाव लिने**	- प्रचार गर्न सामाग्रीको पहिचान गर्ने, - राय सुझाव लिने विधि प्रक्रिया तय गर्ने	- आमसंचारका माध्यमको प्रयोग गरेर, इमेल तथा वेभसाइड खोलेर, हटलाईन टेलिफोन व्यवस्था गरेर । - विभिन्न संघ संस्थालाई प्रयोग गरेर - विज्ञ र सल्लाहकार संग सल्लाह मागेर			जनमत संकलन तथा समन्वय समितिसंग समन्वय गर्ने	
५.	**स्थलगत अध्ययन अवलोकन भ्रमण गर्ने**	- संम्भाव्य प्रश्नावली तयार गर्ने - देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको स्थलगत अध्ययन भ्रमण गर्ने स्थलको चयन गर्ने - संघीय राज्य पद्धति अपनाइएका देशहरुको भ्रमणमा जाने देशको छनोट गर्ने	उपसमिति गठन गरेर	समितिले निर्णय गरेपछि २०६५ माघ मसान्तसम्म	अध्यक्षको स्वीकृति लिई सदस्यहरु र कर्मचारीहरुबाट		
६	**विषयगत छलफलमा प्रवेश** क) राज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा हुने संरचना	- सदस्यहरु वीच समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा छलफल गर्ने, - लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाका	- अभिमुखि कार्यक्रम र कार्यशाला गोष्ठी संचालन गरेर	समितिले निर्णय गरेपछि २०६५।११।१		सवैधानिक समिति, राज्यको शासकीय स्वरुप निर्धारण	

		आधारभूत मान्यताहरु सम्वन्धी विषय - कार्यकारिणी अधिकार सहितको अध्यक्षतात्मक प्रणाली (Presidential system) - कार्यकारिणी अधिकार सहितको प्रधानमन्त्रीय शासन प्रणाली (Parliamentary system) - संसारमा प्रचलनमा रहेका अन्य शासन प्रणालीका सिद्धान्त, व्यवहार, गुण र दोषको विश्लेषण - नेपालको सन्दर्भमा उपयुक्त र व्यावहारिक हुने संघीय शासन पद्धतिवारे छलफल गर्ने ।	- अन्तरक्रिया गरेर - विज्ञहरुको सहयोग लिएर	देखि ऐ. १५ गतेसम्म		समितिसंग समन्वय गर्ने ।	
	ख) संघीय इकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु,	- संघीय इकाइको क्षेत्र निर्धारण सम्वन्धी सिद्धान्त र आधारहरु	- सैद्धान्तिक सामाग्रीहरु अध्ययन गरी एवं स्थलगत भ्रमणबाट आधारहरु तयार गरेर - भौगोलिक अध्ययन, सरकार र विभिन्न संघ/संस्था, समूह तथा दलहरुसंग भएका सहमति र संझौताको अध्ययन, - जनसंख्याको वनोट र वितरणको अध्ययन ।	- प्रदेशहरु छुटाउने आधार तय गरेर - स्थलगत भ्रमण गरेर - कार्यदल गठन गरेर ।		प्राकृतिक स्रोत र साधन, राज्यको शासकीय स्वरुप निर्धारण समिति, न्यायप्रणाली सम्वन्धी समिति, व्यवस्थापिकीय अंगको स्वरुप निर्धारण समितिसंग समन्वय गर्ने ।	
	ग) प्रत्येक एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण र तीनको नामकरण	- प्रादेशिक क्षेत्रको निर्धारण गर्ने मुलभूत सिद्धान्तहरु - अमेरिका, अष्ट्रेलिया, चीन, भारत, क्यानडा, दक्षिण अफ्रिका, स्वीटजरल्याण्ड, जर्मनी, पपुवान्यूगिनि लगायतका देशको संघीय ढांचा अवलम्वन गर्दा अपनाइएका सिद्धान्त र आधारहरुको अनुभव - नेपालका सन्दर्भमा क्षेत्र निर्धारण गरी नामकरण गर्न उपयुक्त हुने आधारहरु पहिचान गर्ने ।	- जनताको चाहना र भावना वुझ्रेर - नक्सामा सीमांकन गर्ने, - स्थलगत अध्ययन	समितिले निर्णय गरेपछि	अध्यक्षको स्वीकृति लिई समितिका सदस्यहरु र कर्मचारीहरुबाट		
	घ) विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको वांडफांड	- केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय सरकारको स्वरुप तिनीहरु वीच अन्तर सम्वन्ध - प्रदेश सरकारका वीच विधायिकी,	- कार्यशाला गोष्ठी गरी सदस्यलाई सहभागी गराएर		(राजनिति शास्त्रका प्राध्यापक,	व्यवस्थापिकीय अंगको स्वरुप निर्धारण र न्याय	

		कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको क्षेत्र वांडफांडको अवस्था र तिनीहरुको अन्तर सम्वन्ध । - शक्ति पृथकीकरण, शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण सम्वन्धी व्यवस्थाका वारेमा परिचित हुने।	- संघीय राज्य पद्धति अपनाएका देशहरुको वैदेशिक अध्ययन अवलोकन भ्रमण गरेर । - सहमति गरेर निस्कर्षमा पुग्ने ।		वुद्धिजिविहरु, भूगोलविद्, जनसंख्याविद्, तथ्यांकशास्त्री, समाजशास्त्री, संस्कृतिविद्, भाषाविद्, प्रशासक, प्राकृतिक स्रोतविज्ञहरुबाट राय सल्लाह एवं सुझाव लिएर)	प्रणाली सम्वन्धी समितिसंग समन्वय गर्ने ।	
	ङ) विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकार क्षेत्र सम्वन्धी विषयसूची र साझा विषयसूचीको निर्धारण	- केन्द्रिय, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रयोग गर्ने अधिकारहरुको सूची - केन्द्रिय सरकारले मात्र गर्न पाउने अधिकार र जिम्मेवारी - प्रदेश सरकारले मात्र गर्न पाउने अधिकार र जिम्मेवारीको अध्ययन - स्थानीय सरकारले मात्र गर्न पाउने अधिकार र जिम्मेवारी - केन्द्र र प्रदेश दुवैले गर्ने कार्यहरुको साझा सूची - प्रदेश र स्थानीय सरकारले गर्ने साझा कार्यसूची - केन्द्र र प्रदेश सरकारको न्याय प्रणाली सम्वन्धी	राजनितिक शास्त्रका प्राध्यापक, वुद्धिजिवि, भूगोलविद्, जनसंख्याविद्, तथ्यांकशास्त्री, समाजशास्त्री, संस्कृतिविद्, भाषविद्, प्रशासक, प्राकृतिक स्रोतविज्ञहरुबाट राय सल्लाह एवं सुझाव लिएर				
	च) संघीय इकाइहरु वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्वन्धी संयन्त्र	- विवाद हुने सूची तय गर्ने र - विवाद समाधान गर्ने संयन्त्र स्थापना सम्वन्धमा अवधारणा वनाउने । - केन्द्र र प्रदेश तथा प्रदेश प्रदेश वीच विवाद हुन सक्ने विषयको पहिचान गर्ने ।	- विज्ञहरुको राय सल्लाह एवं सुझाव लिएर				
७	अवधारणापत्र तयार गर्ने	अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्न छलफल गर्ने	- गोष्ठी, छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने, - कानूनविद्, संविधानविद, मस्यौदाकार र भाषा शास्त्रीको सहयोग लिने ।	२०६५ फाल्गुन मसान्तसम्म (१५ दिन)	अवधारणापत्र तयार गर्न उपसमिति गठन गरेर ।		

८	मस्यौदा उपसमितिले अवधारणा पत्रको मस्यौदा समितिमा पेश गर्ने	- उपसमितिले पेश गरेको अवधारणाको मस्यौदा उपर समितिमा छलफल गर्ने । - अवधारणा पत्रको मस्यौदालाई अन्तिम रुप दिने।	छलफलबाट उठेका विषयमा निस्कर्षमा पुग्ने ।	२०६५ चैत्र पहिलो हप्ता			
९	अवधारणा पत्रको आधारमा संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने ।	समितिले प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्न उपसमिति गठन गर्ने	सल्लाहकार, विज्ञ, राजनीतिज्ञसंग परामर्श राय सुझाव लिएर गर्ने ।	२०६५ चैत्र मसान्तसम्म	-सम्पादन गर्दा कानून, भाषाशास्त्री, विज्ञ र सल्लाहकारको सुझावहरुलाई ध्यान दिई प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने		
१०	उपसमितिले तयार गरेको मस्यौदा समितिमा पेश गर्ने ।	समितिले छलफल गरी मस्यौदा परिमार्जन गर्ने ।		२०६६ वैशाख पहिलो हप्ता	-,,-		
११	प्रारम्भिक मस्यौदालाई अन्तिम रुप दिने ।	संविधानसभामा पेश गर्ने ।	समितिमा छलफल गरी पारित गरेर ।	२०६६ वैशाख १० गते	समितिले गर्ने		

अनुसूची - ३

बैठकको कार्यसूची र बैठकमा उपस्थित माननीय सदस्यहरुको नामावली

समितिको बैठकको कार्यसूची र निर्णय तालिका

सि. नं.	बैठक मिति	बैठकको कार्यसूची	निर्णय	समय प्रारम्भ	स्थगन	जम्मा समय
१.	२०६५।९।१	१. समितिका सदस्यहरु वीच परिचय आदान प्रदान गर्ने । २. समितिको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा गर्नुपर्ने कामको विवरण (कार्यसूची) र कार्यतालिका निर्माण गर्ने विषयमा छलफल ।	१. समितिको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा गर्नुपर्ने कामको विवरण (कार्यसूची) र कार्यतालिका निर्माण गर्ने विषयमा छलफल भयो । यस सम्बन्धमा प्रारम्भिक खाका तयार गरी आउँदो बैठकमा पेश गर्न समितिको सचिवालयलाई निर्देशन दिने ।	दिनको ३ बजे	दिनको ५ बजे	२ घण्टा
२.	२०६५।९।७	१. समितिको बैठकमा छलफल गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरुमा छलफल गर्ने । २. सचिवालयले पेश गरेको समितिको कार्यतालिकाको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर छलफल हुने ।	१. समितिको बैठकमा छलफल गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरु स्वीकृत गर्‍यो । २. सचिवालयले पेश गरेको कार्यतालिकाको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर छलफल भयो । बृहत छलफलका लागि माननीय सदस्यहरुले अध्ययन गरी अर्को बैठकमा छलफल गर्ने ।	दिनको ३ बजे	दिनको ५ बजे	२ घण्टा
३.	२०६५।९।९	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण गर्न कार्यदल गठन गर्ने बारे छलफल । २. क्षमता अभिबृद्धि तथा स्रोत व्यवस्थापन समितिबाट प्राप्त पत्र उपर छलफल गर्ने । ३. विशेषज्ञको TOR बनाउने र सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने बारे छलफल ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण गरी पेश गर्न, माननीय सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिका सम्बन्धमा आवश्यक पर्ने कार्यक्रमहरुको सूची तयार गर्न, विशेषज्ञको TOR बनाउन तथा सन्दर्भ समाग्री छनौट गर्ने कार्य सम्पन्न गर्न कार्यदल गठन गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ११ बजे	दिनको १.३० बजे	२.३० घण्टा
४.	२०६५।९।१३	१. मिति २०६५।९।९ गते गठित कार्यदलको प्रतिवेदन पेश हुने र सो माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले पेश गरेको समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयको कार्यविवरण र कार्यतालिका लाई परिमार्जन सहित पारित गरी संविधानसभा अध्यक्षज्यू समक्ष पेश गर्ने निर्णय भयो । २. क्षमता अभिबृद्धिका सम्बन्धमा संचालन गर्नु पर्ने कार्यक्रमको सूची संविधानसभा, क्षमता अभिबृद्धि तथा स्रोत व्यवस्थापन समिति समक्ष पठाउने । ३. सन्दर्भ सामाग्रीको सम्बन्धमा संलग्न सूचीमा उल्लेख भएका सामाग्री यथासिघ्र उपलब्ध गराउन संविधानसभा, क्षमता अभिबृद्धि तथा स्रोत व्यवस्थापन	बिहान ११ बजे	दिनको २ बजे	३ घण्टा

			समिति तथा व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको पुस्तकालयलाई लेखि पठाउने ।		
५.	२०६५।९।२४	१. जनताको सुझाव संकलन गर्न सञ्चार माध्यम मार्फत् सार्वजनिक सूचना जारी गर्ने विषयमा छलफल गर्ने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरुमा विभिन्न राजनीतिक दल, नागरीक समाज, पेशागत संघ संगठन, बुद्धिजीवि, राजनीतिज्ञ, कानूनविद, कुटनीतिज्ञ, अर्थविद, प्रशासनविद, संस्कृतिविद, भाषाविद, जनसंख्याविद, समाजशास्त्रि लगायत सम्पूर्ण सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय, स्वदेश तथा विदेशमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण नेपाली दिदीबहिनी तथा दाजुभाईहरुमा राय, सल्लाह तथा सुझावका लागि आह्वान गर्ने । २. कुनै व्यक्ति, संघ संस्था वा निकायहरुले समितिको कार्यक्षेत्रमा उल्लेखित विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्नु भएको भए त्यसको प्रतिवेदन वा प्रकाशन समेत समितिमा पठाइ सहयोग हुन सबैमा अनुरोध गर्ने ।	दिनको १२ बजे	दिनको २ बजे	२ घण्टा
६.	२०६५।९।२९	१. समितिको सभापति पदको निर्वाचन गर्ने ।	१. समितिको सभापतिको निर्वाचन कार्यक्रम अनुसार माननीय श्री लोकेन्द्र विष्ट मगरलाई सभापति पदमा निर्वाचित गरियोस् भन्ने एक मात्र प्रस्तावको सूचना प्राप्त भएकोले संविधानसभा नियमावली २०६५ को नियम ७० को उप नियम (४) बमोजिम मा० श्री लोकेन्द्र विष्ट मगरलाई संविधानसभा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको सभापति पदमा निर्विरोध निर्वाचित गर्ने घोषणा गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
७.	२०६५।१०।६	१. समितिको कार्यतालिका र अन्य समितिको कार्यतालिकामा दोहोरो परेको भन्ने विषयमा छलफल ।	१. समितिको कार्यतालिका र अन्य समितिको कार्यतालिकामा कार्यक्षेत्र दोहोरो परेको, अन्तर सम्बन्धित रहेको र अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको भन्ने सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले छलफलको क्रममा राख्नु भएको विचार र धारणाको आधारमा समितिका सभापतिज्यूले संविधान सभाका सम्माननीय अध्यक्षज्यूको अध्यक्षतामा हुने मा० सभापतिज्यूहरुको बैठकमा स्पष्ट गर्ने ।	बिहान १० बजे	दिनको १ बजे	३ घण्टा
८.	२०६५।१०।१३	१. संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण गर्ने आधारका	१. देहायका मा. सदस्यहरुले आफ्नो पार्टीको घोषणापत्रमा	दिनको १	दिनको	१.३०

		सम्बन्धमा दलको घोषणापत्रमा उल्लेख भएका अवधारणाहरुको सम्बन्धमा सम्बन्धित दलका माननीय सदस्यज्यूहरुले अवधारणा प्रस्तुत गर्ने ।	उल्लेख भएका संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने आधारका सम्बन्धमा आ-आफ्नो दलको घोषणा पत्रमा उल्लेख भएका अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । मा. हितमान शाक्य एकीकृत नेकपा माओवादी मा. नरहरि आचार्य नेपाली काग्रेस मा. शंकर पोखरेल नेकपा एमाले मा. सर्ब देव ओझा मधेश जनअधिकार फोरम मा. रामकुमार शर्मा तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी २. बैठक अर्को सूचना नभए सम्म स्थगित गरियो ।	बजे	२.३० बजे	घण्टा
९.	२०६५।१०।१७	१. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधार, प्रत्येक संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण र तिनको नामकरणका बारेमा राजनैनिक पार्टीको घोषणा पत्रमा उल्लेख भएका विषयहरुमा छलफल हुने ।	१. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधार, प्रत्येक संघीय एकाइको क्षेत्र निर्धारण र तिनको नामकरण, सरकारको तह, संख्या र स्वरुप सम्बन्धमा विभिन्न पार्टीको घोषणापत्रमा उल्लेख भए अनुसार मा. सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा राख्नु भयो । ➢ मा. प्रतिभा राणा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी ➢ मा. निलम के.सी (खड्का) ने.क.पा. माले ➢ मा. वुद्धरत्न मानन्धर नेपाः राष्ट्रिय पार्टी ➢ मा. अनिल कुमार झा सद्भावना पार्टी ➢ मा.राधादेवी तिमल्सेना नेकपा एकिकृत अघिल्लो बैठकमा प्रदेश विभाजनका आधारमात्र प्रस्तुत गर्ने राजनैतिक पार्टीको तर्फबाट आजको कार्यसूची अनुसार थप गरीएका विषयहरुमा देहायका मा. सदस्यहरुले धारणा राख्नु भयो । ➢ मा. विश्वभक्त दुलाल, एकिकृत नेकपा माओवादी ➢ मा. शंकर पोखरेल, नेकपा एमाले ➢ मा. गोपालमान श्रेष्ठ, नेपाली काग्रेस ➢ मा. महेन्द्र प्रसाद यादव, त.म.लो.पा ➢ मा. रामजनम चौधरी, मधेशी जनअधिकार फोरम ➢ अन्यको हकमा सचिवालयले तयार गरेको विवरण समितिमा पेश गरिएको थियो । ➢ माथि उल्लेख गरिएको विषयमा विभिन्न मा. सदस्यहरुले छलफलमा भाग लिई आ-आफ्नो धारणा	बिहान ११ बजे	दिनको १ बजे	२ घण्टा

			राख्नु भएको थियो । २. समितिको अर्को बैठक मिति २०६५/१०/१९ गते दिनको २:०० वजे बस्ने गरी स्थगित भयो ।			
१०.	२०६५।१०।१९	१. सरकारले विभिन्न संघ-संस्था र निकाय वा समुहसँग गरेका सम्झौता, आदिवासी जनजाती सम्बन्धी महासन्धी १६९ र संघीय संरचना सम्बन्धमा लेखकहरुद्वारा प्रस्तावित धारणा माथि छलफल हुने ।	१. नेपाल सरकारबाट विभिन्न संघ संस्था, समूह, निकाय, दलसँग गरिएको सम्झौताहरु, आदिवासी जनजाती सम्बन्धी आई.एल.ओ. महासन्धी १६९ र विभिन्न लेखकहरुद्वारा प्रस्तावित संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण र तिनको नामकरण गर्ने आधारका सम्बन्धमा प्रारम्भिक रूपमा विषय प्रवेश गऱ्यो । २. समितिको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरुमा विशेषज्ञहरुसँग छलफल, परामर्श एवं अन्तरक्रिया गर्ने सिलसिलामा विशेषज्ञको रूपमा मिति २०६५।१०।२२ गतेको समितिको बैठकमा डा. पिताम्बर शर्मा र समितिको आगामी बैठकमा डा. युवराज संग्रौला र डा. ओम प्रसाद गुरुङ्गलाई आमन्त्रण गर्ने निणर्य गऱ्यो ।	दिउसो २ बजे	दिउसो ४ बजे	२ घण्टा
११.	२०६५।१०।२२	१. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु तथा संघीय एकाइको सीमाङ्कनको आधार, विधि/प्रक्रिया र नामकरण सम्बन्धमा विशेषज्ञको रूपमा डा. पिताम्बर शर्माले आफ्नो धारणा राख्नु हुने र सो सम्बन्धमा छलफल, परामर्श र अन्तरक्रिया हुने ।	१. आमन्त्रित गरीएका विशेषज्ञ प्रा.डा. पिताम्बर शर्माले संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु तथा संघीय एकाइको सीमाङ्कनको आधार, विधि/प्रक्रिया र नामकरण सम्बन्धमा आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु भयो र उहाँले प्रस्तुत गर्नु भएको धारणा र दृष्टिकोणका सम्बन्धमा मा.सदस्यहरुले आफ्ना जिज्ञासा सहित छलफल र अन्तरक्रिया गर्नु भयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २ बजे	३ घण्टा
१२.	२०६५।१०।२६	१. संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु तथा संघीय एकाइको सीमाङ्कनको आधार, विधि/प्रक्रिया र नामकरण सम्बन्धमा विशेषज्ञको रूपमा प्रा.डा. ओम प्रसाद गुरुङ्गले आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण राख्नु हुने र सो सम्बन्धमा छलफल र अन्तरक्रिया हुने ।	१. आमन्त्रित गरीएका विशेषज्ञ प्रा.डा. ओम प्रसाद गुरङ्गले संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त र आधारहरु तथा संघीय एकाइको सीमाङ्कनको आधार, विधि/प्रक्रिया र नामकरण सम्बन्धमा आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु भयो र उहाँले प्रस्तुत गर्नु भएको धारणा र दृष्टिकोणका सम्बन्धमा मा.सदस्यहरुले आफ्ना जिज्ञासा सहित छलफल र अन्तरक्रिया गर्नु भयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २ बजे	३ घण्टा
१३.	२०६५।१०।२७	१. समितिको कार्यक्षेत्रका विषयमा आमजनतासँग जनमत संकलनका लागि जाँदा जनताको राय सुझाव तथा	१. समितिको कार्यक्षेत्रको विषयमा आमजनतासँग राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गर्न	बिहान ११ बजे	दिउसो १ बजे	२ घण्टा

		सल्लाह संकलन गर्नको लागि तयार गरिएको प्रस्तावित प्रश्नावलीको सम्बन्धमा छलफल हुने ।	मा. डा. मंगलसिद्धि मानन्धरको संयोजकत्वमा सात सदस्यीय उप-समिति गठन गर्ने निर्णय गरियो । उप-समितिमा रहने मा. सदस्यहरुको नामः– मा. मंगलसिद्धि मानन्धर - संयोजक मा. विश्वभक्त दुलाल - सदस्य मा. नरहरि आचार्य - सदस्य मा. सर्वदेव प्रसाद ओझा - सदस्य मा. रामकुमार शर्मा - सदस्य मा. प्रतिभा राणा - सदस्य मा. लक्की शेर्पा - सदस्य २. उक्त उप-समितिलाई आफ्नो प्रतिवेदन मिति २०६५।१०।२९ गतेको बैठकमा पेश गर्ने गरी कार्यावधि तोक्ने निर्णय गरियो । ३. विशेषज्ञहरुलाई आमन्त्रण गरी देहायका विषयहरुमा छलफल गर्ने निर्णय गरियो । ➢ विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकारका बिच विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धमा नेपाल कानून आयोगका सचिव मोहन बन्जाडेलाई आमन्त्रण गर्ने । ➢ संघीय एकाइबीच व्यवस्थापिका, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्बन्ध निर्धारण सम्बन्धमा प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष एवं कानूनविद काशीराज दाहाललाई आमन्त्रण गर्ने । ➢ संघीयताको चुनौती सम्बन्धमा अधिवक्ता भिमार्जुन आचार्यलाई आमन्त्रण गर्ने ।			
१४.	२०६५।१०।२९	१. विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार बीच विधायिकी कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धमा नेपाल कानून आयोगका सचिव मोहन बन्जाडले आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण राख्नु हुने र सो सम्बन्धमा छलफल र अन्तरक्रिया हुने ।	१. आमन्त्रित गरीएका नेपाल कानून आयोगका सचिव श्री मोहन बन्जाडेले विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार बीच विधायिकी कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धमा आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु भयो र उहाँले प्रस्तुत गर्नु भएको धारणा र दृष्टिकोणका सम्बन्धमा मा.सदस्यहरुले आफ्ना जिज्ञासा सहित छलफल र अन्तरक्रिया गर्नु भयो । २. जनताको राय सुझाव संकलन गर्नका लागि	बिहान ११ बजे	दिउसो १.३० बजे	२.३० घण्टा

			प्रश्नावली तयार गरी समितिमा पेश गर्न गठित उप-समितिका संयोजक मा. श्री मंगलसिद्धि मानन्धरले उप-समितिको प्रतिवेदन पेश गर्नु भयो । उक्त प्रतिवेदन माथि छलफल प्रारम्भ भयो ।			
१५.	२०६५।११।२	१. संघीय एकाइबीच व्यवस्थापिका, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्बन्ध निर्धारण सम्बन्धमा प्रशासकिय अदालतका अध्यक्ष श्री काशिराज दाहालले आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण राख्नु हुने र सो सम्बन्धमा छलफल र अन्तरक्रिया हुने । २. संघीयताको चुनौती सम्बन्धमा अधिवक्ता श्री भिमार्जुन आचार्यले आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण राख्नु हुने र सो सम्बन्धमा छलफल र अन्तरक्रिया हुने । ३. जनताको राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गरी समितिमा पेश गर्न गठित उप-समितिका संयोजक मा. श्री मंगलसिद्धि मानन्धरले मिति २०६५।१०।२९ मा पेश गर्नु भएको उप-समितिको प्रतिवेदन माथि छलफल जारी रहने ।	१. विषेशज्ञको रूपमा आमन्त्रित गरीएका प्रशासकिय अदालका अध्यक्ष श्री काशीराज दाहालले संघीय एकाइबीच व्यवस्थापिका, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको अन्तर सम्बन्ध निर्धारण सम्बन्धमा र अधिवक्ता श्री भिमार्जुन आचार्यले संघीयताको चुनौती सम्बन्धमा आ-आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु भयो र उहाँहरुले प्रस्तुत गर्नु भएको धारणा र दृष्टिकोणका सम्बन्धमा मा.सदस्यहरुले आफ्ना जिज्ञासा सहित छलफल र अन्तरक्रिया गर्नु भयो । २. जनताको राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गर्न गठित उप-समितिले पेश गरेको प्रश्नावलीका सन्दर्भमा मा. सदस्यहरुले राख्नु भएको धारणालाई समेत समावेश गरी उक्त प्रश्नावलीलाई पारिमार्जित रूपमा पारित गर्‍यो । प्रश्नावली अर्कै पृष्ठमा राखिएको छ ।	बिहान ११ बजे	दिउसो ३ बजे	४ घण्टा
१६.	२०६५।११।१५	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विविध विषयमा छलफल हुने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विभिन्न विषयमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा राख्नु भयो र बैठक अर्को सूचना नभए सम्मका लागि स्थगित भयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो १ बजे	२ घण्टा
१७.	२०६५।१२।२०	१. जनमत संकलनको सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो अनुभव र धारणा राख्नु हुने ।	१. संविधान निर्माण प्रक्रियामा जनमत संकलन टोलीमा खटिनु भएका मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो अनुभव समिति समक्ष राख्नु भयो र अर्को सूचना नभए सम्मका लागि बैठक स्थगित भयो ।	दिनको ३ बजे	दिनको ५ बजे	२ घण्टा
१८.	२०६५।१२।२५	१. समितिको अवधारणा पत्र तयार गर्ने सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र अनुरुप अवधारणापत्र तयार गर्ने सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा राख्नु भयो । २. समतिको कार्यक्षेत्रको विषयमा अवधारणापत्र तयार गर्ने कार्यको लागि संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै राजनैतिक दलहरुबाट दलीय अवधारणापत्र लिखित रूपमा माग गर्ने ।	बिहान ११ बजे	दिनको १.३० बजे	२ घण्टा

१९.	२०६५।१२।२८	१. समितिमा प्राप्त प्रतिवेदन र प्रश्नावलीको अध्ययन एवं विश्लेषण गर्ने प्रक्रियाका बारेमा छलफल हुने ।	१. समितिमा प्राप्त प्रतिवेदन र प्रश्नावली अध्ययन एवं विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया र संविधान निर्माको कार्यमा समितिको कार्यक्षेत्र अनुरुप अवधारणापत्र तयार गर्ने सम्बन्धमा आ-आफ्नो धारणा राख्नु भयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो १ बजे	२ घण्टा
२०.	२०६५।१२।२९	१. समितिमा प्राप्त प्रतिवेदन र प्रश्नावलीको अध्ययन एवं विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया र संविधान निर्माणको कार्यमा समितिको कार्यक्षेत्र अनुरुप अवधारणापत्र तयार गर्ने सम्बन्धमा छलफल जारी रहने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र अनुसार अवधारणापत्र तयार गरी त्यस अनुरुप संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा समेत तयार गर्नका लागि १६ सदस्यीय अवधारणापत्र मस्यौदा उपसमिति गठन गऱ्यो । **<u>मा० सदस्हरुको नामावली</u>** १. मा.श्री विश्वभक्त दुलाल आहुति (माओवादी) २. मा.श्री हितमान शाक्य (माओवादी) ३. मा.श्री ओनसरी घर्तिमगर (माओवादी) ४. मा.श्री नरहरि आचार्य (नेपाली कांग्रेस) ५. मा.श्री आरजु राणा देउवा (नेपाली कांग्रेस) ६. मा. श्री शंकर पोखेल (एमाले) ७. मा.श्री मंगलसिद्धि मानन्धर (एमाले) ८. मा.श्री सर्वदेवप्रसाद ओझा (म.ज.अ.फो.) ९. मा.श्री रामकुमार शर्मा (त.म.लो.पा.) १०. मा.श्री अनिलकुमार झा (सद्भावना) ११. मा.श्री निलम के.सी. खड्का (माले) १२. मा.श्री प्रतिभा राणा (रा.प्र.पा.) १३. मा.श्री नारायणमान विजुक्छें (ने.म.कि.पा.) १४. मा.श्री सन्तवहादुर नेपाली (रा.जनमोर्चा) १५. मा.श्री चन्द्रदेव जोशी (ने.क.पा.संयुक्त) १६. मा.श्री बुद्धरत्न मानन्धर (नेपाः राष्ट्रिय पार्टी) २. समितिमा प्राप्त प्रश्नावलीका सम्बन्धमा डाटा प्रविष्टि, संहिता, सम्पादन, तालिकीकरण र विश्लेषण गर्ने कार्यका सम्बन्धमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागका पदाधिकारीबाट जानकारी लिने ।	दिनको १ बजे	दिउसो ३.३० बजे	२.३० घण्टा
२१.	२०६५।१२।३०	१. समितिमा प्राप्त प्रश्नावलीको अध्ययन विश्लेषणको प्रक्रियाका सम्बन्धमा छलफल गरीने ।	१. विभिन्न टोलीबाट प्राप्त भएका प्रश्नावलीहरुको अध्ययन एवं विश्लेषणको प्रक्रियाका बारेमा केन्द्रीय	दिउसो १२ बजे	दिउसो २ बजे	२ घण्टा

			तथ्याङ्क विभागले दिइएको प्रतिवेदन नआउन्जेल सम्मका लागि अन्य वैकल्पिक उपायहरुका बारेमा आगामी बैठकमा छलफल गर्ने निर्णय गऱ्यो ।			
२२.	२०६५।१२।३१	१. संकलित प्रश्नावलीहरुको अध्ययन एवं विश्लेषणको प्रक्रियाका बारेमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले दिइएको प्रतिवेदन र अन्य वैकल्पिक उपायका बारेमा छलफल हुने ।	१. संकलित प्रश्नावलीहरुको अध्ययन एवं विश्लेषणको प्रक्रियाका बारेमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका पदाधिकारीहरुबाट कम्प्युटरमा तथ्याङ्क प्रविष्टी, सांङ्केतिकरण, सम्पादन र विश्लेषण कार्यको लागि लाग्ने समय, जनशक्ति, रकमका बारेमा समेत जानकारी लियो ।	बिहान १० बजे	दिउसो १२.३० बजे	२.३० बजे
२३.	२०६६।१।६	१. उप समितिको संयोजकज्यूले अवधारणापत्रको प्रारम्भिक मस्यौदाको हाल सम्म भएको कार्य प्रगतिका बारेमा जानकारी दिनु हुने । २. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र कलेज अफ मेनेजमेन्टबाट प्राप्त विवरणको जानकारी दिइने । ३. संविधान सभाका सभापतिहरुको संयुक्त बैठकमा सम्माननीय अध्यक्षज्यूको निर्देशनका बारेमा जानाकारी दिइने ।	१. उप समितिको संयोजकज्यूले अवधारणापत्रको प्रारम्भिक मस्यौदाको हाल सम्म भएको कार्य प्रगतिका बारेमा जानकारी दिइयो । २. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र कलेज अफ मेनेजमेन्टबाट प्राप्त विवरणको जानकारी गराइयो । ३. संविधान सभाका सभापतिहरुको संयुक्त बैठकमा सम्माननीय अध्यक्षज्यूको निर्देशनका बारेमा समितिमा जानकारी गराइयो । समितिका सदस्यहरुलाई जनताबाट प्राप्त प्रश्नावली अध्ययन, विश्लेषण गरी त्यसको प्रकृति र प्रक्रियाका सम्बन्धमा अवधारणपत्रमा समावेश गराउनु पर्ने विषयहरुको राय सुझाव समितिका बैठकमा पेश गर्ने जिम्मा दिइयो । प्रत्येक मा० सदस्यहरुलाई समितिमा प्राप्त प्रश्नावलीहरु समेत वितरण गरियो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो १ बजे	२ घण्टा
२४.	२०६६।१।९	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक अवधारणा पत्र माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले उप समितिमा अवधारणापत्रको बुँदाहरु पेश भई समितिमा प्रस्तुत हुँदा विविध रूपमा प्राप्त भएकाले एकीकृत रूपमा कार्यदललाई बैठकमा पेश गर्ने जिम्मेवारी दियो । आज पेश भएका बुँदाहरु माथि अध्ययन गरी छलफल गर्नका लागि मा० सदस्यहरुले समयावधि माग गर्नु भएकोले समितिको अर्को बैठकमा छलफल गर्ने निर्णय समेत गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
२५.	२०६६।१।१०	१. उप समितिले पेश गरेको अवधारणापत्रको बुँदाहरु माथि बुदाँगत रूपमा छलफल हुने ।	१. उप समितिले पेश गरेको अवधारणापत्र प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका बुँदाहरुका बारेमा कार्यदलका संयोजकहरुबाट विस्तृत रूपमा बैठकमा प्रस्तुत गर्नु	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा

			भयो । कार्यदलले प्रस्तुत गरेका वुदाँहरु माथि आगामी बैठकमा छलफल हुने जानकारी गराइयो ।			
२६.	२०६६।१।११	१. समितिको बैठकमा पेश भएको अवधारणापत्रको प्रारम्भिक मस्यौदा (वुदाँहरु) माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्र माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्र पेश गर्ने ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
२७.	२०६६।१।१३	१. मा० सदस्यहरुले राख्नु भएको सुझावलाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले अवधारणापत्र पेश गर्ने र सो माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको (बुँदाहरु) परिच्छेद १ र २ माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्रको बुँदाहरुलाई विस्तृतीकरणका साथ अवधारणापत्र तयार गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गर्‍यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १२.१५ बजे	४.१५ घण्टा
२८.	२०६६।१।१४	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको बाँकी रहेका परिच्छेदमा छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको (बुँदाहरु) परिच्छेद ३ माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्रको बुँदाहरुलाई विस्तृतीकरणका साथ अवधारणापत्र तयार गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गर्‍यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
२९.	२०६६।१।१५	१. परिच्छेद ३ को स्थानीय तहको संरचनामा संविधानद्वारा निर्धारित अधिकारको व्यवस्था भित्र प्रादेशिक कानुनद्वारा उपयुक्त संरचनाको निर्माण, अतिरिक्त संरचना वा विशेष व्यवस्था र पुरक दृष्टिकोणका बारेमा विभिन्न दृष्टिकोण समिति समक्ष प्रस्तुत भएकाले सहमतिका लागि प्रस्तुत गरीने । २. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको परिच्छेद ४ र ५ को अवधारणापत्रको वुदाँहरु माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको (बुँदाहरु) परिच्छेद ४ माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्रको बुँदाहरुलाई विस्तृतीकरणका साथ अवधारणापत्र तयार गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गर्‍यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
३०.	२०६६।१।१६	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको परिच्छेद ५, ६ र ७ को वुदाँहरु माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको (बुँदाहरु) परिच्छेद ५, ६ र ७ मा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा०	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा

			सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्रको बुँदाहरुलाई विस्तृतीकरणका साथ तयार गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गऱ्यो ।			
३१.	२०६६।१।१७	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ र ९ को बुदाँहरु माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले प्रस्तुत गरेको अवधारणापत्रको (बुँदाहरु) परिच्छेद ८ र ९ मा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार तथा धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो । मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएको विचार तथा धारणालाई समावेश गरी परिमार्जन सहित कार्यदलले आगामी बैठकमा अवधारणापत्रको बुँदाहरुलाई विस्तृतीकरणका साथ तयार गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
३२.	२०६६।१।१८	१. मा० सदस्यहरुले प्रश्नावलीको अध्ययन एवं विश्लेषणको प्रतिवेदन समितिमा पेश गर्नु हुने र सो माथि छलफल हुने । २. समितिमा प्राप्त सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. मिति २०६६।१।१८ गते गठित कार्यदलबाट विभिन्न परिच्छेदको अवधारणापत्रमा राख्नु पर्ने बुँदाहरु पेश भई अवधारणापत्रको बुँदाहरु माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा राख्नुका साथै कार्यदलका संयोजकबाट मा० सदस्यहरुले उठाउनु भएका विषयमा स्पष्ट पार्नु भयो । सबै कार्यदलका संयोजकहरुलाई मा० सदस्यहरुले समितिमा अभिव्यक्त गर्नु भएका धारणाहरुलाई समावेश गरी विस्तृतीकरणका साथ अवधारणापत्रको मस्यौदा समितिमा पेश गर्ने जिम्मा दिइएको थियो । अवधारणापत्रको मस्यौदा समितिमा पेश गर्नु पूर्व उक्त मस्यौदाको अध्ययन विश्लेषण समावेश गर्नुपर्ने विषयहरुको छनौट, वर्गिकरण, थपघट, काँटछाँट परिमार्जन, सम्पादन, फरक दृष्टिकोण, वैकल्पिक प्रस्ताव समेतको अध्ययन गरी परिमार्जित अवधारणापत्रको मस्यौदा समितिमा प्रस्तुत गर्नका लागि ७ सदस्यीय एक कार्यदल गठन गऱ्यो । १. मा० श्री अनिलकुमार झा २. मा० श्री नरहरि आचार्य ३. मा० श्री प्रतिभा राणा ४. मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर ५. मा० श्री विश्वभक्त दुलाल ६. मा० श्री शंकर पोखेल	बिहान ११ बजे	दिउसो २.३० बजे	३.३० घण्टा

			७. मा० श्री हितमान शाक्य उक्त कार्यदलले संविधानसभाले पारित गरेको कार्यतालिकालाई आधार लिई त्यसले निर्धारित गरेको समयसीमा भित्र रही आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्ने कार्याविधि समेत तोक्यो ।			
३३.	२०६६।१।२२	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा वितरण भएपछि मा. सदस्सयहरुबाट अध्ययनका लागि समय माग भएकाले आगामी बैठकमा विस्तृत छलफल गर्ने गरी बैठक स्थगित भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
३४.	२०६६।१।२५	१. अवधारणापत्रको मस्यौदामा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद १ र २ को मस्यौदा माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको धारणाहरुलाई समेत समावेश गरी परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो १.३० बजे	२.३० घण्टा
३५.	२०६६।१।३०	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ३ र ४ मा छलफल हुने । २. प्राविधिक समिति गठन बारे छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ३ को मस्यौदा माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको धारणाहरुलाई समेत समावेश गरी परिमार्जन गर्ने गरी सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.४५	२.१५ घण्टा
३६.	२०६६।१।३१	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ र ५ मा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को मस्यौदा माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको धारणाहरुलाई समेत समावेश गरी परिमार्जन गर्ने गरी सहमति जनायो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २ बजे	३ घण्टा
३७.	२०६६।२।१	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ५, ६ र ७ मा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ५ र ६ को मस्यौदा माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको धारणाहरुलाई समेत समावेश गरी परिमार्जन गर्ने गरी सहमति जनायो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २ बजे	२ घण्टा
३८.	२०६६।२।२	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ७, ८ र ९ मा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ५ र ६ को मस्यौदा माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको धारणाहरुलाई समेत समावेश गरी परिमार्जन गर्ने गरी सहमति जनायो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २.३० बजे	२.३० घण्टा
३९.	२०६६।२।५	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ७ ,८ र ९ मा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदामा मा० सदस्यहरुले अध्ययन गरी लिखित सुझावका लागि एक दिनको समयावधि दिने निर्णय भयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो १ बजे	२ घण्टा
४०.	२०६६।२।७	१. अवधारणापत्रको मस्यौदामा सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद १ र २ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएको लिखित	बिहान ११	दिउसो	२.१५

			सुझावहरु माथि छलफल प्रारम्भ भयो । मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका केही सुझावहरुलाई मस्यौदामा समावेश गर्ने सहमति जनायो ।	बजे	२।१५ बजे	घण्टा
४१.	२०६६।२।८	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको मस्यौदामा सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको मस्यौदा माथि मा. सदस्यहरुले विस्तृतरुपमा अध्ययन गरि लिखितरुपमा सुझाव पेश गर्नका लागि समय आवश्यक रहेको विचार व्यक्त गर्नु भए अनुसार मिति २०६६।२।१५ गते भित्र सचिवालयमा लिखित सुझाव पेश गर्ने समयावधि दिइयो ।	बिहान ११ बजे	दिउसो २ बजे	३ घण्टा
४२.	२०६६।२।१९	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको मस्यौदामा मा सदस्यहरुले पेश गर्नु भएका लिखित सुझावहरु सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद १ मा मा० सिता कुमारी पौडेलले दिनु भएको सुझाव आगामी बैठकमा छलफल गर्ने र मा० श्री नविन्द्रराज जोशी र मा० सुर्यमान गुरुङ्गले बुँदा नं. २ मा दिनुभएको सुझावका विषयमा उहाँहरुले प्रष्ट गरेर ल्याए पछि छलफल हुने गरि पहिलो परिच्छेदमा केही सुझावहरु समावेश गरि अवधारणापत्रलाई अन्तिम रुप दिने र परिच्छेद २ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल प्रारम्भ भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
४३.	२०६६।२।२०	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद २ र ३ र सो माथि मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद २ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	दिनको १२ बजे	४ घण्टा
४४.	२०६६।२।२१	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद २ र ३ र सो माथि मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद २ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ७.३० बजे	दिनको १२.१५ बजे	५ घण्टा
४५.	२०६६।२।२२	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद २ र ३ र सो माथि मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद २ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ७.३० बजे	बिहान ९.३० बजे	२ घण्टा
४६.	२०६६।२।२३	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद २ र ३ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद २ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय भयो र परिच्छेद ३ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
४७.	२०६६।२।२४	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ३ र ४ मा मा०	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ३ मा मा०	बिहान ८	बिहान	३.३०

		सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बजे	११.३० बजे	घण्टा
४८.	२०६६।२।२५	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ३ र ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ३ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
४९.	२०६६।२।२६	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ३ र ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ३ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
५०.	२०६६।२।२७	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	दिनको १२.१५ बजे	४.१५ घण्टा
५१.	२०६६।२।२८	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.४५ बजे	३.४५ घण्टा
५२.	२०६६।२।२९	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनकी एक योद्धा, पुर्व उपप्रधानमन्त्री, तत्कालिन प्रनिनिधिसभा सदस्य तथा नेपाली कांग्रेसकी नेतृ सुश्री शैलजा आर्चायको मिति २०६६/२/२९ गते असामयिक निधन भएकाले उहाँको निधन प्रति समवेदना व्यक्त गर्दै एक मिनेट मौन धारणा गऱ्यो र आजको समितिको बैठकको सम्पूर्ण काम कारबाई स्थगित गर्ने निर्णय समेत गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ९ बजे	१ घण्टा
५३.	२०६६।२।३१	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदामा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएका लिखित सुझावहरु मध्ये अवधारणापत्रमा पेश गरेकै रुपमा समावेश गर्न सकिने, परिमार्जित रुपमा समावेश गर्न सकिने र समावेश गर्न नमिल्ने सुझावहरुको सूची तयार गरी समिति समक्ष पेश गर्नका लागि देहायका मा० सदस्यहरु रहने उप समिति गठन गर्ने निर्णय गऱ्यो । डा. मंगलसिद्धि मानन्धर मा० प्रतिभा राणा मा० नरहरि आचार्य	बिहान ८ बजे	बिहान ११.४५ बजे	३.४५ घण्टा

			मा० हितमान शाक्य मा० सर्वदेव ओझा २. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।			
५४.	२०६६।३।३	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
५५.	२०६६।३।४	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ५ र ७ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ५ र ७ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
५६.	२०६६।३।५	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ र ९ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ८ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
५७.	२०६६।३।८	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ र ६ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. क्षमता अभिवृद्रि समितिबाट प्राप्त पत्रको विषयमा मा० सदस्यहरुलाई जानकारी गराईयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ९ बजे	१ घण्टा
५८.	२०६६।३।९	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
५९.	२०६६।३।१०	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
६०.	२०६६।३।११	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ९ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरुको सम्बन्धमा छलफल भयो । उक्त परिच्छेदका व्यवस्थाहरु अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को संघीय एकाइ (प्रदेश) को संख्या र सिमानासँग सम्वन्धित भएकोले सोको छलफल पश्चात परिच्छेद ९ मा पूनः छलफल गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.४५ बजे	३.४५ घण्टा

६१.	२०६६।३।१४	१. परिमार्जित अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को संघीय एकाइ (प्रदेश) को संख्या र सिमाना सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा अवधारणापत्रमा स्वीकार गरिएका सिद्धान्तहरुको आधारमा नेपाल भित्र रहेका जातजाति, भाषा भाषि एवं सांस्कृतिक सघनताको क्षेत्र एवं भौगोलिक ऐतिहासिक निरन्तरता समेत देखिने गरी नक्सा सहित व्याख्या विश्लेषण गरी प्रस्तुत गर्नका लागि समिति २०६६।०३।१६ गतेको बैठकमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशक समेतको प्राविधिकहरुसँग सहयोग लिने र छलफल गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६२.	२०६६।३।१६	१. प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा अवधारणापत्रमा स्वीकार गरिएका सिद्धान्तहरुको आधारमा नेपाल भित्र रहेका जातजाति, भाषाभाषि एवं सांस्कृतिक सघनताको क्षेत्र एवं भौगोलिक ऐतिहासिक निरन्तरता समेत देखिने गरी नक्सा सहित केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशक ज्यू समेतको प्राविधिकहरुले प्रस्तुत गर्ने र सो सम्बन्धमा आवश्यक छलफल हुने ।	१. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका महानिर्देशक समेतको प्राविधिक टोलीले नेपालको जनगणना २०५८ को आधारमा तयार गरिएका नक्साहरू समितिमा प्रस्तुत गऱ्यो । सो सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
६३.	२०६६।३।१७	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण सम्बन्धमा छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६४.	२०६६।३।१८	१. मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर ज्यूले अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण सम्बन्धमा नक्सा प्रस्तुत गर्नु हुने र सोही विषयमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर ज्यूले प्रदेशको संख्या र सिमा निर्धारण सम्बन्धमा आफ्नो नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रस्तुत गरिएको नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणाका बारेमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्ना धारणाहरु राख्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६५.	२०६६।३।१९	१. मा० सदस्यहरुले अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या, सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्ना नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणाहरु प्रस्तुत गर्नु हुने र प्रस्तुत विषयमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धरले प्रस्तुत गर्नु भएको नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणाका बारेमा मा० सदस्यहरुले छलफलमा उठाउनु भएका विषयहरुलाई प्रस्तुतकर्ता मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धरले स्पष्ट पार्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा

			साथै मा० शंकर पोखरेलले प्रदेशको संख्या र सिमाना सम्बन्धमा आफ्नो नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा समितिमा प्रस्तुत गर्नु भयो ।			
६६.	२०६६।३।२१	१. मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर, मा० श्री छिमी लामा, मा० श्री गोपाल किराँती र मा० श्री नरहरि आचार्य बाट अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्ना नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने र प्रस्तुत नक्सा र अवधारणा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ मा मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर र मा० श्री नरहरि आचार्यले प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्ना नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धरले प्रस्तुत गरिएको नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणाका बारेमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्ना धारणाहरु राख्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६७.	२०६६।३।२२	१. मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर र मा० श्री नरहरि आचार्य बाट अवधारणापत्रको परिच्छेद ४ को प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा प्रस्तुत गर्नु भएको नक्सा र सोसँग सम्बन्धित अवधारणा माथि छलफल हुने । साथै मा० श्री अनिल कुमार झा, मा० श्री चन्द्रदेव जोशी, मा० श्री सन्त बहादुर नेपाली, मा० श्री नारायणमान बिजुक्छे, मा० श्री गोपालमान श्रेष्ठ र मा० श्री सर्वदेव ओझा बाट प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्नो नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर र मा० श्री नरहरि आचार्यले प्रस्तुत गरिएको नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणाका बारेमा मा० सदस्यहरुले आ-आफ्ना धारणाहरु राख्नु भयो । मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर र मा० श्री नरहरि आचार्यले मा० सदस्यहरुले राख्नु भएको विषयहरुलाई स्पष्ट पार्नुभयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६८.	२०६६।३।२५	१. मा० श्री अनिल कुमार झा, मा० श्री चन्द्रदेव जोशी, मा० श्री सन्त बहादुर नेपाली, मा० श्री नारायणमान बिजुक्छे, मा० श्री गोपालमान श्रेष्ठ, मा० श्री सर्वदेव ओझा र मा० श्री रामकुमार शर्मा बाट प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्नो नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने र सो नक्सा र अवधारणा माथि छलफल हुने ।	१. मा० श्री गोपालमान श्रेष्ठ र मा० श्री अनिल कुमार झा बाट प्रदेशको संख्या र सिमाना निर्धारण सम्बन्धमा आ-आफ्नो नक्सा र सो नक्सासँग सम्बन्धित अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
६९.	२०६६।४।१९	१. समितिमा मा० शंकर पोखरेल, मा० श्री गोपालमान श्रेष्ठ र मा० श्री अनिल कुमार झा द्वारा प्रस्तुत गरिएका अवधारणा र सोसँग सम्बन्धित नक्साहरु माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै राजनीतिक दलका मा० सदस्यहरुलाई प्रदेशको संख्या, सिमानाका सम्बन्धमा पार्टिगत एवं व्यक्तिगत अवधारणा र सो अवधारणासँग सम्बन्धी नक्सा समितिमा यथाशीघ्र पेश गर्न अनुरोध गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा

७०.	२०६६।४।२०	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै राजनीतिक दलहरुलाई संघीय एकाइहरुको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा प्रदेशको संख्या, सिमाना सहितको नक्शा र अवधारणापत्र मिति २०६६।४।२५ गते सम्म समितिमा पेश गर्न अनुरोध गर्ने निर्णयका साथै मिति २०६६।०४।२५ पछि प्राप्त हुने नक्शा र अवधारणामाथि समितिमा छलफल नगरिने निर्णय गरियो । २. आगामी बैठक देखि तोकिएको समय भन्दा ३० मिनेटसम्म पनि कोरम नपुगेमा बैठक स्थगित गर्ने निर्णय समेत गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ९.३० बजे	१.३० घण्टा
७१.	२०६६।४।२३	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ विभिन्न तहका संघीय एकाइको अधिकारको सूचीमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइको अधिकारको सूचीमा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
७२.	२०६६।४।२५	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
७३.	२०६६।४।२६	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइको अधिकारको सूचीमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइको अधिकारको सूचीमा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ९.३० बजे	१.३० घण्टा
७४.	२०६६।४।२७	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइको अधिकारको सूचीमा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८बजे	बिहान १०.४५ बजे	२.४५ घण्टा
७५.	२०६६।४।२८	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको सुझावहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइका अधिकार बाँडफाँडको सूचीमा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरुका आधारमा मस्यौदा परिमार्जन गरी पेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८बजे	बिहान १०.४५ बजे	२.४५ घण्टा
७६.	२०६६।४।३०	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा संघीय एकाइका अधिकार बाँडफाँडको सूचीमा परिमार्जित सूचीको मस्यौदा माथि छलफल हुने । २. अवधारणापत्रको आधारमा मस्यौदा उप समिति गठन हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ६ मा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु माथि छलफल भै परिमार्जन सहित केही सुझावहरु समावेश गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
७७.	२०६६।४।३२	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अधिकारको सूचीमा	१. संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ७६(२)	बिहान ८	बिहान	३०

		आयकर महिला अदालत, विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार, गुठी सम्बन्धी, अवशिष्ट अधिकार र परिच्छेद ९ को विशेष अधिकार सम्बन्धी मस्यौदामा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित अवधारणापत्रमा छलफल हुने ।	बमोजिम यस समितिको मिति २०६६/४/३२ गतेको आइतबारको बैठकमा गणपुरक संख्या नपुगेकाले मिति २०६६/५/१ गते बिहान ८.०० बजे सम्म बैठक स्थगित भयो ।	बजे	८.३० बजे	मिनेट
७८.	२०६६।५।१	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अधिकारको सूचीमा आयकर, महिला अदालत, घरेलु उद्योग, विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार, गुठी सम्बन्धी, अवशिष्ट अधिकार र परिच्छेद ९ को विशेष अधिकार सम्बन्धी मस्यौदामा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझाव सहित अवधारणापत्रमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदाको परिच्छेद ९ को विशेष अधिकार सम्बन्धि मस्यौदामा मा. सदस्यहरुले राख्नु भएका सुझावहरु परिमार्जन सहित समावेश गर्ने निर्णय भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
७९.	२०६६।५।२	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धी विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझावहरु र परिच्छेद ६ को अधिकारको सूचीमा आयकर, महिला अदालत, घरेलु उद्योग, गुठी सम्बन्धी, अवशिष्ट अधिकार, विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. घरेलु उद्योग र गुठी सम्बन्धी अधिकार साझा सुचीमा राख्ने सहमति गरयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा
८०.	२०६६।५।३	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकार र परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझावहरुमा छलफल हुने । २. अवधारणापत्रको आधारमा संविधानको मस्यौदा लेखन कार्यका लागि उप-समिति गठन गर्ने ।	१. मा० सभापतिज्यूबाट शासकिय स्वरुप निर्धारण समितिमा भएको छलफलको बारेमा समितिका मा० सदस्यहरुलाई जानकारी गराउनु भयो ।	बिहान ९.३० बजे	बिहान ११.३० बजे	२ घण्टा
८१.	२०६६।५।९	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकार र परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित	१. समितिमा भएका सहमति अनुसार अवधारणापत्रको आधारमा मस्यौदा लेखन कार्यका लागि देहायका मा० सदस्यहरु रहने गरी मस्यौदा लेखन उप-समिति गठन गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा

		सुझावहरुमा छलफल हुने । २. अवधारणापत्रको आधारमा संविधानको मस्यौदा लेखन कार्यका लागि उप-समिति गठन गर्ने ।	मा० जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता मा० नरहरि आचार्य मा० प्रतिभा राणा मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर मा० हितमान शाक्य समितिले बाँकी रहेका विषयहरु निर्णय लिएपछि उक्त उपसमितिलाई अवधारणापत्रको आधारमा मस्यौदा लेखन गर्ने समयावधि समेत तोक्यो ।			
८२.	२०६६।५।१०	१. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड समितिका मा० सभापतिज्यूबाट जानकारी लिइ छलफल हुने । २. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकार र परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझावहरुमा छलफल हुने ।	१. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड समितिका मा० सभापतिज्यू, मा० सदस्यहरु र विशेषज्ञबाट सो समितिमा यस समितिको अन्तर सम्बन्धित विषयहरुमा हालसम्म भए गरेका र समितिले निष्कर्ष लिएका र विचाराधिन विषयमा जानकारी एकआपसमा लिई छलफल समेत गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
८३.	२०६६।५।११	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकार र परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझावहरुमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएका लिखित सुझावहरु माथिको छलफलमा मा. सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएका विचारहरुलाई आधार मानेर परिमार्जन सहित समितिको आगामी बैठकमा पेश गर्ने निर्णय गऱ्यो । २. संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै राजनैतिक पार्टीका संसदीय दलहरुलाई संघीय संरचनाको नक्शा सहितको अवधारणापत्र २०६६/५/१८ गते सम्म समितिमा उपलब्ध गराईदिने व्यस्थाका लागि पुनः अनुरोध गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
८४.	२०६६।५।१८	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकारको विषयमा मा० सदस्यहरुले पेश गर्नु भएको लिखित सुझावहरुमा छलफल हुने ।	१. मा० श्री देव प्रसाद गुरुङ्गज्यूले एकिकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) को तर्फबाट प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा नक्शा सहितको अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान १२ बजे	दिउसो २.३० बजे	२.३० घण्टा
८५.	२०६६।५।१९	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ६ को अवशिष्ट अधिकार र	१. मा० श्री नारायणमान विजुक्छेले नेपाल मजदुर किसान पार्टीको तर्फबाट प्रदेशको संख्या, सिमाना र	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३०	२.३० घण्टा

		आयकर सम्बन्धमा छलफल हुने ।	नामाकरण सम्बन्धमा नक्शा सहितको अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । २. अवशिष्ट अधिकार संघ (केन्द्र) मा राख्ने विषयमा सहमति गऱ्यो ।		बजे	
८६.	२०६६।५।२१	१. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. राजनैतिक पार्टीबाट समितिमा प्राप्त भएको नक्शा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टीका मा० सदस्यहरुले समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा माननीय सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
८७.	२०६६।५।२३	१. आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. राजनैतिक पार्टीबाट समितिमा प्राप्त भएको नक्शा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टीका मा० सदस्यहरुले समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. मा० श्री लक्की शेर्पाले प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा नक्शा सहितको आफ्नो अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । २. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा माननीय सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
८८.	२०६६।५।२४	१. आत्मनिर्णयको अधिकार र राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा छलफल जारी रहने । २. राजनैतिक पार्टीबाट समितिमा प्राप्त भएको नक्शा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टीका मा० सदस्यहरुले समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. आत्मनिर्णयको अधिकार सम्बन्धमा समितिको वैठकमा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएका धारणा समेतलाई ध्यान दिई अवधारणापत्रको मस्यौदालाई परिमार्जन गर्न मस्यौदा लेखन उपसमितिलाई जिम्मा दिने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा
८९.	२०६६।५।२५	१. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा छलफल जारी रहने । क) स्थानीय तहमा ख) विशेष संरचनामा ➢ स्वायत्त क्षेत्र ➢ विशेष संरक्षित क्षेत्र ➢ विशेष क्षेत्र ग) प्रादेशिक तह २. राजनैतिक पार्टीबाट समितिमा प्राप्त भएको नक्शा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टीका मा० सदस्यहरुले समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. राजनीतिक अग्राधिकारका सम्बन्धमा समितिको वैठकमा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएका धारणा समेतलाई ध्यान दिई अवधारणापत्रको मस्यौदालाई परिमार्जन गरी २०६६।५।२९ गते समितिको बैठकमा पेश गर्ने गरी मस्यौदा लेखन उपसमितिलाई जिम्मा दिने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा

९०.	२०६६।५।२९	१. मस्यौदा लेखन उपसमितिले राजनैतिक अग्राधिकार र आत्मनिर्णयको सम्बन्धमा परिमार्जित प्रतिवेदन पेश गर्ने र सो प्रतिवेदन माथि छलफल हुने । २. राजनैतिक पार्टीबाट समितिमा प्राप्त भएको नक्शा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा सम्बन्धित पार्टीका मा० सदस्यहरुले समितिमा प्रस्तुत गर्नु हुने ।	१. मस्यौदा लेखन उपसमितिले आत्मनिर्णयको अधिकारको सम्बन्धमा पेश गरेको प्रतिवेदन माथि मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएका विचारलाई समेत समावेश गरी परिमार्जित रुपमा सहमति गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
९१.	२०६६।५।३०	१. राजनैतिक अग्राधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला, दलित, अल्पसंख्यक तथा सिमान्तकृत समुदायको अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । ३. विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार सूचीमा छलफल हुने । ❖ स्थानीय तहको अधिकारको सूची अन्तर्गत रहेका विषयमा अधिकार हुने । ❖ संविधानमा नै छुट्टै अधिकारको सूचीको व्यवस्था गर्ने । प्रादेशिक सरकारले कानूनद्वारा निर्धारण गरे अनुसार अधिकारको व्यवस्था गर्ने ।	१. राजनैतिक अग्राधिकारका सम्बन्धमा प्रदेशको संख्या र सिमाना बारेमा निष्कर्षमा पुगेपछि छलफल गर्ने र विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला, दलित, अल्पसंख्यक तथा सिमान्तकृत समुदायको अधिकार सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएको विचारलाई समावेश गरी परिमार्जन गर्ने कार्यदललाई जिम्मा दियो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
९२.	२०६६।६।१	१. विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार सूचीमा छलफल हुने । ❖ स्थानीय तहको अधिकारको सूची अन्तर्गत रहेका विषयमा अधिकार हुने । ❖ संविधानमा नै छुट्टै अधिकारको सूचीको व्यवस्था गर्ने । ❖ प्रादेशिक सरकारले कानूनद्वारा निर्धारण गरे अनुसार अधिकारको व्यवस्था गर्ने । २. ⌖ प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि उपसमिति गठन गर्ने । ⌖ अवधारणापत्रको अनुसूचीमा राख्ने विषयहरुको छलफल गरी छनौट गर्ने । ⌖ समितिमा विभिन्न राजनैतिक पार्टीका तर्फबाट र मा० सदस्यहरुले निजी रुपमा पेश गर्नु भएका नक्शाहरुको वितरण गर्ने ।	१. विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकार सूचीमा मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गर्नु भएका विचारलाई समेत समावेश गरी प्रारम्भिक मस्यौदा गर्ने जिम्मा कार्यदललाई दियो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.४५ बजे	२.४५ घण्टा

९३.	२०६६।६।४	१. संघीय एकाइबीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालको सन्दर्भमा कस्तो संयन्त्रको व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुने सम्बन्धमा अधिवक्ता डा. श्री युवराज संग्रौला र अधिवक्ता श्री दिनेश त्रिपाठीसंग जानकारी लिई छलफल गर्ने । २. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि उपसमिति गठन गर्ने ।	१. संघीय एकाइबीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालको सन्दर्भमा कस्तो संयन्त्रको व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुने सम्बन्धमा अधिवक्ता डा. श्री युवराज संग्रौला र अधिवक्ता श्री दिनेश त्रिपाठीले आ-आफ्नो धारणा समितिमा प्रस्तुत गर्नु भयो । सो सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले राख्नु भएका जिज्ञासाहरुमा प्रष्ट पार्नुभयो । २. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि मस्यौदा लेखन उपसमितिलाई नै जिम्मा दिने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
९४.	२०६६।६।२१	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ को संघीय एकाइ वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको परिमार्जित मस्यौदा वितरण गरी छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ को संघीय एकाइ वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको परिमार्जित मस्यौदामा छलफल प्रारम्भ भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा
९५.	२०६६।६।२३	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ को संघीय एकाइ वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ८ को संघीय एकाइ वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवादको समाधान सम्बन्धी संयन्त्रको परिमार्जित मस्यौदालाई संशोधन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा
९६.	२०६६।६।२५	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला, दलित, अल्पसंख्यक तथा सिमान्तकृत समुदायका अधिकारको सम्बन्धमा परिमार्जित मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ को विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला, दलित, अल्पसंख्यक तथा सिमान्तकृत समुदायका अधिकारको सम्बन्धमा मा० सदस्यहरुले अभिव्यक्त गरेका विचारलाई समेत समावेश गरी समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्न मस्यौदा लेखन उपसमितिलाई जिम्मा दिने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान १०.३० बजे	दिउसो १.१५	२.४५ घण्टा
९७.	२०६६।७।२२	१. समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत विभिन्न विषयमा छलफल हुने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत उपसमितिलाई दिइएको जिम्मेवारी यथाशीघ्र समितिमा आफ्नो राय सहितको प्रतिवेदन बुझाउन र बुझाउन बाँकी राजनैतिक पार्टीहरुले प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामको सम्बन्धमा समितिमा नक्शा सहितको अवधारणा छिट्टै उपलब्ध गराइ दिन अनुरोध गऱ्यो ।	बिहान ८.३० बजे	बिहान १०.३० बजे	२ घण्टा
९८.	२०६६।७।२४	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत उपसमितिद्वारा परिमार्जित गरिएको देहायका विषयमा छलफल हुने –	१. संघीय एकाइहरु वीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी, न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड र विशेष संरचना	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	२ घण्टा

		➢ संघीय एकाइहरु बीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार बाँडफाँड सम्बन्धमा ➢ विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइको अधिकारको सुची सम्बन्धमा महिला तथा दलितको विशेष अधिकार सम्बन्धमा	सम्बन्धी एकाइको अधिकारको सूचीको सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको प्रतिवेदनलाई सामान्य परिमार्जन सहित सहमति गऱ्यो ।			
९९.	२०६६।७।२५	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत उपसमितिद्वारा परिमार्जित गरिएको महिला तथा दलितको विशेष अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. मा० श्री चन्द्र देव जोशीले आफ्नो दलको तर्फबाट प्रदेशको नक्शा, संख्या र अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने । ३. अवधारणापत्रमा सहमति भएका विषयहरुमा उपसमितिले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. महिलाको विशेष अधिकार सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको प्रतिवेदनलाई परिमार्जन सहित सहमति गऱ्यो । २. मा० श्री चन्द्रदेव जोशीले आफ्नो दलको तर्फबाट प्रदेशको नक्शा, संख्या र अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो र मा० श्री जय प्रकाश गुप्ताले आफ्नो दलको तर्फबाट परिमार्जित प्रदेशको संख्या, सिमाना र नक्शा सहितको अवधारणा समेत समितिमा बुझाउनु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
१००	२०६६।७।२८	१. मधेशी जनअधिकार फोरम नेपालको तर्फबाट मा० जय प्रकाश गुप्ताले प्रदेशको नक्शा, संख्या र अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने । २. विशेष अधिकार अन्तर्गत उपसमितिद्वारा परिमार्जित गरिएको दलितको विशेष अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । ३. अवधारणापत्रमा सहमति भएका विषयहरुमा उपसमितिले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. मधेशी जनअधिकार फोरम नेपालको तर्फबाट मा० जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले प्रदेशको नक्शा, संख्या र अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
१०१.	२०६६।७।२९	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत परिमार्जित गरिएको दलितको विशेष अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. अवधारणापत्रमा सहमति भएका विषयहरुमा उपसमितिले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. दलितको विशेष अधिकार र अवधारणापत्र सहित प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
१०२.	२०६६।८।१	१. अवधारणापत्रमा सहमति भएका विषयहरुमा उपसमितिले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. सहमति भएका विषयहरुमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.४५ बजे	२.४५ घण्टा
१०३.	२०६६।८।२	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत परिमार्जित गरिएको दलितको विशेष अधिकार सम्बन्धमा छलफल हुने । २. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अन्तर्गत	१. उपसमितिले पेश गरेको दलितको लागि विशेष अधिकारको सम्बन्धी प्रतिवेदनलाई परिमार्जन सहित सहमति गऱ्यो र अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा

		अधिकारको बाँडफाँड तथा संघीय एकाई वीच अन्तर सम्बन्धमा छलफल हुने ।	मस्यौदा अर्न्तगत अधिकारको बाँडफाँड सम्बन्धमा छलफल भयो ।			
१०४	२०६६।८।३	१. ने.क.पा (एमाले) को तर्फबाट मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धरले प्रदेशको नक्शा, सिमाना र संख्या सहितको अवधारणा प्रस्तुत गर्नु हुने । २. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अर्न्तगत संघ, प्रदेश, विशेष संरचना र स्थानिय तहको अधिकारको बाँडफाँड तथा संघीय एकाई वीच अन्तर सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. ने.क.पा (एमाले) को तर्फबाट मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धरले प्रदेशको नक्शा, सिमाना र संख्या सहितको अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भयो । २. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अर्न्तगत संघ, प्रदेश, विशेष संरचना र स्थानिय तहको अधिकारको बाँडफाँड तथा संघीय एकाई वीच अन्तर सम्बन्धका विषय माथि छलफल भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान १०.३० बजे	२.३० घण्टा
१०५	२०६६।८।५	१. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अर्न्तगत संघीय एकाइ वीच विवाद समाधान सम्बन्धी संयन्त्रका, विशेष संरचना सम्बन्धी व्यवस्था र स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण सम्बन्धी विषयमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अर्न्तगत संघीय एकाइ वीच विवाद समाधान सम्बन्धी संयन्त्रका, विशेष संरचना सम्बन्धी व्यवस्था र स्थानीय तहको निर्माण र क्षेत्र निर्धारण सम्बन्धमा छलफल भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
१०६.	२०६६।८।९	१. समितिले तय गरेको आधार र विधिमा आधारित भई राजनैतिक पार्टी र व्यक्तिगत रूपमा मा० सदस्यहरुबाट समितिमा हालसम्म प्राप्त भएका नक्शा र अवधारणाका सम्बन्धमा छलफल गरी उपसमितिलाई प्रतिवेदन तयार गर्न निर्देशन दिने ।	१. समितिमा प्राप्त भएका नक्शा र अवधारणाका सम्बन्धमा समितिले तय गरेको आधार र विधिमा आधारित भई उपसमितिले आफ्नो कार्य अगाडि बढाउन निर्देशन दियो । २. हालसम्म पनि पार्टीको अवधारणा सहितको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नक्शा नबुझाएका संविधानसभाका संसदीय दलहरुलाई २०६६।८।१६ सम्म समितिमा आइपुग्ने गरी सम्बन्धित दललाई पत्राचार गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
१०७	२०६६।८।१८	१. विशेष अधिकार अर्न्तगत महिला तथा दलितको अधिकारको सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको संविधानको मस्यौदा माथि छलफल हुन । २. समितिमा प्राप्त भएका राजनैतिक दलको प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणको सम्बन्धमा अवधारणा सहित नक्शा प्रस्तुत हुने ।	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला तथा दलितको अधिकारको सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको संविधानको मस्यौदा माथि छलफल भयो । २. नेपाली कांग्रेस, सदभावना पार्टी र रा.प्र.पा.बाट प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणको सम्बन्धमा अवधारणा सहित नक्शा प्रस्तुत गरियो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
१०८	२०६६।९।१	१. उपसमितिको परिमार्जित मस्यौदा पेश भई छलफल हुने ।	१. उपसमितिले परिमार्जित मस्यौदा समितिमा पेश गऱ्यो र सो मस्यौदामा आगामि बैठकमा छलफल गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा

१०९	२०६६।९।९	१. उपसमितिले परिमार्जित गरेको मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल प्रारम्भ भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
११०.	२०६६।९।१०	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुदाँ प्रस्तावना र धारा १, २, ३ मा परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
१११.	२०६६।९।१२	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुदाँ धारा ४ परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
११२.	२०६६।९।१३	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुदाँ धारा ५ परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
११३.	२०६६।९।१४	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा ६ मा छलफल प्रारम्भ भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
११४.	२०६६।९।१५	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुदाँ धारा ६ र ७ परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
११५.	२०६६।९।१८	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा ८ मा छलफल प्रारम्भ भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
११६.	२०६६।९।१९	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा ८ को उपधारा (३), (५), (६), (८) र (९) लाई परिमार्जन गरी समितिमा पेश गर्न उपसमितिलाई जिम्मा दियो र सोही धाराको उपधारा (४) र (७) मा सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.३० बजे	३.३० घण्टा
११७.	२०६६।९।२०	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. समितिको बैठकमा धारा ८ को उपधारा (११), धारा ९ को १ देखि १२ सम्मका सबै उपधाराहरुलाई परिमार्जन सहित सहमति जनायो । धारा १० को उपधारा (१), (२), (३), (४) र (५) लाई परिमार्जन गरी समितिमा पेश गर्न उपसमितिलाई जिम्मा दियो । धारा ८ को उपधारा (३), (५), (६), (८), (९) र (१०) मा उपसमितिले प्रतिवेदन पेश गरेपछि छलफल गर्ने सहमति भयो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा
११८.	२०६६।९।२२	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. मस्यौदाको धारा १० को सम्बन्धमा समितिको बैठकमा मा० सभासदहरुले व्यक्त गरेका विचार	बिहान ८ बजे	बिहान ११ बजे	३ घण्टा

			समेतलाई समावेश गरी परिमार्जन गर्न उपसमितिलाई जिम्मा दियो ।			
११९.	२०६६।९।२३	१. उपसमितिबाट मस्यौदाको धारा ८ र धारा १० मा भएको परिमार्जित मस्यौदा पेश हुने । २. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा माथि छलफल जारी रहने ।	१. उपसमितिबाट पेश गरेको मस्यौदाको धारा ८ (उपधारा ३, ५, ६, ८, ९ र १०) र धारा १० (उपधारा १ देखि २१ सम्म) मा परिमार्जिन सहित सहमति जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
१२०.	२०६६।९।२४	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदाको धारा ११ बाट छलफल जारी रहने ।	१. मस्यौदाको धारा ११ को सम्बन्धमा समितिको बैठकमा मा० सभासदहरुले व्यक्त गरेका विचार समेतलाई समावेश एवं परिमार्जन गरी समितिमा पेश गर्न उपसमितिलाई जिम्मा दियो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
१२१.	२०६६।९।२५	१. उपसमितिले पेश गरेको मस्यौदा छलफल हुने ।	१. मस्यौदाको धारा ११ को आत्मनिर्णयको अधिकार, धारा १२ को महिलाको विशेष अधिकार तथा धारा १३ को दलितको अधिकार, धारा १४ को अल्पसंख्यक तथा सिमान्तकृत समुदायको अधिकार तथा धारा १५ को विशेष अधिकारको समीक्षा तथा पुनरावलोकन र विशेष संरचना अर्न्तगत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रको अधिकारको सूचीमा परिमार्जन सहित सहमती जनायो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.१५ बजे	३.१५ घण्टा
१२२.	२०६६।१०।१	१. उपसमितिले प्रदेशको संख्या, सिमाना, नामाकरण र राजधानी सम्बन्धमा प्रतिवेदन पेश गर्ने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयहरु समितिमा पेश भई छलफल हुने । ३. मस्यौदाको परिमार्जित व्याख्यात्मक टिप्पणी समितिमा पेश भई छलफल हुने । ४. अनुसूचीमा राख्ने विषयहरु छनौट गरिने ।	१. उपसमितिले प्रदेशको संख्या, सिमाना, नामाकरण र राजधानी सम्बन्धमा नक्शा सहित विस्तृत विवरण समितिमा पेश गर्‍यो । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयहरु, मस्यौदाको परिमार्जित व्याख्यात्मक टिप्पणी र अनुसूचीमा राख्ने विषयहरु र उपसमितिले पेश गरेको प्रतिवेदन मा० सदस्यहरुलाई वितरण गरियो ।	बिहान ८ बजे	बिहान ११.४५ बजे	३.४५ घण्टा
१२३.	२०६६।१०।२	१. अनुसूचीमा राख्ने विषयहरु टुङ्गो लगाउने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषय र व्याख्यात्मक टिप्पणी टुङ्गो लगाउने । ३. प्रदेशको संख्या सिमाना र नामाकरण सम्बन्धी प्रतिवेदनमा छलफल हुने ।	१. मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणी र अनुसूचीमा राख्ने विषयहरुमा परिमार्जित सहित सहमति भयो ।	दिउसो १२ बजे	साँझ ७ बजे	७ घण्टा
१२४	२०६६।१०।३	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना, नामकरण र राजधानी सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको प्रतिवेदन माथि छलफल हुने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना, नामकरण र राजधानी सम्बन्धमा उपसमितिले पेश गरेको प्रतिवेदन माथि मा० सदस्यहरुले आ-आफ्नो धारणा राख्नु भयो । २. उपसमितिका संयोजक र मा० सदस्यहरुले राख्नु	बिहान ८ बजे	दिनको २ बजे	६ घण्टा

		विषयमा छलफल हुने ।	भएका विषयमा स्पष्ट पार्नु भयो । अवधारणा र मस्यौदामा एकरुपता ल्याउने विषयमा छलफल प्रारम्भ भयो ।			
१२५.	२०६६।१०।४	१. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयमा छलफल जारी रहने ।	१. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयहरुमा परिमार्जन सहित सहमति जनायो ।	दिनको १२ बजे	साँझ ६ बजे	६ घण्टा
१२६.	२०६६।१०।५	१. उपसमितिलाई जिम्मा दिएका विषयहरु माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा रहने अनुसूचीका विषयहरु मा० सदस्यहरुलाई वितरण गरियो ।	दिनको १२ बजे	दिनको १ बजे	१ घण्टा
१२७.	२०६६।१०।६	१. उपसमितिलाई जिम्मा दिएका विषयहरु माथि छलफल हुने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदाको अन्तिम प्रतिवेदन निर्णय गरि हस्ताक्षर हुने ।	१. परिमार्जित चौध प्रदेशको संख्या, सिमाना, नामकरण र राजधानी, राजनैतिक अग्राधिकार दिने, विशेष संरचना अर्न्तगत गठित स्वायत्त क्षेत्रको सूची निर्माण, मधेशीको अधिकार र राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको अवधारणापत्र सहितको मस्यौदा प्रतिवेदन, २०६६ लाई संविधानसभामा पेश गर्ने निर्णय गऱ्यो ।	बिहानको ८ बजे	बेलुकाको ९ बजे	१३ घण्टा

उपसमितिको बैठकको कार्यसूची र निर्णय तालिका

सि. नं.	बैठक मिति	बैठकको	
		कार्यसूची	निर्णय
१.	२०६५।९।९	समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा गर्नुपर्ने कामको विवरण (कार्यसूची) तयार पार्ने र सो कार्य सम्पन्न गर्न कार्यतालिका निर्माण गर्न मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि गर्नु पर्ने कार्यक्रम, विशेषज्ञको TOR, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने ।	समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा गनुपर्ने कामको विवरण र कार्यतालिका निर्माण गर्न मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि गर्नु पर्ने कार्यक्रम, विशेषज्ञको TOR, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने विषयमा छलफल भए अनुसार सचिवाले प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी आगामी बैठकमा पेश गर्ने निर्णय भयो ।
२.	२०६५।९।१०	१. सचिवालयले पेश गरेको समितिको कार्यक्षेत्र र कार्यतालिका लगायतका विषयमा मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि गर्नु पर्ने कार्यक्रम, विशेषज्ञको TOR, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने ।	१. सचिवालयले पेश गरेको समितिको कार्यक्षेत्र, कार्यतालिका लगायत मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि गर्नु पर्ने कार्यक्रम, विशेषज्ञको TOR, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्नेमा छलफल भयो । छलफलमा भएको सहमति अनुसार मस्यौदा परिमार्जन गरी प्रस्तुत गर्न सचिवालयलाई निर्देशन दिने ।
३.	२०६५।९।११	१. मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धिको लागि गर्नु पर्ने कार्यक्रम, विशेषज्ञको TOR, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने बारे परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल गरी अन्तिम रुप दिने ।	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयको कार्यसूची र सो कार्यसूची अनुसारको कार्य तालिका, विशेषज्ञको TOR, मा० सदस्यहरुको क्षमता अभिबृद्धि कार्यक्रम, सन्दर्भ सामाग्री छनौट गर्ने विषयमा प्रस्तुत परिमार्जित मस्यौदामा सुझाव सहित स्वीकृत गरी समितिको बैठकमा

			पेश गर्ने निर्णय भयो ।
४.	२०६५।१०।२८	१. समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयमा आमजनताको राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गर्ने सम्बन्धमा प्रारम्भिक छलफल हुने ।	१. बैठकमा आम जनतासँग राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गर्ने सम्बन्धमा छलफल गरियो ।
५.	२०६५।१०।२९	१. सचिवालयले पेश गरेको प्रश्नावलीको मस्यौदा उपर छलफल गर्ने ।	१. बैठकले राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिले यस समितिको कार्यक्षेत्रको विषयमा आम जनतासँग राय सुझाव संकलन गर्नका लागि प्रश्नावली तयार गर्न दिएको कार्य सम्पादन गरी उपसमितिको प्रतिवेदन समितिमा पेश गर्ने निर्णय भयो ।
६.	२०६५।१०।३०	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नुपर्ने विषयसूचीका बारेमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नुपर्ने विषयसूचीका बारेमा प्रारम्भिक छलफल भयो ।
७.	२०६५।१२।३१	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नुपर्ने विषयसूचीका बारेमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नुपर्ने विषयसूचीका बारेमा प्रारम्भिक छलफल भयो ।
८.	२०६६।१।२	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नु पर्ने विषयहरुको विषय सूची पेश भई छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा समावेश गर्नु पर्ने विषयहरुको विषय सूची पेश भई छलफल भयो ।
९.	२०६६।१।३	१. मस्यौदा उप समितिको संयोजकको चयन गर्ने । २. अवधारणा पत्रमा समावेश हुने विषयसूचीलाई अन्तिम रुप दिने । ३. मस्यौदा अवधारणा पत्र तयार गर्न कार्यदल गठन हुने ।	१. बैठकले उप समितिमा पेश भएको अवधारणा पत्रको विषय सूचीमा छलफल गरी आवश्यक परिमार्जन सहित सहमतिमा पुग्यो । २. मिति २०६५।१२।२९ गते गठित अवधारणा पत्र तयारी उप समितिको संयोजकमा मा० चन्द्रदेव जोशीलाई चयन गऱ्यो । ३. अवधारणा पत्र लेखनका लागि देहाय मा० सदस्यहरु रहने गरी ५ वटा कार्यदललाई विषयसूचीमा प्रस्तावित परिच्छेद कार्यक्षेत्र तोकि २०६६।१।५ गते सम्म कार्यावधि समेत तोक्यो । ✍ परिच्छेद १ र ५ ☞ मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर (संयोजक) मा० श्री ओनसरी घर्तिमगर (सदस्य) मा० श्री सन्तबहादुर नेपाली (सदस्य) ✍ परिच्छेद २ र ३ ☞ मा० श्री नरहरि आचार्य (संयोजक) मा० श्री सर्वदेव ओझा (सदस्य) मा० श्री नारायणमान विजुक्छे (सदस्य) ✍ परिच्छेद ६ र ७ ☞ मा० श्री हितमान शाक्य (संयोजक) मा० डा. आरजु राणा देउवा (सदस्य)

			मा० श्री रामकुमार शर्मा (सदस्य) ✍ परिच्छेद ८ र ९ ☞ मा० श्री विश्वभक्त दुलाल (संयोजक) मा० श्री प्रतिभा राणा (सदस्य) मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर (सदस्य) ✍ परिच्छेद ४ ☞ मा० श्री शंकर पोखेल (संयोजक) मा० श्री निलम के.सी. (सदस्य) मा० श्री अनिल कुमार झा (सदस्य)
१०.	२०६६।१।६	१. कार्यदलले तयार गरेको अवधारणा पत्र माथि छलफल हुने ।	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक अवधारणा पत्र माथि छलफल भयो । २. मा० श्री विश्वभक्त दुलाल संयोजक रहनु भएको कार्यदलको सदस्य रहनु भएका मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धरलाई मा० श्री शंकर पोखेल संयोजक रहनु भएको कार्यदलमा, मा० श्री शंकर पोखेल संयोजक रहनु भएको कार्यदलको सदस्य मा० श्री निलम के.सी. खड्कालाई मा० श्री विश्वभक्त दुलाल संयोजक रहनु भएको कार्यदलको सदस्यमा हेरफेर गर्ने निर्णय गर्‍यो ।
११.	२०६६।१।७	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक अवधारणा पत्र माथि छलफल जारी रहने ।	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक अवधारणा पत्र माथि छलफल भयो ।
१२.	२०६६।१।९	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा अवधारणा पत्र तयारी उप-समितिमा पेश गरिने ।	१. कार्यदलले तयार गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा अवधारणा पत्र माथि छलफल भयो ।
१३.	२०६६।१।१८	१. कार्यदललाई तोकिएको कार्यक्षेत्रका बारेमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा तयारीका बारेमा प्रारम्भिक रुपमा छलफल भयो । कार्यदलको संयोजकमा मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धरलाई तोक्यो ।
१४.	२०६६।१।२१	१. कार्यदलका संयोजकहरुबाट अवधारणापत्रको मस्यौदा प्रस्तुत भई छलफल गरिने ।	१. कार्यदलका सदस्यहरुबाट अवधारणापत्रको मस्यौदा प्रस्तुत भई छलफल भयो ।
१५.	२०६६।१।२२	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
१६.	२०६६।१।२३	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको मस्यौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
१७.	२०६६।५।११	१. सचिवालयबाट तयार गरिएको प्रारम्भिक मस्यौदा मा० सदस्यहरुलाई वितरण हुने ।	१. सचिवालयबाट तयार गरिएको प्रारम्भिक मस्यौदा उपसमितिका मा० सदस्यहरुलाई वितरण गरियो । अर्को बैठकमा वितरण गरिएका मस्यौदामा आ-आफ्ना धारणा सहित आउने गरी बैठक स्थगित भयो ।
१८.	२०६६।५।१८	१. उपसमितिको संयोजक तोक्ने ।	१. आज बसेको उपसमितिको बैठकले मा० श्री हितमान शाक्यलाई संयोजक तोक्ने निर्णय गर्‍यो । उपसमितिको अर्को बैठक २०६६।५।१९ गते समितिको बैठक सम्पन्न भएपछि बस्ने गरी स्थगित भयो ।

१९.	२०६६।५।१९	१. समितिका मा० सदस्यहरुको प्रस्तावित मस्यौदाको बुँदा माथि छलफल हुने ।	१. संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल प्रारम्भ गऱ्यो ।
२०.	२०६६।५।२९	१. राजनैतिक अग्राधिकार, आत्मनिर्णको अधिकार, संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदाका सम्बन्धमा र संघीय एकाई वीच उत्पन्न हुन सक्ने विवाद समाधान सम्बन्धी संयन्त्रका बारेमा समितिमा आमन्त्रण गरी छलफल गर्न विशेषज्ञको छनौट गर्ने विषयमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रको परिच्छेद ९ अन्तर्गत राजनैतिक अग्राधिकार र आत्मनिर्णयको अधिकारको सम्बन्धमा छलफल गरी समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने निर्णय भयो । २. संघीय एकाइ वीच उत्पन्न हुने सक्ने विवाद समाधान सम्बन्धि संयन्त्रका बारेमा अधिवक्ता डा. श्री युवराज संग्रौला र अधिवक्ता श्री दिनेश त्रिपाठीलाई आमन्त्रण गरी सो विषयमा जानकारी लिई छलफल गर्ने ।
२१.	२०६६।५।३०	१. समितिमा हालसम्म सहमति भएका विषयमा संविधानको प्रारम्भि मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा हालसम्म सहमति भएका विषयका आधारमा तयार गरिएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल जारी रहयो ।
२२.	२०६६।६।२६	१. उपसमितिको कार्यक्षेत्रका विषयमा छलफल गरी कार्यतालिका तयार गर्ने । उपसमितिमा छलफल गरी टुङ्ग्याउनु पर्ने विषयहरुः– ❖ विशेष अधिकार सम्बन्धी (महिला, दलित, अल्पसंख्यक र समान्तकृत समुदायको हक अधिकारको सम्बन्धमा ❖ राजनैतिक अग्राधिकारका सम्बन्धमा ❖ विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइहरुको अधिकारको सूची ❖ विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिका, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड ❖ प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका सम्बन्धमा ❖ समितिमा सहमति भएका विषयमा अवधारणापत्रको आधारमा मस्यौदा तयार गर्ने ।	१. उपसमितिमा पेश भएको कार्यतालिका परिमार्जन गऱ्यो ।
२३.	२०६६।६।२८	१. विशेष अधिकार सम्बन्धी (महिला, दलित, अल्पसंख्यक र समान्तकृत समुदायको हक अधिकारको सम्बन्धमा २. विशेष संरचना सम्बन्धी एकाइहरुको अधिकारको सूची ३. विभिन्न तहका संघीय एकाइका सरकार वीच विधायिका, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला तथा दलितको अधिकार र संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल जारी रहयो ।
२४.	२०६६।७।२२	१. संघीय एकाइका व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार बाँडफाँड सम्बन्धमा २. विशेष संरचनाको अधिकारको सूची सम्बन्धमा ३. विशेष व्यवस्था अन्तर्गत महिला र दलितको अधिकार सम्बन्धमा	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत महिला सम्बन्धमा पेश भएको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल गरी परिमार्जन सहित सहमति गरियो र अल्पसंख्यक र सिमान्तकृत सम्बन्धी अवधारणामा भएका विषयहरुको बारेमा छुट्टै समिति गठन भई संविधानसभामा पेश भई छलफल समेत

		४. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमतिका भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	भएकोले समितिमा छलफल गरी रहनु नपर्ने र अवधारणापत्रबाट समेत हटाउनका लागि सिफारिस गर्‍यो ।
२५.	२०६६।७।२३	१. संघीय एकाइहरु बीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार बाँडफाँड सम्बन्धमा २. विशेष संरचनाको अधिकारको सूची सम्बन्धमा ३. राजनैतिक अग्राधिकार ४. विशेष अधिकार – दलित ५. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमतिका भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत महिलाको अधिकार, संघीय एकाइहरु बीच व्यवस्थापिकीय, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकारको बाँडफाँड र विशेष संरचना सम्बन्धी एकाईको अधिकारको सूचीका सम्बन्धमा परिमार्जन सहित समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने निर्णय गर्‍यो ।
२६.	२०६६।७।२४	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका विषयका आधारमा तयार गरिएको संविधानको प्रारम्भिक मसौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
२७.	२०६६।७।२५	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका विषयका आधारमा तयार गरिएको संविधानको प्रारम्भिक मसौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
२८.	२०६६।७।२८	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका विषयका आधारमा तयार गरिएको संविधानको प्रारम्भिक मसौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
२९.	२०६६।८।१	१. अवधारणापत्रमा हालसम्म सहमति भएका आधारमा तयार भएको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्रमा उल्लेखित विशेष अधिकार अन्तर्गत दलितको विशेषअधिकार सम्बन्धमा परिमार्जन गरी समितिमा पेश गर्ने र साथै प्रारम्भिक मस्यौदा माथि छलफल जारी रह्यो ।
३०.	२०६६।८।२	१. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अन्तर्गत प्रस्तावना, परिभाषा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको स्वरुप र नेपालको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरुपमा हुने राजनीतिक संरचनामा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएका विचारका आधारमा मस्यौदा परिमार्जन सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अन्तर्गत प्रस्तावना, परिभाषा, राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको स्वरुप र नेपालको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरुपमा हुने राजनीतिक संरचनामा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गर्नु भएका विचारका आधारमा मस्यौदालाई परिमार्जन गरी समितिमा पेश गर्ने निर्णय गर्‍यो ।
३१.	२०६६।८।११	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत दलित र महिला अधिकारको प्रारम्भिक मस्यौदामा र समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुको व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत दलित र महिला अधिकारको प्रारम्भिक मस्यौदामा र समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुको व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल प्रारम्भ भयो ।
३२.	२०६६।८।१२	१. विशेष अधिकार अन्तर्गत दलित र महिला अधिकारको प्रारम्भिक मस्यौदामा र समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुको व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई विशेष अधिकार अन्तर्गत दलित र महिला अधिकारको प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भयो ।
३३.	२०६६।८।१४	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।

३४.	२०६६।८।१५	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने । २. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा प्रारम्भिक छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।
३५.	२०६६।८।२०	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने । २. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा प्रारम्भिक छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा र प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा प्रारम्भिक छलफल भयो ।
३६.	२०६६।८।२२	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल भई मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल हुदाँ मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।
३७.	२०६६।८।२३	१. समितिमा मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल हुदाँ मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।
३८.	२०६६।८।२५	१. उपसमितिमा छलफल भएपछि तयार गरेको मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल हुदाँ मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।
३९.	२०६६।८।२९	१. उपसमितिमा छलफल भएपछि तयार गरेको मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. समितिमा प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल हुदाँ मा० सदस्यहरुले व्यक्त गरेका धारणा समेतका आधारमा सचिवालयले तयार गरेको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल भयो ।
४०.	२०६६।८।३०	१. उपसमितिमा छलफल भएपछि तयार गरिएको परिमार्जित मस्यौदा माथि छलफल हुने ।	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल जारी रहयो ।
४१.	२०६६।९।१४	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल जारी रहयो ।
४२.	२०६६।९।१६	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल जारी रहयो ।
४३.	२०६६।९।२२	१. समितिको बैठकले परिमार्जनका लागि जिम्मा दिएको मस्यौदाको धारा ८ को उपधारा (३), (५), (६), (८), (९), (१०) र धारा १० को सबै उपधाराहरुको सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. समितिको बैठकले परिमार्जनका लागि जिम्मा दिएको मस्यौदाको धारा ८ को उपधारा (३), (५), (६), (८), (९), (१०) र धारा १० को सबै उपधाराहरुमा छलफल गरी परिमार्जन सहित समितिमा पेश गर्ने निर्णय भयो ।
४४.	२०६६।९।२४	१. प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरण सम्बन्धमा छलफल हुने । २. मस्यौदाको धारा ११ मा समितिको बैठकमा मा० सभासदहरुले	१. समितिको बैठकले परिमार्जनका लागि जिम्मा दिएको मस्यौदाको धारा ११ मा छलफल गरी परिमार्जन सहित समितिमा पेश गर्ने निर्णय भयो ।

		व्यक्त गर्नु भएका विचार समेतका आधारमा परिमार्जनका लागि छलफल हुने ।	
४५.	२०६६।९।२९	१. मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा परिमार्जन गर्ने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयहरुको टुङ्गो लगाउने । ३. प्रदेशको संख्या सिमाना र नामाकरण सम्बन्धी प्रतिवेदनमा छलफल हुने । ४. अनुसूचीमा राख्ने विषयहरु टुङ्गो लगाउने ।	१. मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणी, अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नु पर्ने विषयहरु, प्रदेशको संख्या सिमाना र नामाकरणका साथै अनुसूचीमा राख्ने विषयहरुमा छलफल प्रारम्भ भयो ।
४६.	२०६६।९।३०	१. मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणीमा परिमार्जन गर्ने । २. अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नुपर्ने विषयहरुको टुङ्गो लगाउने । ३. प्रदेशको संख्या सिमाना र नामाकरण सम्बन्धी प्रतिवेदनमा छलफल हुने । ४. अनुसूचीमा राख्ने विषयहरु टुङ्गो लगाउने ।	१. मस्यौदाको व्याख्यात्मक टिप्पणी, अवधारणापत्र र मस्यौदामा एकरुपता कायम गर्नु पर्ने विषयहरु, प्रदेशको संख्या, सिमाना र नामाकरणका साथै अनुसूचीमा राख्ने विषयहरुमा छलफल गरी समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने निर्णय भयो ।
४७.	२०६६।१०।१	१. प्रदेश अन्तर्गत रहने स्वायत्त क्षेत्र र राजनैतिक अग्राधिकारको सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. समितिको मिति २०६६।५।९ गतेको बैठकको निर्णय अनुसार अठित उपसमितिलाई मिति २०६६।६।४ को समितिको निर्णयबाट जिम्मेवारी दिए बमोजिम प्रस्तावित प्रदेशको संख्या, सीमाना र नामकरण सम्बन्धमा २ वटा प्रस्तावद्ध समितिको प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने गरी उपसमितिले निर्णय गरे अनुरुप प्रदेशको संख्या, सीमा र नाम सम्बन्धी नक्शा र अन्य विवरण अनुसूचीमा संलग्न गरिएको छ । २. प्रतिवेदनमा रहेका बुदाँ नं. ४ अध्ययनको सीमा, बुदाँ नं. ५ सीमाङ्कनका आधार र विधीहरु, राजधानी र राय सुझावका बुदाँहरुमा मा० श्री जय प्रकाश प्रसाद गुप्ताको गंभीर असहमति रहेको छ ।
४८.	२०६६।१०।३	१. राजनैतिक अग्राधिकार, स्वायत्त क्षेत्रको स्थापना र विशेष अधिकार अन्तर्गत मधेशी समुदायको अधिकारको सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. राजनैतिक अग्राधिकार, स्वायत्त क्षेत्रको स्थापना र विशेष अधिकार अन्तर्गत मधेशी समुदायको अधिकारको सम्बन्धमा छलफल जारी रह्यो।
४९.	२०६६।१०।५	१. राजनैतिक अग्राधिकार, स्वायत्त क्षेत्रको स्थापना र विशेष अधिकार अन्तर्गत मधेशी समुदायको अधिकारको सम्बन्धमा छलफल हुने ।	१. राजनैतिक अग्राधिकार, स्वायत्त क्षेत्रको स्थापना र विशेष अधिकार अन्तर्गत मधेशी समुदायको अधिकारको सम्बन्धमा छलफल जारी रह्यो।

अनुसूची - ४

संविधानसभा सचिवालय

सि.नं.	पद	श्रेणी	सेवा/समूह	नाम, थर	कैफियत
१.	कार्यबाहक महासचिव	विशिष्ट	संसद	श्री मनोहर प्रसाद भट्टराई	
२.	सचिव	विशिष्ट	संसद	श्री कृष्ण प्रसाद पाण्डे	

समितिको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरुको नामावली

सि.नं.	पद	श्रेणी	सेवा/समूह	नाम, थर	कैफियत
३.	सह-सचिव	रा.प.प्र	संसद/प्रशासन	श्री ठाकुर प्रसाद बराल	समितिको सचिव
४.	उप-सचिव	रा.प.द्वि	संसद/प्रशासन	श्री मुरारी महत	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
५.	उप-सचिव	रा.प.द्वि	न्याय/कानून	श्री ऋषि राजभण्डारी	राष्ट्रिय योजना आयोगबाट काज
६.	उप-सचिव	रा.प.द्वि	न्याय/सरकारी वकिल	श्री संजीव राज रेग्मी	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट काज
७.	उप-सचिव	रा.प.द्वि	संसद/प्रशासन	श्री सुरज कुमार दुरा	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
८.	शाखा अधिकृत	रा.प.तृ.	प्रशासन	श्री धर्मराज ढुङ्गाना	सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट काज
९.	ना.सु.	रा.प.अनं.प्र	प्रशासन	श्री विष्णु प्रसाद आचार्य	सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट काज
१०.	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अनं.प्र	विविध	श्री किरण राजथला	सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट काज
११.	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अनं.प्र	संसद/कम्प्युटर	श्री राजिव आचार्य	व्यवस्थापिका संसद सचिवालय
१२.	ले.प.अ.	रा.प.अनं.प्र	प्रशासन	श्री पुष्प हरि पौडेल	सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट काज
१३.	टा.ना.सु.	रा.प.अनं.प्र	संसद/प्रशासन	श्री सानु काजी व्यञ्जनकार	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
१४.	टे.स.	रा.प.अनं.प्र	संसद/प्रशासन	श्री बासुनाथ श्रेष्ठ	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
१५.	खरिदार	रा.प.अनं.द्वि	संसद/प्रशासन	श्री उज्ज्वलराज पन्थी	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
१६.	का.स.	श्रेणी बिहिन	संसद/प्रशासन	श्री राज बहादुर बस्नेत	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
१७.	का.स.	श्रेणी बिहिन	प्रशासन	श्री प्रेम कुमारी ठकुरी	सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट काज
१८.	ह.स.चा.	ह.स.चा.तृतीय	संसद	राजेन्द्र महर्जन	व्यवास्थापिका संसद सचिवालय

समितिको सचिवालयमा कार्यरत GIS विज्ञहरुको नामावली

सि.नं.	पद	श्रेणी	सेवा/समूह	नाम, थर	कैफियत
१.	उप-प्राध्यापक			श्री पुष्पा शर्मा	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
२.	उप-प्राध्यापक			श्री माधव अधिकारी	ग्रामिण आर्दश क्याम्पस, बालाजु
३.	नापी अधिकृत	रा.प.तृ.	इञ्जिनियरिङ्ग/सर्वे	श्री नवराज सुवेदी	नापी विभाग

मुद्रण तर्फका सहयोगी कर्मचारीहरु

सि.नं.	पद	श्रेणी	सेवा/समूह	नाम, थर	कैफियत
१.	प्रमुख मुद्रण अधिकृत	रा.प.द्वि.	संसद/मुद्रण	श्री पुष्पमुनि बज्राचार्य	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
२.	मुद्रण अधिकृत	रा.प.तृ.	संसद/मुद्रण	श्री प्रेमलाल तन्डुकार	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
३.	मुद्रण अधिकृत	रा.प.तृ.	संसद/मुद्रण	श्री जगदिश्वरलाल श्रेष्ठ	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
४.	मुद्रण अधिकृत	रा.प.तृ.	संसद/मुद्रण	श्री सागरकुमार तुलाधर	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
५.	सि.प्रे.टे.	रा.प.अनं.प्र	संसद/मुद्रण	श्री दिपकप्रसाद न्यौपाने	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
६.	सि.प्रे.टे.	रा.प.अनं.प्र	संसद/मुद्रण	श्री गम्भिरमान सिंह	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
७.	प्रे.टे.	रा.प.अनं.तृ	संसद/मुद्रण	श्री राजेन्द्रप्रसाद लामिछाने	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
८.	प्रे.टे.	रा.प.अनं.तृ	संसद/मुद्रण	श्री प्रेमबहादुर चन्द	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय
९.	का.स.	श्रेणी बिहिन	संसद/मुद्रण	श्री मदन गिरी	व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय

अनुसूची - ५

विभिन्न मितिमा गठन गरिएका उप समिति/कार्यदलमा रहनु भएका मा० सदस्यहरुको नामावली र उपसमितिका प्रतिवेदनहरु

सि.नं.	उप समिति /कार्यदल गठन मिति	मा० सदस्यको नामावली	कार्यक्षेत्र	कार्यावधि	प्रतिवेदन पेश गरेको मिति	कैफियत
१	२०६५।९।९	मा. श्री मंगलसिद्धि मानन्धर – संयोजक मा. श्री नरहरी आचार्य मा. श्री निलम के.सी. (खड्का) मा. श्री प्रतिभा राणा मा. श्री रामकुमार शर्मा मा. श्री सर्वदेव प्रसाद ओझा मा. श्री हितमान शाक्य	समितिको कार्य तालिका तथा कार्य विवरण निर्माण गर्ने उपसमिति ।	३ दिन	२०६५।९।१३	
२	२०६५।१०।२७	मा. श्री मंगलसिद्धि मानन्धर – संयोजक मा. श्री नरहरी आचार्य मा. श्री प्रतिभा राणा मा. श्री रामकुमार शर्मा मा. श्री लक्की शेर्पा मा. श्री विश्वभक्त दुलाल मा. श्री सर्वदेव प्रसाद ओझा	जनताको राय सुझाव संकलन गर्ने प्रयोजनका लागि प्रश्नावली तयार गर्ने उपसमिति ।	३ दिन	२०६५।१०।२९	
३	२०६५।१२।२९	मा. श्री चन्द्रदेव जोशी – संयोजक मा. श्री अनिल कुमार झा मा. श्री आरजु राणा देउवा मा. श्री ओनसरी घर्ति मगर मा. श्री नरहरी आचार्य मा. श्री नारायण मान विजुक्छे मा. श्री निलम के.सी. (खडका) मा. श्री प्रतिभा राणा मा. श्री वुद्धरत्न मानन्धर मा. श्री मंगलसिद्धि मानन्धर मा. श्री रामकुमार शर्मा मा. श्री विश्वभक्त दुलाल मा. श्री शंकर पोखरेल मा. श्री सन्त वहादुर नेपाली मा. श्री सर्वदेव प्रसाद ओझा मा. श्री हितमान शाक्य	समितिको कार्य क्षेत्र भित्र पर्ने अवधारणापत्रको बुदाँहरु तयार गरी प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने उपसमिति ।	१८ दिन	२०६६।१।६	
४	२०६५।१२।२९	१. मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर – संयोजक मा० श्री ओनसरी घर्तिमगर मा० श्री सन्तबहादुर नेपाली	परिच्छेद १ र ५ को अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यदल ।	३ दिन	२०६६।१।५	
	२०६५।१२।२९	२. मा० श्री नरहरि आचार्य – संयोजक मा० श्री सर्वदेव ओझा मा० श्री नारायणमान विजुक्छे	परिच्छेद २ र ३ को अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यदल ।	"	"	
	२०६५।१२।२९	३. मा० श्री हितमान शाक्य – संयोजक मा० डा. आरजु राणा देउवा मा० श्री रामकुमार शर्मा	परिच्छेद ६ र ७ को अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यदल ।	"	"	
	२०६५।१२।२९	४. मा० श्री विश्वभक्त दुलाल – संयोजक मा० श्री प्रतिभा राणा मा० श्री निलम के.सी (खड्का)	परिच्छेद ८ र ९ को अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यदल ।	"	"	
	२०६५।१२।२९	५. मा० श्री शंकर पोखेल – संयोजक मा० श्री बुद्धरत्न मानन्धर मा० श्री अनिल कुमार झा	परिच्छेद ४ को अवधारणापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यदल ।	"	"	
५	२०६६।१।१८	मा० डा. मंगलसिद्धि मानन्धर – संयोजक मा० श्री नरहरि आचार्य	कार्यदलले तयार गरेको अवधारणापत्रको मस्यौदामा रहनु पर्ने	४ दिन	२०६६।१।२२	